

DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA V SLOVENIJI

DAMIR JOSIPOVIČ

Damir Josipovič

Naziv: mag., univerzitetni diplomirani geograf, asistent z magisterijem
Naslov: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Gosposka ulica 13,
1000 Ljubljana, Slovenija
Faks: +386 (0)1 200 27 34
Telefon: +386 (0)1 200 27 29
E-pošta: damir.josipovic@zrc-sazu.si
Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/giam/damir.htm>

Rodil se je leta 1971 v Murski Soboti. V Prekmurju je preživel večino svojega otroštva. Po preselitvi v Ljubljano je tam končal osnovno in srednjo šolo. Na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je leta 1998 diplomiral z nalogo »Zgornje Obkolpje: politično geografski oris obmejnega območja v Sloveniji in na Hrvaškem«, leta 2002 magistriral z delom »Geografske značilnosti rodnosti v izbranih območjih Slovenije« in istega leta vpisal doktorski študij. Leta 1999 se je kot mladi raziskovalec zaposlil na Inštitutu za geografijo, ki se je leta 2002 priključil Geografskemu inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njegova bibliografija je sestavljena iz znanstvenih in strokovnih člankov ter prispevkov na znanstvenih konferencah s področja demogeografije, demografije, politične geografije in socialne geografije, še posebej s področja rodnosti, migracij in etničnosti. Med letoma 2000 in 2004 je bil tajnik Zveze geografskih društev Slovenije, med letoma 2000 in 2003 pa upravnik strokovne revije Geografski obzornik. Od leta 2002 je član geografske komisije za ocenjevanje srednješolskih in osnovnošolskih raziskovalnih nalog dijakov in učencev pri Zvezi za ohranjanje tehnične kulture Slovenije. Leta 2004 je za udejstvovanje v stanovski organizaciji prejel Pohvalo Zveze geografskih društev Slovenije.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 9
**DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA
V SLOVENIJI**

Damir Josipovič

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 9

DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA V SLOVENIJI

DAMIR JOSIPOVIČ

LJUBLJANA 2004

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 9
DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA V SLOVENIJI
Damir Josipovič

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2004

Urednik: Drago Perko
Recenzenta: Marjan Ravbar, Irena Rožman
Kartografa: Jerneja Fridl, Damir Josipovič
Fotograf: Damir Josipovič
Prevajalec: Wayne J. D. Tuttle
Lektorica: Tinka Selič
Oblikovalec: Drago Perko

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU
Za izdajatelja: Drago Perko
Založnik: Založba ZRC
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik založbe: Vojislav Likar

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o.
Tiskarna: Collegium graphicum d. o. o.

Naslovnica: V Sloveniji se že več kot dve desetletji rodi premalo otrok, ki bi nadomestili generacije v odhajanju. Prenizka rodnost lahko pripelje do hudih medgeneracijskih konfliktov. Naloga države je, da ustvarja možnosti za oblikovanje pravičnejše družbe, ki bo skupna bremena čimbolj enakomerno porazdelila na vse skupine prebivalstva.

Izid publikacije je podprlo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.3(497.4)

JOSIPOVIČ, Damir

Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji / [[avtor besedila in] fotograf] Damir Josipovič ; [kartografa Jerneja Fridl, Damir Josipovič ; prevajalec Wayne J. D. Tuttle]. – Ljubljana : Založba ZRC, 2004. – (Geografija Slovenije ; 9)

ISBN 961-6500-67-8

216482048

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 9

DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA V SLOVENIJI**Damir Josipovič**

UDK: 314.3(497.4)

COBISS: 2.01

IZVLEČEK

Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji

Raziskava obravnava dejavnike rodnostnega obnašanja v Sloveniji. Analizo na ravni Slovenije dopolnjuje empirična raziskava na treh vzorčnih območjih, sintezno pa ju zaokrožujejo zaključki in medsebojne primerjave ter primerjave z državno ravno. Vzorčna območja (Prekmurje, Zasavje in območje Upravne enote Domžale) predstavljajo tri glavne tipe regionalnogeografske strukture Slovenije s poudarkom na socioekonomski strukturi. Raziskava se časovno nanaša na obdobje druge demografske tranzicije v Sloveniji, ki se je začela po letu 1980 in še traja. Poudarek je na aktualnem stanju razvoja rodnosti v Sloveniji in na izbranih območjih. To je bilo tudi izhodišče večine primerjav za ugotavljanje vloge različnih dejavnikov pri oblikovanju rodnostnega obnašanja in možnosti geografskega pristopa pri preučevanju rodnostne problematike. Posebej nas je zanimal vpliv geografskih dejavnikov na rodnostno obnašanje.

Delo sestavlja več sklopov. V metodološkem delu so predstavljene glavne metode dela in izbrani demografski ter socioekonomski kazalniki. Predstavljeno je tudi terensko delo, ki smo ga v obliki anketiranja izvedli na vzorčnih območjih. V teoretskem delu izpostavljam o temeljna teoretska izhodišča. Poudarek je na novejši teoriji s področja rodnosti. Prikazani so geografski vidiki preučevanja rodnosti in nekatere interdisciplinarne povezave pri preučevanju rodnosti oziroma rodnostnega obnašanja. Analitsko-empirični del je sestavljen iz analize uradnih statističnih podatkov in analize anketnih podatkov. Z analizo uradnih statističnih podatkov smo želeli ugotoviti vlogo izbranih dejavnikov v rodnostnem obnašanju prebivalstva izbranih območij. Anketiranje na terenu smo usmerili v pridobivanje dodatnih podatkov, ki jih uradna statistika ne beleži. Podatke ankete smo uporabili za poglobljeno analizo in za primerjavo z ugotovitvami analize uradnih statističnih podatkov.

V zaključku so povzete glavne ugotovitve analize uradnih statističnih podatkov in podatkov terenske ankete. V okoliščinah moderne reprodukcije prebivalstva so tudi na naših izbranih območjih nastopile razmere, ko se prebivalstvo generacijsko ne obnavlja v zadostni meri. Pri oblikovanju rodnostnega obnašanja ima poleg ostalih dejavnikov pomembno vlogo tudi geografski prostor, ki se pod vplivom sprememb v rodnostnem obnašanju tudi sam intenzivno spreminja.

KLJUČNE BESEDE

demogeografija, geografija prebivalstva, demografija, rodnost, rodnostno obnašanje, dejavniki rodnosti, determinante rodnosti, regionalne razlike, Prekmurje, Zasavje, Domžale, Slovenija

ABSTRACT

The factors of fertility behaviour in Slovenia

The present research considers factors of fertility behaviour in Slovenia. The analysis of the whole territory of Slovenia is complemented with the empirical research including a fieldwork in three sample regions, all of it being rounded off with the synthesis in a form of conclusions and mutual comparisons. Sample regions (Prekmurje, Zasavje in območje upravne enote Domžale) represent three main types of regional-geographic structure based on socio-economical structure of Slovenia. The research temporally coincides with the period of second demographic transition in Slovenia commencing after 1980. The emphasis was put on recent development of fertility in Slovenia and sample regions. That was also a starting point of most comparisons evaluating the role of various factors in shaping fertility behaviour as well

as possibilities of geographical approach to fertility research. In this sense the influence of geographical factors of fertility was of particular interest.

The work is consisted of various sections. Main methods and selected demographical and socio-economical indicators are presented in the methodological part. The fieldwork in a form of inquiry in sample regions was also presented in this part. The main theoretical starting points are presented in theoretical part. The emphasis was put on newer theory in a field of fertility studies. The geographical aspect of fertility research and some interdisciplinary linkages in studying fertility and fertility behaviour were set out. Analytical-empirical part is consisted of both, analysis of official statistical data and analysis of data gathered with the inquiry. The analysis of official statistical data aimed at ascertaining the role of selected factors in shaping the fertility behaviour of population in sample regions. The field questionnaire aimed at collecting additional information not available or not gathered by official statistics. The inquiry data were then used for comparison with the findings based on official statistical data.

The conclusion summarizes the main findings of the analysis of official statistical data and field inquiry data. In the circumstances of modern reproduction of population the new conditions emerged when the population in sample regions is not able to reach a simple reproduction level any more. Beside other factors the geographical space plays an important role in shaping fertility behaviour, and at the same time being constantly and intensively changed under the influence of changed fertility behaviour.

KEYWORDS

demogeography, population geography, demography, fertility, fertility behaviour, factors of fertility, determinants of fertility, regional disparities, Prekmurje, Zasavje, Domžale, Slovenia

VSEBINA

1 UVOD	9
1.1 DEFINICIJA PROBLEMA	9
1.2 NAMEN IN CILJI	10
1.3 MESTO SLOVENIJE V SODOBNIH DEMOGRAFSKIH PROCESIH V EVROPI IN SVETU	11
1.4 IZBOR IN KRATKA PREDSTAVITEV VZORČNIH OBMOČIJ	19
2 METODE	22
2.1 METODE DEMOGRAFSKE ANALIZE	23
2.1.1 TRANSVERZALNA IN LONGITUDINALNA ANALIZA	23
2.1.2 STATISTIČNE METODE V DEMOGRAFSKI ANALIZI	26
2.2 IZBOR KAZALNIKOV IN METODE NJIHOVEGA IZRAČUNAVANJA	27
2.2.1 KAZALNIKI RODNOSTI	29
2.2.2 DRUGI KAZALNIKI	31
2.3 TERMINOLOŠKA OPREDELITEV IN DEFINICIJE OSNOVNIH POJMOV	32
2.4 VIRI STATISTIČNIH PODATKOV IN PROSTORSKE RAVNI PREUČEVANJA TER PRIMERJAV PODATKOV IN REZULTATOV	36
2.4.1 VPLIV ADMINISTRATIVNIH SPREMEMB IN REFORM NA PRIMERLJIVOST PODATKOV	37
2.5 ANKETIRANJE	37
2.5.1 CILJNA POPULACIJA	38
2.5.2 PRIPRAVA VPRAŠALNIKA	38
2.5.3 IZVEDBA ANKETE	39
3 TEORETSKA IZHODIŠČA	40
3.1 DEFINICIJA IN PREDMET DEMOGRAFIJE	41
3.2 POVEZAVE MED GEOGRAFIJO IN DEMOGRAFIJO TER DRUGIMI ZNANOSTMI	42
3.2.1 ODNOS MED RODNOSTNIM OBNAŠANJEM IN PROSTOROM	44
3.2.2 ODNOS MED RODNOSTJO, POLITIČNO GEOGRAFIJO IN PREBIVALSTVENO POLITIKO	45
3.3 APLIKACIJA BEHAVIORISTIČNOGEOGRAFSKEGA PRISTOPA PRI GEOGRAFSKEM ŠTUDIJU RODNOSTNEGA OBNAŠANJA	46
3.4 TEORETSKI OKVIR PREUČEVANJA RODNOSTI	50
3.4.1 TEORIJE ENEGA DEJAVNIKA RODNOSTI	52
3.4.2 KOMPLEKSNE TEORIJE	53
3.4.3 NOVEJŠE TEORIJE S PODROČJA RODNOSTI	54
3.4.3.1 DRUGA DEMOGRAFSKA TRANZICIJA V EVROPI	54
3.4.3.2 MIKROEKONOMSKA TEORIJA RODNOSTI	56
3.4.3.3 TEORIJA MEDGENERACIJSKEGA PRETOKA BLAGINJE	57
3.4.4 TEORETSKI POGLEDI NA DEJAVNIKE RODNOSTI	58
3.4.4.1 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	61
3.4.4.2 POSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	62
4 VREDNOTENJE REZULTATOV IN PRIMERJAVA MED OBMOČJI	69
4.1 ANALIZA STATISTIČNIH PODATKOV	69
4.1.1 SKUPNO ŠTEVILO IN SPOL PREBIVALCEV	69
4.1.2 MIGRACIJE KOT SESTAVINA MEHANSKEGA GIBANJA PREBIVALSTVA	71
4.1.2.1 UČINKI IMIGRACIJE V SLOVENIJI PO 2. SVETOVNI VOJNI	74
4.1.3 NARAVNO GIBANJE PREBIVALSTVA	75

4.1.4	STAROSTNA STRUKTURA IZBRANIH PREBIVALSTEV	78
4.1.5	CELOTNA RODNOST KOT SINTETIČNI IN STAROSTNO-SPECIFIČNE STOPNJE RODNOSTI KOT ANALITSKI KAZALNIK REZULTATA RODNOSTNEGA OBNAŠANJA PREBIVALSTVA	81
4.1.6	PRIMERJAVA NEKATERIH KULTURNIH IN SOCIOEKONOMSKIH ZNAČILNOSTI IZBRANIH PREBIVALSTEV IN NJIHOVEGA RODNOSTNEGA OBNAŠANJA	86
4.1.6.1	ETNIČNA STRUKTURA	87
4.1.6.2	VERSKA STRUKTURA	89
4.1.6.3	ZAPOSLOITVENA STRUKTURA PREBIVALSTVA	90
4.1.6.4	IZOBRAZBENA STRUKTURA IZBRANIH PREBIVALSTEV	98
4.1.7	PRIMERJAVA UČINKOV RODNOSTNEGA OBNAŠANJA MED POSAMEZNIMI PROSTORSKIMI ENOTAMI	101
4.2	ANALIZA REZULTATOV ANKETE	104
4.2.1	DEMOGRAFSKA STRUKTURA ANKETIRANIH	105
4.2.1.1	ZNAČILNOSTI ANKETIRANIH PO STAROSTI IN SPOLU	105
4.2.1.2	ŠTEVILO OTROK ANKETIRANIH STARŠEV	108
4.2.1.3	IZBRANE ZNAČILNOSTI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA ANKETIRANIH	112
4.2.2	ŠIRŠA DRUŽBENOEKONOMSKA STRUKTURA ANKETIRANIH	113
4.2.2.1	IZOBRAZBENA STRUKTURA ANKETIRANIH	113
4.2.2.2	ETNIČNA STRUKTURA	119
4.2.2.3	VERSKA STRUKTURA	123
4.2.2.4	VLOGA PRIHODKOV V RODNOSTNEM OBNAŠANJU ANKETIRANIH	126
4.2.3	PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA	127
4.2.4	GEOGRAFSKI DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA	130
5	ZAKLJUČEK	132
5.1	SINTEZA ANALIZ STATISTIČNIH PODATKOV	132
5.2	SINTEZA ANALIZ ANKETNIH PODATKOV	136
5.3	SKLEP	139
6	SEZNAM VIROV IN LITERATURE	144
7	SEZNAM SLIK	150
8	SEZNAM PREGLEDNIC	152
9	PRILOGA: VPRAŠALNIK	154

1 UVOD

V Sloveniji se zadnji dve desetletji srečujemo z upadanjem števila rojstev pod raven, ki še omogoča enostavno reprodukcijo prebivalstva. Kljub temu se s to problematiko pri nas ni ukvarjalo veliko raziskovalcev. Zanimanje je nekoliko poraslo šele z osamosvojitvijo Slovenije, ko se je marsikdo ustrašil celo za narodov obstoj. V javnih občilih je bilo precej povedanega in napisanega, raziskovalci so se začeli bolj sistematično ukvarjati s problemom nizke rodnosti, a še vedno lahko beremo, da slovenska država nima oblikovane celovite prebivalstvene politike. Kaj je temu vzrok, je težko reči, vsekakor pa se s širjenjem in poglobljanjem znanja o reprodukciji prebivalstva možnosti za učinkovito prebivalstveno politiko povečujejo. Zato smo si zadali nalogo, ki se nam zdi ključna za razumevanje upadanja rodnosti pri nas. Želimo namreč spoznati današnje razmere na področju rodnosti ter dejavnike, ki vplivajo na ljudi, da se odločajo za določeno število otrok. Predvsem nas zanima vpliv geografskih oziroma objektivno merljivih socialnogeografskih dejavnikov. Ker je pri nas rodnost že dolgo podvržena načrtovanju in bolj ali manj odgovornemu starševstvu, so se tudi osebne želje in predstave o idealnem številu otrok spremenile. To pomeni, da se je idealno oziroma zaželeno število otrok precej zmanjšalo, uresničitev teh želja pa se je zmanjšala še bolj. To je privedlo do zmanjševanja rodnosti pod samoobnovitveni nivo, kar je že načelo temelje normalnega prebivalstvenega razvoja ne le v Sloveniji pač pa tudi v večini gospodarsko razvitejših držav. Za spreminjanje sodobnih trendov na tem področju je nujno poznavanje vzrokov in okoliščin, ki so do njih pripeljali. Šele s poznavanjem dejavnikov lahko ustvarjamo razmere, ki bodo morda privedle do »normalizacije« na demografskem področju.

1.1 DEFINICIJA PROBLEMA

Zakaj govorimo o (pre)nizki rodnosti kot o problemu? Rodnost, ki daleč zaostaja za generacijsko obnovo, je problematična z več vidikov. Eden najpomembnejših je vidik neuravnotežene starostne strukture. Primanjkljaj v mlajših starostnih skupinah med ostalim pomeni tudi okrnjeno obnovo aktivnega kontingenta prebivalstva. Če se začne zmanjševati ali usihati bazen za črpanje delovne sile, so lahko produkcijski procesi moteni, še posebej na področjih, kjer robotizacija ni mogoča. Da družbenoekonomski sistem pri nas zahteva nemoteno reprodukcijo delovne sile, ni treba posebej poudarjati. Že bežen pogled na krizo pokojninskega sistema, ki sicer ni v celoti posledica staranja prebivalstva, kaže sliko večajočega se števila vzdrževanega prebivalstva in premajhnega dotoka v delovni kontingent. Dokler družba in sistem funkcionirata po načelu medgeneracijskega sporazuma, je za socialni mir nemoteno obnavljanje prebivalstva ključnega pomena.

Ob današnjih svetovnih demografskih trendih upadanja najvišjih stopenj rodnosti se ni mogoče več slepiti, da bodo takoiimenovane dežele v razvoju ostale neizčrpen vir delovne sile za demografsko depresijska območja. Spomnimo, da je že Keynes (1937) opozoril na problem upadanja števila prebivalcev in njegove posledice. Upadanje števila prebivalcev je bilo zanj realna perspektiva razvitih držav. V takih okoliščinah je mnogo težje vzdrževati gospodarsko rast in napredek kot v razmerah naraščajočega prebivalstva (Wertheimer-Baletić 1999, 80–81).

Pomen preučevanja rodnosti ni le v potencialni skrbi za preživetje nekega družbenega sistema ali neke družbe same. Gre tudi za legitimno pravico spoznavanja rodnosti kot pojava, ki je temelj našega obstoja ne glede na družbenoekonomski sistem, v katerem živimo, in ne glede na filozofsko-ideološka razglabljanja o smislu našega obstoja.

Vendar, ali ni ravno možnost kontrole nad lastnim številčnim razvojem in zmožnost usmerjanja neke vrste, ki je realno izgubila naravne sovražnike, ki bi nadzorovali njen številčni razvoj, tista razvojna stopnja, ki bi dejansko pomenila kvalitativno razliko v primerjavi s predhodno? V svojem delu »Križa prenaseljenih območij« (Ballungsgebiete in der Krise) Frederic Vester opozarja ravno na problem nenadzorovane in čezmerne rasti prebivalstva, ki zlasti v svojih zgostitvenih območjih destruktivno vpliva na okolje (Vester 1983; Vester 1991). Zmožnost kontrole in usmerjanja prebivalstva pa ne pomeni zgolj enosmernega

procesa omejevanja števila rojstev. V današnjih razmerah zožene reprodukcije večine razvitih držav pomeni predvsem ohranjanje določenega števila prebivalstva v dinamičnem ravnovesju oziroma v številčni stagnaciji s ciljem uravnotežene starostne in spolne sestave. Te postavke so v skladu s Hansenovo teorijo stagnacije (1939), ki temelji na Keynesovih perspektivah prihodnjega upadanja števila prebivalstva (Wertheimer-Baletić 1999, 82). Danes smo priča uresničevanju teh napovedi.

Seveda se lahko s filozofskega aspekta postavimo na stališče, da izumiranje ali izumrtje nekega naroda (v tem primeru Slovencev) ni nič tragičnega, saj so etnične skupine in jeziki nastajali in izumirali skozi vso zgodovino človeštva. Vprašanje v tej zvezi je drugačno: ali lahko kljub doseženemu družbeno-ekonomskemu razvoju dopustimo stihijski razvoj prebivalstva – glede na to, da Slovenija nima uzakonjene niti celovite družinske politike niti prebivalstvene politike (na primer Merše 1998). Pri tem pomeni delno izjemo Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ULRS 97/2001). Človek si je z naraščajočim znanjem dovolil marsikateri poseg ne le v naravo pač pa tudi v lastno vrsto. Z vrsto posegov je razbil naravno zakonitost dinamičnega ravnovesja in število pripadnikov človeške vrste je začelo naraščati prek vseh meja na račun drugih vrst. S tem se je zmanjševala biološka pestrost. Menimo, da je to človek dolžan popraviti, saj s svojim ravnanjem ogroža življenje na Zemlji. Svoje prejšnje napake lahko do neke mere popravi z ustvarjanjem razmer, ki bodo stabilizirale število prebivalstva na nivoju, ki ga planet še prenese. Eden najpomembnejših ciljev prihodnjega razvoja prebivalstva bo dosežen s stabilizacijo rodnosti na nizki, vendar samoobnovitveni ravni.

1.2 NAMEN IN CILJI

Z rodnostjo oziroma z rodnostnim obnašanjem se je ukvarjalo in se ukvarja mnogo ved, a vsaka od njih ima svoje prednosti in omejitve ter domet, ki je posledica metodološkega pristopa in predmeta preučevanja. Predmet geografije in specifičnost geografske raziskovalne metode, predvsem pa njena sintetičnost ter upoštevanje izsledkov drugih ved omogočajo celostno preučitev soodvisnosti elementov prostorsko-pokrajinskega kompleksa in njihovega učinkovanja na preobrazbo pokrajine. Eden izmed pokrajnotvornih elementov je tudi prebivalstvo z vsemi svojimi sestavinami. Rodnost kot vitalna sestavina prebivalstva bistveno vpliva na razvoj prebivalstva, s tem pa tudi na njegov vpliv na pokrajino. S specifičnostjo raziskovalnega pristopa lahko geografija pomembno prispeva k izpopolnjevanju odgovorov na vprašanja, povezana z rodnostjo.

Na rodnost in na rodnostno obnašanje vpliva cela vrsta dejavnikov, zato je kompleksnost pristopa pomemben mehanizem, ki lahko prepreči preveč enostransko tolmačenje izbrane problematike. Vplivi tu niso enosmerni, temveč povratni. S spremembo enega dejavnika se spremeni celotna struktura nekega območja, ki v določenem časovnem razdobju povratno vpliva. Tako imamo opravka s pomembnim elementom ekosistemskega ali kibernetskega načina razmišljanja, to pa so tako imenovane negativne ali pozitivne povratne zanke (Vester 1991, 38 in 52–55).

V pričujočem delu želimo na geografski način z upoštevanjem pokrajinsko-prostorske stvarnosti kot kompleksne celote opredeliti vlogo nekaterih dejavnikov pri oblikovanju rodnostnega obnašanja prebivalstva na vzorčnih območjih Slovenije ter tako preveriti možen doprinos geografije oziroma demogeografije splošnim spoznanjem v zvezi z rodnostno problematiko. Ob tem se bomo osredotočili na obdobje po letu 1980, še posebej pa na aktualno stanje razvoja rodnosti na izbranih območjih in na primerjavo z državno ravno. Namen dela je tudi pridobiti uporabne rezultate, ki bi bili v pomoč državnim institucijam pri oblikovanju ustreznih politik za preprečevanje nadaljnega staranja in posledično izumiranja prebivalstva Slovenije.

Splošni cilji dela:

- uporabiti metode demografske analize v demogeografiji na področju rodnosti in rodnostnega obnašanja;
- predstaviti najrelevantnejše teorije s področja preučevanja rodnosti;
- analizirati dostopne uradne statistične podatke predvsem v obdobju po letu 1980 s poudarkom na aktualnem dogajanju na področju rodnosti v Sloveniji;

- izvesti terensko anketiranje na izbranih treh območjih ter s pomočjo anketnih podatkov primerjati izbrana območja med seboj;
- primerjati rezultate anketiranja z rezultati analize uradnih statističnih podatkov;
- ugotoviti, ali se vzorci rodnostnega obnašanja v treh izbranih območjih med seboj razlikujejo;
- dati odgovor na vprašanje, kako specifična regionalnogeografska struktura s poudarkom na družbenogeografskih elementih nekega območja vpliva na rodnostno obnašanje lokalnega prebivalstva, oziroma ugotoviti, kakšno vlogo imajo izbrani elementi regionalne strukture pri razlikah v rodnostnem obnašanju znotraj območij in med območji;
- dokazati zvezo med geografskimi dejavniki in rodnostnim obnašanjem;
- razširiti demogeografska spoznanja na področju rodnosti;
- dokazati, da se je geografija v okviru demogeografije na njej lasten način sposobna lotiti razlage problematike upadanja rojstev.

1.3 MESTO SLOVENIJE V SODOBNIH DEMOGRAFSKIH PROCESIH V EVROPI IN SVETU

Slovenija je po demografskih gibanjih že dolgo podobna večini evropskih držav. To še posebej velja za področje rodnosti, kateremu se bomo posvetili v tem poglavju. Po van de Kaajevi (1987) regionalizaciji je Slovenija kot del tedanje SFRJ spadala v skupino južneevropskih držav (slika 1). Po stopnji demografskega razvoja v tako imenovani sekvenci v oblikovanju družin pa je bila uvrščena v drugo skupino skupaj s Portugalsko, Španijo, Malto in Grčijo (Kaa 1987). Van de Kaa je države Evrope razvrstil v štiri skupine, ki so si sledile glede na mesto v drugi demografski tranziciji. Tako so bile v prvi skupini pretežno države Severne in Zahodne Evrope, kjer so že nekaj časa rojstva zaostajala za obnovitvenim nivojem. Sledila je že omenjena druga skupina, kjer se je tudi že začelo obdobje rodnostnega primanjkljaja. V tretji skupini so bile srednjeevropske in vzhodnoevropske države, s podobnimi demografskimi značilnostmi kot države prvih dveh skupin, a predvsem z različnim družbenoekonomskim sistemom. V četrti skupini pa so bile države, kjer v glavnem še ni prišlo do upada rojstev pod samoobnovitveni nivo. To skupino so tvorile takratna Sovjetska zveza, Albanija, Turčija, Irska in Islandija (Kaa 1987).

Do danes se razmere niso bistveno spremenile. Glavna razlika je razpad nekaterih večnacionalnih sistemov in tranzicija družbenoekonomskega sistema nekaterih srednje-, južno- in vzhodnoevropskih držav. Glavna skupna značilnost je ostala. Državam prve, druge in tretje skupine so se pridružile še nekatere iz četrte skupine, v katerih je rodnost padla pod samoobnovitveni nivo. Evropa je na večini svojega ozemlja postala depresijski lijak zmanjševanja rodnosti (preglednica 1).

Mejna vrednost, ki jo še štejemo kot nivo generacijske reprodukcije, v literaturi niha med 2,08 (na primer Černič Istenič 1994b, 13) in 2,12 (na primer Kaa 1987, 45) otroka v rodnem obdobju ene ženske. V manjši meri se pojavljajo tudi vrednosti zunaj tega intervala, kot je 2,07 (na primer Lesthaeghe 2001) ali pa 2,15 (na primer Perko in Cedilnik 1993, 11). Večina avtorjev omenjeno mejno vrednost arbitrarno postavlja na 2,10 (na primer Malačič 2000, 86), zato bomo tako ravnali tudi mi. Razlike v tej mejni vrednosti se pojavljajo zaradi nihanja razmerja med rojenimi po spolu in umrljivosti do dokončanja rodnega obdobja. Tako je ta vrednost nižja za razvitejše države, višja pa za manj razvite. Kljub tem razlikam bomo zaradi lažje primerjave uporabili enotno vrednost za vse države.

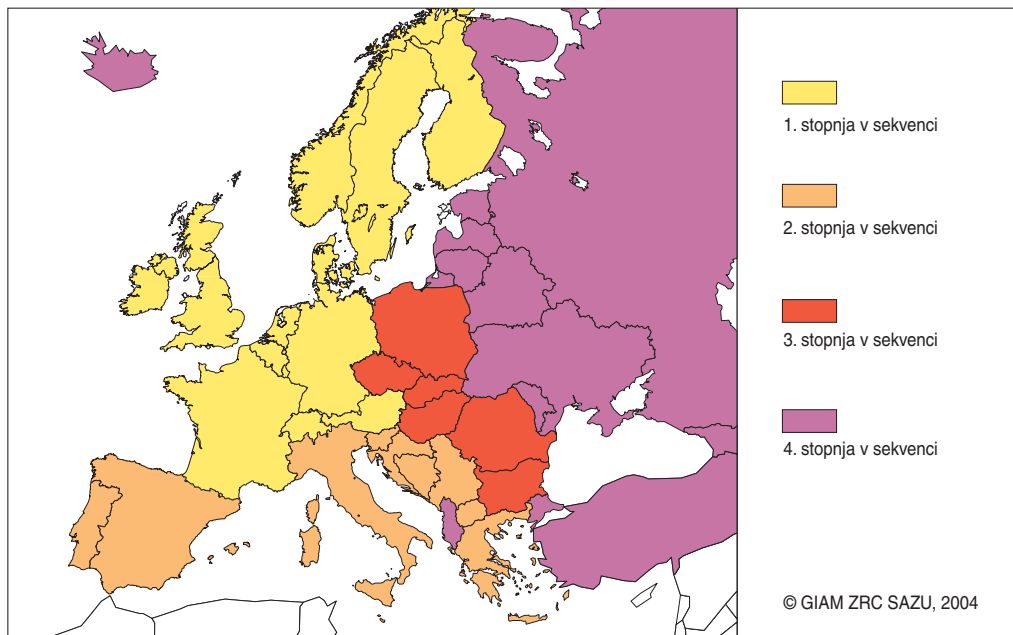
Če pogledamo preglednico 1, lahko vidimo, da je imela najnižjo celotno rodnost v letu 1960 Madžarska, ki kot edina izmed držav, za katere imamo podatke, že takrat ni dosegala enostavne ali razširjene reprodukcije (slika 2). Kljub vsemu pa je vrednost 2,02 glede na današnje evropsko stanje zelo visoka.

Leta 1970 ne dosegajo nivoja enostavne reprodukcije poleg Madžarske še Švedska, Danska in Finska z najnižjo vrednostjo (1,83), Latvija in Ukrajina (takrat še del Sovjetske zveze), Malta, Luksemburg in Švica ter Nemčija (tehtano povprečje za Vzhodno in Zahodno). Tega leta so vrednosti v večini evropskih držav še dosegale ali presegale nivo enostavne reprodukcije, najnižja vrednost 1,83 na Finskem pa je za sedanje razmere še vedno visoka (slika 3).

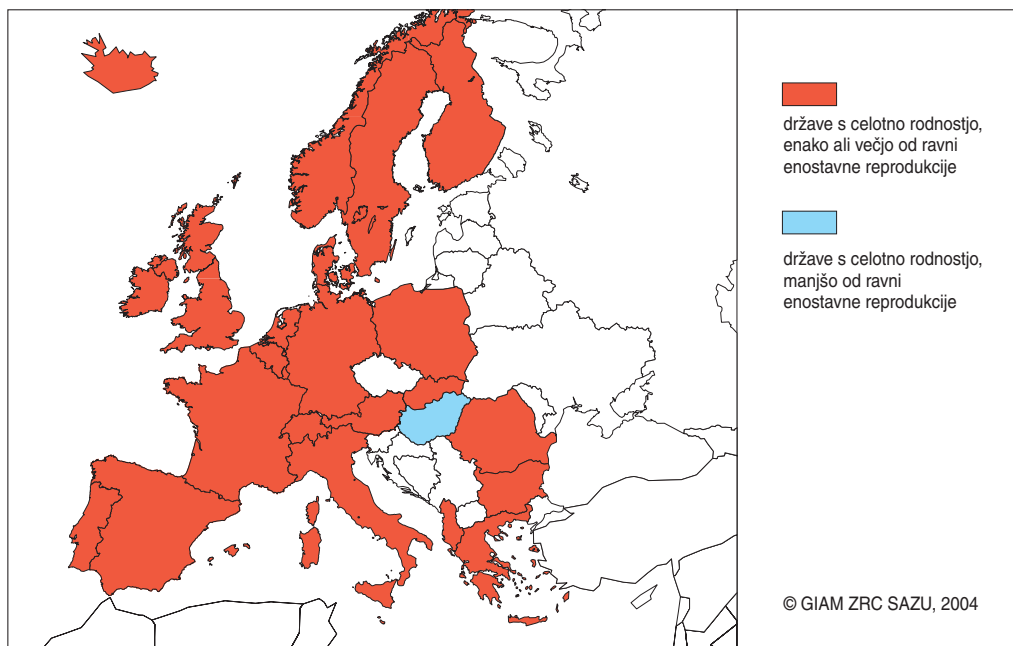
Preglednica 1: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti za evropske in zahodnoazijske države za leta 1960, 1970, 1980, 1990 do 1998 in 2000 ter ocena za leto 2002 (Fischer Weltalmanach 2001 in 2003).

država/leto	1960	1970	1980	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	2000	2002
Albanija	6,85	5,16	3,62	3,03	–	2,85	–	2,70	2,64	2,58	2,52	2,46	2,4	2,27
Andora	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,21	–	–	1,26
Armenija	–	3,24	2,31	2,62	2,58	2,35	1,97	1,70	1,63	1,60	1,45	1,30	1,2	1,53
Avstrija	2,69	2,29	1,62	1,45	1,50	1,49	1,48	1,44	1,40	1,42	1,37	1,34	1,3	1,4
Azerbajdžan	–	4,66	3,22	2,74	2,87	2,74	2,70	2,52	2,29	2,06	2,07	2,00	1,7	2,29
Belgija	2,58	2,20	1,67	1,62	1,57	1,56	1,61	1,55	1,57	1,55	1,60	1,60	1,5	1,61
Belorusija	–	2,36	2,01	1,91	1,80	1,75	1,61	1,51	1,39	1,31	1,23	1,27	1,2	1,31
Bolgarija	2,31	2,17	2,05	1,81	1,65	1,54	1,45	1,37	1,23	1,24	1,09	1,11	1,1	1,13
Bosna in Hercegovina	–	2,85	2,09	1,70	–	1,60	–	–	–	–	–	1,60	1,3	1,71
Ciper	–	2,60	2,46	2,42	2,33	2,49	2,27	2,23	2,13	–	2,03	1,98	2,0	1,9
Češka	–	–	–	1,89	1,86	1,72	1,67	1,44	1,28	1,19	1,17	1,16	1,2	1,18
Danska	2,57	1,95	1,55	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,79	1,75	1,75	1,75	1,7	1,73
Estonija	–	2,15	2,02	2,04	1,77	1,69	1,44	1,37	1,32	1,34	1,24	1,21	1,2	1,24
Finska	2,71	1,83	1,63	1,78	1,80	1,85	1,81	1,85	1,81	–	1,85	1,75	1,6	1,7
Francija	2,73	2,48	1,95	1,78	1,77	1,73	1,65	1,65	1,66	1,72	1,71	1,75	1,8	1,74
Grčija	2,28	2,34	2,23	1,40	1,38	1,38	1,34	1,36	1,32	1,30	1,30	1,32	1,3	1,34
Gruzija	–	2,65	2,25	2,21	2,20	2,15	1,79	1,60	1,50	–	1,50	1,29	1,5	1,48
Hrvaška	–	–	–	1,63	1,53	1,48	1,52	1,47	1,58	1,55	1,60	1,45	1,7	1,93
Irska	3,76	3,93	3,23	2,12	2,09	2,02	1,93	1,86	1,87	1,91	1,91	1,90	2,0	1,9
Islandija	4,29	2,79	2,48	2,31	2,19	2,21	2,22	2,14	2,08	–	2,00	2,01	2,0	–
Italija	2,41	2,42	1,64	1,26	1,27	1,30	1,25	1,22	1,17	1,22	1,20	1,23	1,2	1,19
Izrael	–	3,78	3,24	2,82	–	2,70	–	2,90	–	2,90	2,70	2,65	2,8	2,54
Kazahstan	–	3,35	2,90	2,72	–	2,50	2,30	–	2,26	–	2,00	2,00	2,0	2,12
Latvija	–	1,92	2,00	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25	1,16	1,11	1,09	1,1	1,18
Lihtenštajn	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,5
Litva	–	2,36	1,97	2,00	1,97	1,89	1,69	1,52	1,49	1,42	1,39	1,36	1,3	1,4
Luksemburg	2,28	1,98	1,50	1,62	1,60	1,67	1,69	1,72	1,68	1,76	1,71	1,71	1,7	1,7
Madžarska	2,02	1,97	1,91	1,84	1,86	1,77	1,69	1,64	1,57	1,46	1,38	1,33	1,3	1,25
Makedonija	–	3,10	2,51	2,06	2,30	2,18	2,16	2,08	1,97	1,90	1,90	1,75	1,7	1,77
Malta	3,62	2,03	2,05	2,05	2,04	2,12	2,01	1,89	1,83	–	1,83	1,83	1,8	1,91
Moldavija	–	2,58	2,39	2,39	2,26	2,22	2,10	1,95	1,93	1,60	1,60	1,70	1,5	1,71
Monako	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,76

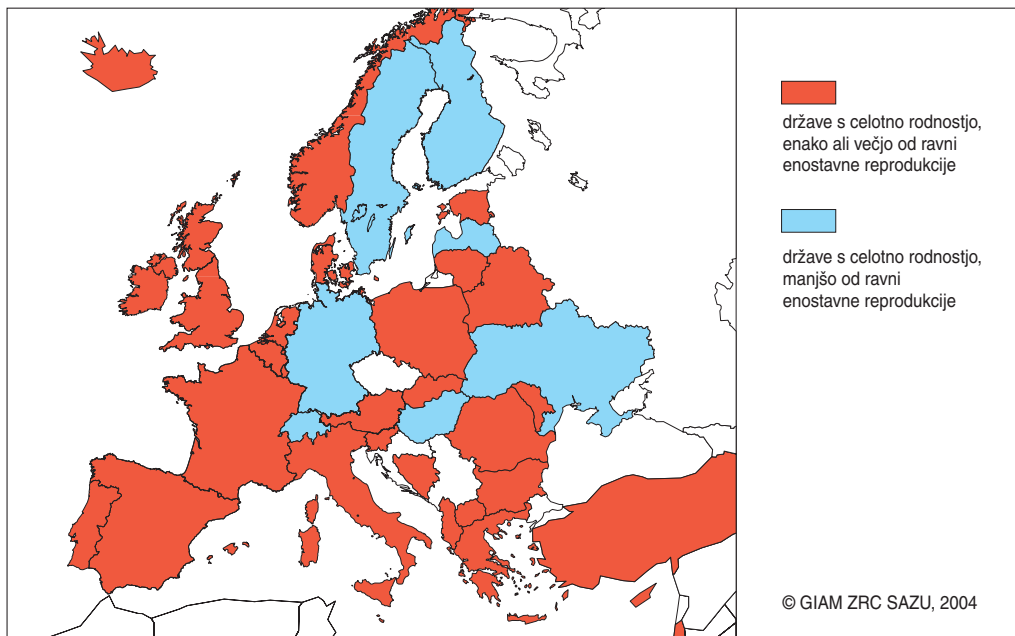
Nemčija	2,37	2,03	1,44	1,45	1,33	1,29	1,28	1,24	1,25	1,30	1,35	1,35	1,3	1,39
Nizozemska	3,12	2,57	1,60	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	1,53	1,57	1,5	1,65
Norveška	2,85	2,50	1,72	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	1,8	1,8
Poljska	2,98	2,20	2,28	2,04	2,05	1,93	1,85	1,80	1,61	1,58	1,50	1,40	1,4	1,37
Portugalska	3,01	2,76	2,19	1,43	1,42	1,48	1,53	1,44	1,45	1,44	1,44	1,46	1,5	1,48
Romunija	2,34	2,89	2,43	1,83	1,56	1,51	1,45	1,42	1,34	1,30	1,32	1,32	1,3	1,35
Rusija	–	–	–	1,89	1,73	1,55	1,38	1,40	1,34	1,28	1,28	1,24	1,2	1,3
San Marino	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,3
Slovaška	3,05	2,39	2,31	2,09	2,05	1,98	1,92	1,66	1,52	1,47	1,43	1,38	1,3	1,25
Slovenija	–	2,24	2,08	1,46	1,42	1,34	1,34	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,2	1,28
Srbija in Črna gora	–	–	–	–	–	1,92	1,91	1,85	1,88	1,88	1,88	1,74	1,7	1,78
Španija	2,86	2,84	2,22	1,33	1,31	1,32	1,27	1,22	1,19	1,20	1,15	1,16	1,1	1,16
Švedska	2,17	1,94	1,68	2,13	2,11	2,09	2,00	1,88	1,74	–	1,74	1,52	1,4	1,54
Švica	2,34	2,09	1,55	1,59	1,58	1,58	1,51	1,49	1,47	–	1,50	1,46	1,4	1,47
Turčija	–	5,27	4,26	3,00	2,91	2,84	2,76	2,69	2,62	–	2,50	2,45	2,5	2,07
Ukrajina	–	2,00	1,99	1,85	1,81	1,72	1,55	1,50	1,40	1,30	1,30	1,30	1,2	1,32
Vatikan	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Velika Britanija	2,69	2,44	1,89	1,83	1,82	1,79	1,82	1,74	1,71	1,70	1,70	1,71	1,7	1,73

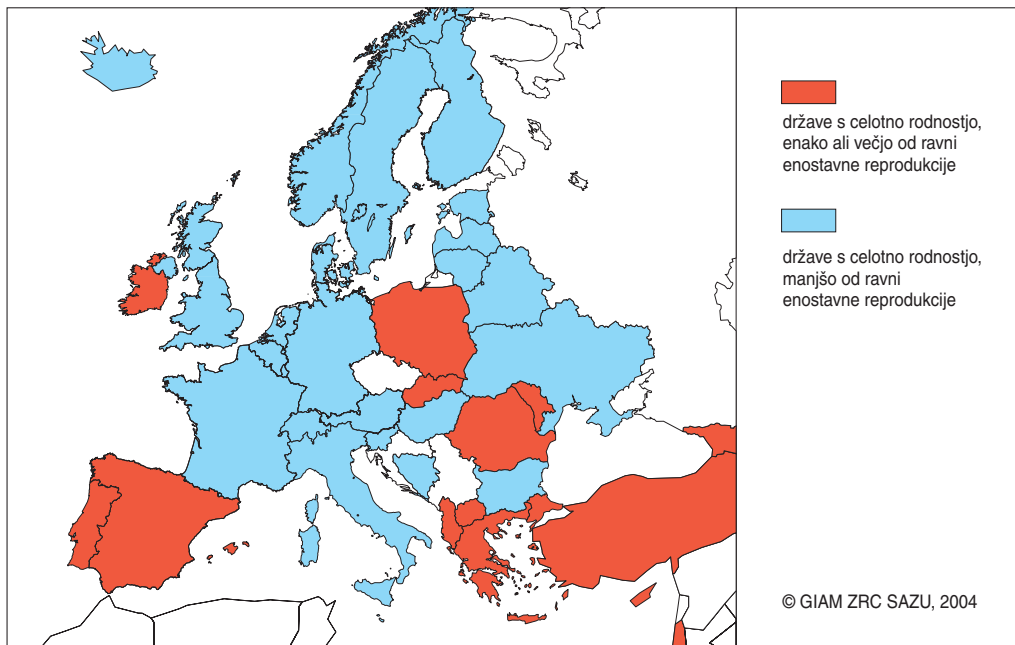
Slika 1: Regionalizacija držav po položaju v sekvenci druge demografske tranzicije v Evropi (Kaa 1987).

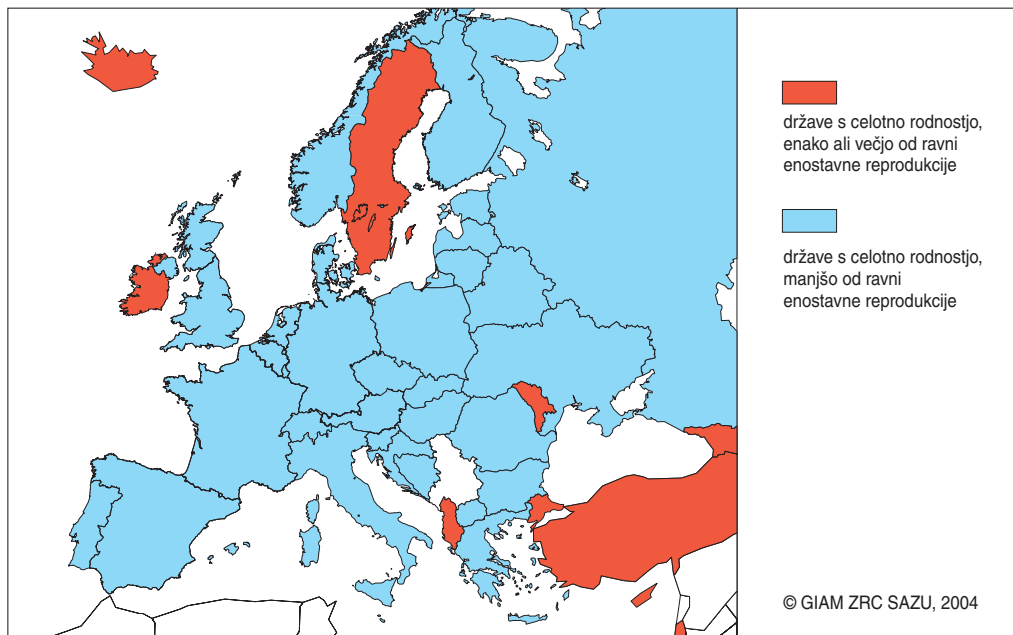
Slika 2: Celotna rodnost leta 1960 v evropskih in zahodnoazijskih državah (Fischer Weltalmanach 2001).

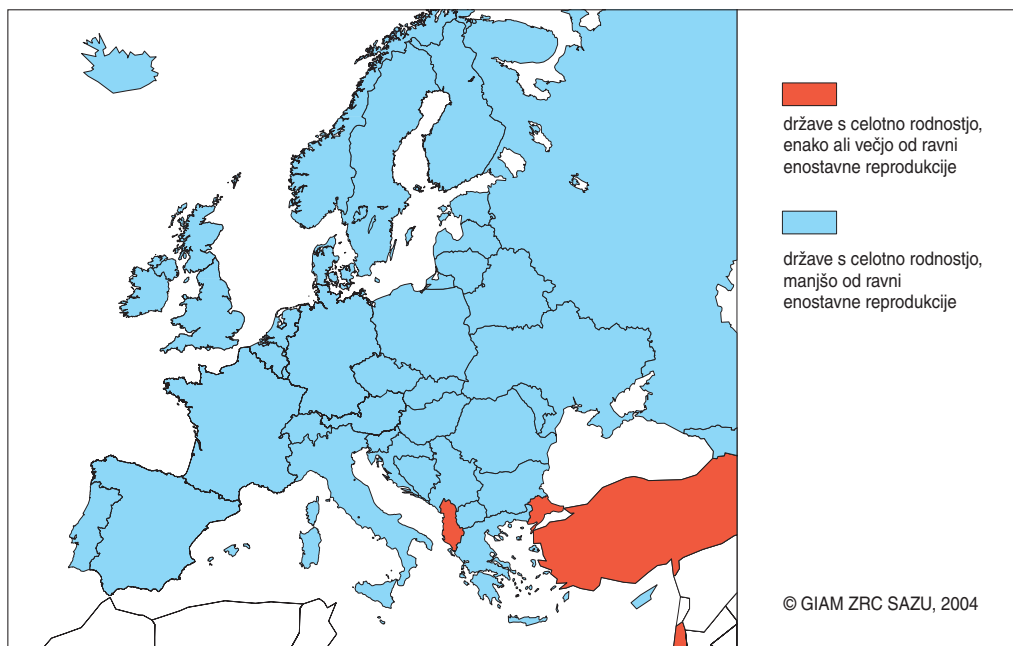
Slika 3: Celotna rodnost leta 1970 v evropskih in zahodnoazijskih državah (Fischer Weltalmanach 2001).

Slika 4: Celotna rodnost leta 1980 v evropskih in zahodnoazijskih državah (Fischer Weltalmanach 2001).

Slika 5: Celotna rodnost leta 1990 v evropskih in zahodnoazijskih državah (Fischer Weltalmanach 2001).

Slika 6: Celotna rodnost leta 2000 v evropskih in zahodnoazijskih državah (Fischer Weltalmanach 2001).

Leto 1980 pomeni resnično prelomnico, ko pod samoobnovitveni nivo pade že več kot polovica evropskih držav. Na dnu je z 1,44 Nemčija, že naštetim državam iz prejšnjih let pa se pridružijo Nizozemska, Avstrija, Italija, Belgija, Norveška, Velika Britanija s Severno Irsko, Francija, Litva in Estonija ter Belorusija (kot del Sovjetske zveze), Bolgarija ter mejni Slovenija (2,08) in Bosna in Hercegovina (2,09) kot republiki SFRJ. Vrednost celotne rodnosti za Slovenijo je za 0,03 nižja od vrednosti, objavljene v Statističnem letopisu RS (2000) ali v Prebivalstvu Slovenije 1999 (Rezultati raziskovanj 2001), zato smo Slovenijo ter Bosno in Hercegovino označili za državi (območji) z mejno vrednostjo (slika 4).

Ob tem velja poudariti, da ima celotna rodnost v Bosni in Hercegovini posebej po letu 1970 podobne značilnosti kot v večini drugih evropskih držav. Zato je neutemeljeno in zmotno prepričanje predvsem laične javnosti, da so imeli priseljenci v Slovenijo iz drugih republik SFRJ (katerih priseljenci iz severne polovice Bosne predstavljajo z 48,6 % najpomembnejši del imigracije v Slovenijo (Gosar 1993)) bistveno višjo rodnost od »domačega« prebivalstva. Glede na to, da prihajajo ti priseljenci iz območja, ki se rodnostno obnaša podobno kot Slovenija, ni močnejšega razloga, da bi se sami po priselitvi obnašali drugače, posebej še ob predpostavki, da so se priseljevali iz območja Bosne, kjer so vse tri konstitutivne bosansko-hercegovske etnije pomembno prisotne (Geografski atlas Jugoslavije 1987). Do podobnih ugotovitev o rodnostnem obnašanju priseljenih v Slovenijo je po longitudinalni analizi prišla tudi V. Šircelj (1990, 343–344). K temu vprašanju se bomo še vrnili na drugem mestu. Dodamo lahko še, da so taka spoznanja pomembna pri načrtovanju prebivalstvene politike oziroma pri izbiri območij, katerim dati prednost pri morebitni odločitvi za sprostitev priseljevanja.

Če se vrnemo k preglednici 1 in sliki 5, vidimo, da leta 1990 velika večina Evrope že predstavlja regeneracijsko depresijo. Nad gladino ostajajo Irska, Islandija, Moldavija, Albanija, katerim se po zaslugi aktivnejše prebivalstvene politike v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pridružuje Švedska, ter države evropskega obroba: Turčija, Kazahstan, Azerbajdžan, Gruzija, Armenija, Ciper in Izrael. Tokrat se najnižja vrednost celotne rodnosti seli v Južno Evropo, točneje v Italijo (1,26). Enaka vrednost je bila v Sloveniji dosežena šele leta 2000, obenem pa je res, da sta v Sloveniji vrednosti za leti 1998 in 1999 malenkost nižji, in sicer 1,23 ter 1,21 (Statistični letopis 2001).

Na prelomu tisočletja se je rodnostna situacija v Evropi še bolj zaostрила. Na dnu se je znašla Latvija, kjer je leta 1998 celotna rodnost dosegla komaj 1,09. To kaže, da bo zelo težko, če ne nemogoče, postaviti spodnjo mejo, do koder se še lahko spusti celotna rodnost. Nad mejo 2,10 sta le še Albanija in Turčija, ki sta skozi celotno obdobje izmenjaje dosegali najvišje vrednosti (slika 6). Vendar je tudi v teh dveh državah prišlo do opaznega zmanjšanja celotne rodnosti, ki je sedaj že pod 2,5 otroka na eno žensko v rodnem obdobju, najnovejše ocene pa kažejo, da se je celotna rodnost tudi v Turčiji spustila pod nivo enostavne reprodukcije (preglednica 1).

V svetovnem oziru se najvišje vrednosti trenutno sučejo okrog 7 otrok na žensko. Po tem kriteriju so bolj ali manj stalno v svetovnem vrhu pretežno afriške države in nekatere države jugozahodne Azije. Tudi tam se že kaže postopno upadanje celotne rodnosti. Preglednica 2 prikazuje države, ki ležijo v pasu visoke rodnosti. Zajete so tiste države, ki so imele leta 1998 celotno rodnost enako ali višjo od 6,00 ali pa so imele v preteklih obdobjih celotno rodnost višjo ali enako 7,00.

Leta 1970 so bile v svetovnem vrhu Oman (8,45), Kenija (8,12) in Jemen (7,88). Vrednosti pod nivojem enostavne reprodukcije pa je imelo 10 izključno evropskih držav.

Leta 1980 so bili v vrhu Oman, Ruanda in Malavi z vrednostmi 9,93, 8,26 in 7,60. Pod nivojem enostavne reprodukcije je bilo 31 držav. Evropskim so se pridružile Kanada, Singapur, Japonska, ZDA, Avstralija, Kuba, Barbados in Nova Zelandija. Z izjemo Kube gre za same razvite države, saj je bil družbeni produkt (BDP) na prebivalca leta 1999 denimo v Barbadosu 8600 USD (Fischer Weltalmanach 2002).

Leta 1990 so na prvih treh mestih afriške države, in sicer Angola, Čad in Burundi. V primerjavi z desetletjem prej so tokrat najvišje vrednosti celotne rodnosti nekoliko nižje: 7,20, 7,06 in 6,80. Iz tega lahko sklepamo, da je bil vrhunec rodnosti druge polovice 20. stoletja okrog leta 1980, ko je Oman dosegel vrednost v povprečju skoraj 10 rojenih otrok na eno žensko. Leta 1990 na spodnjem delu lestvice najdemo že 41 držav s celotno rodnostjo pod 2,10. Že omenjenim evropskim in neevropskim

Preglednica 2: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti v izbranih državah sveta za leta 1970, 1980, 1990 in 1998 (Fischer Weltalmanach 2001).

država	1970	1980	1990	1998
Afganistan	7,14	7,02	6,90	6,80
Alžirija	7,42	6,68	4,49	3,48
Angola	6,52	6,92	7,20	6,74
Benin	6,94	7,00	6,50	5,70
Burkina Faso	7,00	7,50	7,02	6,68
Burundi	6,80	6,80	6,80	6,18
Čad	6,02	6,86	7,06	6,41
Etiopija	5,80	6,60	6,76	6,38
Honduras	7,20	6,48	5,16	4,17
Irak	7,13	6,43	5,88	4,57
Jemen	7,70	7,88	7,53	6,28
Kenija	8,12	7,82	5,64	4,61
Komori	–	7,20	5,80	4,49
Kongo	6,25	6,29	6,29	6,00
Kongo DR	6,22	6,62	6,70	6,33
Kuvajt	7,10	5,28	3,44	2,82
Liberija	6,80	6,80	6,80	6,20
Libija	7,55	7,25	5,00	3,70
Malavi	7,32	7,60	7,00	6,37
Maldivi	7,00	6,88	5,70	4,40
Mali	7,10	7,10	–	6,48
Niger	7,20	7,42	7,40	7,34
Oman	8,45	9,93	7,38	4,63
Pakistan	7,00	7,00	5,84	4,89
Ruanda	8,17	8,26	6,73	6,09
Savdska Arabija	7,28	7,28	6,56	5,70
Senegal	7,00	6,82	6,14	5,52
Sirija	7,73	7,42	5,34	3,89
Slonokoščena obala	7,41	7,41	6,18	4,99
Somalija	7,25	7,25	7,25	7,19
Uganda	7,11	7,22	6,98	6,48
Zambija	6,80	7,02	6,32	5,49
Zelenortski otoki	7,00	6,45	4,21	3,85
Zimbabve	7,32	6,35	4,78	3,71

skim državam se pridružijo Hrvaška in Rusija (za kateri podatkov za prejšnja leta nimamo) ter Južna Koreja in Antigva z Barbudo. Obe slednji lahko štejemo med razvite države z 8490 USD in 8990 USD BDP na prebivalca leta 1999 (Fischer Weltalmanach 2002). Skupino držav z zelo nizko rodnostjo (to so države, kjer celotna rodnost ne dosega 2,10 otroka na eno žensko) je zapustila Nova Zelandija (2,18).

Podatki za leto 1998 kažejo, da se najvišje vrednosti celotne rodnosti niso dosti spremenile, čeprav se za daljše obdobje kaže rahla tendenca k zniževanju. V vrhu najdemo Niger (7,34), Somalijo (7,19) in Afganistan (6,80). Število držav z vrednostmi pod 2,10 se je na drugi strani povzpelo na 58. Seveda veljajo vsa štetja le za države, za katere imamo podatke. Mednje so se od neevropskih uvrstile še Trinidad in Tobago, Kitajska, Tajska, Dominika, Mauritius, Severna Koreja ter ponovno Nova Zelandija. To so države, katerih bruto družbeni proizvod razen na Novi Zelandiji (ki je povratnica v skupino z nizko

rodnostjo) ne dosega 5000 USD na prebivalca. Še več, na Kitajskem in v Severni Koreji ne dosega niti 1000 USD na prebivalca, v ostalih pa presega 2000 USD: Tajska 2010, Dominika 3260, Mauritius 3540, Trinidad in Tobago 4750 (Fischer Weltatmanach 2002). Če štejemo višino BDP na prebivalca kot kriterij razvitosti, potem teh držav ne moremo več šteti med razvite. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da se je rodnost začela zniževati pod raven enostavne reprodukcije tudi v državah tako imenovanega Tretjega sveta. Treba je opozoriti, da je Kitajska že ob koncu sedemdesetih let uvedla mere restriktivne populacijske politike, ki jih je kasneje še zaostрила (Wertheimer-Baletić 1999, 567). Zato je nizka rodnost na Kitajskem danes predvsem rezultat te politike.

Ne glede na to lahko ugotovimo, da se svetovno območje visoke rodnosti postopno krči, Keynesova (1937) predvidevanja o bodočem prebivalstvenem razvoju zlasti razvitejših držav pa očitno postajajo globalna. To opozarja tudi na nezadostnost tistih razlag, ki vidijo nizko rodnost zgolj kot odgovor na visok standard oziroma kot posledico ekonomskih dejavnikov. Podobne ugotovitve o številnih neekonomskih dejavnikih lahko zasledimo na mnogih mestih v literaturi (na primer Malačič 1995).

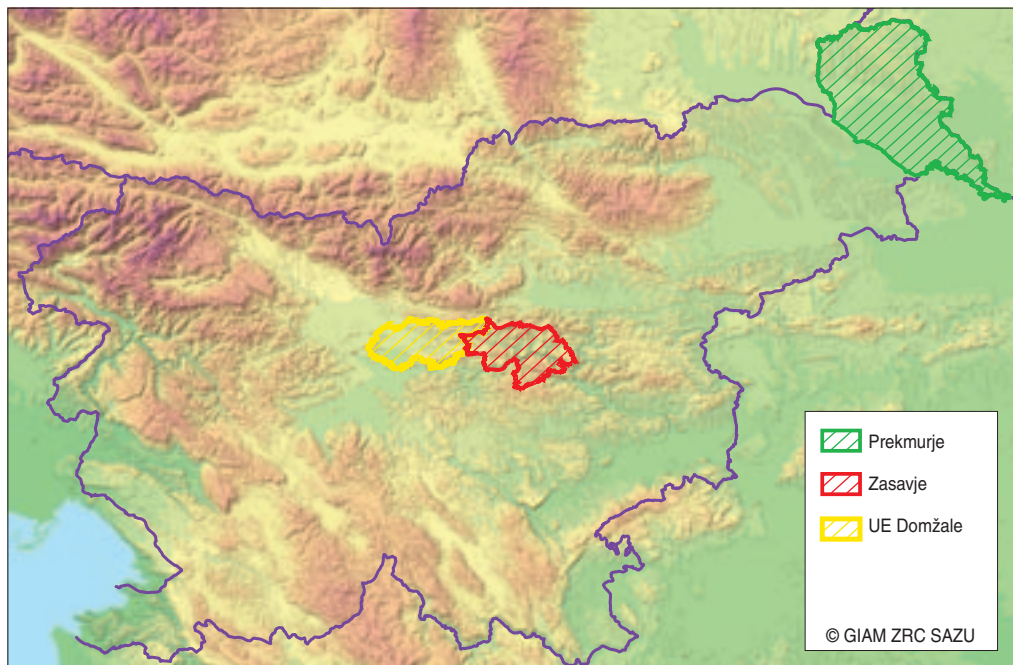
1.4 IZBOR IN KRATKA PREDSTAVITEV PREUČEVANIH OBMOČIJ

Ko govorimo o rodnostni problematiki v Sloveniji, imamo opraviti z ocenami, ki temeljijo pretežno na povprečnih vrednostih. Zaključevanje in sklepanje na podlagi povprečnih ocen pa je vedno podvrženo določeni stopnji posploševanja. Te posplošitve zabrisujejo regionalne razlike znotraj Slovenije. Glede na to smo izhajali iz predpostavke, da v Sloveniji regionalne razlike obstajajo. To pomeni, da so območja z nadpovprečnimi in območja s podpovprečnimi vrednostmi kazalnikov rodnosti. Naša naloga je najti te razlike ter jih med drugim tudi s pomočjo iskanja korelacij med posameznimi kazalniki za isto območje poskusiti razložiti. Tako želimo opredeliti vlogo prostora v omenjenih razlikah oziroma prostorske dejavnike, ki neko rodnostno stanje oblikujejo. Poznavanje regionalnih razlik in s tem določenih območij omogoča izkoristiti temeljno komparativno prednost geografije pred drugimi vedami.

Uporabna vrednost poznavanja specifičnih regionalnih razmer je izredno široka. Za ta namen bomo omenili le nekaj možnosti. V situaciji, ko smo ugotovili, da je prenizka rodnost naš nacionalni problem, nas najbolj zanimajo možne rešitve tega problema. Če poznamo območja visoke oziroma relativno višje rodnosti, lahko preučujemo dejavnike, ki so jih povzročili, ter tako lažje načrtujemo in ustvarjamo tiste razmere, ki lahko potencialno pripeljejo do porasta stopnje rodnosti. Prav tako lahko na podlagi poznavanja okoliščin v območjih nizke ali relativno nižje rodnosti in dejavnikov, ki na takšno rodnost vplivajo oziroma jo sooblikujejo, ustvarjamo predpogoje, ki bodo v čim večji meri izključevali dejavnike z zniževalnim učinkom. Seveda je od državne politike odvisno, za katere posege se bo odločila; ali bo obstoječe dejavnike upoštevala ali pa bo oblikovala povsem nove instrumente spodbujanja višje rodnosti. Vsekakor je poznavanje regionalnih razlik v neki državi ključni element načrtovanja in oblikovanja celovite prebivalstvene politike.

V skladu z zastavljenimi cilji smo tako izbrali tri območja, ki so regionalnogeografsko različno strukturirana. Med elementi regionalne geografske strukture je kot kriterij izbora prevladovala socioekonomska struktura. Zato smo izbrali območje s pomembno prisotnostjo primarnega gospodarskega sektorja in agrarne strukture, območje s pomembno prisotnostjo sekundarnega sektorja in območje s pomembno prisotnostjo terciarnega sektorja. S pojmom pomembna prisotnost sektorja mislimo na izbrane sektorje, ki vsak na svojem območju po deležu presegajo državno povprečje. To pa ni bil edini kriterij izbire: pomembno vlogo sta igrali relativna ustaljenost in določena zgodovina družbenogospodarske usmeritve nekega območja, ki sta med drugim narekovali razvoj specifične regionalne strukture in s tem predvidoma tudi različnega rodnostnega obnašanja prebivalstva.

Zaradi lažje primerjave statističnih podatkov smo za osnovno prostorsko enoto izbora vzeli območja upravnih enot, med več možnostmi pa smo izbrali naslednja območja (slika 7): Prekmurje (upravni enoti Lendava in Murska Sobota), Zasavje (upravne enote Hrastnik, Trbovlje in Zagorje ob Savi) in del osrednje Slovenije na prehodu Posavskega hribovja v Ljubljansko kotlino (upravna enota Domžale).

Slika 7: Geografski položaj izbranih območij v okviru Slovenije.

Na razpolago je veliko regionalnogeografske literature, ki obravnava naša izbrana območja. Eno zadnjih del, ki vključuje in izčrpno opisuje vsa tri preučevana območja, je delo skupine avtorjev »Slovenija – pokrajine in ljudje« (1998). Zato na tem mestu ne bomo zahajali v podrobnejše opise.

Prekmurje smo izbrali kot primer pokrajine s tradicionalnim in za naše razmere močno zastopanim primarnim sektorjem. Znotraj Prekmurja to velja zlasti za Goričko. Kljub temu, da je tam delež kmečkega prebivalstva od leta 1961 do 1991 nazadoval s 84 % na 39 %, ima danes Goričko med vsemi slovenskimi pokrajinami še vedno največji delež kmečkega prebivalstva (Olas in Orožen Adamič 1998). Tudi sicer lahko na podlagi popisnih podatkov po 2. svetovni vojni ugotovimo tradicionalno prevlado primarnega sektorja, z izjemo zadnjega popisa, ki za območje občine (današnje upravne enote) Lendava kaže največji delež sekundarnega sektorja (Klemenčič 1989 in 1993). Prekmurje zavzema celotno slovensko državno ozemlje na levem bregu Mure. V administrativnem smislu se deli na dve upravni enoti: Murska Sobota in Lendava. Po reformi lokalne samouprave sta nekdanji občini leta 1994 razpadli na 14 novih občin. Tako je Murska Sobota razpadla na devet občin (Beltinci, Cankova-Tišina, Gornji Petrovci, Hodoš-Šalovci, Kuzma, Moravske Toplice, Murska Sobota, Puconci, Rogašovci), Lendava pa na pet občin (Črenšovci, Kobilje, Lendava, Odranci, Turnišče). Ker se reforma ni zaključila, so nekatere nove občine razpadale dalje. Tako se je leta 1998 Prekmurje delilo že na 19 občin. Na murskosoboškem območju je število naraslo na 12 (poleg naštetih še Cankova, Grad in Hodoš), na lendavskem pa na 7 (poleg prejšnjih še Dobrovnik in Velika Polana) (Statistični letopis 2000). Glede na številne nove pobude za oblikovanje občin ne moremo z gotovostjo trditi, da je trenutno število občin tudi končno za daljše obdobje. V zvezi z novimi občinami je s političnogeografskega aspekta zanimivo, da smo z reformo lokalne samouprave dobili tudi dve občini z madžarsko večino (Hodoš, Dobrovnik). Prekmurje v reliefnem smislu pomeni dokaj jasno izraženo dvojnost ravnine in terciarnega gričevja. Ravnino predstavljata Ravensko in Dolinsko, gričevje pa Goričko in Lendavske gorice (na primer Kert 1991). Povedati je tre-

ba tudi to, da poimenovanje Prekmurje vsebinsko ne ustreza območju, ki ga že dolgo in precej ustaljeno tako poimenujemo. Vsebinsko namreč iz imena ni razvidno, za katero stran Mure gre oziroma kje je izhodišče. Kazalo bi poiskati primernejše ime. Že nekaj časa lahko v literaturi in medijih zasledujemo uvajanje ustrežnejšega, a širšega pojma Pomurje (na primer Sever in Ternar 1998). Z vidika združevanja zgodovinske razdrobljenosti slovenskega ozemlja je to gotovo pozitivno, za manjše pokrajinske enote pa lahko uporabljamo doslej ustaljena imena, kot so Goričko, Ravensko, Dolinsko na levem bregu Mure, na desnem pa Prlekija, Mursko polje, Apaško polje, Slovenske gorice.

Za primer območja s prevladujočim sekundarnim sektorjem in rudarsko-industrijsko tradicijo smo izbrali Zasavje. V Zasavju je temelj za razvoj industrije pomenilo odkritje zaloga rjavega premoga in začetek rudarstva že sredi 18. stoletja, in sicer najprej v Zagorju. V začetku 19. stoletja so začeli premog kopati tudi v Trbovljah, sredi 19. stoletja pa še v Hrastniku (Hrvatini 1998). Dve in pol stoletji dolgo obdobje rudarstva oziroma premogovništva je Zasavje močno zaznamovalo: postalo je najtipičnejša slovenska rudarsko-industrijska pokrajina (na primer Vrišer 1963), ki pa v zadnjem obdobju gospodarsko usiha zaradi postopnega zatona premogovništva (Pak 1996). Ne glede na to ostaja Zasavje močno industrijska pokrajina tudi po popisnih podatkih o zastopanosti posameznih gospodarskih sektorjev v celotnem obdobju med letoma 1953 in 1991 (Klemenčič 1993). V administrativnem smislu Zasavje sestavljajo tri upravne enote, ki so hkrati ostale občine v obsegu izpred reforme lokalne samouprave. To so Hrastnik, Trbovlje in Zagorje ob Savi. Nekateri avtorji pojmujejo Zasavje v širšem smislu in vanj vključujejo še območje Upravne enote Litija (Klemenčič 1995), nekateri pa tudi še občino Radeče (na primer Sever in Ternar 1998). To so sicer smiselni poskusi razširitve dokaj ozkega območja, vendar bi v našem primeru s tem izgubili tisto tipičnost, ki jo ima Zasavje v ožjem smislu. Zasavje v naravnogeografskem pogledu zavzema osrednji del Posavskega hribovja na obeh straneh Save. V reliefnem smislu pa gre za dvojnost hribovja, razrezanega z ozkimi dolinami. Podobno, kot velja za Prekmurje, je tudi pri Zasavju samo ime neprimerno, a že zelo ustaljeno. Če bi v prihodnje prišlo do razširitve Zasavja na prej omenjena območja, bi bilo to ime še bolj neupravičeno. Ustreznejše poimenovanje bi bilo, denimo, Srednje Posavje.

Za območje z nadpovprečno zastopanostjo obrtnih dejavnosti in terciarnega sektorja smo izbrali širše območje Domžal. Prevladujoč terciarni gospodarski sektor je bil ugotovljen na podlagi podatkov popisa prebivalcev 1991 (Klemenčič 1993). Bolj kot po samem deležu terciarnega sektorja v gospodarstvu je domžalsko območje znano po obrti, ki se je tu globoko zasidrala (Gosar, Pak in Rus 1993; Kladnik 1998). Ob industriji, ki ima svoje začetke v slamnikarstvu že v drugi polovici 19. stoletja, se je na območju Domžal razmahnila tako proizvodna kot storitvena obrtna dejavnost, ki je ob pobudi obrtnikov in podpori občine kmalu postala najmočnejša gospodarska panoga mesta in njegove okolice (Pak 1998). Narejene so bile številne študije preobrazbe pokrajine in terciarizacije širšega domžalskega območja. Že zelo zgodaj je procese preobrazbe predvsem na Kamniškobistriški ravni opazil in jih znanstveno opredelil Klemenčič (1962). S socialnogeografsko preobrazbo nekdanje občine, danes upravne enote Domžale, pa se je ukvarjal Pelc (1993). Nekdanja občina Domžale je po reformi lokalne samouprave leta 1994 razpadla na 4 občine (Domžale, Lukovica, Mengeš, Moravče), leta 1998 pa se jim je pridružila še od Domžal odcepljena občina Trzin. Tako danes Upravna enota (UE) Domžale obsega pet občin. V naravnogeografskem pogledu se UE Domžale razprostira na južnem delu Kamniškobistriške ravni, v zahodnem delu Posavskega hribovja, s svojim skrajno zahodnim delom pa sega na območje Šmarogorsko-Rašiških osamelcev.

2 METODE

Uporabljene metode v raziskavi lahko na splošno razdelimo na kvantitativne in kvalitativne metode. Kvantitativne metode se nanašajo na metode zbiranja, urejanja in razvrščanja podatkov, metode izračunov vrednosti različnih kazalnikov in na metode statistične analize. Z vidika preučevanja rodnosti je uporaba kvantitativnih metod nujna v vseh fazah raziskovanja (Šircelj 1991, 44). Na drugi strani se kvalitativne metode nanašajo zlasti na nekatere z anketo pridobljene podatke ter na interpretacijo delnih ali končnih rezultatov.

Glede na mesto uporabe lahko govorimo o kabinetnih in terenskih metodah. Kabinetne metode se nanašajo na vse vrste obdelave podatkov, terenske pa na metodo anketiranja, ki smo jo izvedli neposredno na terenu.

Uporabljene metode lahko razdelimo tudi po področju dela. Tako lahko govorimo o metodah demografske analize pri obdelavi različnih statističnih podatkov ne glede na to, ali se nanašajo na ožjo demografsko strukturo prebivalstva ali na njegove socioekonomske značilnosti. Nadalje lahko izpostavimo statistične metode urejanja podatkov in preučevanja povezanosti med pojavi ter metode primerjave ali komparacije med posameznimi območji. Nenazadnje je tu še kartografska metoda, s katero smo obravnavanim pojavom dali večjo otipljivost in pokrajinsko-prostorski značaj. Kartografska metoda je pomembna tudi z vidika sintetičnega prikaza podatkov na majhnem prostoru. V našem primeru treh območij s prek 400 naselji bi porabili ogromno prostora, če bi želeli vse podatke pokazati v obliki preglednic po naseljih. Kartografija z ustrezno programsko in strojno podporo omogoča prikaz posameznih znakov v neposredni primerjavi. Tudi sicer je kartografska metoda nepogrešljiv pripomoček geografskega dela (Bračič 1983, 78).

Eden izmed ciljev naše raziskave je aplikacija metod demografske analize v geografiji. S kombinirano uporabo demografske (Brenzik 1988, 8–9) in geografske metode (Friganović 1982; Vrišer 1987, 87) na področju interdisciplinarnega raziskovanja rodnosti in rodnostnega obnašanja želimo doseči sinergetski učinek, ki bi se kazal tako v pomenu kot v uporabnosti novih rezultatov in dognanj. Osnovni razlog za geografsko preučevanje rodnosti je na eni strani relativno majhno število takih študij pri nas (nekatero druge vede, kot na primer sociologija ali ekonomija, se v primerjavi z geografijo bistveno bolj posvečajo preučevanju demografske problematike), na drugi strani pa naše prepričanje, da lahko s takimi študijami razširimo znanje onkraj meja monodisciplinarnega pristopa (Friganović 1982). Taka interdisciplinarnost je gotovo dobrodošla, saj se s tem širi znanje, problemi pa so osvetljeni tudi z drugih zornih kotov. Geografija lahko doprinese v smeri spoznavanja rodnosti in s tem prebivalstva kot integralnega dela prostorsko-pokrajinske stvarnosti (Vrišer 1987, 24 in 99). Tako lahko pripomremo k večji razumljivosti nekega problema, saj le-ta v pokrajini in prostoru pridobi »trdna tla« in ne zgolj neko »metafizično« obliko.

Z uporabo orodij demografske analize ob geografski metodi želimo doseči boljše razumevanje rodnostne situacije in njenih geografskih razsežnosti, kot so, denimo, regionalne razlike.

Literatura s področja uporabe kvantitativnih metod v družbeni geografiji in geografiji prebivalstva je kar obsežna. Večinoma se nanaša na uporabo osnovnih statističnih metod in na probleme, na katere naletimo ob uporabi teh metod v geografiji (na primer Tidswell in Barker 1971; Hammond in McCullagh 1974). Ko govorimo o geografiji prebivalstva, je metodološke literature s tega podpodročja manj ali pa se pojavlja kot integralni del splošnejših besedil (na primer Plane in Rogerson 1994; Willekens in Rogers 1978). Tu ne moremo mimo Woodsovega dela *Prebivalstvena analiza v geografiji* (1979), ki v sebi združuje aspekte, pomembne za demogeografa, in raziskovalne pripomočke, ki so mu na voljo. Spregledati ne smemo tudi Friganovičevega esejističnega prispevka *O metodi geografskega preučevanja prebivalstva* (1982). Friganović govori o temeljnih pristopih v demogeografskem preučevanju, o uporabi geografskega raziskovalnega aparata v najširšem smislu ter o kvalitativnih vidikih takih raziskav. Naloga demogeografa je presoja demografskega dogajanja kot dejavnika preobrazbe pokrajine. Zato mora preseči klasično opazovanje demogeografskih procesov, kot so koncentracija, depopulaci-

ja, stagnacija in njihove časovne kombinacije, ter jih nadgraditi z razumevanjem vzrokov, ki pripeljejo do prostorskih sprememb. S tem je povezan pomemben preskok od uporabe osnovnih demografskih pokazateljev k sintetičnim, predvsem na področju rodnostne problematike (na primer Woods 1979, 96). Pričakovana dolžina človekovega življenja v razvitih državah danes v povprečju presega 70 let. V tem času gre človek skozi različna obdobja, tudi skozi reprodukativno obdobje. Učinki naših osebnih odločitev, ravnanja in v končni fazi obnašanja se kažejo neposredno in zelo hitro. Vpliv na prostor oziroma na preobrazbo pokrajine pa je dolgoročnejši. Z uporabo sintetičnih kazalnikov lahko s precejšnjo zanesljivostjo napovedujemo prihodnji demografski razvoj. Velikost populacije je eden temeljnih neposrednih vplivov na pokrajino. Na to velikost pa človek v svojem življenju relativno dolgo aktivno vpliva, saj reprodukativno obdobje žensk obsega približno polovico življenja, reprodukativno obdobje moških pa navadno še dlje.

Dela z veliko množico podatkov si v današnjem času ni več mogoče predstavljati brez uporabe osebnega računalnika in primerne programske opreme. Bistvenega pomena so programi s področja urejanja in obdelovanja statističnih in drugih numeričnih podatkov ter programi za kartografsko predstavitev rezultatov. S pomočjo programa Microsoft Excel smo za naše potrebe uvažali podatke iz različnih računalniških zapisov in oblik, z njim smo za analizo pripravili anketne podatke in jih nato izvozili v program SPSS/PC+ za nadaljnje statistične analize ali pa v program MapInfo za kartografske prikaze z osnovno statistično podporo.

2.1 METODE DEMOGRAFSKE ANALIZE

Podrobneje si bomo ogledali predvsem uporabljene metode demografske analize. Demografska metoda (Breznik 1988, 9–11) se je zgodovinsko gledano razvijala v okviru demografske statistike in demografske analize ter demometrije. Demografsko raziskovanje lahko razdelimo v tri faze:

- zbiranje podatkov predvsem v statistični obliki,
- analiza numeričnih podatkov opazovanja,
- kavzalno raziskovanje.

Po Brezniku (1988) mora raziskovalec težiti h kavzalnemu preučevanju. Poleg tega gre pri demografskem fenomenu vedno za več dejavnikov, naša naloga pa je ovrednotiti vsakega od njih in jih oblikovati v skupine. Vključiti moramo tiste demografske spremenljivke, ki po naši hipotezi predstavljajo vzroke variacij (v našem primeru stopnje rodnosti) demografskih spremenljivk. Ugotovljene korelacijske odvisnosti niso nujno izolirani vzroki fenomena, saj je mogoče, da so primerjane variacije opazovanih spremenljivk posledice pojavov, ki jih nismo zajeli (Breznik 1988). Dejstvo, da so ugotovljene korelacijske odvisnosti, še ne pomeni, da je ugotovljena tudi kavzalnost (Hammond in McCullagh 1974). Če je na primer ugotovljeno, da med skupinami prebivalstva (za katere velja, da pripadajo isti socialni skupini, da imajo enako višino dohodka in enako stopnjo izobrazbe, vendar pripadajo, denimo, različni religiji) obstajajo razlike v rodnosti, lahko z veliko gotovostjo trdimo, da je na reprodukativno obnašanje tega prebivalstva vplivala religiozna pripadnost. Vendar so take situacije redke, saj je majhna verjetnost, da bi si bile določene skupine prebivalstva enake ali zelo podobne po tolikih kazalnikih. Če bi jih že identificirali, bi verjetno šlo za razpršeno prostorsko distribucijo, kar bi te skupine zopet privedlo v neenak položaj in bi dobljene vrednosti korelacijskih analiz lahko napačno interpretirali.

2.1.1 TRANSVERZALNA IN LONGITUDINALNA ANALIZA

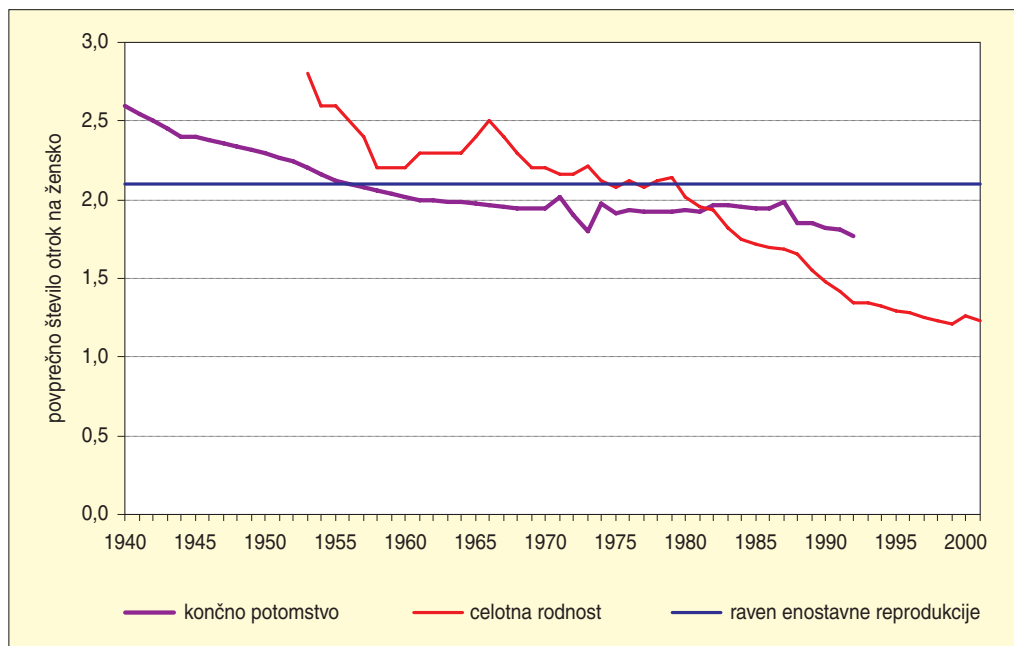
Demografsko analizo zaznamujeta dva analitsko različna pristopa: demografske pojave namreč lahko analiziramo izhajajoč bodisi iz nekega časovnega momenta bodisi iz obdobjnega opazovanja. V skladu s tem ju imenujemo transversalna ali prečna in longitudinalna ali podolžna analiza. Zgodovinsko gledano se je najprej razvila transversalna analiza. Ta je sprva povsem zadoščala za analizo smrtnosti.

Tudi podatki so bili zbrani temu načinu ustrezno. Kmalu so ugotovili, da ta analiza ni enako primerna na področju ponovljivih in izogibljivih dogodkov, kot so poroke, razveze, rojstva različnega reda in migracije. Smrti pa so neponovljive in neizogibne (na primer Malačič 2000, 45).

Pri preučevanju rodnosti je potrebno kombinirati oba pristopa (na primer Šircelj 1991, 47). Če želimo ugotoviti povprečno število otrok na eno žensko, lahko to vrednost izračunamo na transversalni ali longitudinalni način.

Transverzalni način omogoča na temelju, denimo, letnih podatkov izračunati prečno vrednost celotne rodnosti za neko leto kot približek končnega potomstva na podlagi trenutnega (letnega) stanja. To vrednost imenujemo tudi povprečna letna stopnja celotne rodnosti (Malačič 2000, 47). Vendar ta vrednost temelji na predpostavki, da se starostno-specifična rodnost skozi posamezna rodna leta ne spreminja. Iz izkušenj pa vemo, da je starostno-specifična rodnost podvržena nihanjem, do katerih pride iz različnih razlogov (na primer vojne, družbene spremembe). Prednost transversalne metode je v njeni praktičnosti, saj imamo pri nas na voljo demografske podatke v glavnem le za to metodo. Pomembna vrednost transversalne metode je tudi možnost opredeljevanja trenutnih značilnosti rodnosti in s tem možnost hitrega zaznavanja sprememb.

Longitudinalni način omogoča, da sledimo rodnostnemu razvoju določene generacije v celoti, zato dobimo natančne generacijske vrednosti celotne rodnosti. Imenujemo jih dokončna stopnja celotne rodnosti (Malačič 2000) ali tudi končno potomstvo, končna rodnost. To je temeljna prednost longitudinalnega pristopa. Pomembna lastnost tega pristopa je tudi kontrola transversalno izračunanih vrednosti. Njegova glavna pomanjkljivost pa je, da obravnava generacije, ki so že zaključile z reproduktivnim obnašanjem, zato nanje nimamo več vpliva. Poleg tega se dosežene vrednosti celotne rodnosti nanašajo na obdobje, ki je že minilo. Ne moremo pa si zamisliti možnosti, da bi rodnost preučevali le na podlagi informacij o generacijah, ki so ravnokar zapustile rodno obdobje: na ta način je nemogoče opredeliti dejavnike, ki vplivajo na doseženo stopnjo rodnosti.

Slika 8: Celotna rodnost in končno potomstvo v Sloveniji med letoma 1940 in 2001 (Šircelj 1998; Rezultati raziskovanj, Statistični urad RS).

Za primer si oglejmo primerjavo celotne rodnosti v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja, izmerjene po obeh metodah.

S slike 8 vidimo, da je generacijska končna rodnost padla pod samoobnovitveni nivo že v petdesetih letih 20. stoletja. Generacije, katerih rodnost ni zadoščala za enostavno reprodukcijo, so se rodile že v tridesetih letih 20. stoletja (Šircelj 1998). Transverzalne vrednosti pa so nas šele na začetku osemdesetih let opozorile na upad celotne rodnosti pod nivo enostavne reprodukcije. Odgovor na vprašanje, zakaj je bilo tako, dobimo, če primerjamo povprečne starosti mater ob rojstvu otroka.

Preglednica 3: Povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu med letoma 1954 in 1999 (Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999).

leto	povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu		leto	povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu	
	skupaj	prvo rojstvo		skupaj	prvo rojstvo
1954	28,4	24,8	1977	25,4	22,9
1955	28,3	24,8	1978	25,4	23,0
1956	28,2	24,8	1979	25,3	22,9
1957	28,0	24,7	1980	25,3	22,9
1958	27,9	24,6	1981	25,4	23,0
1959	27,8	24,7	1982	25,4	23,1
1960	27,8	24,9	1983	25,4	23,0
1961	27,7	24,7	1984	25,3	23,1
1962	27,4	24,4	1985	25,5	23,2
1963	27,4	24,4	1986	25,6	23,3
1964	27,3	24,3	1987	25,6	23,3
1965	27,2	24,2	1988	25,8	23,5
1966	27,1	23,9	1989	25,9	23,7
1967	27,1	23,7	1990	26,0	23,9
1968	26,8	23,5	1991	26,3	24,1
1969	26,7	23,4	1992	26,4	24,2
1970	26,5	23,4	1993	26,7	24,6
1971	26,1	23,0	1994	27,0	24,8
1972	25,9	23,0	1995	27,2	25,0
1973	25,8	22,9	1996	27,4	25,3
1974	25,6	22,8	1997	27,7	25,6
1975	25,5	22,8	1998	27,8	25,8
1976	25,4	22,7	1999	28,1	26,2

Podatki preglednice kažejo, da sta se tako starost mater ob rojstvu prvega otroka kakor tudi povprečna starost mater ob rojstvu otroka ne glede na red rojstva v zadnjih petih desetletjih najprej zniževali (do sedemdesetih let), nato sta približno do konca osemdesetih let stagnirali na zelo nizkih vrednostih, v devetdesetih letih 20. stoletja pa sta se začeli poviševati in prišli praktično na nivo, dosežen v petdesetih letih. Vendar z eno bistveno razliko: starost mater ob rojstvu prvega otroka je bila leta 1954 nižja skoraj za dve leti, medtem ko je bila povprečna starost ob rojstvu otroka še nekoliko višja. To pomeni, da se je reproduktivno obnašanje začelo prej in da je tudi dlje trajalo. Ženske so postajale matere prej, zadnjega otroka pa so dobile kasneje. Skladno s časom neposredne izpostavljenosti zanositvi, ki je bil daljši, je po teoriji neposrednih dejavnikov rodnosti pričakovati tudi višjo rodnost, kakršna je v primerjavi z današnjo tudi dejansko bila.

Po drugi strani pa v zadnjem desetletju beležimo višjo vrednost longitudinalne celotne rodnosti od transversalne. To verjetno predstavlja presežek te razlike v predhodnem obdobju, zopet pa so glavni generator teh sprememb starostno-specifične spremembe rodnosti. Težko je reči, ali se bosta obe vrednosti (glede na način izračuna) čez čas izenačili, ker ne moremo z gotovostjo napovedati prihodnjega razvoja. Tudi na vprašanje, ali se bodo transversalne vrednosti začele bistveno dvigovati, iz že omenjenega razloga ne moremo odgovoriti. Ne vemo namreč, za koliko so bile precenjene vrednosti povprečnih letnih stopenj celotne rodnosti v obdobju krajšanja medgeneracijskega intervala.

Razpoložljivi statistični podatki, ki so urejeni po posameznih koledarskih letih, nam v našem primeru omogočajo uporabo zgolj transversalne analize. Ker samo statistični podatki bolj malo povejo o subtilnejših mehanizmi, ki delujejo na področju rodnostnega obnašanja, smo na vseh treh izbranih območjih izvedli tudi poglobljeno anketo. Ker se anketni podatki vežejo na generacije staršev, je anketa omogočila longitudinalni pristop, ki bo rezultatom obdelave podatkov tekoče statistike služil kot korekcija.

2.1.2 STATISTIČNE METODE V DEMOGRAFSKI ANALIZI

Kadar imamo opravka z množičnimi pojavi, se uporabi statističnih metod ne moremo izogniti (Blejec 1976, 19). Statistika temelji na matematičnih metodah in se je specializirala za kvantitativno preučevanje množičnih dogodkov in pojavov (Blejec 1976, 15–16; Sagadin 1992, 5). Statistika je močno prepletena z demografijo, saj ima tudi ta opravka z množičnimi pojavi. Pogosto so demografsko statistiko celo enačili z demografijo (Blejec 1976, 17). Tej ozki povezanosti navkljub bomo omenili pomembnejše statistične metode, ki smo jih uporabili v naši raziskavi. V posebne podrobnosti na tem mestu ne bomo zahajali, saj je na razpolago precej statistične literature (na primer Blejec 1976; Sagadin 1992), poleg tega pa bomo ob posamezni predstavitvi rezultatov vsako metodo sproti opisali. Držali smo se bolj ali manj utečene sheme, ki je sestavljena iz več korakov:

- metode zbiranja, razvrščanja in združevanja podatkov: pri teh metodah gre za zbiranje podatkov tako v pisni kot v elektronski obliki in njihovo spreminjanje v enotno in uporabno obliko. Ko smo podatke zbrali, smo jih po izbranih znakih razvrstili v skupine, ki so kasneje služile kot osnova za nadaljnje delo;
- metode izračunavanja osnovnih opisnih statistik in frekvenc: veliko večino dela je opravil računalnik s pomočjo programa, ki ima te funkcije že vgrajene. Tako smo za posamezen znak v obliki preglednic kot računalniškega izmeta (outputa) dobili razne frekvenčne porazdelitve, strukture in srednje vrednosti. Na podlagi teh podatkov smo izvedli osnovne primerjave med izbranimi območji in poizkušali iskati vzroke za opažene razlike;
- metode statistične analize in iskanja soodvisnosti med posameznimi znaki: v tej fazi smo iskali morebitne zakonitosti preučevanih pojavov. Uporabili smo različne korelacijske koeficiente (Pearsonov koeficient korelacije, Spearmanov koeficient korelacije ranga, korelacijsko razmerje eta) in mere stopnje kontingence (hi-kvadrat in korigirani Pearsonov koeficient kontingence). Uporabo teh metod smo prilagajali naravi podatkov, ki smo jih imeli na voljo, in njihovi porazdelitvi. Ker je področje dejavnikov rodnostnega obnašanja zelo široko, dejavniki pa pestri, smo morali biti pri interpretaciji statističnih koeficientov zelo pazljivi. Vrednosti koeficientov nas namreč lahko tudi zavedejo, poleg tega pa odkritje korelacij še ne pomeni kavzalnosti;
- metode postavljanja in preverjanja statističnih hipotez in preverjanja statistične pomembnosti nekaterih statističnih pokazateljev: te metode smo uporabljali v primerih, ko smo želeli preveriti statistično pomembnost različnih postavljenih hipotez in izračunanih koeficientov. Tudi tu je bila programska oprema v veliko pomoč. Potrebno je bilo le pravilno pripraviti podatke, program pa je sam izračunal izbrane mere ter označil stopnjo statistične pomembnosti;
- metode vzorčenja: vzorčenje predstavlja pomemben del statistične metodologije. S pomočjo metod vzorčenja prilagodimo osnovno statistično populacijo oziroma jo zreduciramo do meje, ki predstavlja obvladljivo maso, hkrati pa ima svoje minimalne pogoje. Iz velikih populacij z več tisoč enotami lahko na različne načine pridemo do obvladljivega oziroma statistično potrebnega števila, ki še zagotavlja reprezentativnost vzorca. To pomeni, da je vzorec prek izbrane metode vzorčenja ohranil enake ali iste

značilnosti kot osnovna populacija, iz katere je bil vzet. V našem primeru je osnovno populacijo pomenila populacija staršev prvošolčkov. Ker smo ocenili, da je število staršev šoloobveznih otrok za nas obvladljivo, smo z anketo zajeli vse starše iz osnovne populacije. Na ta način nismo neposredno potrebovali vzorčenja; pomembno je bilo le z vidika velikosti osnovne populacije in z vidika deleža izpolnjenih anketnih vprašalnikov. Ti deleži so na naših izbranih območjih povsod dosegali ali presegali polovico. Ker je pri velikih populacijah z nekaj tisoč enotami potreben minimalen vzorec z nekaj odstotki ali promili vseh enot (na primer Blejec 1976, 341), z zadostitvijo tega pogoja nismo imeli težav. Še več: v vseh treh območjih nam je uspelo pridobiti vzorce z več kot sto enotami. Tako smo si olajšali tudi kasnejša obdelava, saj smo jo lahko izvedli na podlagi teorije in metodologije velikih vzorcev (Sagadin 1992, 212).

2.2 IZBOR KAZALNIKOV IN METODE NJIHOVEGA IZRAČUNAVANJA

Z demografskimi kazalniki si pomagamo pri spoznavanju ožjih demografskih značilnosti nekega prebivalstva. Primerni so tudi za opredeljevanje nekaterih bioloških dejavnikov rodnosti, predvsem pa kažejo posledice rodnostnega in selilnega obnašanja prebivalcev in razmer na področju smrtnosti. So torej njihov rezultat. Na ta rezultat pa vplivajo druge strukture, ki v neki fazi privedejo do odločitve posameznika/para o številu potomcev. Glede na to, da prebivalci bivajo na nekem območju, še ne pomeni, da bodo tam preživel tudi reproduktivno obdobje. Dejstvo pa je, da kazalnike rodnosti nekega območja računamo na podlagi števila prebivalcev in mater, ki tam v danem trenutku živijo.

Socialne in ekonomske dejavnike zaradi tesne medsebojne prepletenosti pogosto obravnavamo kar v sklopu enotnih socioekonomskih dejavnikov rodnostnega obnašanja (na primer Wertheimer-Baletić 1999, 208–221).

Najpomembnejši sintetični kazalnik s področja rodnosti je celotna rodnost. V literaturi pogosto srečamo tudi izraz totalna rodnost (na primer Malačič 2000). Kazalnik celotne rodnosti pove, koliko otrok je povprečno rodila ena ženska v rodni dobi. Izračunavamo ga lahko transversalno ali longitudinalno. Če imamo podatke za določeno kohorto, lahko izračunamo longitudinalno vrednost kazalnika in dobimo definitivne podatke o povprečnem številu rojenih otrok na eno žensko v rodni dobi. Takrat govorimo o celotni rodnosti kot o končnem potomstvu. Ti podatki so najnatančnejši. Ker pa je rodna doba precej dolga (okrog 35 let; na primer Lorimer 1954), so ti podatki v glavnem že zastareli, saj na njihovi podlagi ne moremo slediti trenutnim trendom. Zato se pogosteje uporablja transverzalni način izračuna celotne rodnosti.

Literature o demografskih in nekaterih socioekonomskih kazalnikih je precej. V demogeografskih ali demografskih učbenikih so kazalniki rodnosti dobro pokriti. Od najbližjih avtorjev z območja nekdanje SFRJ lahko omenimo učbenike Friganoviča (1978, 75–76 in 92–100), Bračiča (1983, 98–103), Breznika (1988, 171–173), Wertheimer-Baletičeve (1999, 204 in 223–231), Malačiča (2000, 84–87). Poleg učbeniške literature je še vrsta drugih del, ki obravnavajo omenjene kazalnike. Od slovenskih lahko izpostavimo dve odmevni disertaciji, in sicer »Vpliv gibanja kmečke delovne sile na oblikovanje agrarnega prostora« Lojzeta Gosarja izpred četrtega stoletja (1976) ter pred dobrim desetletjem (1991) izdano delo Vojke Šircelj »Determinante rodnosti v Sloveniji«. Obe na izčrpen način opredeljujeta vrsto tako socialnodemografskih (Gosar 1976, 3 in 4) kot demografskih in socioekonomskih kazalnikov.

Izbor kazalnikov v pričujočem delu je bil odvisen predvsem od razpoložljivosti podatkov. Simbole smo zaradi konsistentnosti označevanja povzeli po Malačiču (2000, 84–87). Osnovni cilj je bil med razpoložljivimi statističnimi podatki izbrati ali izračunati tiste kazalnike, ki kažejo raven rodnosti v Sloveniji in na vzorčnih območjih, ter tiste, za katere domnevamo, da imajo vpliv na rodnostno obnašanje. Po področjih, kamor jih uvrščamo, kazalnike v grobem delimo na čiste demografske in na socioekonomske. Ko govorimo o kazalnikih, imamo v mislih značilnosti konkretnega prebivalstva, ki je prostorsko jasno omejeno (v našem primeru Slovenija, Prekmurje, Zasavje, UE Domžale). Seveda je prebivalstvo živ organizem, ki se rojeva, umira, pomlajuje, stara in seli. Zaradi te dinamike ga je nemogoče ujeti na koščku prostora, zato si pomagamo z merami, ki so zgolj približne, bistveno pa je, da so tudi časovno jasno omejene. Tako velja za popise »kritični trenutek«, čeprav je jasno, da hkrati ne moremo vsega popisati. Podobno je z neka-

terimi drugimi podatki. Pri rojstvih podatke zbiramo obdobjno (letno, mesečno, četrtno ...), podatke pa beležimo glede na teritorialno enoto bivanja matere. Iz tega je razvidno, kako pomembno vlogo ima geografska metoda, katere prednost je jasno omejena prostorska enota preučevanja (Friganović 1982).

Demografsko in socioekonomsko strukturo prebivalstva na izbranih območjih spoznamo prek analize statističnih podatkov, seveda v okviru razpoložljivih podatkov. Na voljo imamo podatke Statističnega urada RS, na podlagi katerih lahko opredelimo nekatere demografske in socioekonomske značilnosti. Izmed demografskih lahko izpostavimo:

- gibanje skupnega števila prebivalcev (indeksi gibanja prebivalstva za različna leta, skupni (naravni in selitveni) prirastek),
- gostota prebivalstva (število prebivalcev na km² po območjih in upravnih enotah),
- starostna struktura (indeks starosti, velikost in gibanje rodne populacije),
- spolna struktura (indeks maskulinitete, indeks feminitete),
- naravno gibanje prebivalstva (rojeni, umrli, naravni prirastek),
- rodnost (zakonska (poročnost in razveznost), zunajzakonska rodnost),
- smrtnost (smrtnost novorojenčkov, splavnost, samomorilnost),
- mehansko gibanje (priseljenci, odseljenci, selitveni prirastek),
- velikost gospodinjstev (število članov gospodinjstva),
- velikost družin (povprečno število družinskih članov).

Izmed širših socioekonomskih značilnosti pa:

- etnična struktura (deleži posameznih etničnih skupin),
- verska struktura (deleži posameznih verskih skupin),
- struktura zaposlenih po gospodarskih panogah oziroma sektorjih (delež zaposlenih po posameznih sektorjih),
- aktivno/neaktivno prebivalstvo (stopnja zaposlenosti prebivalstva),
- delež kmečkega prebivalstva,
- izobrazbena struktura (deleži prebivalstva glede na stopnjo izobrazbe),
- stopnja urbaniziranosti (urbano, ruralno prebivalstvo),
- povprečna neto/bruto plača na zaposlenega (kazalnik ekonomske moči prebivalstva).

Velika slabost teh podatkov je, da se nanašajo na različne prostorske ravni opazovanja, zato so medsebojno primerljivi zgolj na višjem prostorskem nivoju (na primer na ravni upravnih enot). Za potrebe podrobne analize pa to navadno ne zadošča, zato je največji poudarek na podatkih, ki se nanašajo na nivo naselja. Teh pa nimamo veliko na voljo. To tudi pomeni, da smo nekatere značilnosti obravnavanih prebivalstev med seboj primerjali s podatki iz različnih obdobj. Denimo, zaposlitveno zastopnost po gospodarskih sektorjih, ki je v ustrezni obliki na razpolago le kot popisni podatek iz leta 1991, smo primerjali s kazalniki rodnosti za triletno povprečje za obdobje med letoma 1998 in 2000. Če bi nas zanimali zgolj deleži zaposlenih po gospodarskih sektorjih, bi bilo bolje te podatke primerjati za isto obdobje. Ker pa nas je zanimala predvsem vloga zastopnosti posameznega sektorja v odnosu do rodnosti (za primer vzemimo vpliv deleža zaposlenih v primarnem sektorju na rodnost v naselju), so bila za nas pomembnejša relativna razmerja med naselji znotraj posameznega sektorja, ne pa absolutna zastopnost. Ta razmerja pa se spreminjajo bistveno počasneje. Tako najdemo v Sloveniji območja s tradicionalno visoko zastopnostjo zaposlenih v primarnem sektorju, ob tem pa se ta delež znižuje že celo stoletje. Tudi ko govorimo o človekovem obnašanju, moramo upoštevati časovni zamik, v katerem določeni dražljaji izzovejo odzive in reakcije (Lee 1995; Skinner 1995; Čer nič Istenič 1994b, 21). Isto velja tudi za reprodukci vne norme, ki se oblikujejo skozi daljša obdobja kot posledica določenega prilagajanja na dražljaje (Čer nič Istenič 1998a). Hitro prestrukturiranje slovenske družbe po letu 1991 tako v političnem kot gospodarskem smislu je gotovo imelo določen vpliv na prebivalstvo. Vprašanje pa je, ali so lahko te malodane revolucionarne spremembe spodbudile takojšnjo strukturno (na primer razmerja med mestnim in nemestnim prebivalstvom) spremembo v rodnostnem obnašanju. Celotna rodnost je v tem času sicer še naprej upadala, vendar je bil ta trend razberljiv že od začetka osemdesetih let 20. stoletja (na primer

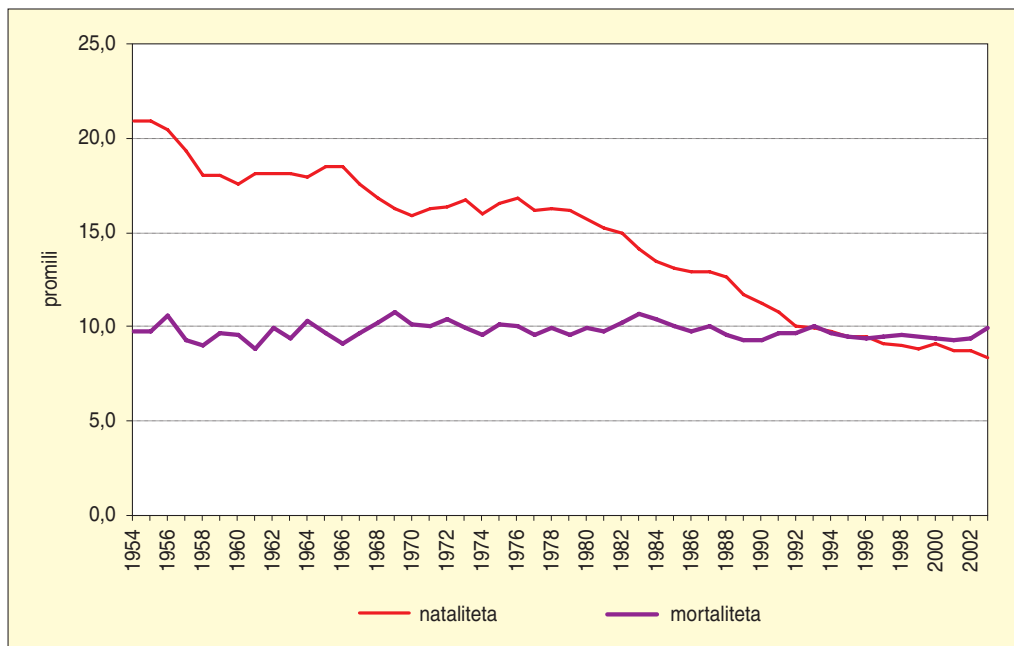
Šircelj 1994, 1995 in 1998). Po opravljeni analizi na podlagi podatkov popisa 1991 (o kateri bomo podrobneje govorili v četrtem poglavju) smo naredili še analizo podatkov o zaposlitveni strukturi aktivnega prebivalstva po naseljih za leto 1996. Ti sicer niso povsem primerljivi z rezultati popisa 1991, a smo za primerjavo oboje vključili v raziskavo.

Vseh podatkov demografske in socioekonomske strukture na tem mestu seveda ne moremo podrobneje obravnavati. Osredotočili se bomo na rodnost in njene kazalnike, posebej na tiste, ki so v demogeografiji trenutno manj znani in manj uporabljeni, a nikakor ne manj pomembni. Nato bomo skozi različne kazalnike primerjali in poskušali ovrednotiti vlogo drugih dejavnikov pri oblikovanju rodnostnega obnašanja.

2.2.1 KAZALNIKI RODNOSTI

Najpogosteje uporabljena mera rodnosti v demografiji in demogeografiji je še vedno *splošna stopnja natalitete* (n). Izračunamo jo na podlagi razmerja med živorojenimi v nekem koledarskem letu in skupnim številom prebivalcev tega leta. Omenjeno razmerje pomnožimo s 1000, da dobimo splošno stopnjo izraženo s promili ($n = N^t : P^{t(30.6.)} \cdot 1000$), kjer je N^t število živorojenih v izbranem koledarskem letu, $P^{t(30.6.)}$ pa srednje letno število prebivalcev (zgornji desni indeks označuje določeno leto in datum merjenja srednjega števila prebivalcev).

Ta mera rodnosti je zelo robustna, saj na njeni podlagi o dani populaciji ne izvemo prav veliko. Pove nam, koliko je bilo v nekem koledarskem letu (ali drugem obdobju) živorojenih otrok na 1000 prebivalcev, in nič več. Navadno jo kombiniramo z uporabo splošne stopnje mortalitete (m), ki se računa analogno, s tem da se N^t v števcu nadomesti z M^t (število umrlih v izbranem koledarskem letu). Če stopnjo mortalitete odštejemo od stopnje natalitete, dobimo naravni prirastek (j), ki je mera oziroma kazalnik naravnega gibanja prebivalstva, o rodnosti sami pa ne pove veliko. Zaradi razširjene uporabe teh stopenj in manj prisotne uporabe sintetičnih kazalnikov je bilo zavedanje problematičnosti situacije na rodnostnem področju

Slika 9: Naravno gibanje prebivalstva, Slovenija, 1954–2003 (Statistični urad RS).

časovno odloženo. Omenili smo že, da so te stopnje robustne in kažejo zgolj letne kvantitativne spremembe prebivalstva. Denimo, naravni prirastek je lahko pozitiven še dolgo po tistem, ko se prebivalstvo generacijsko ne obnavlja več. Za primer si pogledajmo naravno gibanje prebivalstva Slovenije v zadnji polovici stoletja.

Na sliki 9 vidimo, da je nataliteta ves prikazani čas v glavnem usihala in se z vrednosti nad 20 promilov spustila pod 10 promilov, medtem ko je mortaliteta stagnirala na vrednostih okoli 10 promilov. V devetdesetih letih 20. stoletja je prvič po drugi svetovni vojni prišlo do negativnega naravnega prirastka, ki se s tendenco povečevanja nadaljuje tudi v prvih letih 21. stoletja, svoje korenine pa ima v zniževanju rodnosti generacij, rojenih v tridesetih letih preteklega stoletja. To lahko vidimo tudi s slike 8. Torej nataliteta, posredno pa tudi naravni prirastek, nista več ustrezni meri za preučevanje rodnosti držav (med njimi tudi Slovenije) globoko v drugi demografski tranziciji.

Naslednji kazalnik rodnosti je *splošna stopnja rodnosti*. Ta se nanaša zgolj na žensko prebivalstvo v reprodukciivnem obdobju, torej na populacijo, ki je efektivno sposobna doprinesiti k višini rodnosti. Ta stopnja izloča vse tiste, ki neposredno pri rojevanju ne morejo sodelovati: to so dekleta pred menarho in ženske po menopavzi ter vsi moški. Splošna stopnja rodnosti (f) je v promilih izražena razmerje med vsemi živorojenimi v določenem koledarskem letu in številom vseh žensk v rodni dobi ($f = N^t : {}_{35}V_{t,15} \cdot 1000$), kjer je N^t število živorojenih v določenem koledarskem letu, ${}_{35}V_{t,15}$ pa srednje letno število žensk v rodni dobi (spodnji desni indeks označuje žensko prebivalstvo staro 15 ali več let, spodnji levi indeks pa v letih označuje obseg obdobja od 15. leta starosti dalje, ki ga štejemo za rodno dobo žensk). Splošna stopnja rodnosti pove, koliko živorojenih je bilo v nekem koledarskem letu na 1000 žensk v rodni dobi. Ta mera je dober sintetični pokazatelj efektivne rodnosti, vendar ga ne moremo uporabiti za analizo rodnosti po starosti žensk. Ta pa je še kako pomembna, če hočemo razumeti današnje spremembe na področju rodnostnega obnašanja.

Najpreciznejša mera rodnosti in hkrati njen kazalnik so *starostno-specifične stopnje rodnosti*. Za izračun teh stopenj potrebujemo kvalitetne in relativno obsežne podatke o rodnosti po starosti žensk. Starostno-specifične stopnje rodnosti lahko izračunamo na temelju enoletnih ali petletnih starostnih razredov mater. Izračun je hitrejši in enostavnejši, če imamo podatke pripravljene po petletnih starostnih skupinah mater. Glede na to, da se kot dogovorjeno rodno obdobje šteje starost žensk od 15. do 49. leta, imamo na ta način opraviti le s sedmimi izračuni. Če pa želimo še natančnejši razrez starostno-specifične rodnosti, izračunamo stopnje za vsako leto znotraj obdobja posebej. V primeru, da prihaja do rojstev tudi zunaj tega obdobja, čeprav so to navadno zanemarljive vrednosti, lahko po istem postopku izračunamo vrednosti tudi za ta leta.

Enoletne starostno-specifične stopnje rodnosti (f_x) povedo število živorojenih otrok na 1000 žensk v starosti x ($f_x = N_x : V_{f,x} \cdot 1000$), kjer je N_x število rojenih otrok materam v starosti x , $V_{f,x}$ pa srednje letno število žensk v starosti x . Petletne starostno-specifične stopnje rodnosti (${}_5f_x$) se računajo analogno (${}_5f_x = {}_5N_x : {}_5V_{f,x} \cdot 1000$), le da se število živorojenih otrok in mater nanaša na petletno starostno skupino. S tem široka uporabnost in analitična vrednost tega kazalnika še ni izčrpana.

Starostno-specifične stopnje rodnosti služijo tudi kot podlaga za izračun morda najpomembnejšega sintetičnega kazalnika rodnosti, ki z enim številom kompleksno ponazarja raven rodnosti in reprodukcije določenega prebivalstva. Ta kazalnik se imenuje *celotna rodnost* (T_f). Izračunamo ga tako, da seštejemo enoletne starostno-specifične stopnje rodnosti in jih delimo s 1000, če so bile stopnje izražene (in navadno so) v promilih. Izračunamo ga lahko po obrazcu $T_f = \Sigma f_x : 1000$, kjer je Σf_x seštevek enoletnih stopenj. V primeru, da namerno ali zaradi pomanjkanja natančnejših podatkov celotno rodnost računamo iz petletnih starostno-specifičnih stopenj, moramo seštevek pomnožiti s 5, ker vsak razred obsega pet let, vrednost petletne stopnje pa je povpreček, ki velja za katero koli leto znotraj izbrane petletke. Za izračun lahko uporabimo obrazec $T_f = 5 \Sigma {}_5f_x : 1000$, kjer $5 \Sigma {}_5f_x$ pomeni petkratnik seštevka petletnih povprečkov. Na ta način dobimo sicer manj natančne podatke, ki pa še vedno zadoščajo za ugotavljanje osnovnih značilnosti rodnosti v odvisnosti od starosti.

Težava nastopi, kadar nimamo podatkov o rodnosti po starosti mater. Ko smo razmišljali o mogočih rešitvah podobnih zagat, nam je uspelo izpeljati novo mero rodnosti, s katero si lahko pomagamo.

Za izračun tega novega kazalnika potrebujemo podatke o živorojenih v določenem obdobju (na primer koledarskem letu) in podatke o povprečni velikosti posamezne enoletne starostne skupine znotraj rodne populacije. *Aproksimativna celotna rodnost* izraža razmerje med živorojenimi v določenem koledarskem letu in povprečno velikostjo enoletne starostne skupine žensk v rodni populaciji. Rezultat tega razmerja je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko v rodni populaciji. Obrazec za izračun aproksimativne celotne rodnosti lahko postavimo takole:

$ACR = N^1 : AS\Sigma(V_{f,15}; V_{f,16}; \dots; V_{f,49})$, pri čemer $AS\Sigma(V_{f,15}; V_{f,16}; \dots; V_{f,49})$ pomeni aritmetično sredino (ki se sicer označuje z M_x , a te oznake ne bomo uporabljali, da je ne bi zamenjevali s številom umrlih) seštevka vseh enoletnih starostnih skupin žensk iz rodne populacije, N^1 pa število živorojenih v določenem koledarskem letu. Izračun imenovalca (povprečne velikosti enoletne rodne starostne skupine) ima tudi analitski pomen, saj tako vidimo približno generacijsko udeležbo in rodnostni učinek žensk, ki sodelujejo v reprodukciji.

Ker vemo, da je enoletnih starostnih skupin znotraj rodne populacije natanko 35, lahko gornji obrazec poenostavimo. To storimo tako, da namesto računanja povprečne velikosti enoletne rodne starostne skupine, torej deljenja skupne rodne populacije na 35 delov, število živorojenih v koledarskem letu preprosto pomnožimo s 35, kolikor je starostnih razredov v rodni populaciji. Obrazec v poenostavljeni obliki se glasi:

$ACR = 35N^1 : {}_{35}V_{f,15}$, kjer je ACR 35-kratnik splošne stopnje rodnosti. Ta kazalnik smo poimenovali aproksimativni zato, ker gre pri transverzalnih izračunih zgolj za presek letnih vrednosti. Tako je tudi celotna rodnost (T_f) mera, ki bi dolgoročno držala zgolj v primeru, da bi se rojstva po starosti mater porazdeljevala stalno na isti način. Iz zgodovine pa vemo, da je bilo to mogoče ali lažje v tradicionalnih družbah, ki niso prakticirale kontrole rojstev – denimo huteriti (Wertheimer-Baletić 1982, 146). V razmerah, ko prideta le še dva živorojena na eno žensko, torej v razmerah skoraj popolne kontrole rojstev, lahko pride do velikih fluktuacij rojstev po starosti. Ena skrajnost je, da ženske načrtovano število otrok rodijo zelo zgodaj s kratkim protogenezičnim in intergenezičnim intervalom, druga skrajnost pa je, da ženske načrtovano število otrok rodijo ob izteku fertile dobe. Med obema skrajnostma obstaja nešteto možnosti. Zaradi tega menimo, da bi bila ta metoda lahko primernejša za izračun celotne rodnosti, ker zanemara starostno komponento, poudarja pa količino oziroma število žensk, ki sodelujejo pri reprodukciji. To pride še posebej do izraza pri majhnih populacijah, kjer je zastopanost po starostnih skupinah rodne populacije neenakomerna.

Ta pokazatelj imenujemo aproksimativna celotna rodnost (ACR), ker gre za neke vrste oceno celotne rodnosti (T_f) in je v grobem z njo primerljiv. Prihaja sicer do odstopanj, ki se spreminjajo v odvisnosti od velikosti izbrane populacije in neenakomerne zastopanosti posameznih starostnih razredov. To pomeni: bolj kot so starostni razredi neenakomerno zastopani in manjša kot je populacija, večje so razlike. Celotna rodnost (T_f) je v bistvu tehtano povprečje, kar pomeni, da je število rojenih otrok vsakemu starostnemu razredu žensk odvisno od velikosti razreda. To pa lahko pri majhnih populacijah bolj popači rezultate, zato se zdi v takih primerih uporaba aproksimativne celotne rodnosti (ACR) primernejša.

Aproksimativna celotna rodnost (ACR) je robusten, vendar sintetičen transverzalni pokazatelj celotne rodnosti. Z njegovo pomočjo sicer ne spoznamo starostnih specifik rodnosti, lahko pa razumemo rodnostno situacijo konkretnega prebivalstva na izbranem območju. Nudi temeljno informacijo o tem, kako se dotično prebivalstvo rodnostno obnaša in obnavlja. Praktičnost tega kazalnika se kaže v tem, da zanj ne potrebujemo toliko podatkov kot za kazalnik celotne rodnosti (T_f), ki ga izračunavamo prek starostno-specifičnih stopenj rodnosti.

2.2.2 DRUGI KAZALNIKI

Za ostala področja oziroma za druge značilnosti prebivalstva smo uporabili po imenu in metodi izračuna že znane kazalnike, zato jih bomo le na kratko omenili.

Med indeksi omenimo indeks starosti. V slovenski literaturi se sicer pojavlja poimenovanje indeks staranja, kar je po našem mnenju neupravičeno. Staranje je namreč proces, s pomočjo indeksa staro-

sti pa vidimo zgolj trenutno razmerje med staro in mlado generacijo, o procesu staranja pa ne izvemo ničesar. Indeks starosti je pravzaprav kvocient med številom starih 65 let ali več in številom mlajših od 15 let, pomnožen s 100, in je eden pokazateljev vitalnosti prebivalstva.

Spolna struktura je pomemben dejavnik rodnostnega obnašanja, zlasti če je neuravnotežena. Njena glavna pokazateljica sta indeks maskulinitete in njemu nasprotni indeks feminitete. Pri obeh gre za razmerje med moškim in ženskim prebivalstvom, pomnoženo s 100. Razlika je le v tem, kateri spol postavimo v števec. Indeks maskulinitete ima v števcu število moških: pove, koliko moških na 100 žensk je v določenem trenutku prebivalo na nekem območju. Za natančnejšo mero spolne uravnoteženosti izbranega prebivalstva lahko uporabimo indekse maskulinitete za petletne starostne razrede. Tako lahko ugotavljamo potencialno razpoložljivost po starosti primernih partnerjev v dani populaciji.

Ker beležimo v veliki večini evropskih držav zmanjševanje rodnosti pod nivo enostavne reprodukcije (na primer Kaa 1987), so problemi maskulinizacije (in tudi feminizacije) toliko bolj pereči. Tudi pri nas so znani primeri pokrajin (primer Goriškega), od koder so se zaradi ženitev izseljevale pretežno ženske, veliko število moških pa je ostalo samskih – fenomen tako imenovanih starih stricov. Danes se ta problem pojavlja bolj globalno. Na medmrežju deluje množica agencij, ki posredujejo ženitne ponudbe žensk iz nekdanjih socialističnih držav. V kolikor gre za selitve večjih razsežnosti, ima to daljnosežne posledice tudi za rodnost.

Uporabili bomo še nekatere druge kazalnike, ki jih na tem mestu ne bomo podrobneje obravnavali, saj so metode izračunavanja znane in jih na splošno široko uporabljamo. Pri tem gre večinoma za izračune različnih strukturnih deležev.

Vsi doslej omenjeni statistični podatki in kazalniki so nezadostni za natančnejše ugotavljanje dejavnikov rodnostnega obnašanja. Teoretska dognanja poudarjajo čedalje pomembnejšo vlogo tistih subtilnih dejavnikov (na primer Kaa 1987), ki jih ne moremo beležiti s klasičnimi metodami zbiranja podatkov. Potreben je globinski mikropogled, zato smo izvedli anketo, ki je vključevala tudi tista vprašanja, ki smo si jih zastavljali ob razmišljanjih o dejavnikih rodnostnega obnašanja. Podatke ankete bomo razložili in obdelali vzporedno z analizo ankete.

2.3 TERMINOLOŠKA OPREDELITEV IN DEFINICIJE OSNOVNIH POJMOV

Za lažje razumevanje rodnostne in sploh demografske problematike je potrebno jasno opredeliti pojme, ki jih uporabljamo. Tu gotovo ne moremo omeniti vseh, saj je pogosto težko ločiti med pojmi, ki naj bi bili splošno znani, in tistimi, ki to niso. Literatura s področja razlage osnovnih pojmov in drugih pomembnejših izrazov, ki so vezani na demografsko preučevanje, je precej obsežna. Poleg učbeniške literature in strokovnih priročnikov (na primer Rosenzweig in Stark 1997; Haupt in Kane 2000) je pomemben delež prispeval tudi Statistični urad Republike Slovenije, ki v svojih izdajah (na primer Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999, 21–54) vedno uvodoma definira uporabljane pojme. Tudi v našem primeru se bomo naslonili na definicije pojmov, kot jih razumejo na Statističnem uradu, saj je identičnost razlag temeljni pogoj za nedvoumno razumevanje in pravilno rabo statističnih podatkov.

Spremenjena definicija prebivalstva

Leta 1995 je Statistični urad RS spremenil definicijo prebivalstva Slovenije, s katero je skušal zajeti tiste skupine prebivalstva, ki dejansko živijo na ozemlju naše države. Od definicije za podatke, ki jih je Statistični urad objavljala do 31. 12. 1994 po Centralnem registru prebivalstva Republike Slovenije, se razlikuje v dvojem:

- v podatek o številu prebivalstva Slovenije **niso** več vključeni podatki o tistih državljanih Republike Slovenije, ki imajo v njej stalno prebivališče, a začasno (več kot tri mesece) prebivajo v tujini;
- upoštevani **so** podatki o številu tujcev s stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji, podatki o številu oseb z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji (začasni begunci) in podatki o številu beguncev, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji.

V podatkih o prebivalstvu Slovenije za leto 1995 in naprej so torej upoštevani:

- državljani Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v Sloveniji brez tistih, ki so odšli v tujino za več kot tri mesece in so svoj odhod prijavili na upravni enoti svojega stalnega prebivališča,
- tujci v Sloveniji z izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki so v Sloveniji prijavili stalno prebivališče,
- tujci v Sloveniji z izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki so v Sloveniji prijavili začasno prebivališče,
- tujci v Sloveniji z veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki so v Sloveniji prijavili začasno prebivališče,
- osebe z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji (začasni begunci),
- begunci, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji.

Prebivalec je oseba, ki ima v Sloveniji stalno, začasno ali z drugimi predpisi urejeno prebivališče. Glede na vir podatka je definicija prebivalstva različna.

Begunec, ki mu je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji, je oseba, ki je zapustila državo, katere državljan je ali ima v njej stalno prebivališče (oseba brez državljanstva), da bi se izognila preganjanju zaradi svojega političnega prepričanja, kulturnega ali znanstvenega delovanja ali narodnostne, rasne oziroma verske pripadnosti, in ji je bil na osnovi prošnje priznan status begunca v Sloveniji.

Zdomec je prebivalec Slovenije, ki je v času statističnega opazovanja delal pri tujem delodajalcu ali samostojno v tujini, oziroma je bil družinski član zdomca in je z njim živel v tujini. Ni pomembno, koliko časa je delal oziroma živel v tujini.

Tuje prebivalstvo v Sloveniji sestavljajo:

- tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji,
- tujci z začasnim prebivališčem v Sloveniji,
- begunci, ki jim je bil po Zakonu o tujcih priznan status begunca v Republiki Sloveniji,
- osebe z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji.

Tujec s stalnim prebivališčem v Sloveniji je:

- oseba z državljanstvom tuje države in izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki je v Sloveniji prijavila stalno prebivališče,
- oseba brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki je bila državljanka nekdanje SFR Jugoslavije, Češkoslovaške, Sovjetske zveze oziroma drugih držav.

Tujec z začasnim prebivališčem v Sloveniji je:

- oseba z državljanstvom tuje države in izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki je v Sloveniji prijavila začasno prebivališče,
- oseba z državljanstvom tuje države in veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki je v Sloveniji prijavila začasno prebivališče,
- oseba brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s prijavljenim začasnim prebivališčem v Sloveniji, ki je bila državljanka nekdanje SFR Jugoslavije, Češkoslovaške, Sovjetske zveze oziroma drugih držav.

Živorojen je otrok, ki je takoj po rojstvu pokazal znake življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav le za krajši čas. Trajanje nosečnosti ni pomembno.

Vrstni red rojstva je številčno zaporedje rojenega otroka glede na število vseh otrok, ki jih je mati doslej rodila.

Dojenček je otrok, ki še ni dopolnil prvega leta starosti.

Mrtvorojeni otrok je otrok, ki je bil rojen oziroma izločen iz materinega telesa brez znakov življenja (ni dihal, ni se gibal, srce ni utripalo) in je ob porodu tehtal najmanj 500 gramov, ali je nosečnost trajala najmanj 22 tednov, ali pa je bila dolžina njegovega telesa najmanj 25 centimetrov.

Dovoljeni splavi so vse umetne prekinitve nosečnosti do 10. tedna nosečnosti (na zahtevo ženske) oziroma v višji nosečnosti (z dovoljenjem komisije za umetno prekinitve nosečnosti) ter vse umetne

prekinitve nosečnosti med 12. in 28. tednom nosečnosti zaradi prenatalno ugotovljenih težjih nepravilnosti ploda oziroma kadar je ogroženo zdravje in življenje nosečnice.

Pričakovano trajanje življenja je povprečno število let življenja, ki jih še lahko pričakuje oseba, stara natančno x let, če bo umrljivost po starosti v času življenja te osebe enaka vrednostim umrljivosti v tablicah umrljivosti za opazovano leto.

Zakonski stan je pravno stanje, ki opredeljuje položaj osebe do drugih oseb. Odločilno je, ali je oseba že kdaj sklenila zakonsko zvezo. Glede na to je lahko samska, poročena, ovdovela, razvezana.

Družina je življenjska skupnost staršev (obeh ali enega) in njunih neporočenih otrok, ki živijo v istem gospodinjstvu; starost otrok ni omejena, vendar ti nimajo svoje družine oziroma ne živijo v zunajzakonski skupnosti; družina je tudi skupnost moža in žene brez otrok oziroma moškega in ženske, ki živita v zunajzakonski skupnosti.

Tip družine je značilnost družine glede na to, kdo v njej živi: zakonski par brez otrok, neporočen par brez otrok, zakonski par z otroki, neporočen par z otroki, mati z otroki, oče z otroki.

Gospodinjstvo je:

- skupnost oseb, ki izjavijo, da skupaj stanujejo in skupaj porabljajo dohodke za osnovne življenjske potrebe (stanovanje, hrano ...); navadno vsi člani enega gospodinjstva živijo skupaj, lahko pa kak član gospodinjstva začasno dlje časa živi drugje zaradi dela, šolanja ali iz drugih vzrokov;
- oseba, ki živi sama ali z drugimi osebami, vendar ne porablja dohodkov za preživljanje skupaj z njo in ni član drugega gospodinjstva.

Tip gospodinjstva je značilnost gospodinjstva glede na to, ali v njem živijo osebe v družinskih ali nedružinskih skupnostih.

Družinsko gospodinjstvo je gospodinjstvo, v katerem živijo:

- člani ene družine,
- člani več družin, ki skupaj stanujejo in skupaj porabljajo svoje dohodke za osnovne življenjske potrebe,
- člani ene ali več družin in osebe, ki niso člani teh družin, a skupaj stanujejo in skupaj porabljajo svoje dohodke za osnovne življenjske potrebe.

Nedružinsko gospodinjstvo je lahko:

- samsko,
- skupnost dveh ali več oseb,
- skupinsko gospodinjstvo.

Samsko gospodinjstvo je gospodinjstvo osebe, ki ni član drugega gospodinjstva.

Skupnost dveh ali več oseb je skupnost dveh ali več oseb, ki so v sorodu (na primer brat in sestra), a niso družina, ali skupnost dveh ali več oseb, ki niso v sorodu (na primer prijateljici).

Skupinsko gospodinjstvo je gospodinjstvo oseb, ki trajno živijo v domovih (za ostarele, sirote, slepe ...), samostanih, bolnišnicah za neozdravljivo bolne ...

Aktivni prebivalec je oseba, ki:

- opravlja poklic in za svoje delo prejema dohodke v denarju ali naravi; v kmečkih gospodinstvih sodita med aktivne osebe tudi pomagajoči družinski član (oseba, starejša od 14 let, ki ne obiskuje šole) in kmečka gospodinja, ki večinoma opravlja kmečka dela;
- ne opravlja poklica, ker prvič ali ponovno išče zaposlitev ali je prekinila delo, ker služi vojaški rok, je v priporu ali prestaja zaporno kazen.

Oseba z lastnimi dohodki je oseba, ki ni aktivna, je pa ekonomsko samostojna, ker živi od dohodkov svoje prejšnje zaposlitve (upokojenec, delovni invalid ...) ali prejšnje zaposlitve enega od ožjih družinskih članov (družinski upokojenec) ali se preživlja s socialno podporo, štipendijo, rento in podobno.

Vzdrževana oseba je oseba, ki nima lastnih sredstev za preživljanje in jo zato vzdržujejo starši, sorodniki ali drugi.

Poklic je delo, ki ga oseba opravlja zato, da si pridobi sredstva za preživljanje. Podatki o poklicu temeljijo na izjavi osebe, za katero so podatki zbrani, oziroma na izjavi osebe, ki je te podatke posredovala.

Poklic je opredeljen po vrsti dela, ki ga je oseba opravljala v času statističnega opazovanja. Podatki so razvrščeni po Enotni standardni klasifikaciji poklicev (UL SFRJ 29/1981):

- kmetovalci in podobni delavci,
- rudarji, industrijski in podobni delavci,
- trgovsko osebje,
- storitveno osebje,
- osebje družbenega varstva,
- upravni, administrativni in podobni delavci,
- vodikovno osebje,
- strokovnjaki in umetniki,
- ostali poklici,
- delavci brez poklica.

Poleg teh ločimo še:

- osebe z lastnimi dohodki,
- vzdrževane osebe.
- Osebe, ki v času statističnega opazovanja niso opravljale poklica, ker so delo prekinile, a so ponovno iskale zaposlitev, ali so služile vojaški rok, prestajale zaporno kazen, se razvrščajo po poklicu, ki so ga opravljale, preden so prekinile delo.
- Gospodinje, ki so pretežni del delovnega časa opravljale kmečka, obrtna dela in podobna dela, se po poklicu razvrščajo v ustrezno poklicno skupino.
- Osebe, ki so opravljale različna dela, se razvrščajo po poklicu, ki so ga opravljale največ.
- V poklicni skupini delavci brez poklica so upoštevane osebe, za katere podatek o poklicu v obzircih ni bil vpisan, je bil vpisan nečitljivo ali pa poklic ni bil natančno opredeljen (na primer delavec).

Tem pojmom smo dodali še nekaj v tej raziskavi uporabljenih izrazov, za katere menimo, da terjajo nekaj razlage.

Rodnostno obnašanje – pojem, ki označuje posameznikov celoten proces odločanja in uresničevanja ciljev in želja o številu otrok, ki jih bo imel. Določeno število otrok je rezultat rodnostnega obnašanja para ali posameznika. Izrazu obnašanje smo dali prednost pred izrazom vedenje, čeprav sta v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1997) označena kot pomenska sinonima. Po našem mnenju deluje izraz obnašanje bolj kompleksno in vseobsežno tako časovno kot vsebinsko. Izraz vedenje razumemo v ožjem oziroma časovno in vsebinsko trenutnejšem smislu. Lahko bi celo rekli, da gre pri obnašanju za cel sklop različnih vedenj – torej vedenj kot sestavnih delov obnašanja. Dodatni razlog, zakaj menimo, da je uporaba izraza obnašanje primernejša, je glagolniška oblika izraza vedenje. Ta je pri nedoločniku védeti enak kot pri nedoločniku vésti se (Slovar slovenskega knjižnega jezika 1997).

Tradicija – izhaja iz latinskega nedovršnika tradere, kar pomeni izročiti, predati. Pomensko lahko tradicijo opredelimo kot prenašanje verovanj, običajev, navad in podobno iz roda v rod. S pojmom tradicija razumemo tudi ustno izročilo in konkretne navade ter običaje (Verbinc 1991). Tradicijo podobno razlaga tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika (1997): tradicija je nekaj, »... kar se je ustalilo v življenju kake skupnosti s prenašanjem iz roda v rod; navada, običaj; izročilo; vrednota; dosežek; uveljavljena, dalj časa trajajoča dejavnost ...«.

Operant – 1. tisti, ki povzroča določen učinek oziroma generira določen dražljaj; 2. v psihologiji označuje pogojevanje, s katerim dosežemo zeleno obnašanje, prek nagrajevanja, ki okrepi primerno odzivanje (Webster Dictionary).

Heteroetnični zakoni, heteroetnične partnerske zveze – zakonske ali partnerske zveze, v katerih se zakonca ali partnerja razlikujeta po etnični opredelitvi. V literaturi se sicer še vedno precej uporablja izraz **mešani** zakoni oziroma partnerske zveze, ki je po našem mnenju neprimeren, zato smo ga nadomestili z ustrežnejšim.

Rodnost – sinonim za **fertilnost** (plodnost, rodovitnost).

Fekundnost ali **fekunditeta** – fiziološka plodnost. V romanskih jezikih se ta pojem uporablja v pomenu fertilnosti, torej rodnosti, fertilnost pa v pomenu fekundnosti, torej obratno kot v germanskih jezikih.

Celotna rodnost – transversalni pokazatelj rodnosti, ki pove hipotetično povprečno število otrok na eno žensko v rodnem obdobju na letni ravni pod pogoji rodnosti po starosti v izbranem letu.

Bejbibum (angleško *baby-boom*) – ameriški izraz, ki v prebivalstveni literaturi pomeni krajša ali daljša obdobja relativno višje rodnosti.

Končna rodnost ali **končno potomstvo** – longitudinalni pokazatelj rodnosti, ki pove, koliko otrok je v povprečju rodila ženska v svojem rodnem obdobju, pod pogojem, da je doživela 49 let.

Zaprto prebivalstvo – prebivalstvo, katerega število je odvisno zgolj od naravnega gibanja.

Odrto prebivalstvo – prebivalstvo, čigar število je odvisno tako od naravnega kot od mehanskega gibanja.

Zožena reprodukcija – nastopi takrat, ko se generacije številčno obnovijo v manjšem obsegu.

Enostavna reprodukcija – o njej govorimo takrat, ko se generacije številčno obnovijo v enakem obsegu.

Razširjena reprodukcija – pri razširjeni reprodukciji prebivalstva se generacije številčno obnovijo v večjem obsegu.

Maltuzijanske populacije – družina vseh hipotetičnih modelov prebivalstev, za katero sta značilni nespremenljiva starostna struktura ter nespremenljiva smrtnost po starosti in spolu. Število prebivalcev maltuzijanskih populacij narašča po eksponentni krivulji.

Stabilno prebivalstvo – maltuzijanska populacija, pri kateri je izpolnjen pogoj, da je naravni prirastek konstanten in znan.

Stacionarno prebivalstvo – posebna oblika stabilnega prebivalstva, kjer je naravni prirastek znan in konstanten ter enak nič.

2.4 VIRI STATISTIČNIH PODATKOV IN PROSTORSKE RAVNI PREUČEVANJA TER PRIMERJAV PODATKOV IN REZULTATOV

Glavni vir podatkov, ki smo jih uporabili v raziskavi, so statistični podatki Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) in podatki ankete, ki smo jo izvedli na vzorčnih območjih. Podatki Statističnega urada so večinoma s področja rodnosti. Kot taki so del vitalne statistike, ki beleži vitalne dogodke – rojstva in smrti. Tem so praviloma priključene še registracije porok in razvez (Malačič 2000, 10).

Statistični podatki so objavljeni v različnih publikacijah, ki jih izdaja Statistični urad. Najpomembnejši in najobsežnejši so podatki popisa. Ti podatki so tudi glede prostorske enote prikaza najpodrobnejši, saj sežejo do ravni naselja. Največja težava popisnih podatkov je, da so v najboljšem primeru na voljo vsakih deset let. V primeru SFRJ so bili prvi trije popisi izjemoma v razmiku petih oziroma osmih let (1948, 1953 in 1961), nato pa so si sledili na vsakih deset let (1971, 1981 in 1991). Žal se je zalomilo v samostojni državi Sloveniji, saj je bil za leto 2001 načrtovani popis prestavljen na leto 2002. Tudi če bi bil popis izpeljan pravočasno, torej leta 2001, verjetno ti podatki zaradi obsežnih in dolgotrajnih obdelav ter zapletenih in zaostrenih postopkov pridobivanja podrobnejših podatkov ne bi bili na voljo v ustrezni obliki. Popis iz leta 1991 je torej zadnji, katerega rezultati so dostopni v primerni obliki, zato smo uporabili nekatere podatke iz tega popisa.

Poleg popisne statistike je na voljo demografska statistika, ki redno letno izhaja v okviru Statističnega letopisa in Rezultatov raziskovanj. Glavna slabost letopisnih podatkov je raven predstavitve podatkov, ki seže le do občin. Dobrodošlo spremembo pomenijo Rezultati raziskovanj na področju naravnega in selitvenega gibanja prebivalstva za leto 1998, ki se nanašajo na raven naselij. Žal pa ta izdaja ni doživela ponovitve za kasnejša leta.

To so glavne publikacije Statističnega urada RS, ki smo jih uporabili v tem delu.

Čedalje večjo vrednost ima spletna ponudba statističnih podatkov na domači strani Statističnega urada. Obseg podatkov, ki so na razpolago po tej poti, stalno narašča in predstavlja vse boljšo interaktivno bazo statističnih podatkov, ki na nekaterih področjih seže tudi do ravni naselja.

2.4.1 VPLIV ADMINISTRATIVNIH SPREMENB IN REFORM NA PRIMERLJIVOST PODATKOV

Prostorske ravni preučevanja, primerjav in podajanja rezultatov v raziskavi so bile odvisne od zbranih podatkov in od raziskovalnih ciljev. Kadar je bilo metodološko mogoče, smo rezultate predstavili na ravni naselja. V nasprotnem smo izbrali najprimernejšo prostorsko enoto (občino ali upravno enoto). Kar zadeva različne primerjave (na primer v primerjavi rodnostnega obnašanja glede na relief), smo uporabljali različne regionalizacije ali pa smo v skladu s cilji med seboj primerjali tri izbrana območja.

Pri anketni analizi smo podatke razvrstili najprej po šolskih okoliših, od koder smo jih dobili, nato pa po naseljih anketiranih. Pri primerjavah anketnih podatkov smo podobno kot pri statističnih podatkih uporabili raven naselja, občine in upravne enote. Prednost anketnih podatkov je bila, da smo zaradi enotnega zbiranja podatkov lahko vse podatke prikazovali na isti ravni. Poleg tega smo imeli možnost podatke obdelati individualno in dodatno še na ravni šolskih okolišev.

2.5 ANKETIRANJE

Anketiranje spada med terenske metode in predstavlja metodo empiričnega vpogleda v izbrano populacijo ali njen vzorec (Toš 1988, 189). Cilj anketiranja je bil na izbranih treh območjih z več vidikov opazovati rodno populacijo, ki se rodnostno obnaša. Zanimali so nas vzroki, ki so privedli starše, da so se odločili za otroke, ter okoliščine, v katerih imajo otroke. Ker je bil osnovni namen naše raziskave primerjava med območji, smo anketiranje na vseh treh območjih izvedli pod enakimi pogoji. S pomočjo opazovanja izbranega prebivalstva smo želeli priti do tistih podatkov, ki jih statistika ne beleži, ali pa niso dostopni, ker jih ni mogoče beležiti. Zanimali so nas podatki, ki bi lahko poleg klasičnih dejavnikov opredeljevali tudi tiste subtilnejše dejavnike rodnostnega obnašanja, za katere vemo, da na prebivalstvo delujejo, a jih verjetno še ne poznamo dovolj. Seveda smo za osnovno informacijo o prebivalstvu zbrali tudi nekatere podatke, ki jih državna statistika beleži, nam pa so služili tudi za primerjavo s statističnimi.

Temeljno načelo, ki se ga moramo držati pri oblikovanju anketnega vprašalnika, je ravno primerljivost anketnih podatkov s statističnimi. Empirija ali izkustvo je nujno za preverjanje (potrjevanje ali ovržbo) ali dopolnjevanje teoretskih dognanj in do neke mere tudi statističnih podatkov. Za slednje lahko v literaturi na več mestih najdemo dvome o njihovi točnosti in tudi množico metod za njihovo preverjanje (na primer Šircelj 1991, 14–34). Naš osnovni cilj v tem smislu seveda ni preverjanje točnosti podatkov, pač pa želimo – glede na našo oceno, da so slovenski statistični podatki dovolj dobri – v njih imeti primerjavo z našimi podatki. Po drugi strani lahko zasledimo tudi kritike kvalitete podatkov osrednjega registra prebivalstva Slovenije. Enoletne razlike med podatki registra se namreč niso ujemale s podatki vitalne statistike za izbrana leta (Malačič 2000, 187).

Temeljno metodološko izhodišče zasnove vprašanj v anketi je bila longitudinalna obdelava podatkov. To pomeni, da so morali podatki obravnavati anketirane po letnici rojstva, da smo lahko izvedli generacijske ali kohortne izračune. Z longitudinalno analizo smo želeli dopolniti rezultate, razširiti spoznanja in pretehtati vrednosti, dobljene s transversalno metodo. Prednost longitudinalne analize podatkov ankete je tudi v tem, da smo natančneje opredeljevali regionalne razlike, saj smo imeli podatke o generacijski rodnosti. Izhajajoč iz celotne rodnosti in možne metode njenega izračunavanja na podlagi starostno-specifičnih stopenj rodnosti lahko ugotavljamo le vrednosti za fiktivne generacije, kar izhaja iz strukture statističnih podatkov, ki so na voljo.

Vrednosti celotne rodnosti in starostno-specifičnih stopenj rodnosti za Slovenijo so povprečki, ki ne kažejo regionalnih razlik. Če upoštevamo ta povpreček, vidimo, da je efektivno rodno obdobje koncentrirano na interval med 20. in 40. letom. To pomeni, da lahko že za generacije, stare 40 let ali več, računamo generacijske vrednosti končne rodnosti z najmanj 95 % natančnostjo, saj se bodo te vrednosti le še zelo malo spremenile v smeri navzgor. Po podatkih Statističnega letopisa je bilo leta 1998 znotraj omenjenega intervala realizirane 95,3 % celotne rodnosti. Poleg tega se zmanjšujejo razlike med posameznimi rojstvi v primerih, ko je ženska rodila dva otroke ali več (Šircelj 1991, 310–330).

2.5.1 CILJNA POPULACIJA

Osnovna populacija našega vzorca so starši otrok, ki so bili v šolskem letu 2000/2001 vpisani v prvi razred osemletne osnovne šole (ter drugi razred devetletne osnovne šole na območjih, kjer je bila uvedena). Gre za periodično celotnost ali celotnost rojenih prve vrste (Malačič 2000, 42), ki so bili rojeni v letih 1993 in 1994. V nekaterih primerih gre tudi za generacijo otrok, rojenih leta 1992, ki so bili vpisani kasneje ali so ponavljali razred, vendar je takih primerov tudi sicer v praksi zelo malo. Otroke iz iste generacije smo izbrali zato, da bi bili podatki medsebojno čim bolj primerljivi.

Namesto da bi iskali vzorec žensk, ki so določene starosti, in ugotavljali, kako se rodnostno obnašajo, smo princip obrnili in izhajali iz generacije učencev, ki so rezultat določenega rodnostnega obnašanja. Tako smo odpravili problem pridobivanja podatkov za izdelavo vzorca žensk, ki so, denimo, leta 1999 rodile in so v prvem letu po zaključeni enoletni poročniški dobi. Obrnjeni princip omogoča tudi primerjavo starostno-specifičnih stopenj rodnosti mater otrok iz generacije 1993/94. Hkrati moramo upoštevati delež žensk, ki v svojem življenju ne rodijo nobenega otroka.

V anketi se zavestno odrekamo preučevanju rodne populacije brez otrok, katere velikost lahko ocenimo s primerjavo velikosti populacije staršev in velikosti prebivalstva enake starosti nasploh ali pa na podlagi v literaturi omenjenih deležev. V literaturi lahko zasledimo različne deleže, ki opredeljujejo skupino žensk, ki v celotnem rodnem obdobju niso rodile niti enega otroka. Širceljeva za ženske generacije 1945–1954 navaja 6,8 % žensk brez otrok (Šircelj 1991, 316), čeprav se kaže trend zniževanja tega deleža, saj so imele ženske generacije 1940–1949, ki se polovično prekrivajo s prej omenjenimi, še 8,2 % žensk brez otrok (Šircelj 1991). Raziskava »Rodnostno vedenje Slovencev« potrjuje trend zniževanja deleža žensk brez otrok. Za ženske generacije 1950–1954 znaša ta delež le še 2,6 % (Kožuš-Novak et al. 1998, 40–42). Obstaja tudi možnost, da delež žensk, ki v svojem življenju niso rodile nobenega otroka, v zadnjem času zopet rahlo narašča, vendar je to težko dokončno ovrednotiti, saj se ženske v mlajših generacijah še vedno nahajajo v fertilnem obdobju.

Naš vzorec anketiranih zajema visok delež osnovne populacije. Osnovno populacijo sestavljajo starši vseh prvošolčkov v šolskem letu 2000/2001 oziroma generacije otrok 1993/1994. Deleži izpolnjenih vprašalnikov se gibljejo približno med 50 % in 80 %, kar bistveno presega potrebni delež, ki v velikih populacijah že zagotavlja reprezentativnost. Blejlec (1976, 341) meni, da je za velike populacije dovolj, če je velikost vzorca nekaj promilov do nekaj odstotkov enot iz osnovne populacije. Ker nismo potrebovali zgolj zadostnega števila vzorčne populacije, pač pa tudi zadostno število za ugotavljanje razlik znotraj območij, smo »pokrili« celotno prebivalstvo območja prek sistema obveznega osnovnošolskega izobraževanja in tako zagotovili povečanje deleža. Način razdeljevanja anket med vse starše je imel funkcijo slučajnostnega izbora, saj so starši po lastni presoji sodelovali ali pa sodelovanje zavrnil.

2.5.2 PRIPRAVA VPRAŠALNIKA

Anketni vprašalnik vsebuje glavo s predstavitvijo raziskovalca in raziskovalne ustanove, uvodni nagovor in navodila za uporabo vprašalnika. Opisan je osnovni cilj anketiranja s pripisom, da je anketa anonimna in prostovoljna ter da bodo vsi podatki, pridobljeni s to anketo, uporabljeni le za raziskovalne namene. Da bi se zagotovila anonimnost, je vsakemu vprašalniku priložena kuverta, v katero anketiranci zapечатijo izpolnjene anketne vprašalnike. Uvodnik ob koncu vsebuje še zahvalo vsem anketiranim ter telefonsko številko, na kateri je raziskovalec dosegljiv v primeru vprašanj, nejasnosti ali pomislekov s strani ciljne populacije.

Vprašalnik je zasnovan tako, da nanj odgovarjata oba starša ali skrbnika. S tem dosežemo vključenost tudi moških poleg žensk, kar omogoča različne primerjave po spolih ter primerjavo starosti staršev. Vsaka anketa tako skriva v sebi dve anketi. Vprašalnik je zaprto-odprtega tipa. Da bi se zaradi visoke stopnje intimnosti nekaterih vprašanj izognili soočenju, je anketiranje »posrednega tipa«, kar pomeni, da anketiranci sami, brez navzočnosti anketarja, izpolnijo vprašalnik.

Anketni vprašalnik sestavlja več sklopov, ki omogočajo tako imenovano globinsko analizo in spoznavanje ciljne populacije. Dodana so tudi kontrolna vprašanja za preverjanje točnosti nekaterih predhodnih navedb. Poleg dejavnikov, za katere menimo, da vplivajo na rodnostno obnašanje, vprašalnik vsebuje tudi vprašanja o mnenjih, odločitvah in osnovnih orisih vrednostnega sistema posameznika, na podlagi katerih smo želeli iskati ozadje današnje rodnostne stvarnosti. Ko smo anketirance izpraševali o njihovih osnovnih vrednostnih usmeritvah, smo se naslonili na Rokeachevo lestvico vrednot (Pogačnik 1987, v: Musek 1994, 129), ki smo jo prilagodili našim potrebam.

Vprašalnik v izvirni obliki, ki je bil na vseh izbranih območjih identičen, se nahaja v prilogi.

2.5.3 IZVEDBA ANKETE

Osnovno izhodišče anketiranja je bilo zagotoviti primerljivost rezultatov ankete med obravnavanimi območji, zato smo anketiranje povsod izvedli pod enakimi pogoji. Na izbranih območjih smo po vseh osnovnih šolah ankete razdelili med vse otroke prvih razredov. Otroci so jih odnesli domov, kjer so imeli starši en teden časa, da jih izpolnijo in po otrocih vrnejo nazaj.

Za to obliko smo se dogovorili z ravnateljicami in ravnatelji šol oziroma z njihovimi namestniki ali pomočniki. Vprašalnike so med otroke razdelili razredničarke in razredniki, ki so poskrbeli tudi za njihovo zbiranje.

Anketiranje je potekalo prostovoljno in anonimno. Vsakemu vprašalniku smo priložili tudi samolepilno kuverto, kamor so anketiranci vložili izpolnjen vprašalnik. Za zagotovitev anonimnosti so bili vsi vprašalniki in vse kuverte enaki.

Za vsako območje smo pripravili številu prvošolčkov ustrežno število vprašalnikov. V Prekmurju smo jih razdelili 840, v Zasavju 447, na Domžalskem pa 553, kar je skupaj zneslo 1840 vprašalnikov. Nekaj osnovnih šol v Prekmurju je uvedlo sistem devetletne osnovne šole. V analizo smo vključili le vrstnike, torej prvošolce osemletnih osnovnih šol in učence drugih razredov devetletk. Le tako smo lahko pokrili celotno populacijo učencev generacije 1993/1994, ki so predstavljali isto šolsko generacijo 2000/2001.

Povratna informacija je bila zelo dobra. Količina in kakovost vrnjenih in izpolnjenih vprašalnikov je presegla naša pričakovanja. Predvideli smo, da bo anketa uspešna, če bo približno polovičen odziv. Ta cilj je bil dosežen v vseh treh območjih, v celoti vzeto pa je krepko presegal polovico, saj je bilo vrnjenih 1179 ali dobrih 64 % vprašalnikov. Ob tem povejmo, da ravnatelj osnovne šole Mengeš iz nepojasnjenih razlogov ni želel sodelovati v izvedbi ankete, tako da je bilo območje šolskega okoliša Mengeš izločeno iz empirične analize. V empirični analizi je izostalo tudi območje šolskega okoliša Izlake: tam je šola pokazala pripravljenost sodelovati v anketi, a so starši na pobudo nekaterih staršev na roditeljskem sestanku zavrnili sodelovanje. Vzroki za zavrnitev sodelovanja s šolo so v aktivnostih Krajevne skupnosti Izlake za odcepitev od občine Zagorje ob Savi in ustanovitev lastne občine. Starši v anketi niso želeli sodelovati, da ne bi s tem izkazali pripadnosti zagorski občini, kar je popolnoma trivialen razlog zavrnitve ankete, ki nima nobene zveze ne z upravo reformo in ne s politiko.

Največ izpolnjenih vprašalnikov se je vrnilo na območju Prekmurja, in sicer kar štiri petine (687 od 870). V Zasavju se jih je izpolnjenih vrnilo dobre tri petine (252 od 406, izvzemši Izlake), na območju Uprave enote Domžale pa skoraj natančno polovica (240 od 488, izvzemši Mengeš).

V naslednji fazi smo zbrane podatke iz vprašalnikov sortirali in vnesli v primerne operacijske sisteme za nadaljnjo obdelavo.

3 TEORETSKA IZHODIŠČA

Osrednja teoretska postavka preučevanja prebivalstva je gotovo teorija demografskega prehoda. O njej bomo nekoliko obširneje spregovorili v naslednjih podpoglavjih. Za teoretsko izhodišče našega preučevanja geografskih dejavnikov rodnostnega obnašanja na izbranih območjih pa smo izbrali obdobje druge demografske tranzicije v Sloveniji. Ta se je začela po letu 1980, ko celotna rodnost ni več zadoščala za enostavno reprodukcijo prebivalstva, o čemer priča preglednica 4.

*Preglednica 4: Celotna rodnost v Sloveniji med letoma 1954 in 2003 (Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999; * – ocena na podlagi polletnih vrednosti).*

leto	celotna rodnost	leto	celotna rodnost	leto	celotna rodnost
1954	2,58	1971	2,16	1988	1,63
1955	2,58	1972	2,14	1989	1,52
1956	2,51	1973	2,18	1990	1,46
1957	2,38	1974	2,1	1991	1,42
1958	2,22	1975	2,16	1992	1,34
1959	2,23	1976	2,17	1993	1,33
1960	2,18	1977	2,16	1994	1,32
1961	2,26	1978	2,19	1995	1,29
1962	2,27	1979	2,22	1996	1,28
1963	2,28	1980	2,11	1997	1,25
1964	2,32	1981	1,96	1998	1,23
1965	2,45	1982	1,93	1999	1,21
1966	2,48	1983	1,82	2000	1,26
1967	2,38	1984	1,75	2001	1,21
1968	2,28	1985	1,72	2002	1,21
1969	2,17	1986	1,65	2003*	1,18
1970	2,21	1987	1,64		

Tudi o tej teoriji bomo podrobneje spregovorili v nadaljevanju, povejmo le, da je teoretske temelje drugi demografski tranziciji postavil Nizozemec Dirk J. van de Kaa (1987). V svojem delu »Druga demografska tranzicija v Evropi« se loteva ključnih vprašanj okoliščin in dejavnikov, ki so pripeljali do situacije, ko se večina evropskih prebivalstev ne zmore več obnavljati po naravni poti.

Doslej znana preučevanja prebivalstva segajo daleč v antiko. Po Malačiču (2000, 319–330) lahko dosednji razvoj teorij prebivalstva v grobem razdelimo na pet zgodovinskih obdobj ali faz. To so: 1. zgodnja antika in srednji vek; 2. renesansa; 3. obdobje od konca 18. stoletja, zaznamovano s pojavom Malthusove teorije; 4. obdobje do sredine 19. stoletja, zaznamovano predvsem z valom kritike Malthusove teorije; 5. obdobje od druge polovice 19. stoletja, ki ga zaznamuje novejši razvoj teorij prebivalstva. K temu lahko dodamo še šesto obdobje, ki opredeljuje razvoj predvsem po 2. svetovni vojni, za katerega so značilne številne novosti in pojav osrednjih teorij o prebivalstvu.

Preučevanje prebivalstva se je najprej razvijalo v okviru filozofije, kasneje pa v okviru ekonomije in sociologije ter drugih ved (Malačič 2000, 319–320). Šele v začetku 20. stoletja (Malačič 2000) se je kot posledica naraščajočih spoznanj o kompleksnosti prebivalstva in njegovega razvoja izoblikovala samostojna veda – demografija. Posebej v obdobju po 2. svetovni vojni se je močno povečalo interdisciplinarno zanimanje za prebivalstvo in njegov razvoj, s tem pa tudi število teoretičnih aplikacij drugih strok na demografijo in obratno. Demografski razvoj je postal predmet zanimanja mnogih strok, kot so ekonomija (na primer Vogelink 1965; Malačič 1985), sociologija (na primer Boh 1988), geografija (na primer

Klemenčič 1971 in 1972; Gosar 1976 in 1979; Friganović 1978 in 1980; Šircelj 1991), biologija (na primer Sauvy 1963), antropologija (na primer Greenhalgh 1995), medicina (na primer Kožuh-Novak et al. 1998), etnografija (na primer Carter 1995), ekologija (na primer Crenshaw, Oakey in Christensen 2000), ki so vsaka na svoj način želele doprinesiti k splošni demografski teoriji.

3.1 DEFINICIJA IN PREDMET DEMOGRAFIJE

Za nekoliko podrobnejšo opredelitev demografije in njenega predmeta preučevanja smo se odločili zaradi jasnejše primerjave z demogeografijo, kateri se bomo bolj posvetili v naslednjem poglavju.

Poimenovanje »demografija« je skovanka starogrškega izvora, pri čemer *demos* in *graphein* pomenita »opisovati ljudstvo« (Verbinc 1991).

Breznikova (1988, 7–8) definicija demografije se naslanja na pojem in definicijo, ki ju je prvi vpeljal A. Guillard (1799–1876). Guillard jo definira zelo široko in med drugim pravi, da je demografija »... *naravna in družbena veda o človekovi vrsti* ...«. Drugi avtorji pa uporabljajo ožje definicije, ki se večinoma zvedejo na naravno (nataliteta, mortaliteta) in mehansko (migracije) gibanje prebivalstva ter na opisovanje nekaterih osnovnih stanj (spolna, starostna sestava, struktura po zakonskem stanu ...).

Demografija je danes posebna znanost z lastnimi metodami in predmetom preučevanja. Demografija preučuje tudi gospodinjstva, družine in naselja kot najmanjše asociacije, v katerih živi prebivalstvo, in sicer tiste aspekte, ki so pomembni pri spoznavanju demografskega razvoja (Breznik 1988).

Začetki sodobne demografije segajo v sredino 17. stoletja, ko se je razvila demografska statistika. Očeta demografske statistike sta bila politična aritmetika Graunt in Petty. Težila sta k temu, da bi spoznala zakonitosti naravnega gibanja (smrtnosti in rodnosti) prebivalstva. Tako je John Graunt ugotovil, da se stopnja smrtnosti skozi čas (iz leta v leto) bistveno ne spreminja (za samomore, kronična obolenja in nesreče ...). Že tedaj so nastale prve tablice smrtnosti, ki so jih uporabile zavarovalne družbe za ugotavljanje premij življenjskih zavarovanj ter za projekcije prebivalstva (Breznik 1988).

Breznik (1988, 13) deli vsebinsko demografijo na tri veje, ki se deloma razlikujejo po predmetu preučevanja.

Obča ali teoretična demografija preučuje splošne zakonitosti, skupne vsem populacijam. Na primer: dolgoročno upadanje natalitete vpliva na upadanje deleža mladih in relativen porast srednje in stare generacije. Dalje, prehod z nekontroliranega režima rodnosti na kontrolirani režim (kontrola rojstev in načrtovanje družine) je skoraj vedno pospremljen s podobnimi spremembami v gibanju rodnosti žensk po starosti, s trajanjem zakonske zveze in podobno.

Aplicirana demografija – razvoj je potekal v glavnem znotraj drugih ved, ki imajo niz stičnih točk z demografijo (ekonomska demografija, geografska demografija = geodemografija = demogeografija ...). Marsikdaj je določen predmet težko nedvoumno uvrstiti v eno izmed znanosti, ker ima stične točke z večimi. V splošnem demografija preučuje komponente gibanja in sestave prebivalstva. V okviru aplicirane demografije obravnavamo tudi vprašanja, brez katerih ne bi mogli razumeti mnogih pojavov in pojmov, kot so urbanizacija, prehrana, socialna in profesionalna gibljivost (mobilnost), izobrazba, zdravstvo, (pre)bivanje. Gre za preučevanje demografskih vidikov omenjenih problemov in pojavov.

Posebna demografija se navadno ukvarja z opisnim preučevanjem določene populacije.

Poleg te delitve obstaja še delitev na kvantitativno (pretežno količinski odnosi) in kvalitativno (preučevanje kakovostnih in atributivnih obeležij (socialnih, intelektualnih, fizičnih ...)) demografijo.

Malačič (2000, 2) omenja ožjo in širšo definicijo demografije, če odmislimo definicijo, ki demografijo enači z demografsko statistiko. V ožjem smislu je demografija »... *disciplina, ki se ukvarja s študijem obsega, strukture in porazdelitve prebivalstva v prostoru in v različnih časovnih obdobjih* ...«. Glede širše definicije demografije Malačič (2000) pravi, da ta definicija »... *temelji na prepričanju, da je demografija nova, samostojna in do neke mere celo interdisciplinarna znanstvena disciplina, ki vse bolj utrjuje in polagoma širi predmet raziskovanja, hkrati pa ima lastne metode raziskovanja in analize* ...«.

Demografijo bi lahko, prirejeno po Malačiču (2000, 8), definirali tudi kot znanost, ki z metodami in pripomočki demografske analize preučuje abstraktne pojave in procese, ki izhajajo iz demografskih dogodkov vsakdanjega življenja.

Po Malačiču (2000, 186) je za predmet demografije primerneje opredeliti reprodukcijo prebivalstva, pojem razvoj prebivalstva pa prihraniti za tiste kompleksne količinske in kakovostne spremembe prebivalstva, ki pomenijo izboljšanje njegovih kakovostnih značilnosti.

Izčrpne definicije najdemo še drugje v literaturi. Posebej znane so naslednje, ki jih Breznik (1988, 16–22) tudi podrobno opisuje. Njihovi avtorji so:

- OZN (1958) v »Večjezičnem demografskem slovarju« (fr., angl., rus., šp. verzija; srbska verzija – prevedel CDI (Centar za demografska istraživanja) na IDN (Institut demografskih nauka), Beograd 1971, str. 120,
- W. Winkler v svoji knjigi »Demometrie« (1969),
- Donald J. Bogue v svojem delu »Principles of demography« (1969),
- Philip M. Hauser in Otis Dudley Duncan v zborniku »The study of population« (1959),
- D. Valentej v knjigi različnih avtorjev »Marksistično-leninistična teorija o prebivalstvu« (1971),
- Léon Tabah in Jean Viet v njuni »Démografie (Tendances actuelles et organisation de la recherche '55–'65)« (1966).

Tem lahko dodamo še izčrpno definicijo iz ruskega »Demografskega enciklopedičnega slovarja« (1985, 118).

O predmetu demografije je bilo veliko diskusij. Podobno kot pri definicijah demografije so tudi glede njenega predmeta preučevanja zavzemali različna stališča. Diskusije niso šle toliko v smer kaj preučevati, kakor v smer obsega pojmovanja in preučevanja. Miloš Macura (1966) je predlagal čim širšo opredelitev: »... v sodobni teoriji o prebivalstvu obstaja tudi gledanje, da je zgolj reprodukcija prava domena demografije, ker naj bi bili samo nataliteta, mortaliteta in naravni prirastek fenomeni, s katerimi se doslej še nihče ne ukvarja. To izhaja iz obdobja Malthusa, ki se je omejil na prirast prebivalstva in nataliteto. To pa pomeni omejevanje po dveh straneh: po predmetu in po komponentah, iz katerih se pojav sestoji...«. Dalje trdi, da so »... vplivi gospodarstva na strukturo prebivalstva najvidnejši in najbolj neposredni, saj proizvodnja počiva na proizvodni sili, ki je spoj proizvodnih sredstev in ekonomsko aktivnega prebivalstva...« (Macura 1966), kar je eden od razlogov, zakaj ne smemo krčiti predmeta preučevanja, ki je sam po sebi rezultat najraznovrstnejših vplivov.

3.2 POVEZAVE MED GEOGRAFIJO IN DEMOGRAFIJO TER DRUGIMI ZNANOSTMI

Geografski koncept preučevanja prebivalstva temelji na preučevanju interakcije med določenim segmentom geografske pokrajinske strukture in pokrajino ali prostorom v celoti (Vrišer 1987, 7–8). Na ta način so večinoma pristopali k preučevanju prebivalstva znotraj geografskega okvira, redko pa so izpostavljali ključne probleme reprodukcije prebivalstva, ki so jih v glavnem prepuščali drugim strokam, pretežno demografiji.

V danih razmerah je nujno čim bolj interdisciplinarno pristopiti k preučevanju prebivalstva in njegove vitalne značilnosti – rodnosti. Naloga geografije je, da po svojih močeh pripomore k splošnemu razumevanju rodnosti, zato se ne more ograževati od rodnostne problematike zgolj zato, ker determinacija rodnosti ni njen osnovni predmet preučevanja. Na več mestih v negeografski literaturi najdemo geografijo med znanstvenimi disciplinami, ki se ukvarjajo s preučevanjem rodnosti ali sodelujejo z demografijo (na primer Malačič 2000, 3). Problemi se namreč poglobljajo in celo zastrujejo, rešitve demografske krize pa zaenkrat še ni videti, zato je tako sodelovanje vsaj dobrodošlo.

Slovenska geografija je v zadnjih desetletjih nekako izgubljala zaletno hitrost na področju preučevanja rodnosti (z izjemo odmevne študije Determinante rodnosti v Sloveniji, ki jo je leta 1991 objavila V. Šircelj) ter se bolj ali manj zadovoljevala z ohlapnim tolmačenjem procesov depopulacije in koncentracije prebivalstva. Ni se lotevala temeljnega problema, ki je poleg fizičnih selitev porajal problem

depopulacije – nizke rodnosti. Nizka (prenizka) rodnost pa je geografski problem, saj ima izrazite prostorske posledice. Geografija lahko k temu problemu pristopi na sebi lasten način in izkoristi svoj potencial vpogleda v prostor in dogajanje v njem ter prispeva k pojasnjevanju, razumevanju problemov ter iskanju možnih rešitev na področju rodnosti.

Gre za pomembna epistemološka vprašanja nadaljnega razvoja geografije in demogeografije ter za vprašanje aplikacij geografske metode na mnoga druga področja. O tem je na več mestih govoril Friganović (1978, 7–11; 1982). Tem vprašanjem je veliko pozornosti namenila tudi Komisija za geografijo prebivalstva pri Mednarodni geografski zvezi (Noin 1991). Iz obsežnih razprav lahko izluščimo dve temeljni orientaciji. Prva smer je strogo zakoreninjena v geografiji. Poudarja pomen teritorija in zanima jo povezava med prebivalstvom in okoljem. Vrača se k svojim koreninam, vendar z novimi vprašanji. Druga smer ne zapostavlja geografije, pač pa jo postavlja na obrobje. Nagiba se k razvoju geodemografskega raziskovanja, če že ne prostorske demografije (Noin 1991).

Po Friganoviću (1968, 237) je »... naloga geografskega preučevanja prebivalstva predstaviti in razložiti njegovo razmestitev, gibanje, notranjo dinamiko, strukturo, zvezo in medodvisnost z naravno in družbeno sredino...«. Dodaja, da »... geografski aspekt preučevanja prebivalstva nalaga potrebo po opazovanju niza elementov, ki jih vsebuje naravno in družbeno okolje. Naravno okolje se sestoji iz bioloških in fizičnih struktur, ki so nastale po naravnih zakonih izven dosega človekovega vpliva. Temu nasproti se družbeno okolje spreminja pod neposrednim vplivom človeških skupnosti. Demogeografija želi postaviti prebivalstvo v prostorsko-kavzalni odnos z ostalimi elementi regionalnega kompleksa kot esencialnega in najkompleksnejšega predmeta geografskih preučevanj...«. Friganović ob tem poudarja, da demogeografija zaobjema dve dimenziji (prostor in čas) ter da pri analizi in sintezi svojih rezultatov uporablja kartografsko metodo.

Če Friganovićevo definicijo demogeografije oziroma geografije prebivalstva primerjamo z Malačičevo ožjo definicijo demografije (2002, 2), lahko opazimo precejšnjo podobnost. V demografski definiciji izostane le preučevanje medodvisnosti in vloge prebivalstva med pokrajnotvornimi sestavinami, ki je v domeni geografije prebivalstva.

Podobno kot Friganović je demogeografijo opredelil tudi Bračič (1983, 77–78). Pravi, da je osnovna naloga demogeografa, »... da obravnava prebivalstvo kot element konkretne pokrajine v določenem času ter kot aktiven dejavnik v njem...«. Nadalje pravi, da je »... človeštvo najbolj dinamičen element v sicer spreminjajoči se zemeljski površinski sferi in je zato tudi njegova lastna dinamika pomemben faktor geografskega učinkovanja. Zato je potrebno, da geografija pozna in upošteva temeljne zakonitosti naravnega kakor tudi selitvenega ali migracijskega gibanja prebivalstva...«. Tudi Bračič poudarja nenadomestljivost kartografske metode v demogeografiji, »... kakor je tudi sicer kartografsko prikazovanje posameznih elementov v prostoru ena temeljnih metod geografskega preučevanja...«.

Eno splošnejših definicij demogeografije najdemo tudi v delu hrvaške ekonomistke Alice Wertheimer-Baletić »Prebivalstvo in razvoj« (1999). Definicija je zanimiva, ker prikazuje gledanje »negeografa« na demogeografijo. Avtorica med drugim pravi, da prebivalstvo kot predmet preučevanja demografije »... predstavlja domeno interesov mnogih družbenih in prirodnih znanosti, vendar iz specifičnih aspektov in izhajajoč iz različnih teoretsko-analitskih okvirov raziskovanja v skladu s specifičnim ciljem raziskovanja posamezne znanosti...« (stran 52). Tako denimo geografska znanost, posebej socialna geografija oziroma ožje gledano demogeografija, preučuje prostorsko dimenzijo razvoja prebivalstva (Wertheimer-Baletić 1999, 50). Ista avtorica (1999, 43) označuje razvoj prebivalstva kot »... kompleksen proces demografskega razvoja, ki zaobjema naravno in mehansko gibanje prebivalstva v medsebojni interakciji s spremembami v vseh njegovih strukturah, vse to pa v okviru delovanja gospodarskih, družbenih, socio-psiholoških, bioloških in drugih činiteljev...«.

Položaj demogeografije v sistemu geografije je jasno opredelil Thomale (1981, 26–28). Za razliko od slovenske geografije, ki se deli na fizični in družbeni del, je Thomale predstavil svoj (nemški) model razdelitve v tri skupine. Poleg fizične geografije, ki je strukturirana enako kot pri nas, uvede še kulturno geografijo in antropogeografijo (geografijo človeka).

Thomale k področju kulturne geografije prišteva tri predmetne skupine: poselitev oziroma naselja, gospodarstvo in promet, pri čemer zajema vse človekove aktivnosti, ki se v nekem prostoru odvijajo. Iz tega izhajajo tudi tri glavne discipline:

- geografija naselij (Siedlungsgeographie),
- gospodarska (ekonomska) geografija (Wirtschaftsgeographie),
- geografija prometa (Verkehrsgeographie) kot preplet prostora na eni ter dobrin, ljudi in informacij na drugi strani.

Thomale (1981) razlaga, da je antropogeografija na drugi strani vezana na ljudi (Menschen) kot prostorsko organizirano in porazdeljeno prebivalstvo (Bevölkerung), v določeni socialni odvisnosti kot družba (Gesellschaft) in kot notranje in zunanje organizirana država (Staat). Temu odgovarjajoče delimo ožjo antropogeografijo na:

- Geografijo prebivalstva (Bevölkerungsgeographie); prebivalstvo je lahko gosto ali redko poseljeno, mestno ali podeželsko, stacionirano ali nomadsko. Zanima nas starostna struktura, stopnje rodnosti in smrtnosti, izmenjava naraščanja in upadanja, verska, narodnostna in rasna sestava, zaposlitvena struktura ...
- Socialno geografijo (Sozialgeographie); ukvarja se s prostorskimi posledicami socialno strukturiranega prebivalstva, torej kar razumemo pod oznako družba in socialno spreminjanje. V prvem primeru gre za stanje, v drugem pa za socialni proces. Geografsko pomembne teme znotraj tega področja so: način življenja v socialni zvezi (enoosebna gospodinjstva, majhne družine, velike družine, občine (Gemeinde), delovne skupnosti, plemena ...) pa tudi prostor osebnih odločitev (izbira stanovanja, delovnega mesta, ustanovitve podjetja, možnost nakupa zemljišča); strukturna vprašanja se vežejo na delež samostojnega in nesamostojnega dela.
- Politično geografijo (Politische Geographie).

Bistvo takega pristopa je prepletenost antropogeografskih sestavin, ki je predmet demografije v širših definicijah, in predmetna delitev družbene geografije na preučevanje fizično-objektivnih posledic človekove aktivnosti in na preučevanje posledic človekovega skupinskega organiziranja v prostoru. To opozarja na nezadostnost velikokrat enosmernega pogleda z vidika posameznega elementa geografskega kompleksa na njegovo vlogo pri preobrazbi pokrajine. Treba se je zavedati interakcij in součinkovanja med vsemi pokrajnotvornimi elementi in zato preučevati tudi povratni vpliv pokrajine.

3.2.1 ODNOS MED RODNOSTNIM OBNAŠANJEM IN PROSTOROM

Rodnostno obnašanje ni le neki izoliran psihološki ali sociološki fenomen, temveč tudi geografski. Zavedati se moramo, da so odločitve o številu otrok sicer osebne, vendar imajo prostorske posledice, lahko pa tudi vzroke. Premalo rojstev neizpodbitno vodi k izumiranju prebivalstva po naravni poti. Tako dobimo najprej območja depopulacije, kasneje pa opustelo kulturno pokrajino. Vzroke za osebne odločitve posameznikov in parov pa imajo svoje korenine zopet v prostoru samem. Tudi rodnostno obnašanje moramo razumeti izrazito dialektično v smislu interaktivne povezanosti med posameznikom kot nosilcem in vršilcem svojega obnašanja in najširšim okoljem, ki ga obdaja in nanj na najrazličnejše načine vpliva (Schellenberg 1978, 93–94; Gerber 1997; Graham 2000). Tako, denimo, oddaljenost delovnih mest, nezmožnost pridobitve zaposlitve, nezadovoljstvo s pogoji bivanja, neugodne stanovanjske razmere in drugo lahko pripeljejo do frustracij, ki se kažejo bodisi z zmanjšano stopnjo reprodukcije bodisi z migracijami prebivalstva, predvsem njegovih najbolj vitalnih delov, in s tem do praznjenja celih naselij in pokrajin. Isto posledico lahko ima tudi upadanje števila rojstev do te mere, da nadaljnja reprodukcija ni več mogoča in prebivalstvo prične odmirati.

Učinki rodnostnega obnašanja so torej vedno prostorski, kakor tudi rodnostno obnašanje samo izhaja iz prostora in se v njem odvija. Na primer visoka rodnost slej ko prej pripelje do prenaseljenosti, v kolikor ni primerno pospremljena z emigracijo.

Podobne prostorske posledice različnih stopenj rodnosti lahko zasledujemo na prehodu iz tradicionalne v industrijsko družbo. V agrarnih družbah je bila agrarna prenaseljenost v zgodovini in je še danes

velik problem (ekstremen primer je Bangladeš z gostoto 865 prebivalcev na km² in z 58 % zaposlenih v kmetijstvu (Fischer Weltalmanach 2001)): obdelovalne zemlje, ki je vir preživetja, je za vse premalo in tako so velike množice potisnjene z matičnih območij. Seveda to najbolj velja za obdobje po industrijski revoluciji. Tudi v Prekmurju je bilo tako (Belec in Olas 1982). Situacija se je spremenila v procesu preobrazbe v sekundarizirano oziroma v terciarizirano družbo, ko se je začel spreminjati tudi vrednostni sistem in s tem sistem osebnih prioritet (Musek 1994, 128). Naenkrat je vsak dodaten otrok postal delavskim staršem odveč, saj jih le z meznimi dohodki niso mogli preživeti (Sieder 1987 in 1998, 177). V tradicionalni agrarni družbi pa je vsak nadaljnji otrok pomenil tudi dodatno delovno silo (Sieder 1998, 114). V tem kontekstu dobi znano tradicionalno reklo »otrok bo, kolikor jih bo bog dal« popolnoma drugačno vsebino in kaže na nekdanjo nujnost velikih družin (Caldwell 1979).

Z industrializacijo sta se izboljšala tudi komunikacija in transport ljudi in informacij, to pa je prineslo mnogo novih pogledov na svet. Tako se je razvil še danes pogosto prisoten ekonomistični pogled na rodnost, ki pavšalno pomeni, da je otrok dodaten strošek, zato se je končno število otrok v družini zmanjšalo na enega do dva (Malačič 2000, 248). Če izhajamo iz tega, da je otrok strošek, potem bi lahko na podlagi ekonomske opredelitve rodnosti pričakovali, da pari in posamezniki sploh ne bodo več imeli otrok. Podatki kažejo, da kljub gotovo precejšnjemu pomenu ekonomskih dejavnikov na srečo vendarle ni tako.

3.2.2 ODNOS MED RODNOSTJO, POLITIČNO GEOGRAFIJO IN PREBIVALSTVENO POLITIKO

Dokler je bilo dovolj zaledne moči, ki je oskrbovala centralna območja in industrijska žarišča z zadostno količino delovne sile, se razmere niso spremenile, marsikje pa se še nekaj časa tudi ne bodo. Kjer pa je prišlo do praznjenja podeželja, je izseljevanje tako osiromašilo rodnostni potencial, da so nekatera območja na robu popolne depopulacije. Šele pomanjkanje pritoka sveže delovne sile v mesta je naposled pripeljalo do večjega zanimanja odločevalskih struktur. V manjših skupnostih (kot je slovenska tako v etničnem kot državnem smislu) je problem depopulacije toliko bolj pereč napram številčnejšim državam in narodom. V maloštevilni skupnosti se problem primanjkljaja prebivalstva bistveno hitreje opazi; seveda je poleg grožnje z izumrtjem prebivalcev države prisoten strah pred etničnim izginotjem, kar je sodobna travma mnogih malih narodov. Veliki narodi takšen položaj rešujejo z dodatno imigracijo vitalnega prebivalstva iz tujine, ki poskrbi za regeneracijo obstoječega. Mali narodi iz prej omenjenega (pra)strahu tega ne želijo storiti, zato so toliko bolj na udaru. Po pričakovanju bodo tudi zato začeli iskati, bodo iskali, morda pa tudi našli rešitve za ustavljanje negativnih demografskih trendov. To bi bilo zaželeno, saj je priseljevanje navadno zgolj začasna rešitev, države z večjim številom imigrantov pa se morajo ukvarjati tudi s slabimi platmi priseljevanja, kot so naraščajoča nestrpnost, ksenofobija in konfliktnost med različnimi skupinami. Nepomembna niso tudi vprašanja vključevanja priseljencev v novo okolje, ki je mnogokrat povezano z visokimi stroški in negotovim rezultatom.

Seveda zaradi prevladujoče kapitalistične ureditve in interesa kapitala nekemu kapitalistu ni mar, kdo bo izdeloval njegove izdelke ali delal v njegovi tovarni, pač pa je zanj pomemben zaslužek. Nastajajoča nadslovesnost in globalizem sta odraz ravno takega družbenega razvoja. Ker je na Zemlji še vedno pretežni del poselitvenega območja pod udarom prebivalstvene eksplozije, se za vir delovne sile še nekaj časa ni bati. Da se ta vir ne bi izčrpal, je (gledano skozi kapitalistično prizmo) potrebno vzdrževati odvisnost Tretjega sveta od Zahoda, ki bo še naprej ostajal v prednosti in v središču. Periferija (Tretji svet) pa bo z delovno silo zalagala kapitalistične gigante, ki jim etničnost ne bo pomembnejša od kapitala. Poleg tega je asimilacijska moč velikih skupin primerno večja od manjših.

Ta odnos center – periferija (Rokkan 2000, 149) velja tudi za Prekmurje, ki je večino bližnje preteklosti prebilo ob političnih in administrativnih mejah in predstavljalo eno tistih agrarnih periferij, ki so s prebivalstvom in delovno silo oskrbovale centre, da so se lahko krepili. V tej luči moramo obravnavati tudi sožitje med mestom in podeželjem, saj kot kaže in bo čas še pokazal, eno brez drugega ne more. To velja tudi za Slovenijo. Mesta že davno ne zmorejo več obnove lastnega prebivalstva, dotok

pa je dodatno oslavljen s slabitvijo podežolja samega. Primer novejšega depresijskega območja je Zasavje, ki se kot rudarsko-industrijska regija v zatonu pomika na obrobje in kljub osrednji geografski legi znotraj Slovenije postaja periferija.

Vsa problematika ima tako tudi močan političnogeografski pomen in značaj. Zaradi prevladujoče ekonomske usmeritve postaja sedanja, višji rodnosti nenaklonjena politika orodje nadaljevanja trenutnih trendov, ki so uničujoči za prebivalstvo Slovenije nasploh. Pomen politične geografije je tudi v tem, da je z nizko diferencialno rodnostjo ogrožena obstoječa etnična sestava. Etničnost pa predstavlja pomemben del preučevanja politične geografije. Ogroženost obstoječe etnične sestave je toliko večja, če poskušamo problem depopulacije reševati s tujim prebivalstvom. Posledice so lahko ne le etnične, temveč tudi rasne. To pa nikakor ne pomeni, da Slovenija ne bi smela razmišljati o uvozu prebivalstva, prej nasprotno (Malačič 2000, 193 in 313). Prebivalstvena politika nikakor ne bo mogla dati rezultatov takoj. Za to bodo potrebna leta, v vmesnem obdobju pa bi kazalo s priselitvami regulirati nastajajoči primanjkljaj.

V tem pogledu je zanimivo, da se v svetu kljub temu poskuša vzpostaviti določeno razmerje med populacijsko eksplozijo na eni strani in depopulacijo na drugi. Protislovno za obstoj Slovenije kot državne in etnične entitete je dejstvo, da je depopulacija nekaterih območij celo zaželen naravni planetarni odgovor na območja eksplozije prebivalstva.

3.3 APLIKACIJA BEHAVIORISTIČNOGEOGRAFSKEGA PRISTOPA PRI GEOGRAFSKEM ŠTUDIJU RODNOSTNEGA OBNAŠANJA

Behaviorizem je psihološka šola, ki se je posebej uveljavila v šestdesetih letih 20. stoletja predvsem v ZDA. Od tam se je postopoma širila po svetu, tako da danes predstavlja eno temeljnih psiholoških šol (Ule 2000). Pravzaprav gre za vejo socialne psihologije, ki temelji na prepričanju, da je človekovo obnašanje v največji meri rezultat okolja, v katerem se nahaja (na primer Schellenberg 1978). V odnosu človek (posameznik) – okolje slednje vpliva na posameznika tako, da ustvarja množico dražljajev (stimulov), ki se izražajo z določenim odzivom človeka. Odzivi človeka pa so osnovne enote njegovega obnašanja. Pri tem bi bilo zmotno domnevati, da gre pri okolju le za družbeni segment, saj lahko dražljaje (stimule) prispeva tudi fizično okolje. S tem ko vključuje celotno prostorsko stvarnost, se zelo približa osnovni ideji geografije – preučevanju soodvisnosti med različnimi pokrajnotvornimi elementi.

Behaviorizem je antropocentričen v smislu, da se osredotoča na posameznika, saj je le-ta predmet njegovega preučevanja, vendar z vidika interakcij z okoljem. Tako ne moremo reči, da zanemarija vlogo fizičnega ali družbenega okolja, čeprav se zdi še posebej uporaben v družbeni geografiji. Z njegovimi spoznanji si lahko lažje razlagamo obnašanje in dejanja ljudi, ki s tem vplivajo na prostor v širšem smislu in ga v času preoblikujejo. Če to logiko presadimo na polje rodnostnega obnašanja, vidimo, da človek s svojimi odločitvami danes bolj kot kdaj koli prej vpliva na pokrajino in jo, na primer, dela bolj ali manj obljudeno. Človekov vpliv pa ni viden le v kvantiteti oziroma številčni prisotnosti na nekem območju, pač pa tudi v njegovi kvaliteti oziroma sestavi ter v vrsti neposrednih in posrednih vplivov na pokrajino. Spremenjena pokrajina pa po drugi strani primarno in povratno spreminja človeka oziroma prebivalstvo.

Uporaba behaviorističnega koncepta v geografskem in demografskem preučevanju ni novost. V šestdesetih letih 20. stoletja se je razvila geografija obnašanja kot posebna veja geografije (Gold 1980, 15). Tudi danes ohranja geografsko preučevanje obnašanja posebno mesto v sistemu geografije (na primer Gerber 1997). Tu velja omeniti zlasti področje migracij (na primer Moon 1995).

Pri nas behavioristična geografija ni doživela večjega razmaha, kar pa ne pomeni, da aplikacij behaviorističnogeografskega koncepta ni bilo. Tako je ta koncept uporabil na primer Pavlin (1991) na področju preučevanja sprememb v kmetijski rabi tal.

Behaviorizma kot teoretske smeri družbene psihologije, ki služi kot izhodišče za praktično preučevanje in razumevanje rodnostnega obnašanja in njegovih vplivov na pokrajino, ne smemo enačiti z behavioralizmom. To je filozofsko-teoretska smer, ki je izšla iz behaviorizma. Njena glavna značilnost

je iskanje prostorskih vzorcev obnašanja predvsem v kognitivnih procesih, ki vzpodbujajo obnašanje (Gold 1980, 4). To ne pomeni, da je s tem okolje izključeno, nasprotno, behavioralistično raziskovanje priznava dejstvo, da posameznik oblikuje svoje fizično in družbeno okolje, a se nanj tudi odziva (Gold 1980, 4). Behaviorizem je nastal kot nekakšen kompromis, na podlagi katerega se je behaviorizem oplemenitil z nekaterimi teoretskimi izhodišči kognitivizma. V našem primeru bomo ostali pri behaviorističnogeografskem konceptu, saj imamo možnost opazovati zgolj rodnostno obnašanje in njegove učinke v pokrajini, ne pa tudi kognitivnih procesov pri posameznikih naše ciljne populacije.

Za lažje razumevanje principov, na katerih sloni teorija behaviorizma in njegovih aplikacij, lahko kot vir uporabimo Schellenbergovo delo »Masters of social psychology« (1978). V njem avtor natančno obravnava temeljne šole družbene psihologije. Vsaka od teh temeljnih šol je imela drugačen objekt preučevanja, tako da so na neki način med seboj celo neprimerljive. Te šole so predstavljale tudi podlago številnim aplikacijam na najrazličnejša področja, kjer je bila kot vprašanje postavljena tudi vloga človeka. Osnovno izhodišče behaviorizma je preučevanje odnosov med človekom in okoljem, ki ga obdaja. Ker je to tudi izrazito geografsko vprašanje, se samo od sebe ponuja prenašanje spoznanj behaviorizma na geografijo.

Najvidnejši predstavnik behaviorizma je bil Burrhus Frederic Skinner (1904–1990). Pomembno izhodišče behaviorizma je po Skinnerju poleg interakcije posameznika in okolja (Bijou 2000) tudi osebna zgodovina posameznika, ki močno vpliva na njegove odzive v prostoru. Tako je Skinner, denimo, razlagal družbeno obnašanje posameznika na temelju preteklih ojačitev, torej kot produkt določenih lastnosti preteklega obnašanja (Schellenberg 1978, 3). V tem spoznanju je priložnost geografije, saj s prilagoditvijo raziskave – z uvedbo globinske ankete – lahko do neke mere spozna osebno zgodovino anketiranih, na ta način pa lahko bolje razume tudi njihove odzive in odločitve na področju rodnostnega obnašanja.

Tehnološka nagnjenost in filozofija radikalnega (bazičnega) behaviorizma je Skinnerja vodila do preprostejšega modela za opazovanje družbenega obnašanja. Tako imenovani »operantski behaviorizem« je Skinner razvil začenši s poskusi na živalih in je pomenil največjo revolucijo v psihologiji 20. stoletja. Glavni faktor te revolucije je bila aplikacija omenjenega modela na kompleksne oblike človekovega obnašanja. Popolnejši učinki teh naporov so se šele začeli kazati v socialni psihologiji in v znanostih, ki so ga uporabljale.

Behaviorizem kot smer socialne psihologije želi dati odgovor na naslednja vprašanja: Kako se naučimo postati delujoči član družbe? Kako na nas vplivajo drugi v stalni interakciji? Kako so naše misli in obnašanje prizadeti z določenimi lastnostmi družbe, kot na primer tisti, ki nas dosežejo prek množičnih medijev ali prek aktivnosti določenih skupin? (Schellenberg 1978, 4–7).

Pomen »ojačitve« izbranega obnašanja je Skinner spoznal s poskusi na živalih. Z metodo nagrajevanja je lahko oblikoval golobovo obnašanje in tudi dosegel željeno obliko. (Tako bi lahko tudi družba prek sistema nagrajevanja in stimuliranja dosegala boljše rezultate ali oblike obnašanja na različnih področjih, na primer na področju rodnostnega obnašanja.) Tako je Skinner spoznal pomen ojačevalnika, ki pripomore k takošnjemu odzivu: če namreč ojačamo »srove« približke, pridemo do zelenih oblik obnašanja bistveno hitreje, kot če čakamo na slučaj (Schellenberg 1978, 91).

Skinner je ugotovil, da je vse obnašanje (razen patogenih persistentnih oblik) proizvod okolja, v katerem nastane. Vse obnašanje je funkcija spodbujevalnih dogodkov. Skinner je že zgodaj ločil med dvema v temelju različnima oblikama obnašanja: (1.) respondentsko in (2.) operantsko. *Respondenti* (odzivniki) so obnašanja, uravnavana z avtonomnim živčnim sistemom, operanti (povzročitelji, proizvajalci določenega učinka) pa s centralnim živčnim sistemom. Skinner je glavno pozornost usmeril na operantsko obnašanje: to namreč najprej vključuje organizem kot celoto (Gerber 1997) v odnos s pripadajočim okoljem.

Respondentsko obnašanje je funkcija predhodnega dražljaja (stimula) oziroma spodbujevalnih dogodkov. Na drugi strani nastopajo operanti kot funkcija dogodkov, ki sledijo obnašanju. Tako, denimo, vpliva teorija na prakso – torej kot operant, ki narekuje dogodke v praksi. To je primer vpliva znanosti, ki oblikuje okvir dogodkov v prihodnosti. Ko imajo vzpodbujevalni dogodki učinek povečanja verjetnosti, da se odziv

ponovi, govorimo o »ojačitvi« (*reinforcement*) oziroma o »pozitivni ojačitvi«. Vsako povečanje stopnje »ojačanega obnašanja« se imenuje »operantsko pogojevanje« (*operant conditioning*).

Skinner je razvil standardno proceduro za operantsko pogojevanje, ki je sestavljena iz petih korakov:

- identifikacija odziva za analizo (lažje je, če izberemo preprosto dejanje),
- ocena spodnjega praga oziroma stopnje najnižje ponovitve dejanja po naravni poti brez manipulacije pogojev,
- izbira možnega ojačevalnika in njegova uporaba (možnega zato, ker še ne vemo, ali bo imel vpliv na odzive oziroma na vedenje; če nima vpliva, ni ojačevalnik!),
- sistematična aplikacija (uporaba) ojačevalnega dražljaja, vzpodbude, stimula po »vnaprej določenem urniku«, razporedu,
- umik ojačevalnika, da bi ugotovili, ali število ponovitev odzivov upade na prvotno raven. Ta upad se imenuje ekstinkcija ali ugašanje. Ta faza služi kot demonstracija dejanskega vpliva ojačevalnika. Vse skupaj pa lahko uporabimo za manipulacijo obnašanja.

Če se določeno obnašanje le redko dogodi po naravni poti, lahko z ojačevalnikom spodbujamo približke k določenemu obnašanju. Kriterij postopoma približujemo ciljnemu odzivanju, dokler se zadnji odziv ne pojavlja v frekvenci, ki omogoča neposredne ojačitve. Ta proces postopnega (sukcesivnega) približevanja k nekemu končnemu odzivu imenujemo oblikovanje.

Poleg pozitivnih ojačevalnikov poznamo tudi *negativne ojačevalnike* (ko neki dražljaj izločimo in tako povečamo frekvenco (želenega) odzivanja) in *kazni* (predstavitev dražljaja, ki vzpodbudi določen odziv (ravnanje, obnašanje), kot manj verjetnega) (Schellenberg 1978, 93–95).

V primeru, da je ojačitev sorazmerna odzivu in se frekvenca odzivov poveča, lahko govorimo o pojavu učenja. Včasih se pojavi odziv, ki ni prenosorazmeren ojačitvi. Gre za slučajnost, ki sicer vpliva na obnašanje, vendar Skinner tega obnašanja ne imenuje učenje, pač pa »vraževernost« – prepričanje v iracionalne vzroke določenih pojavov. Vendar ne glede na sorazmernost ali naključnost odnosa med odzivom in ojačitvijo nekaj v ojačitveni situaciji služi kot stimul (vzpodbuda), povezan z ojačitvijo. To je »diskriminativni stimul«. S povezovanjem diskriminativnega stimula z drugimi dražljaji lahko pridobimo »generalizacijo«, to pa je pojavnost odzivov v navzočnosti tistih vzpodbud (stimulov), ki jih nismo uporabili v začetnem pogojevanju.

Približno obratno tendenco lahko ustvarimo z diferencialno ojačitvijo podobnih odzivov (na primer ojačevanje levih zavojev in ne desnih). To ustvari »diskriminacijo«, torej diferencialni odziv na dve situaciji.

To so na kratko glavni koncepti in ideje operantske analize (tudi »behavioralne analize« ali »eksperimentalne analize obnašanja«). Uporaba teh konceptov pri sistematični manipulaciji obnašanja od preprostih napovedi do napovedi in nadzora obnašanja pa se na splošno imenuje »modifikacija obnašanja« (Schellenberg 1978, 96).

Skinner poleg analize predlaga tudi rešitve. Pravi, da znanje o svetu pridobimo z ugotavljanjem funkcijskih odnosov med neodvisnimi in odvisnimi spremenljivkami, ali laično, med vzrokom in posledico. Ključ do znanja je uspešna napoved. Vendar gresta napoved in nadzor vedno skupaj. Da bi zagotovili uspešno napovedovanje obnašanja, moramo imeti nadzor nad pogoji, pod katerimi se obnašanje oblikuje. In če želimo izsledke znanosti praktično uporabiti, potrebujemo še več nadzora nad oblikovanjem pogojev, ki bodo pripeljali do želenih sprememb. Korak od analize obnašanja do modificiranja obnašanja je zelo majhen, zato je pri Skinnerju in naslednikih značilno oboje – tako analiza kot tudi modifikacija obnašanja. Modifikatorji obnašanja niso nekaj metafizičnega. Delujejo na različnih mestih: v zaporih, umobolnicah, na posvetovanjih, v šolah, prek sredstev množičnega obveščanja in podobno. Gre za tako imenovani verjetnostni menedžment (Schellenberg 1978, 97).

Skinnerjeva psihologija, ki daje močan poudarek okoljsko determiniranemu obnašanju, se naravno razvije v socialno psihologijo, s tem ko preučuje pogoje človekovega obnašanja. Družbeno odobranje postane ključni posplošeni ojačevalnik (to je skupina dražljajev, ki dovoljujejo dostop k nizu delnih ojačitev), ki omogoča razumeti večino razločno družbenega obnašanja. Kljub temu Skinnerjeva psihologija ostaja psihologija posameznega organizma. Četudi se ukvarja z družbenimi institucijami, jih primarno vidi v okviru obnašanja posameznikov. V delu »Science and human behavior« (1965) zavrže

idejo o tako imenovanem skupinskem umu s postavko, da »... gre vedno za posameznika, ki se obnaša...«. Postavi pa se vprašanje, kako razložimo člane skupine v skupnem obnašanju. Tu Skinner pokaže na dva ključna principa: 1. posnemanje ali imitacija: obnašati se kot ostali bo zelo verjetno ojačevalno, zato se v splošnem učimo obnašati kot ostali; 2. intenzifikacija učinkov, ki pridejo do posameznika v skupini. Posameznik v skupini je dovzetnejši za ojačitve, zato je tudi rezultat obnašanja skupine večji od preprostega seštevka samostojnega obnašanja posameznika.

Prek teh mehanizmov lahko analiziramo skupinsko obnašanje kot produkt ojačevalnih zgodovín vključenih posameznikov (Schellenberg 1978, 98–101).

Skinnerjeva filozofija behaviorizma je v bistvu enaka tisti Johna B. Watsona, vendar je Skinnerjeva radikalno empirična in bolj prepričljiva, saj jo je oblikoval ustrezno eksperimentalni analizi obnašanja. Odkriti želi zakonitosti med skupinami, ki jih je mogoče opazovati, da bi vzpostavili vzročne vzorce. Na neki način je nasprotnik »teorij« in zagovornik tako imenovanega operacionizma, katerega razlaga kot prakso, ki bi morala vsebovati:

- predmet opazovanja,
- manipulativne in računske operacije, vključene v opazovanje,
- logične in matematične korake, ki se prepletajo med zgodnjimi in poznejšimi trditvami.

Za razliko od Watsona se strinja, da lahko opazujemo in preučujemo vse opazljive dogodke (tudi zasebne – na primer zaznavni odzivi in samoopisano obnašanje) in ne le javne (Schellenberg 1978, 101–102).

Skinner v pretežno znanstveno-filozofskem delu »Beyond freedom and dignity« (1971, v: Schellenberg 1978, 103–105) trdi, da bi bilo obnašanje lahko rešeno s tehnologijo (podobno kot fizična in biološka tehnologija). Zato predlaga tehnologijo obnašanja. Za mnoge je kaj takega nezaželeno, saj napada popularno tezo o »avtonomnem človeku«, čigar »notranje bitje« povzroča obnašanje. Po mnenju zagovornikov teze o avtonomnem človeku taka tehnologija ne bi mogla biti učinkovita, ker bi s tem porušila osrednje vrednote svobode in dostojanstva posameznika. Temu Skinner nasprotuje, saj rezultati analiz ne dajejo razloga, da bi znanstveno vzpostavili to »notranje bitje«. Nasprotno – vidimo, da je obnašanje nadzorovano z okoljskimi pogoji. Tako se kažeta svoboda in dostojanstvo lažje razumljiva v okviru okoljskega determinizma in ne v okviru izrazov neke avtonomne stvari znotraj. Borba za svobodo predstavlja vedenjsko karakteristiko živali, ki teži k izognitvi nevarnim okoliščinam. Na drugi strani občutek dostojanstva predstavlja lastnosti posameznika, ker pogoji obnašanja niso popolnoma razumljeni. Potreba po svobodi izgine z odstranitvijo nevarnih okoliščin, dostojanstvo pa s popolnejšim poznavanjem obnašanja postaja za Skinnerja irelevantno. Zato ni razloga, da bi eno ali drugo videli kot rezultat notranjih sil.

Behavioralna (obnašajska, vedenjska) tehnologija ni utopija. Po Skinnerju je že v fazi razvoja. Njen ključ je v menedžmentu verjetnosti ojačitve. Pojavi se problem, v katero smer oblikovati obnašanje. Skinner ponuja precej preprost odgovor v »zagotovitvi konsistentne pozitivne ojačitve«. To ojačitev lahko kategoriziramo v tri tipe dobrin ali vrednosti, ki bi jih bilo potrebno ohraniti in krepiti:

- stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo biološkemu preživetju,
- stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo »drugim«,
- stvari, ki so postale dobrine, ker pomagajo pri ohranitvi kulture.

Na prvi pogled se zdita prvi dve kategoriji verjetni, saj se na splošno vsi strinjamo z zaželenostjo mer, ki zagotavljajo zdravstveno in drugo varnost ter spodbujajo socialno odgovornost (čeprav imamo lahko različne poglede o poteh). Problem je tretja kategorija dobrin. Kako naj zagotovimo preživetje kulture? Skinner vidi odgovor v pospeševanju razvoja tistih praks, ki vključujejo razmislek o časovno oddaljenih posledicah, in sicer natanko tako kot v procesu evolucije, ko so bili preživetja sposobni tisti organizmi, ki so bili najbolj občutljivi za posledice lastnih dejanj. Tako bodo tudi v kulturi preživele tiste oblike, ki bodo uspele nadzorovati najširši spekter posledic ljudskega obnašanja. To se lahko uporabi kot glavno načelo pri oblikovanju ali preoblikovanju celotne kulture.

Skinner izpostavlja človekovo dejavnost, ki se odvija v konkretnem okolju in zaradi konkretnega okolja. Človekovo obnašanje ni več nekaj, kar bi prišlo od znotraj, pač pa je rezultat zunanjih (okoljskih)

vplivov oziroma funkcija okoljskih verjetnosti. Človek je res nadzorovan s strani svojega okolja, vendar je to okolje v veliki meri ustvaril sam. Evolucija kulture je tako gigantska vaja iz samokontrole.

Schellenberg (1978, 106) zaključuje, da je izmed področij socialne psihologije behavioristični pristop nekoliko nepričakovano najbolj vplival na verovanja in prepričanja ter na odnose in na obnašanje ljudi. Obnašanje se je doslej navadno uvrščalo k predmetu kognitivne psihologije, ki teži k reduciranju behaviorizma. Vendar kako se obnašanja naučimo? Ali ne predvsem skozi proces »družbene ojačitve«? In ali ne bi bilo njihovo trajanje in preoblikovanje najbolj preučljivo skozi načela operantske psihologije?

Kljub nekaterim pomislekom o rabi njegovih metod in konceptov je treba poudariti, da je Skinner z izključevanjem notranjih možno kavzalnih dejavnikov omejil, a ojačal polje raziskovanja v smeri oblikovanja obnašanja. Schellenberg celo trdi, da je Skinner iz analize izključil natanko tisto, kar ni sposobno biti koristno za razumevanje vedenjskih sprememb. Usmeritev neposredno na obnašanje je prvi korak v to smer. Osredotočenje na meritve je naslednji korak v jasni konceptualizaciji možnih sprememb. Iskanje prostorskih vzrokov nas naposled pripelje h koristnim in učinkovitim orodjem oziroma načinom oblikovanja in nadzora obnašanja. S temi razmisleki Schellenberg zaključuje svoje razmišljanje o Skinnerjevi vlogi pri razvoju behaviorizma in možnih širokih družbenih aplikacijah.

Dognanja behaviorizma nas učijo, da je vsako obnašanje mogoče spremeniti ali nanj vplivati (če seveda ne gre za patološke persistentne oblike). Državni aparat ima na voljo mnoge instrumente, s pomočjo katerih lahko ugotavlja in se seznaja z obstoječimi oblikami obnašanja. Če prihaja do tako imenovanih družbeno nezaželenih oblik obnašanja, ima država mnogo možnosti to predrugačiti ali preoblikovati z bodisi pozitivnimi bodisi negativnimi ojačevalniki ali pa s kaznimi. Vprašanje je le, ali so določene spremembe odzivanja in obnašanja prebivalstva sploh v rubikonu zavedanja možnosti ljudi, ki sprejemajo odločitve na državni ravni.

Aplikacija teorije behaviorizma v geografiji lahko do dobre rezultate, posebej ko gre za preučevanje človeškega obnašanja in ravnanja v odnosu do geografskega okolja. Iz omenjene teorije namreč izhaja, da ni potrebno preučevati duševnosti ljudi, da bi lahko razumeli njihove odzive in obnašanje, pač pa lahko iščemo povezave med njihovim obnašanjem in okoljem, iz katerega izhajajo oziroma v katerem bivajo. Iz teorije behaviorizma tudi izhaja, da lahko sklepamo, kakšno bo verjetno obnašanje, če poznamo karakteristike okolja in stimule, ki jih proizvaja. Ta teza velja tudi obratno: na podlagi analize obnašanja prebivalcev lahko predpostavljamo, kakšne so značilnosti okolja, v katerem živijo in ki nanje vpliva. Treba je poudariti, da to ni enostavno, saj se z razvojem človeštva vse bolj zapletajo ne le razmerja med posameznimi pokrajnotvornimi elementi, pač pa tudi družbeni odnosi. To opozarja na čedalje večjo kompleksnost položaja, temu pa mora raziskovalec prilagoditi tako metodologijo kot tudi interpretacijo.

3.4 TEORETSKI OKVIR PREUČEVANJA RODNOSTI

Značilnost vsakega prebivalstva je njegovo gibanje v času in prostoru. Za celotno svetovno prebivalstvo je značilno, da na njegovo številčnost neposredno vpliva le naravno gibanje oziroma odnos med rodnostjo in smrtnostjo. To pomeni, da prostorska komponenta nanj številčno ne vpliva. Za regionalna in lokalna prebivalstva pa je lahko pomemben dejavnik številčnega vpliva mehansko gibanje oziroma odnos med priselitvami in odselitvami na nekem območju, torej njegova prostorska komponenta.

Ker je naše preučevanje prebivalstva prostorsko jasno omejeno, bomo opredelili gibanje prebivalstva v širšem smislu. Gibanje prebivalstva sestavlja dve komponenti – naravna in mehanska (na primer Breznik 1988, 95). Obe se še nadalje delita na dve sestavini. Naravno gibanje določata rodnost in smrtnost, mehansko gibanje pa priselitve in odselitve. Ker nas zanimajo dejavniki rodnostnega obnašanja, se bomo posvetili predvsem rodnostni komponenti naravnega gibanja.

V tradicionalnih prebivalstvih je bila velikost prebivalstva odvisna zlasti od smrtnosti, saj je ta bistveno bolj nihala od rodnosti. Slednja je bila stalno na relativno visoki ravni in se je lahko le prilagodila visoki in neenakomerni smrtnosti, nad katero prebivalci niso imeli praktično nobenega nadzora (Malačič 2000, 228–230).

V modernih prebivalstvih sta se vlogi smrtnosti in rodnosti zamenjali. Rodnost postaja tisti dejavnik, ki odločilno vpliva na velikost in gibanje prebivalstva, saj je bistveno bolj podvržena nihanju v primerjavi

s precej stabilno in kontrolirano smrtnostjo (Malačič 2000, 246). V tem tiči glavni razlog našega zanimanja za rodnostno problematiko in njeno obravnavo skozi prizmo geografije. V literaturi lahko namreč na več mestih preberemo, da demografija kot osrednja znanost o prebivalstvu doslej ni uspela teoretično povsem razložiti zakonitosti moderne reprodukcije (na primer Malačič 2000, 245). Potreba po interdisciplinarnem pristopu torej avtomatično obstaja.

Prispevek geografije je lahko velik, saj s svojo specifično raziskovalno metodo pripomore k iskanju odgovorov na odprta vprašanja.

Pri demogeografskem preučevanju je poleg prostora nujna tudi časovna opredelitev preučevanja. V raziskavi želimo na izbranih primerih v Sloveniji podrobneje preučiti demografski razvoj in njegove dejavnike na področju rodosti v obdobju druge demografske tranzicije (Lesthaeghe in Kaa 1986; Kaa 1987).

V okviru teorije druge demografske tranzicije (prehoda) je pomembno izhodišče reprodukcija prebivalstva. Ta omogoča časovno opredelitev začetka drugega prehoda na nekem območju. Ko se neko prebivalstvo začne zoženo reproducirati, nastopi začetek druge tranzicije. Snovalec teorije o drugem demografskem prehodu Nizozemec Dirk J. van de Kaa (1987, 5) je za začetek obdobja označil trenutek, ko rodnost z ravni nekoliko nad enostavno reprodukcijo prebivalstva pade precej pod to raven. Vendar se v taki dikciji skriva velika van de Kaajeva nenatančnost pri vprašanju, kje je potem ta meja. Jasno je, da zožena reprodukcija prebivalstva pomeni neko novo kvaliteto v razvoju prebivalstva in zasluži posebno pozornost, zato bi kazalo za jasen mejnik uporabiti izračunano vrednost celotne rodosti, potrebne za enostavno reprodukcijo. Te vrednosti variirajo od avtorja do avtorja, a se v večini sučejo okoli vrednosti 2,1 (na primer Kaa 1987, 5; Wertheimer-Baletić 1999, 230; Malačič 2000, 86). Kot skrajno nizko vrednost, ki v Sloveniji ob danih stopnjah smrtnosti še omogoča enostavno reprodukcijo prebivalstva, omenja Černič Isteničeva vrednost 2,08 (1994a, 2; 1994b, 13). Na nekem drugem mestu van de Kaa kot potrebno celotno rodnost omenja 2,12 (Kaa 1987, 45). Ker majhne fluktuacije v poteku smrtnosti obstajajo, se zdi vrednost 2,1 popolnoma zadostna za presojanje zadostnosti reprodukcije prebivalstva. Ob tem je treba poudariti, da se ta vrednost nanaša na razvite dežele z nizko stopnjo smrtnosti.

Z vidika preučevanja rodosti pri nas lahko postavimo začetek druge demografske tranzicije v leti 1980 in 1981 (Statistični letopisi SRS in RS). Naša analiza se bo torej nanašala na obdobje med letoma 1980 in 2000 s poudarkom na zadnjem desetletju, ki je bilo dodatno zaznamovano z osamosvojitvijo Slovenije in spremembo družbenoekonomskega sistema.

Če določimo leto 1965 za konec demografskega prehoda v Sloveniji (Vogelnik 1965; Černič Istenič 1994a; 1994b), leto 1981 pa za začetek druge demografske tranzicije, lahko izločimo obdobje med letoma 1965 in 1980 kot prehod od generacijsko obnovljive rodosti k rodosti, ki ne zadošča za enostavno reprodukcijo prebivalstva. V perspektivi nadaljnjih preučevanj bi se morali lotiti študija okoliščin tega vmesnega prehodnega obdobja in primerjav z obdobjem druge demografske tranzicije.

V našem primeru so modeli prebivalstva pomembni predvsem z vidika opredeljevanja dosedanje razvoja in planiranja bodočega razvoja prebivalstva, kolikor je to seveda mogoče. Kot so pokazali primeri iz drugih držav, je lahko prebivalstvena politika vsaj na krajši rok uspešna. Verjetno je največji problem prebivalstvenih politik ravno zagotavljanje enakih ali podobnih okoliščin in pogojev za njihovo izvajanje na daljši rok. S tem pa zahajamo že na področje političnega.

Na tem mestu si bomo ogledali le najosnovnejše modele, s katerimi lahko v določenih časovnih odsekih spremljamo razvoj oziroma ožje vzeto gibanje nekega prebivalstva.

Že iz časov Malthusa in Queteleta poznamo poskuse opredeljevanja tipov spreminjanja prebivalstva z raznimi modeli. To so bili poskusi iskanja zakonitosti gibanja števila prebivalstva, ki bi bili podobni tistim v naravnoslovnih znanostih. Danes ne vztrajajo več na takih zakonih (poskusih). To seveda ne pomeni, da v nekih krajših časovnih razdobjih ne prihaja do logičnih zakonitosti in da jih lahko predvidimo. Takrat pridejo v poštev tudi modeli (Breznik 1988, 392).

Za razumevanje narave modelov je nujno poznavanje zakona latentnosti (Breznik 1988, 400). Zakon latentnosti pravi, da lahko matematično ali empirično dokažemo, da se bo vsako prebivalstvo ne glede na sestavo in obliko, če pridejo do izraza pogoji ali predpostavke nekega modela, po določenem

času približalo temu modelu. Če pogoji in okoliščine trajajo dovolj dolgo, pa bo prebivalstvo po določenem času prevzelo sestavo in okoliščine samega modela.

O modelih prebivalstva so pisali številni avtorji, tudi slovenski (na primer Gosar 1979). Nekaj modelov prebivalstva bomo povzeli po Brezniku (1988, 400–405). Če, denimo, število živorojenih narašča po geometrijskem zaporedju, smrtnost pa po starosti ostane enaka, bo prebivalstvo sčasoma (na primer čez 100 let) prevzelo značilnosti **stabilne populacije**.

Maltuzijanske populacije so družina vseh modelov, za katere velja, da imajo:

- nespremenljivo starostno strukturo po času,
- nespremenljivo smrtnost po starosti in spolu.

Maltuzijanske populacije so dobile ime po značilnosti, da skupno število v omenjenih populacijah rase (ali upada) po eksponentni krivulji. Na tendenco prebivalstva, ki temelji na tej krivulji, pa je v svojem »Eseju o principih prebivalstva« govoril Thomas Robert Malthus (1798).

Stabilno prebivalstvo je ena izmed mogočih maltuzijanskih populacij (kar pomeni nespremenljivo starostno in spolno sestavo in nespremenljiv zakon smrtnosti po starosti), pri čemer je po Alfredu Lotki poleg konstantne funkcije smrtnosti po starosti znana tudi konstantna funkcija plodnosti neodvisno od časa. Zanj veljajo vse zakonitosti maltuzijanskih populacij, torej konstantna starostno-spolna sestava in konstanten zakon smrtnosti (Breznik 1988, 400–405).

Koncept stabilne populacije je izjemno pomemben za demografsko analizo, saj so iz njega izšli klasični in splošno uporabljani demografski kazalniki, kot so neto stopnja reprodukcije, stvarna ali čista stopnja naravnega prirastka in njegove komponente (smrtnost, rodnost). Tudi v analizo mortalitete so bile uvedene tablice smrtnosti in biometrijske funkcije, ki niso nič drugega kot model stabilnega prebivalstva z naravnim prirastkom enakim nič, s predpostavkami maltuzijanskih populacij.

Lastnosti maltuzijanske populacije veljajo tako za koncept stabilne kakor tudi stacionarne populacije. Poleg teh držijo še nekatere specifične lastnosti, ki izhajajo iz dodatnih pogojev, in sicer, da so zakoni smrtnosti in plodnosti konstantni in znani.

Za **stacionarno prebivalstvo** je značilen naravni prirastek enak nič, kar poleg ostalih pogojev pomeni enako stopnjo rodnosti in smrtnosti (Breznik 1988). Koncept stacionarnega modela prebivalstva je pogosto uporabljan tudi v tej raziskavi, saj pomeni raven, ki še zagotavlja številčno nespremenjene demografske razmere. V okoliščinah močnega zmanjševanja rodnosti je stacionarna populacija verjetno edini realno dosegljiv dolgoročen cilj.

Koncepti stacionarnega in stabilnega modela prebivalstva imajo široko uporabnost v demografski analizi (neto stopnja reprodukcije; srednje trajanje življenja), v izračunavanju bodočega števila prebivalstva (aplikacija stopnje doživetja ...) kot tudi za izračunavanje demografskih pokazateljev pri populacijah, za katere ne razpolagamo z dovolj podatki, da bi lahko demografske mere izračunali s pomočjo klasičnih metod za nataliteto in mortaliteto (Breznik 1988, 423).

Poleg teh modelov prebivalstev obstajajo tudi **delno stabilne populacije**. To so tiste, ki imajo le del lastnosti stabilnih populacij (Breznik 1988, 430).

Kvazi stabilne populacije za razliko od hipotetičnih stabilnih in delno stabilnih teoretičnih populacij temeljijo na izkustvu. To so tiste (denimo v Tretjem svetu), ki ohranjajo konstantno starostno in spolno strukturo, visoko stopnjo rodnosti, čas doživetja pa se podaljšuje. Iz teorije in demografske analize izhaja, da variacije smrtnosti pri visoki in stabilni stopnji rodnosti malo vplivajo na starostno strukturo (Breznik 1988).

3.4.1 TEORIJE ENEGA DEJAVNIKA RODNOSTI

Padec rodnosti pod nivo enostavne reprodukcije prebivalstva je zgolj pod različnimi pogoji in v drugačnih okoliščinah nadaljevanje procesa, ki se je začel že v prvi polovici 19. stoletja najprej v Franciji (Wertheimer-Baletić 1999, 132). Mnogi raziskovalci so želeli ugotoviti, kaj je bilo vzrok za ta upad. Nekateri so kljub prevladujočim kompleksnim teorijam vztrajali na razlagah s skupno značilnostjo, da je

zmanjšanje rodnosti posledica enega odločilnega dejavnika. Mnogi so svoje poglede podkreplevali s korelacijskimi izračuni, ki so kazali na visoko soodvisnost med stopnjo rodnosti in posameznim dejavnikom. Danes vemo, da zmanjšanje rodnosti ni nastopilo zaradi zgolj enega dejavnika, temveč zaradi vrste dejavnikov, katerim raziskovalci še danes niso prišli povsem do dna.

Kot primer teorij rodnosti na podlagi enega dejavnika se danes v literaturi med ostalimi omenja de Castrova proteinska teorija. De Castro je leta 1952 v knjigi »Geography of Hunger« na podlagi laboratorijskih raziskav na poskusnih živalih prišel do zaključka, da večja prisotnost proteinov v hrani zmanjšuje plodnost in obratno. Iz tega izpeljuje, da bi se s povečanjem oskrbe in porabe proteinsko bogate hrane v nerazviti državi rodnost avtomatično znižala. Kot najmočnejši argument proti tej teoriji poudarjajo neprimerljivost reprodukcije živali in ljudi, saj na človeško reprodukcijo vpliva cel niz nebioloških dejavnikov. Tudi raziskave po svetu so pokazale, da je dobro prehranjena ženska ob ostalih pogojih sposobnejša rojevati (Wertheimer-Baletić 1982, 98–99).

Zanimivo je, da so mnogi verjeli v to teorijo, nekateri, na primer Oser v delu »Ali mora človek stradati?« iz leta 1957, pa so ji s svojimi raziskavami celo sledili. Omeniti je treba, da je začetnik teorij, ki temeljijo na prehrani, Thomas Doubleday že v 19. stoletju poskušal formulirati naravni zakon prebivalstva.

3.4.2 KOMPLEKSNE TEORIJE

V skupino kompleksnih teorij prištevamo tiste teorije, ki so na podlagi vključevanja številnih dejavnikov poskušale dati odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do porušitve nekdanjega dinamičnega ravnovesja stabilne visoke rodnosti in nihajoče visoke smrtnosti.

Ustavili se bomo ob osrednji demografski teoriji – teoriji demografskega prehoda. Po Woodsu (1979, 4) lahko njen izvor iščemo v delih Thompsona (1929), Davisa (1945) in Notesteina (1945). Sam izraz »demografski prehod« je prvi uporabil Notestein (Malačič 2000, 240–241). Ob tem mnogi pozabljajo na Landryja, ki je že leta 1909 ter ponovno leta 1934 postavil tri temeljne teorije prebivalstva, ki ustrezajo trem fazam demografskega prehoda. V teoriji demografskega prehoda je po Notesteinu (1945) vloga smrtnosti zvedena na teoretični začetek demografskega prehoda. Prehod se začne v trenutku, ko smrtnost začne upadati z relativno stabilnih visokih vrednosti. Glavni poudarek teorije pa je vendarle na rodnosti in na vprašanjih dejavnikov njenega znižanja. Medtem ko so za smrtnost hitro dešifrirali dejavnike njenega znižanja, se je zapletlo pri rodnosti. Še danes potekajo diskusije o definiciji demografskega prehoda. V najsplošnejši in zato večinoma neosporavani obliki jo je podal Demeny: »... V tradicionalnih družbah sta rodnost in smrtnost visoki, v modernih pa nizki. Vmes je demografski prehod...« (Demeny 1972, v: Malačič 1985, 42). Problem demografskega prehoda je dejansko problem časovne in prostorske opredelitve prehoda od visoke k nizki rodnosti, saj se je smrtnost večinoma začela zniževati bistveno pred rodnostjo. Pomembna izjema glede začetka upadanja smrtnosti je Francija (Malačič 2000, 234; Šircelj 1991, 82). Tam naj bi smrtnost začela upadati kasneje ali vsaj istočasno kot rodnost (Chesnaiz 1986, v: Šircelj 1991, 83). To pa predstavlja skoraj nerešljiv problem, če naj iščemo temeljne vzroke za upad rodnosti v upadu smrtnosti.

Najpomembnejša karakteristika obdobja demografskega prehoda je eksplozija prebivalstva, ki je bila mogoča le z velikim presežkom števila rojenih nad številom umrlih. Tu se pojavi problem, kako razložiti neenak razvoj v različnih delih sveta. Zakaj se rodnost marsikje še vedno ni znižala, kljub temu da se je smrtnost znižala že pred več desetletji? Na podlagi podatkov, ki smo jih prikazali v poglavju »Mesto Slovenije v sodobnih demografskih procesih v Evropi in svetu«, vidimo, da je pas visoke rodnosti še vedno relativno obsežen, vrednosti celotne rodnosti pa daleč presegajo vrednosti, potrebne za generacijsko obnavljanje. Iz tega sledi, da je teorija demografskega prehoda veljavna bolj ali manj le za Evropo in še nekatere razvitejše države, tako pa izgubi svojo univerzalnost in globalnost.

Povezanost med upadanjem smrtnosti in kasnejšim upadanjem rodnosti se torej najbolj odraža na naravnem prirastku. Vendar samo upadanje smrtnosti ni neposredno prineslo tudi upadanja rodnosti, kot to trdi teorija demografskega prehoda. Če bi se to zgodilo, bi danes še vedno imeli vsaj uravnoteženo stanje. Vidimo pa, da se rodnost v evropskih in Evropi podobnih državah še naprej spušča daleč pod

nivo enostavne reprodukcije, druge pa ga mestoma presega tudi po večkrat. To opozarja na možnost, da se ljudje odločajo o številu otrok ne glede na to, ali imajo, denimo, še žive starše. Poleg tega dejstvo, da se je smrtnost znižala, še ne pomeni, da se bo rodnost gibala podobno. Vzroki za upadanje rodnosti so bistveno širši. Vseh ne poznamo dobro, velikokrat gre tudi za ugibanja. Pomembno je, da se okoliščine nizke rodnosti (oziroma okoliščine, ki generirajo nizko rodnost) bistveno ne spreminjajo ali pa se celo še zaostrejejo. To pomeni, da bi bilo skrajno presenetljivo, če bi se rodnost kar naenkrat začela dvigovati, saj omenjene okoliščine niso prešle.

Vedno sicer obstajajo možnosti, da se kljub navidez podobnim okoliščinam (navidez zato, ker je odvisno, kakšen in kolikšen nabor »okoliščin« preučujemo) trendi spremenijo, torej da se rodnost poveča. To pa je lahko tudi rezultat »praga psihološke obremenjenosti« ali »psihološke zasičenosti«, ko se ljudje preprosto ne obremenjujejo več s stvarmi, ki so jih še do nedavnega odvrčale od načrtovanja in rojevanja določenega števila otrok (ali vsaj krčenja prvotno zastavljenih želja). Možen rezultat takšne »razbremenjenosti« je lahko, torej kljub »enakim« okoliščinam, različen. Iz tega lahko izpeljemo, da so se okoliščine v resnici spremenile, vendar je psihološke faktorje izrazito težko kvantitativno ovrednotiti, zato jih ponavadi ni niti v začetnem naboru spremenljivk.

Nadalje je treba poudariti, da v literaturi ob tolmačenju demografskega prehoda pogosto niso navedene vrednosti visoke oziroma nizke rodnosti in smrtnosti. Največkrat zato, ker prihaja do precejšnjih odstopanj. Friganović (1978, 76) govori o razponu vrednosti rodnosti med 10 in 50 promili letno, čeprav so bile dosežene vrednosti tudi zunaj tega intervala. Sicer pa Friganović za visoko rodnost navaja vrednosti, ki presegajo 25 promilov, za nizko pa vrednosti do 15 promilov letno. Vmesni interval vrednosti od 16 do 25 promilov letno poimenuje »srednja rodnost«. Za opredeljevanje višine smrtnosti veljajo podobna razmerja kot za rodnost, s tem da so v razmerah globalnega naraščanja števila prebivalcev vrednosti bistveno nižje. Po Friganoviću (1978, 81) se gibljejo nekje med 7 in 30 promili letno.

Pomembna razlika med teorijo demografskega prehoda in drugo demografsko tranzicijo, o kateri bomo podrobneje govorili v naslednjem poglavju, so tudi kazalniki rodnosti. Medtem ko so pri teoriji demografskega prehoda splošne stopnje rodnosti in smrtnosti še zadoščale za razlago pojave, se v novejšem razvoju prebivalstva kažejo kot nezadostne. Za razumevanje sodobne reprodukcije je potrebna uporaba drugačnih kazalnikov, o katerih smo že govorili v poglavju o uporabljenih metodah.

3.4.3 NOVEJŠE TEORIJE S PODROČJA RODNOSTI

Šibke točke teorije demografskega prehoda so raziskovalce vzpodbudile, da so poskušali bodisi dopolniti obstoječo teorijo bodisi postaviti neko novo. Pomemben del v okviru zastavljenih ciljev je poznavanje najpomembnejših novjših teoretskih dognanj na področju preučevanja rodnosti. Trenutno so v ospredju tri teorije, ki se ukvarjajo s problemom upadanja rodnosti in iskanjem vzrokov za upad. To so: Caldwellova teorija medgeneracijskega pretoka blaginje (Caldwell 1980b), Beckerjeva mikroekonomska teorija rodnosti (Becker 1981) in van de Kaajeva teorija drugega demografskega prehoda v Evropi (Kaa 1987).

3.4.3.1 Druga demografska tranzicija v Evropi

Če začnemo s teorijo druge demografske tranzicije v Evropi, ker je najbližje sedanjosti in ker smo jo izbrali za časovni okvir naše raziskave, lahko že takoj ugotovimo razliko do ostalih dveh teorij. Medtem ko se Caldwell in Becker pogosto ozirata v zgodovino in v iskanju vzrokov za destabilizacijo (Caldwell 1978) razčlenjujeta daljša obdobja, se je van de Kaa osredotočil na obdobje zadnjih treh desetletij pred izidom njegovega dela. Svoj obširen in zgoščen članek, ki s skoraj 60 stranmi po količini meji že na knjigo, je razdelil na petnajst poglavij. Avtor predstavlja problematiko globokih in hitrih sprememb v normah in obnašanju, ki so se odvile na področju rodnostnega obnašanja Evropejcev in pripeljale do vsesplošnega znižanja rodnosti pod raven enostavne reprodukcije. To fazo demografskega razvoja v Evropi poimenuje drugi demografski prehod. Ta se je začel v šestdesetih letih 20. stoletja, arbitrarno pa za izhodišče postav-

lja leto 1965, čeprav je iz statističnih podatkov (Kaa 1987, preglednica 5) razvidno, da tako stroge meje ne moremo postaviti. Avtor utemeljuje drugi demografski prehod kot obdobje, ko se rodnost nekoliko nad samoobnovitveno stopnjo prične zniževati daleč pod nadomestno raven. Klasično teorijo demografskega prehoda, ki govori o demografskem prehodu od visokih stopenj tako rodnoti kot smrtnosti k nizkim stopnjam obeh, presenetljivo poimenuje prva demografska tranzicija, ki se je večinoma končala v tridesetih letih 20. stoletja, vmesno obdobje do leta 1965 in s tem do druge demografske tranzicije pa sta zaznamovala predvsem 2. svetovna vojna in temu sledeči *baby-boom* kot bolj ali manj psihološki odziv prebivalstva na vojne izgube (Friganović 1980). Na istem mestu van de Kaa upravičuje rabo pojma druga demografska tranzicija s tem, da se je rodnost v Evropi spustila pod mejo, ki omogoča tako imenovano ničelno rast, katero so tvorci teorije demografskega prehoda označevali kot zadnjo fazo prehoda. Tako nizka rodnost je znanilec prihodnjega dolgoročnega upadanja števila prebivalcev, kar postavlja v ospredje popolnoma drugačne probleme, kot če bi rodnost ostala na nivoju generacijskega obnavljanja, zato je s tega vidika poimenovanje »druga demografska tranzicija« upravičeno.

Van de Kaa vidi vzroke, ki so privedli do velikih sprememb norm in obnašanja, v nasprotju med altruizmom in individualizmom. Prva demografska tranzicija je bila zaznamovana s skrbjo za družino in potomce, druga pa poudarja pravice in samoizpolnitev (samouresničitev) posameznika. Če so industrializacija, urbanizacija in sekularizacija posredne determinante prve demografske tranzicije, kot prepričljivo trdi ta Wilson in Lesthaeghe (1986), so determinante druge bistveno težje opredeljive, vendar močno povezane z delovanjem posameznikov v hitro spreminjajočih se postindustrijskih družbah.

Čeprav ga van de Kaa nikjer eksplicitno ne omenja, je v razlagi ozadja druge demografske tranzicije razviden Beckerjev vpliv. Denimo v primeru premika od družinske produkcije k plačanemu delu, ki je zmanjšal *ekonomsko koristnost otrok*, ali v primeru kontrole rojstev v družini, ki je dala prednost *kvaliteti pred kvantiteto* otrok. Van de Kaa upošteva tudi Caldwellova teoretična dognanja, ko pravi, da je *neto pretok blaginje* dal prednost otrokom pred njihovimi starši. Po van de Kaaju je za nadaljnje upadanje rodnoti, ki zaznamuje drugo tranzicijo, poleg ekonomskih koristi potrebno upoštevati družbene in kulturne spremembe. Denimo čustvene potrebe po otroku lahko ljudje uresničijo ali zadovoljijo že z enim ali največ dvema otrokoma, s tem da se njihova »svoboda« v smislu samoizpolnjevanja čim manj ali sploh ne okrne. Prisotna je jasna tendenca k individualnemu z malo pozornosti za kolektivni interes. Gre za neke vrste dvojnost progresivnosti in konservativnosti, le da se čedalje več ljudi obnaša progresivno. Prehod k progresivizmu in postmaterializmu je močan tako na Nizozemskem kot drugod v Zahodni Evropi in precej neodvisen od gospodarskih recesij.

Zaporedje (sekvenca) dogodkov v oblikovanju družine je pomemben kriterij ocenjevanja sprememb na področju rodnotnega obnašanja. Kljub temu, da obstajajo razlike v tempiranju in hitrosti med Vzhodno in Zahodno Evropo, si dogodki sledijo v logičnem zaporedju. V primeru prehoda k individualizmu in progresivizmu van de Kaa izpostavlja naslednje:

- prehod od poročanja k sobivanju (kohabitaciji),
- prehod od otrok k staršem kot žarišču družine,
- prehod od kontracepcije kot orodja preprečevanja neželene nosečnosti h »konceptiji« in načrtovanju družine,
- prehod od enovrstnosti k raznovrstnosti družin in gospodinjstev.

Zopet se torej kaže težnja po osrednji vlogi staršev pred otroci, kot je to prikazal Caldwell (1979) za tradicionalni tip družine. Vendar s pomembno razliko: uresničevanje teh teženj neizpodbitno pomeni zmanjšanje rodnoti. Otroci postajajo breme, v družinskem tipu proizvodnje pa so bili cenena delovna sila (Caldwell 1978a). Glede na položaj v zaporedju (sekvenci) van de Kaa loči štiri skupine držav in tako ustvari zanimivo regionalizacijo. Že v začetku predstavi svoje videnje takratne (1987) Evrope, ki jo razdeli na štiri dele, presenetljiv pa je položaj Jugoslavije, Albanije in Turčije v skupini Južna Evropa, kamor sodijo še Malta, Grčija, Italija, Španija in Portugalska. Meja med Zahodno in Vzhodno Evropo poteka po tedanji železni zavesi, k Severni Evropi pa šteje poleg skandinavskih držav še Veliko Britanijo in Irsko. Pri položaju držav v zaporedju so v prvi skupini države Severne in Zahodne Evrope razen Irske

in Islandije ter Italija (kot južnoevropska država). V drugi skupini so države Južne Evrope brez Albanije in Turčije ter že omenjene Italije. V tretji skupini so države Vzhodne Evrope brez Sovjetske zveze. V četrti skupini so vse ostale neomenjene države. Ta regionalizacija kaže zanimivo sliko prestrukturiranja evropske družbe, ki se odraža tudi v demografskem smislu.

Van de Kaa (1987) za utemeljitev svojih trditev podrobno pretrse tudi spremembe v partnerskih zvezah in v sestavi gospodinjestev. Nadaljuje s primerjavo stopenj rodnosti med državami, z vrstnim redom rojstev otrok, z zunajzakonsko rodnostjo in rodnostjo pod nivojem enostavne reprodukcije kot končno posledico vseh omenjenih procesov. Posebno pozornost namenja vplivu kontrole rojstev in splavu kot resnemu problemu predvsem vzhodnoevropskih držav in tudi Jugoslavije. V Romuniji je količina splavov na vrhuncu dosegla število 4000 na 1000 rojstev. Tudi v Jugoslaviji so splavi na letni ravni presegali število rojstev (okrog 1300 na 1000 rojstev). Pomembna izjema med vzhodnoevropskimi državami je Poljska, ki je imela eno najnižjih stopenj splavnosti, kar lahko razlagamo z vplivom poljske rimskokatoliške cerkve, ki je bila v času socializma pomembna moralno-politična sila na Poljskem.

Smrtnosti van de Kaa v drugi demografski tranziciji ne pripisuje bistvene vloge, pač pa izpostavi ostro ločnico med Vzhodno in ostalo Evropo po stopnjah smrtnosti in življenjskem pričakovanju. Slednje je krajše v Vzhodni Evropi. Podobne razlike v življenjskem pričakovanju je Šircleja (1997) ugotovila tudi za Slovenijo. Razlika med vzhodno in zahodno Slovenijo je približno 2,5 leta, vendar je težko reči, ali je to prevladujoč vzorec tudi v drugih državah. Slovenija je morda zaradi svoje prehodne geografske lege zato na prehodu tudi z vidika življenjskega pričakovanja.

V perspektivi zmanjševanja števila prebivalcev, predvsem pa zaradi neizbežne nadaljnje neuravnoteženosti starostnih piramid, je pomembno vprašanje imigracije kot mogočega instrumenta demografske politike blažitve učinkov neugodnega demografskega razvoja. Van de Kaa ugotavlja, da je Evropa že sedaj (1987) multikulturna realnost. Hkrati izpostavlja vrsto podatkov, na podlagi katerih je mogoče sklepati zgolj o prilagoditvi večjih priseljenjskih skupin, ne pa tudi o njihovi akulturaciji ali asimilaciji. To lahko razumemo tudi kot dvom o smiselnosti prevelikega priseljevanja, saj po drugi strani omenja tudi primere držav, ki so se lotevale pronatalističnih akcij. Res pa je, da te akcije večinoma niso bile uspešne, kar pa ne pomeni, da ne bi mogel biti uspešen usklajen vseevropski program »demografske sanacije«. Tu pa se začne že polje političnih odločitev.

3.4.3.2 Mikroekonomska teorija rodnosti

Beckerjev prispevek k demografski teoriji ni zanemarljiv. Kljub številnim kritikam, ki jih je doživela mikroekonomska teorija rodnosti, je predvsem z delom »Razprava o družini« (1981) veliko prispeval k uveljavitvi in upoštevanju nekaterih razsežnosti ekonomskih dejavnikov pri razlaganju rodnosti. Njegov delež je še toliko pomembnejši, ker je uspel dokaj prepričljivo prenesti ekonomski pristop k analizi družine ne le na analizo materialnega obnašanja pač pa tudi na vrsto drugih nematerialnih obnašanj (poroke, rojstva, razveze, delitev dela v gospodinjstvu in podobno). Sam pravi, da se je lotil zlasti demonstracije uporabe ekonomskega pristopa, ki je primeren za vse vrste človeškega obnašanja. Še več, v enem od poglavij se na isti način loti tudi živalskih vrst. Bralec marsikdaj dobi občutek, da Becker s svojim delom izziva družbeni konflikt. To se zelo nazorno vidi v drugem poglavju (1981, 14), ko žensko jasno postavi »za štedilnik« in ji oporeka možnost enakovrednega kosanja z moškim na trgu plačljivega dela, kar celo utemeljuje z biološkimi predispozicijami. Vendar je treba priznati, da ima sijajen argument v specializaciji: če so vloge porazdeljene in jasno omejene, je uspešnost bistveno višja. Da to drži, vidimo v vsakdanjem življenju. Drug problem pa je, če ženske nočejo »za štedilnik« oziroma opravljati gospodinjstev. Sicer ne moremo trditi, da je Becker nastrojen proti ženskam, saj se v enem od svojih člankov (1995) zavzema za pošteno vrednotenje gospodinjstevskega dela v stroških, ki bi jih imelo gospodinjstvo, če bi gospodinjstva dela opravljal nekdo drug za denar oziroma plačilo.

Z vidika preučevanja rodnosti je pomemben Beckerjev pogled na povpraševanje po otrocih (1981, 93). Njegov glavni sklep je, da so izdatki za otroke določeni s prihodki in željami (preferencami) staršev, s šte-

vilom otrok in s stroški otrokove kvalitete. Becker s pomočjo realnih prihodkov in relativne cene otroka razlaga razlike v rodnosti med mestom in podeželjem, odnose med višino prihodkov zaposlenih žensk in njihovo rodnostjo, pomembne učinke na rodnost kot posledico vladnih programov za pomoč materam z mladoletnimi otroki, zgodovinske razlike med višino družinskih prihodkov in rodnostjo ter mnoge posledice odnosa med količino in kakovostjo otrok. Taka razlaga je po Beckerju vsekakor mogoča, saj je ravno višina prihodkov in sprememba cene otroka vplivala na odločanje staršev o številu otrok oziroma na povpraševanje po otrocih. Kot sam ocenjuje, je interakcija med količino in kakovostjo verjetno najpomembnejši prispevek k ekonomski analizi rodnosti. Za razumevanje te interakcije je pomembno, da količina in kakovost nista neposredno zamenljivi, saj bi v nasprotnem primeru ne moglo priti do ravnovesja. Ravno ta interakcija lahko razloži velik upad števila rojstev v ZDA v dvajsetih letih ali na Japonskem v petdesetih letih, saj implicitno pravi, da se povpraševanje po otrocih močno odziva na ceno in morado na prihodek, čeprav otroci nimajo podobne zamenjave (*close substitute*).

Becker se ne ustavlja zgolj pri ekonomskih dejavnikih rodnosti kot take. Svojo aplikacijo razširi na preučevanje razvoja družine (1981, 237–238). Temeljno izhodišče je aplikacija ekonomske analize, s pomočjo katere lahko razumemo tako dolgoročne zgodovinske kakor tudi sodobne ali polpretekle spremembe v razvoju družine. Becker se najprej loteva tradicionalnih družb. Zanje ugotavlja, da so jih zaznamovale visoka stopnja neznanja, omejene informacije in negotovost. Igra informacij je prišla še posebej do izraza pri trgovanju. V okoliščinah visoke smrtnosti in ovdoavelosti je bila družina ali sorodstvena skupina v tradicionalni družbi izredno pomembna, saj je svojim članom nudila določeno stopnjo varnosti in bila neke vrste zavarovalna agencija. Velikost družin ali sorodstvenih skupin pa je bila še vedno dovolj majhna, da je članom omogočala nadzor nad drugimi člani in s tem preprečevala deviantna obnašanja. Ta skupnost je bila tudi poceni šola, v kateri se je znanje prenašalo na mlajše in mestoma postopoma prineslo tudi družinsko specializacijo. Ime je pomenilo blagovno znamko, ki je vključevalo zaupanje v proizvode ali storitve in spoštovanje ter ugled v družbi. S tega vidika ni čudno, da si še dandanes nekateri nadevajo slavne priimke drugih, ker menijo, da se jim bo to v življenju obrestovalo. Poroke so bile tisti element tradicionalnih družb, prek katerega so starši vrednotili možnosti lastne družine in utrjevali položaj za prihodnost. Prehod v moderno družbo je bil sicer postopen, a ga je povzročil pojav trga, ki je z vrsto ponujenih dobrin in storitev postopoma začel konkurirati dobrinam in storitvam, ustvarjenim v družini. Ker je v končni fazi pomenil boljše rešitve in več osebne svobode, se je tradicionalni tip družine začel razkrajati na račun modernega nuklearnega tipa družine. V novem tipu so se odnosi počasi preoblikovali do te mere, da je tradicionalna delitev dela po spolu in s tem specializacija postopno začela izginjati. Spremenila se je predvsem vloga ženske, ki je začela sodelovati na trgu dela. S tem se je spremenila tudi porazdelitev časa in prihodkov, posledično pa tudi rodnost, saj je začela cena otroka naraščati. Becker (1981, 245) vidi glavni vzrok v znižanju rodnosti na primeru ZDA v naraščanju dohodkovne moči žensk. To je povzročilo razvrednotenje poroke, v kateri ekonomsko neodvisne ženske (po Beckerju) ne vidijo več dobička, posledično pa se je povečalo tudi število razvez, ki so sčasoma postajale vse manj stigmatizirane. Becker (1981, 255–256) tudi napove dvigovanje rodnosti pod pogojem, da se bo hitrost ekonomskega razvoja začela zmanjševati, obenem pa dodaja, da še vedno premalo vemo o časovnem okviru oziroma zamiku, v katerem naj bi se odrazile spremembe v rodnosti.

3.4.3.3 Teorija medgeneracijskega pretoka blaginje

Caldwell se je v vrsti člankov (1976, 1978a, 1978b, 1979, 1980a, 1980b, 1980c in 1981) pri oblikovanju svoje teorije medgeneracijskega pretoka blaginje orientiral pretežno na notranji ustroj družine, ki je temeljna proizvodna celica otrok. Meni, da od tega ustroja ni odvisna le rodnost, pač pa tudi obstojnost tradicionalnega napram nuklearnemu tipu družine. Po njegovem mnenju je vzrok za začetek upadanja rodnosti treba iskati v začetku kapitalističnega tipa proizvodnje (Caldwell 1976). Pred nastopom kapitalizma je prevladoval družinski tip proizvodnje. Caldwell sicer navaja, da so obstajali tudi drugi proizvodni tipi (lovsko-nabiralski, selilno-poljedelski in nomadski), a niso bili toliko razširjeni, zato je bilo težišče njegovih raziskav usmerjeno prav v družinski tip proizvodnje.

Glavna ideja njegove teorije pretoka blaginje (ali bogastva) je v iskanju oziroma ugotavljanju usmerjenosti teh tokov med generacijami. Če je tok usmerjen od otrok k staršem, je rodnost visoka, če pa je tok usmerjen od staršev k otrokom, pa rodnost prične padati. Zato dostikrat govorimo o medgeneracijskem pretoku (pretakanju) blaginje. Caldwell (1980b) pod pojmom blaginja razume vso podporo, delo in storitve, ne le v denarnem smislu, ki jih je neka oseba deležna. Njegova teorija je v bistvu kritika klasične teorije demografskega prehoda, ki kljub učinkovanju istih dejavnikov (industrializacija, modernizacija) ne more po enotnem obrazcu razložiti neenakomernega zniževanja rodnosti v svetu. Prihaja namreč do pojava, da v mnogih državah zunaj Evrope kljub industrializaciji in modernizaciji ter posledičnemu upadu smrtnosti rodnost še naprej ostaja visoka. Ta dvojnost svetovne rodnostne situacije je Caldwellla vzpodbudila k raziskovanju območij visoke rodnosti, saj je iskal tiste dejavnike, ki so pomenili destabilizacijo stanja visoke rodnosti in privedli do demografskega prehoda k nizki rodnosti. Lotil se je vrste terenskih raziskav: od nadsaharske in podsaharske Afrike prek jugozahodne in južne Azije do jugovzhodne Azije. Zajel je večino ozemlja visoke rodnosti med Atlantikom in Pacifikom. Ugotovil je, da ima še danes v mnogih okoljih Tretjega sveta visoka rodnost izrazito večje prednosti od nizke. To izhaja iz tipa proizvodnje. Tradicionalni tip družinske proizvodnje je pomenil številne prednosti za starše z veliko otroki, saj so glede na svoj »blaginjski vložek« od otrok dobili bistveno več. Manj jim je bilo potrebno delati, družina ali rod pa sta bila tudi navzven varnejša, saj je številčnost igrala pomembno vlogo pri varnosti in možnosti preživetja. Tudi otroci so imeli koristi, čeravno so že od zgodnjega otroštva morali delati in na neki način služiti svojim staršem. To je bilo lažje izvedljivo, saj so bile emocionalne vezi med starši in otroci bistveno šibkejše kot v kasnejši nuklearni družini, kjer sta čustvena navezanost in altruizem staršev varovala otroke pred večino opravil. V družinskem tipu proizvodnje ima najpomembnejšo vlogo sfera odločanja, ki je največkrat v rokah najstarejšega moškega (če gre za patriarhat). V taki družini članom s starostjo raseta ugled in moč. Zaradi potencialne moči, ki jih čaka v prihodnosti (navadno po smrti patriarha), se otroci oziroma mlajši bistveno redkeje spuščajo v konflikte s starejšimi. Tako se tudi zavarujejo pred morebitnimi sankcijami in celoten cikel se lahko brez večjih pretresov odvija dalje. Seveda se tu poroke in partnerstva ne iščejo na »trgu ljubezni«, kot ga poimenuje Becker, temveč se sklepajo na podlagi dogovorov med družinami, saj gre tudi tu za ugled in moč. Ženske se navadno primožijo, s tem pa postanejo najbolj izkoriščana delovna sila v moževi družini. Zato je tudi v njihovem interesu imeti čimveč otrok, saj si na ta način olajšajo delo, v prihodnosti pa jih čaka nagrada v obliki zasedbe položaja matere družine, ki bo s svojimi snahami ravnala enako. Tak notranji ustroj družine je preprečil padec rodnosti in razkroj družinskega tipa proizvodnje tudi v obdobju prodora kapitalistične oblike proizvodnje. Marsikje se je še dolgo obdržala koeksistenca obeh tipov proizvodnje, saj so bili neto medgeneracijski pretoki blaginje še vedno usmerjeni od otrok k staršem. Celo več: v začetnem obdobju kapitalizma in izjemno nizkih plač delavcev se je oblikoval poseben podtip v osnovi sicer družinske proizvodnje, ki si je na trgu izboljševala standard s sredstvi moških, ki so bili sezonsko ali začasno zaposleni zunaj družine. Ta sredstva so bila premajhna, da bi se tak član lahko izločil iz družine, saj je potreboval garancije, ki mu jih je nudila družina, on pa je družini in »odločevalcem« znotraj nje prepuščal v upravljanje svoj zaslužek. Marsikje še danes obstaja tak tip družinske proizvodnje, ki ga označuje visoka rodnost, ker so plačila za delo zunaj družine prenizka. Kjer pa je bila dejavnost zunaj družine dovolj plačana, je postopoma prišlo do razkroja družinskega tipa proizvodnje, ki je doslej edini zagotavljal visoko rodnost in zanesljivo reprodukcijo. V modernih družbah s kapitalistično ali socialistično proizvodnjo je prišlo do obrata v usmerjenosti toka bogastva od staršev k otrokom. Caldwell (1980a) vidi vzroke za ta obrat v pojavu množičnega in obveznega šolanja. V svojih izvajanjih z vrsto dokazov s terena zelo prepričljivo podkrepljuje tezo o pretoku blaginje, s tem pa postavlja resno konkurenco teoriji demografskega prehoda.

3.4.4 TEORETSKI POGLEDI NA DEJAVNIKE RODNOSTI

Med posameznimi demografskimi procesi in vsemi vrstami rasti prebivalstva obstaja dialeksična povezanost. Pozitivna ali negativna rast imata pomemben povratni učinek na rodnost, smrtnost in migracije (Malačič 2000, 187). V razvitejših državah Evrope se zadnjih nekaj desetletij kaže pritislovnost med

*Preglednica 5: Pričakovano trajanje življenja in smrtnost dojenčkov v Sloveniji med letoma 1954 in 1998 (Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999; * – skrajšane življenjske tablice za obdobje dveh let (na primer: vrednosti za leto 1996 se nanašajo na obdobje med letoma 1995 in 1996), ** – popolne življenjske tablice za obdobje treh let (na primer: vrednosti za leto 1994 se nanašajo na obdobje med letoma 1993 in 1995)).*

leto	pričakovano trajanje življenja*		umrli dojenčki na 1000 živorojenih
	moški	ženske	
1954	...	...	57,2
1955	...	...	56,7
1956	...	...	50,6
1957	...	...	42,4
1958	...	...	39,6
1959	65,56	70,68	36,4
1960	...	...	35,1
1961	66,25**	71,87**	29,4
1962	66,09	71,98	30,0
1963	65,48	71,90	29,6
1964	65,19	72,27	28,1
1965	64,98	71,94	29,6
1966	65,45	72,74	26,0
1967	65,96	72,92	26,7
1968	65,59	72,41	27,1
1969	64,83	72,13	25,4
1970	65,04	72,35	24,5
1971	65,35**	72,92**	25,5
1972	...	...	21,0
1973	65,64	73,38	21,2
1974	66,64	73,88	19,0
1975	66,70	74,16	17,3
1976	66,55	74,18	19,4
1977	66,77	74,53	17,6
1978	66,80	74,77	16,6
1979	66,98	74,87	15,4
1980	67,29	75,12	15,3
1981	67,52**	75,06**	13,1
1982	67,23	75,14	14,1
1983	66,85	74,97	13,9
1984	66,99	75,04	13,9
1985	67,38	75,52	13,0
1986	67,85	75,89	11,9
1987	68,14	76,10	11,1
1988	68,26	76,26	10,0
1989	68,86	76,72	8,1
1990	69,38	77,19	8,4
1991	69,42**	77,22**	8,2
1992	69,45	77,25	8,9
1993	69,40	77,29	6,8
1994	69,90**	77,76**	6,5
1995	70,27	77,76	5,5
1996	70,29	78,25	4,7
1997	71,01	78,62	5,2
1998	71,1	78,7	5,2

Preglednica 6: Selitve po tipu selitve in spolu, Slovenija med letoma 1961 in 1998 (Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 1999).

leto	meddržavne selitve									notranje selitve		
	priseljeni			odseljeni			selitveni prirast					
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske
1961	6537	...	...	5707	...	...	830	...	...	...	...	...
1962	7373	...	...	5357	...	...	2016	...	...	...	...	...
1963	8850	...	...	6056	...	...	2794	...	...	...	...	...
1964	9364	...	...	5999	...	...	3365	...	...	...	...	...
1965	10513	...	...	6250	...	...	4263	...	...	...	...	...
1966	9457	...	...	5046	...	...	4411	...	...	...	...	...
1967	9272	5735	3537	5686	3047	2639	3586	2688	898	57345	27148	30197
1968	7051	4311	2740	6112	3308	2804	939	1003	-64	52488	24960	27528
1969	7834	4602	3232	6705	3439	3266	1129	1163	-34	57092	27154	29938
1970	7168	4048	3120	5665	3041	2624	1503	1007	496	52526	24862	27664
1971	7442	4117	3325	4913	2675	2238	2529	1442	1087	53558	25129	28429
1972	7832	4307	3525	4475	2411	2064	3357	1896	1461	52166	24683	27483
1973	8271	4560	3711	4956	2696	2260	3315	1864	1451	55082	26181	28901
1974	9646	5343	4303	5281	2799	2482	4365	2544	1821	60779	28920	31859
1975	11325	6261	5064	4479	2393	2086	6846	3868	2978	60280	28825	31455
1976	12682	6997	5685	4570	2504	2066	8112	4493	3619	64968	30918	34050
1977	13132	7240	5892	5113	2866	2247	8019	4374	3645	62339	29424	32915
1978	12770	7096	5674	5432	3112	2320	7338	3984	3354	54838	26021	28817
1979	13877	7783	6094	5780	3422	2358	8097	4361	3736	53104	25415	27689
1980	11983	6552	5431	6710	3919	2791	5273	2633	2640	49261	23469	25792
1981	11482	6409	5073	7220	4188	3032	4262	2221	2041	54190	26297	27893
1982	10644	5697	4947	6207	3561	2646	4437	2136	2301	51175	24295	26880
1983	9781	5231	4550	5977	3472	2505	3804	1759	2045	49208	23386	25729
1984	9224	4990	4234	5910	3389	2521	3314	1601	1713	55086	26196	28890
1985	8912	4591	4321	5386	3094	2292	3526	1497	2029	47613	22855	24758
1986	9194	4814	4380	5294	3050	2244	3900	1764	2136	47049	22805	24244
1987	8580	4532	4048	4124	2373	1751	4456	2159	2297	39344	18548	20796
1988	7782	4023	3759	4089	2446	1643	3693	1577	2116	41125	19361	21764
1989	7151	3774	3377	4730	2822	1908	2421	952	1469	39600	18398	21202
1990	7075	4041	3034	4908	2835	2073	2167	1206	961	37594	17540	20054
1991	5989	3638	2351	9060	4965	4095	-3071	-1327	-1744	35954	16946	19008
1992	3461	1738	1723	3848	2055	1793	-387	-317	-70	42741	20286	22455
1993	2745	1357	1388	1390	638	752	1355	719	636	34997	16439	18558
1994	1919	940	979	983	460	523	936	480	456	31420	14667	16753
1995	5879	3656	2223	3372	2202	1170	2507	1454	1053	25736	11801	13935
1996	9495	5979	3516	2985	1757	1228	6510	4222	2288	28655	13377	15278
1997	7889	5388	2501	5447	4174	1273	2442	1214	1228	29313	13717	15596
1998	4603	2817	1786	6708	5131	1577	-2105	-2314	209	30110	14035	16075

rastjo in obnavljanjem prebivalstva. Medtem ko so stopnje naravnega prirastka še vedno v glavnem pozitivne, neto stopnje obnavljanja že dalj časa ne zagotavljajo enostavne reprodukcije prebivalstva (Malačič 2000, 192). Bojazen pred možnim dolgoročnim upadanjem števila prebivalcev je gnala raziskovalce, da so se lotili iskanja dejavnikov, ki vplivajo na rodnost. Poznavanje teh dejavnikov je temeljnega pomena za načrtovanje vseh vrst prebivalstvene politike.

Breznik (1988, 59) meni, da je »... *zmanjševanje rodnosti prebivalstva v industrializiranih deželah posledica sprejemanja kontrole rojstev, oziroma načrtovanja družine v zakonih. Lahko rečemo, da je kontrola rojstev postala karakteristika naše civilizacije. Vendar osnovni razlog zmanjševanja števila otrok v družinah ne leži le v širjenju znanja o možnostih kontrole rojstev, temveč prej v novih dojemanih prebivalstva o velikosti družine. Poleg ostalega so nizka smrtnost dojenčkov in majhnih otrok, povečani stroški vzdrževanja otrok in njihovega šolanja, drugačni pogoji življenja v urbanizirani in industrializirani družbi, spremembe v stališčih do ženske, razpadanje stare patriarhalne družine, glavni vzroki upadanja rodnosti prebivalstva. Pomembne so tudi spremembe, do katerih je prišlo v socialni, ekonomski in poklicni strukturi prebivalstva, v stopnji njegove izobrazbe ... In končno, zavestno, to je želeno materinstvo, oziroma starševstvo, je postalo ideal mnogih družb ...*«.

Vloga mortalitete: V Sloveniji je podobno kot v drugih razvitih državah smrtnost že dlje časa stabilizirana na nizki ravni (Vogelink 1965). Ob čedalje višjem življenjskem pričakovanju prebivalstva predvsem razvitejših držav je malo verjetno, da bi smrtnost postala dejavnik, ki bi še zaostрил razmere na področju rodnosti. Zato smrtnost ne bo vključena v analizo kot posebej močan dejavnik zniževanja ali relativnega povečanja rodnosti fertilnega kontingenta. Po tablicah smrtnosti (Šircelj 1997) v rodnem obdobju namreč ne prihaja do pomembnejšega osipa prebivalstva. Na podlagi popolnih tablic smrtnosti za obdobje med letoma 1993 in 1995 se fertilni kontingent od začetka do konca rodne dobe zmanjša le za 3,3 %.

Vloga migracij: Podobno velja za migracije. Tudi te bodo izločene iz podrobnejše analize, saj neposredno ne vplivajo na rodnost. Njihov posredni učinek v zadnjem času tudi ne more biti pretirano velik, saj je še posebej za devetdeseta leta značilna nizka zunanja selilnost (Bevc 2000). Selilnost znotraj izbranih območij pa ne vpliva na skupno število prebivalcev danega območja, tako je to število odvisno predvsem od stopnje rodnosti.

V literaturi lahko zasledimo delitev dejavnikov rodnosti na neposredne in posredne. Obstaja pa nekaj terminoloških razlik. Malačič (2000, 14) v okviru determinant rodnosti loči neposredne vzroke od posrednih dejavnikov rodnosti. Poleg dejavnikov uporablja še pojma determinante in vzroki. Podobno tudi Širceljeva (1991, 91–92) uporablja izraz determinante rodnosti. Gre za podomačeno obliko besede, ki se v tuji literaturi pogosto uporablja (na primer Andorka 1978; Wertheimer-Baletić 1999, 212), pomeni pa določnico (Verbinc 1991). Slovar slovenskega knjižnega jezika (1997) za **determinanto** pravi, da »... *nekaj določa, pogojuje ...*«. Izraz je morda celo nekoliko prestrog, saj determinanta na nekaj ne le vpliva, ampak tisto tudi določi ter postavi v neki okvir. V razmerah ne popolnoma jasno opredeljenih in ovrednotenih vplivov na rodnost (Malačič 1985, 95) se zdi uporaba pojma »determinanta« kar malce preveč zavezujoča, zato bomo na tem mestu raje uporabljali »dejavnike«. Slovar slovenskega knjižnega jezika (1997) za **dejavnik** (faktor, činitelj) pravi, da »... *deluje, vpliva na kaj ali povzroča določeno dogajanje ...*«.

3.4.4.1 Neposredni dejavniki rodnosti

Pri neposrednih dejavnikih rodnosti se pri opredeljevanju in vrednotenju ne pojavljajo takšne težave kot pri posrednih. Bistveno lažje jih je kvantificirati. Vendar sami neposredni dejavniki rodnosti ne zadoščajo za pojasnitev determinacije rodnosti (Malačič 2000, 95). Bolj se nanašajo na obdobje, ko že nastopijo »reproduktivne zveze«, ne govorijo pa o tem, kako se neko reproduktivno obnašanje sploh oblikuje. Povzeli bomo shemo, ki sta jo izdelala Davis in Blake (1956) in jo veliko citirajo tudi drugi avtorji (na primer Rašević 1971, 42–43; Malačič 1985, 95–96; Malačič 2000, 114; Šircelj 1991, 91–92; Wertheimer-Baletić 1999, 221).

Po Davisu in Blakovi so neposredni dejavniki rodnosti razvrščeni v tri skupine vzrokov.

- Vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov:
- vzroki, ki vplivajo na oblikovanje in ukinjanje skupnosti v reproduktivnem obdobju: starost pri vstopu v spolne skupnosti, stalni celibat, obseg reproduktivnega obdobja, preživetega po skupnostih ali med njimi (ko se skupnosti razbijejo bodisi zaradi razveze, ločitve ali zapustitve bodisi zaradi smrti moža),
- vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov znotraj skupnosti: prostovoljna abstinenca, neprostovoljna abstinenca (impotentnost, bolezen, neprostovoljna začasna ločitev), pogostost spolnih odnosov (brez obdobja abstinence).
- Vzroki, ki vplivajo na izpostavitev zanositvi:
- plodnost ali neplodnost zaradi neprostovoljnih vzrokov,
- uporaba ali neuporaba kontracepcije: mehaničnih in kemičnih sredstev; drugih sredstev,
- plodnost ali neplodnost zaradi prostovoljnih vzrokov (na primer sterilizacija).
- Vzroki, ki vplivajo na nosečnost in porod:
- smrtnost plodu zaradi neprostovoljnih vzrokov,
- smrtnost plodu zaradi prostovoljnih vzrokov.

Glede na to, da neposredni dejavniki delujejo direktno na osebe, ki so v rodnem obdobju, jih lahko imenujemo tudi vzroki. Slovar slovenskega knjižnega jezika (1997) namreč razlaga *vzrok* kot nekaj, »... kar naredi, da kaj nastane, se zgodi ...«. Ob tem je potrebno vedeti, s katere perspektive se lotimo problema. Če gre za individualno obravnavo, potem je, denimo, neplodnost neposredni vzrok, da neka oseba nima otrok. To pomeni, da s tem determinira oziroma določa to osebo. Ista neplodnost pa postane dejavnik v trenutku, ko obravnavamo neko populacijo, saj število neplodnih vpliva na rodnost celotne populacije.

3.4.4.2 Posredni dejavniki rodnosti

Omenili smo že, da so v pogledu dejavnikov mnogo pomembnejši posredni dejavniki, saj ti odražajo zunanji okvir neposrednih dejavnikov rodnosti. Osnovna težava pri opredeljevanju posrednih dejavnikov je njihov obseg. Zaradi lažjega pregleda in razvrščanja posameznih dejavnikov v skupine so se pojavile različne klasifikacije.

Najosnovnejša je Ulanisova (1963), ki dejavnike rodnosti deli na biološke in družbene (v: Malačič 1985, 98). Ta delitev je osnovna zato, ker izhaja iz spoznanja, da je človekova rodnost družbeno preoblikovan biološki proces (Šircelj 1991, 88). Ta družbena preoblikovanost rodnosti pa je posledica številnih skupin dejavnikov, ki izhajajo neposredno iz družbe ali pa so njen produkt. Splošna značilnost razvrstitev dejavnikov rodnosti je, da skoraj vse vsebujejo skupino bioloških dejavnikov.

Klasifikacije so z novimi spoznanji sčasoma postale vse kompleksnejše. Osnovnima dvema skupinama so se pridružile nove. Navadno so nastale na podlagi seciranja skupine družbenih dejavnikov. Denimo Rašević (1971) jih je razdelil na biološke, družbene in psihološke, kot je bilo v tistem času v literaturi najpogostejše (Malačič 1985, 98). Miloš Macura (1974) dejavnike rodnosti deli na pet skupin: Raševiću delitvi dejavnikov dodaja ekonomske, psihološke dejavnike pa deli na socialno-psihološke in osebno-psihološke. Wertheimer-Baletičeva je dejavnike rodnosti podobno kot Rašević razdelila na tri skupine, s tem da je poimenovanje družbenih dejavnikov razširila na ekonomske in socialne (Wertheimer-Baletič 1982, 142; Wertheimer-Baletič 1999, 211). Tej klasifikaciji je podobna razvrstitev, ki jo je izdelala V. Šircelj. Razlika je v tem, da je Šircljeva ekonomske in socialne dejavnike postavila v ločeni skupini, dodala pa jima je skupino kulturnih dejavnikov (Šircelj 1991, 95).

Najpodrobnejšo klasifikacijo posrednih dejavnikov rodnosti je izdelal Malačič. Razdelil jih je na šest skupin: 1. biološki, 2. ekonomski, 3. družbeni, 4. kulturni, 5. antropološki in 6. psihološki dejavniki (Malačič 1985, 99; Malačič 2000, 115).

Obstaja še vrsta drugih delitev posrednih dejavnikov rodnosti. Za mnoge je značilna omejitev na določeno skupino dejavnikov, zato jih v tem pregledu ne bomo posebej omenjali. Na kratko si bomo

ogledali le, kaj razumemo v sklopu posameznih skupin dejavnikov. Za ta namen bomo uporabili Malačičevo (1985, 98–119) razdelitev na šest skupin.

Biološki dejavniki rodnosti: danes je jasno, da na rodnost ne vplivajo le biološki dejavniki, saj se skoraj nikjer na svetu stvarna rodnost ne približuje fiziološkemu maksimumu. Izjeme so nekatere manjše večinoma verske skupnosti, vendar je težko pridobiti natančne podatke o njihovi rodnosti. Ena takih skupnosti, ki svoje rodnosti ni omejevala, so bili huteriti. Na podlagi opazovanja te skupnosti v ZDA in Kanadi sredi 20. stoletja so demografi (na primer Henry 1972, v: Breznik 1988, 205) definirali fiziološko plodnost žensk. Fiziološka plodnost ali največja zmožnost rojevanja je bila pri huteritih v povprečju okrog 12 otrok na žensko (Wertheimer-Baletić 1982, 145–146).

Vendarle so biološki dejavniki rodnosti najpomembnejši z vidika splošne sposobnosti rojevanja, saj določajo okvir in zgornjo mejo rodnosti človeške vrste. Izmed vseh bioloških dejavnikov je najpomembnejša fiziološka plodnost. Lorimer (1954) je ugotavljal, kako se po starosti žensk spreminja sposobnost rojevanja. V 14. letu starosti je 1,4 %, v 15. letu 4,6 %, nato hitro narašča in v 17. letu doseže tretjino, v 18. letu skoraj dve tretjini, vrhunec pa doseže v 22. letu s 93 %. Nato počasi upada in v 30. letu še vedno presega 87 %, v 35. letu pa 80 %. V 40. letu je nad dve tretjini, v 45. letu skoraj dve petini, v 50. letu pa le še dober odstotek, nato pa do 53. leta skoraj povsem izgine (Wertheimer-Baletić 1999, 213–214).

Treba je reči, da je ugotavljanje fiziološke sposobnosti rojevanja v modernih družbah problematično, saj imamo na voljo le malo konkretnih dokazov, kajti osnovna značilnost moderne reprodukcije je kontrola rojstev (Malačič 1985, 100). V takih razmerah je posebej pri višjih starostih znotraj plodnega obdobja praktično nemogoče natančno ugotoviti raven fiziološke plodnosti, zato lahko govorimo le o ocenah in približkih. Oceno plodnosti oziroma sterilnosti (ki je po pomenu nasprotna plodnosti) je podal tudi Urianis (1976). Med poročenimi naj bi bilo 9 % sterilnih parov. Ta delež je sestavljen iz 3 % fiziološko (primarno) sterilnih, pri 4 % gre za pridobljeno (sekundarno) sterilnost, v 2 % pa gre za socialno sterilnost, ko ženska oziroma par ne želi imeti otrok (Malačič 1985, 100–101).

Te ocene so v današnjih razmerah nezadostne, saj se delež neporočenih v Sloveniji iz leta v leto veča, strukturalno pa narašča tudi delež zunajzakonskih rojstev, čeprav še ne dosega zakonske rodnosti (Statistični letopis 2001).

Med ostalimi biološkimi dejavniki, ki vplivajo na raven rodnosti, lahko poleg plodnosti in sterilnosti izpostavimo še starostno sestavo prebivalstva, starost žensk glede na plodnost, povprečno starost pri vstopanju v zakon (tudi družbenokulturni činitelj), obdobje laktacije, obdobje med zapovrstnimi porodi, dedne lastnosti in biološko-medicinske dejavnike, ki vplivajo na spočetje, potek nosečnosti in uspešnost poroda (Wertheimer-Baletić 1999, 213).

Ekonomski dejavniki rodnosti: ekonomske dejavnike rodnosti so dolgo obravnavali v okviru družbenih. O tem pričajo tudi različne klasifikacije iz sedemdesetih let 20. stoletja. Kasneje so predvsem po zaslugi aplikacije neoklasične mikroekonomske teorije na področje rodnosti ekonomski dejavniki pridobili samostojno in pomembno mesto znotraj posrednih dejavnikov rodnosti. Glavno vlogo pri tem je imela čikaška šola pod vodstvom Garyja Beckerja, ki je postavil temelje mikroekonomski teoriji rodnosti (na primer Černič Istenič 1994b, 39–40) in s tem veliko prispeval k osvetlitvi ekonomskih vprašanj pri odločanju staršev o številu otrok. Izčrpen pregled predvsem teoretičnih naporov pri opredeljevanju vloge ekonomskih dejavnikov rodnosti podaja Malačič (1985, 101–112). Dognanj ekonomistov pa vsi demografi niso upoštevali v enaki meri, zato ponekod še vedno najdemo ekonomske dejavnike v sklopu družbenih ali vsaj v isti skupini z družbenimi (na primer Wertheimer-Baletić 1999, 211).

Med ekonomskimi dejavniki rodnosti lahko izločimo cene, stroške, dohodek, oblikovanje »človeškega kapitala«¹ otrok, ki so poleg ostalih ekonomskih kategorij pomembni dejavniki rodnosti (Schultz 1973, v: Malačič 1985, 101).

Po drugi strani je res, da je predvsem čikaška šola preveč enostransko obravnavala rodnost, saj je gledala le na ekonomske dejavnike. Tudi Beckerjeve vloge pri razvoju mikroekonomske teorije rodnosti niso priznavali. Wertheimer-Baletičeva (1999, 217) je denimo opozorila, da Beckerjeva teorija ne prinaša nič posebno novega v primerjavi s Spenglerjevimi (1966) ugotovitvami, temveč še bolj pretirano poudarja

pomen materialnega faktorja pri odločitvah staršev o številu otrok. Kljub vsemu ne moremo mimo Beckerjevega prispevka o odnosu med količino in kvaliteto otrok, ki je pomemben ne le za preučevanje rodnosti, temveč tudi za preučevanje družine in njene problematike (Malačič 1985, 104).

Nova spoznanja na področju teorije rodnosti opozarjajo na neustreznost pristopov, ki glavni vzrok za upadanje rodnosti vidijo v ekonomskih dejavnikih. Iz podatkov popisov v razvitih državah lahko ugotovimo, da se razlike v rodnosti med družinami z visokimi in tistimi z nizkimi dohodki, ki so bile značilne za zgodnje obdobje industrijskega razvoja, zmanjšujejo ali pa se linearno negativno razmerje spreminja tako, da dobiva krivulja obliko črke U oziroma postaja zveza med dohodkom in rodnostjo celo pozitivna (Šircelj 1991, 110).

Družbeni dejavniki rodnosti: pri družbenih dejavnikih rodnosti se najprej srečamo s problemom opredelitve družbe. Če družbo vzamemo kot celoto medčloveških odnosov, sestavljeno iz ekonomske baze in njene nadstavbe (Malačič 1985, 112), vidimo, da je ekonomija v smislu produktivnih sil in produkcijskih odnosov njen neločljivi del. Razumljivo je torej, da mnoge klasifikacije ekonomskih dejavnikov ne izdvajajo iz družbenih. Na problematičnost takega izdvajanja je opozorila tudi mikroekonomska teorija rodnosti, ki je doživela številne kritike preveč poenostavljenega razlaganja pojava nizke rodnosti. Po drugi strani pa je pri družbenih dejavnikih, ki so v večji meri povezani z ekonomsko bazo družbe, potrebno upoštevati njihovo pomembno makroekonomsko komponento.

Del družbe predstavlja tudi pravna in politična nadgradnja ekonomske osnove. Ta nadgradnja je povezana s celo vrsto institucij in norm. Iz nadgradnje izhajajoča družbena zavest pa je sestavljena iz celote človekovega mišljenjskega, čustvenega in vrednostnega sveta in je povezana s celo vrsto vrednot.

Industrializacija in z njo povezana modernizacija sta s spremembo družbenoekonomske strukture prebivalstva in vrste drugih dejavnikov ustvarili osnovo za nizko rodnost, bili sta temelj dejavnikov prehodne faze demografske tranzicije. Z nastopom poprečnega tipa reprodukcije pa sta skupaj z večino družbenih dejavnikov spremenili značaj in pomen.

Ko govorimo o industrializaciji in modernizaciji, ne moremo mimo vprašanja urbanizacije in spremembe življenjskega prostora. Andorka (1978) namreč meni, da je eden izmed pomembnih dejavnikov padanja rodnosti tudi spremenjen življenjski prostor. Po njegovem mnenju bi bolje urejena in človeku prijaznejša mesta manj negativno vplivala na rodnost (Šircelj 1991, 112–113). Ob tem je treba dodati, da življenjski prostor ni pomemben le za otroke, temveč tudi za starše: gre predvsem za problem delovnega časa, razdalje med delovnim mestom in bivališčem, organizacije varstva otrok ... Problem mest in gosto poseljenih urbaniziranih okolij se kaže tudi v relativni omejenosti gibanja. Večstanovanjske stavbe z visoko koncentracijo stanovanj in prebivalstva, posledično pa tudi kriminalnih dejanj, vplivajo na doživljanje in čustvovanje posameznika v mestih. Pomanjkanje zelenic in igralnih prostorov podobno vpliva na posameznika, katerega rodnostni rezultat je zato lahko različen. Tu se kaže že prepletanje s psihološkimi dejavniki rodnosti, še enkrat več pa je jasno, da moramo dejavnike rodnosti razumeti izrazito dialektično (Malačič 1985, 116).

Med družbenimi dejavniki lahko omenimo še družbenoekonomski položaj posameznika in družine, izobrazbo, zaposlenost, spremenjeno vlogo družine, vrednote, družbene norme (Malačič 1985, 112–116; Šircelj 1991, 112–118).

Dognanja raziskovalcev na področju družbenih dejavnikov rodnosti so pripeljala do delnih poskusov oblikovanja sociološke teorije rodnosti, vendar v celoti še ni oblikovana. Osnovni element teh poskusov so družbene norme, ki skupaj z vrednotami in cilji glede števila otrok v družini predstavljajo glavni dejavnik različnih ravni rodnosti (Šircelj 1991, 113–114). V teku demografskega prehoda so se tradicionalne norme in vrednote o veliki družini postopoma izgubile. Zaradi čedalje večje permisivnosti razvitih družb popušča strogost tradicionalnih predvsem reproduktivnih norm, hkrati pa se povečuje število najraznovrstnejših vrednot. E. A. Wrigley (1978, v: Boh 1988) meni, da se je zgodil premik od sistema nadzora s strani družbenih institucij k odnosom, za katere je značilna posameznikova avtonomna odločitev pri uravnavanju rodnosti. Andorka po drugi strani meni, da vzporedno s procesom slabljenja tradicionalnih norm in z vse večjo permisivnostjo družbe poteka nasproten proces, ko posamezniki in družine v razvitih

družbah vse bolj ravna (zavešno ali podzavešno) pod vplivom družbenih norm in vrednot. Te norme vplivajo na posameznika skozi mnenja družinskih članov, sosedov, prijateljev, sodelavcev in podobno. Rodnostne norme, vrednote in cilji so v različnih družbah zelo stroge, le da se njihov vpliv izraža subtilneje kot nekoč. Na rodnost naj bi prek norm, vrednot in ciljev vplivali predvsem socialno-ekonomski položaj, socialna mobilnost, izobrazba, verska pripadnost in stopnja religioznosti, etnična pripadnost ter podobne kulturne značilnosti, medtem ko naj bi dohodek, kraj bivanja (mestno ali nemestno okolje) in ženina zaposlitev zunaj doma vplivali neposredno na raven rodnosti (Šircelj 1991, 114).

Kulturni dejavniki rodnosti: problematičnost razvrščanja dejavnikov rodnosti v skupino kulturnih je podobna kot pri družbenih. Tudi tu tiči problem v opredelitvi kulture. Če kulturo enačimo z družbo, potem skupine kulturnih dejavnikov ne potrebujemo. Če pa vendarle potegnemo ločnico med družbo in kulturo ter se naslonimo na že podano definicijo družbe, lahko kulturo ohlapno pojmujejo kot materialne in nematerialne produkte družbe. V tem kontekstu lahko razumemo dejavnike, ki jih literatura najpogosteje uvršča v skupino kulturnih dejavnikov. To so družbene norme in vrednote, javno mnenje, morala, religiozna pripadnost, etnična pripadnost in rasa (Malačič 1985, 116). Za kulturne dejavnike je značilno, da so najtesneje povezani z motivacijskimi vidiki reproduktivnega obnašanja. Delovanja kulturnih dejavnikov ne moremo mehansko izločiti iz družbenega konteksta, v katerem se pojavlja. V praksi se namreč pogosto pojavljajo tipične povezave med versko, etnično in rasno pripadnostjo na eni in družbenoekonomskim položajem na drugi strani. Tako lahko družbene norme uvrstimo v skupino družbenih in hkrati kulturnih dejavnikov, saj so odsev družbe in njen produkt.

Problematična se zdi uvrstitev rase med kulturne dejavnike, ki jo zagovarja denimo Andorka (1978, v: Šircelj 1991, 118). Po njegovem mnenju so rasne razlike bistveno podobne etničnim, oboje pa imajo svoje korenine v kulturi različnih rasnih in etničnih skupin. Po našem mnenju rase ne smemo preveč istovetiti z etničnostjo, saj med njima kljub nekaterim stičnim točkam obstajajo tudi velike razlike. Medtem ko je za posamezne etnične skupine pogosto značilna raba skupnega, pripadnikom bolj ali manj razumljivega jezika, to ne velja za človeške rase ali podvrste. Te hkrati poseljujejo ogromna območja in so notranje izredno heterogene. Notranja heterogenost, ki jo navadno pogojujejo pokrajinska pestrost in naravne ovire, je temelj oblikovanja bolj ali manj jasno omejenih jezikovnih skupin. Na podlagi jezika je bilo izročilo mogoče prenašati iz roda v rod (Comrie Matthews in Polinsky 1999). Izročila (in s tem tudi rodnost) pa so zopet lahko izredno različna in pestra, tudi če vse etnične skupine na določenem območju pripadajo isti rasi, zato kaže raso razumeti bolj kot potencialni dejavnik različnega rodnostnega obnašanja znotraj rasno mešanih območij.

Antropološki (osebno-filozofski) dejavniki rodnosti: v literaturi se pojavlja šele v zadnjem času. Problem njenega pojavljanja je povezan tudi z opredelitvijo antropoloških dejavnikov, zato jih nekateri avtorji (na primer Šircelj 1991) v svojih klasifikacijah ne omenjajo. Denimo Malačič (1985, 117–118; Malačič 2000, 116) jim posveča več pozornosti: antropološke dejavnike opredeli kot tiste dejavnike, ki so povezani s človekom samim po sebi, njegovim bistvom, eksistenco, smislom in perspektivami. Po njegovem je z antropološkimi dejavniki povezana tudi vse bolj vsestransko uveljavljena človekova pravica o svobodnem odločanju o rojstvih otrok. Presoja racionalnosti in humanosti reprodukcije je skoraj v celoti prepuščena posamezniku, ki pa ne skrbi za racionalnost in humanost reprodukcije prebivalstva kot celote.

Glede na definicijo bi bilo morda ustrezneje te dejavnike rodnosti poimenovati osebno-filozofske, resda povezane z bistvom človeka, a po sili družbenih razmer tudi pretežno prepuščene njemu samemu. Svobodno odločanje o številu otrok kot splošno vrednoto lahko uvrstimo med družbene dejavnike, vendar je po drugi strani ta vrednota tudi izrazito osebna, kot tako pa jo lahko uvrstimo tudi k psihološkimi dejavniki rodnosti. Ne glede na to pa ostaja dejstvo, da posameznik prek sistema osebnih odločitev ne more poskrbeti za racionalnost in humanost reprodukcije prebivalstva kot celote. Da bi premostili to težavo in utekli stihiji, potrebujemo jasno prebivalstveno politiko.

Psihološki dejavniki rodnosti: ta skupina dejavnikov rodnosti je bila deležna zanimanja in preučevanja šele v drugi polovici 20. stoletja. Zaradi mnenja o naraščajočem pomenu psiholoških dejavnikov

pri oblikovanju rodnostnega obnašanja se je v razvitih kapitalističnih državah razvila posebna disciplina – demografska psihologija. Vendar še vedno velja, da so njeni izsledki skromni (Malačič 1985, 118–119).

Sicer lahko delovanje psiholoških dejavnikov razberemo na treh ravneh: na osebni ravni (psihološke značilnosti posameznika), na ravni interakcij v majhnih skupinah (še posebej v družinah), na makro socialno-psihološki ravni (v socialnih in drugih skupinah, v katerih se oblikujejo javno mnenje, družbene vrednote in norme).

Skupna značilnost vseh dejavnikov rodnosti je njihova medsebojna odvisnost in pogojenost. Ta ugotovitev še posebno velja za psihološke dejavnike, saj so močno povezani z biološkimi in družbenimi, intenzivnost njihove zveze pa odloča o delovanju psiholoških dejavnikov na rodnost prebivalstva (Rašević 1971, 41, v: Šircelj 1991, 122). Med psihološkimi dejavniki lahko omenimo občutje sposobnosti za rojevanje, strah pred porodom, osebna življenjska hotenja, občutje življenjske varnosti, nevrozo, odnos do spolnega življenja, moč želje po potomstvu, neobstoj želje po potomstvu, zdravstveno stanje posameznika, stanje depresije in apatije in podobno (Wertheimer-Baletić 1999, 220).

Geografski dejavniki rodnosti: cilji te raziskave obsegajo tudi vprašanje opredelitve geografskih dejavnikov rodnosti oziroma rodnostnega obnašanja. Teoretično je popolnoma jasno, da obstajajo na področju rodnostnega obnašanja efektivne regionalne razlike. O njih izčrpno piše V. Šircelj v delu »Determinante rodnosti v Sloveniji« (1991). Razloge različnega rodnostnega obnašanja na relativno majhnem ozemlju Slovenije lahko iščemo tudi v različni regionalnogeografski strukturiranosti območij. Poleg splošnih posrednih dejavnikov rodnosti, o katerih smo že govorili, obstajajo tudi prostorski vzroki za regionalne razlike. Teoretično gledano bi moralo po obstoječih definicijah in opredelitvah dejavnikov rodnosti povsod prihajati do istega rezultata. Ta rezultat pa ni enak. Do razlik lahko prihaja zaradi specifične regionalnogeografske strukture ali zaradi različne jakosti posameznega dejavnika. Vendar je tudi omenjena jakost posameznega dejavnika povezana s prostorom, v katerem se odvija ali dogodi. Tako ima vsak posredni dejavnik rodnosti svojo prostorsko ali pokrajinsko komponento, ki kaže njegovo diferencialno jakost oziroma prostorsko ali pokrajinsko diferenciacijo. Čemu pripisati, denimo, enako rodnostno obnašanje na območjih z različno geografsko strukturo? Kaj je odigralo bistveno vlogo v primeru različnega rodnostnega obnašanja na območjih enake geografske strukture? Seveda je praktično nemogoče najti območja enakih geografskih struktur, območja pa so si lahko podobna po nekaterih geografskih elementih, za katere mislimo, da imajo bistveno vlogo pri sooblikovanju nekega pojava. Gotovo je, da se geografija pri svojem preučevanju pokrajinske prostorske stvarnosti (oziroma geosfere, zemeljske površinske sfere, geografskega okolja) ukvarja predvsem s preučevanjem soodvisnosti in součinkovanja med pojavi, faktorji in silami (Vrišer 1987, 87). Ravno zaradi te prepletenosti je težko izolirano vrednotiti posamezen pojav (Gosar 1976, 73). V takih razmerah so tudi čiste vzročno-posledične povezave redke ali celo nemogoče. Vsako opredeljevanje učinkov posameznih pokrajinskih dejavnikov je zato treba razumeti v smeri delnega pojasnjevanja, lotevamo pa se lahko le tistih dejavnikov, za katere imamo na voljo podatke v primerni obliki.

Teoretično bi lahko geografske dejavnike rodnostnega obnašanja razdelili na dve skupini: na tiste, ki izhajajo neposredno (primarno) iz geografskega okolja in so njegov sestavni del, ter na tiste, ki so geografsko diferencirani odraz nekega pojava, ki je kot predmet preučevanja v osnovni domeni druge znanosti.

Pri tem menimo, da je, denimo, relief v smislu razgibanosti zemeljskega površja eden od pokrajnotvornih elementov ter tako primarni geografski dejavnik. Delež zaposlenih v sekundarnem sektorju pa je sestavina neke druge strukture: posledično je sicer del prebivalstva kot pokrajnotvornega elementa, vendar se v prostoru kaže kot regionalno diferenciran družbenoekonomski dejavnik, torej kot sekundarni geografski dejavnik. Sekundarni geografski dejavnik zato, ker ima na različnih območjih različno jakost, vendar ga v osnovi še vedno primarno identificiramo kot družbenoekonomskega. Ob tem pa pozabljamo, da mu je trenutno podoba dala pravzaprav prostorska struktura nekega območja, ki je kompleksna in je hkrati tudi odraz njegovega vpliva. Največji problem identifikacije družbenogeografskih dejavnikov je ravno poseganje te veje geografije na področje drugih ved, ki se primarno ukvarjajo s temi podpodročji. Pri opredeljevanju fizičnogeografskih dejavnikov nimamo tolikšnih težav. Tako pri

distribuciji prebivalstva na Zemlji štejemo za pomembne geografske faktorje poselitve, denimo, relief, podnebje, prst, vodo, rastje ... (na primer Friganović 1978, 185 in 221). Analogno fizičnogeografskim dejavnikom bi morali razbrati tudi družbenogeografske, saj so tudi ti del geografske strukture oziroma regionalnega kompleksa nekega območja.

Geografa ne zanimajo posamezne sestavine geografskega okolja kot take, pač pa izključno z vidika vplivov na preobrazbo pokrajine (Vrišer 1987, 6). Enako se demogeograf ukvarja s prebivalstvom in njegovimi sestavinami. Zanimajo ga le v vlogi faktorja in elementa geografskega okolja in v funkciji vrednotenja družbene preobrazbe pokrajine (Vrišer 1987, 20). Enako velja tudi za rodnost in rodnostno obnašanje. Rodnost kot sestavina prebivalstva igra v današnjih razmerah odločilno vlogo v dinamiki prebivalstva, zato nas zanimajo predvsem dejavniki, ki vplivajo na rodnost oziroma na rodnostno obnašanje prebivalstva, da bi lahko bolje razumeli vzroke in posledice preobrazbe pokrajine na tem področju. Na rodnost pa lahko vplivajo tako družbenogeografski kot tudi fizičnogeografski dejavniki. Podobno je tudi s smerjo vplivanja: rodnost ne vpliva le na pokrajino, pač pa tudi pokrajina povratno vpliva.

Prej omenjena delitev je seveda teoretična, saj je lahko katera koli sestavina pokrajine potencialni dejavnik ali »sodejavnik« njene preobrazbe. Vlogo in pomen posameznih potencialnih dejavnikov pa je šele treba ugotoviti.

Vsi doslej ugotovljeni posredni dejavniki rodnosti so tako vedno geografski, saj dokazano prihaja do različnih učinkov na različnih območjih. Ker se nanašajo na družbenogeografske sestavine pokrajine, prihaja do apriornega zanikanja vloge fizičnogeografskih elementov. Kot bomo kasneje videli, je tako zanikanje v določenem delu neupravičeno. Svojo vlogo, seveda v dialektični povezavi z drugimi dejavniki rodnosti, ima tudi fizičnogeografsko okolje.

Poudariti je treba, da eksplicitnega izpostavljanja geografskih dejavnikov rodnosti doslej v literaturi ni bilo zaslediti. Največkrat se geografski dejavniki omenjajo implicitno v povezavi z drugimi demografskimi pojavi. O geografskih dejavnikih na področju s selitvami pogojene prerazdelitve prebivalstva govori Breznik (1988, 258). Mednje uvršča podnebje, lastnosti in oblike zemljišča (relief), energetske in mineralne vire, prostorske odnose ... Poleg geografskih dejavnikov migracij loči še:

- ekonomske in socialne dejavnike (kot so običaji, obnašanje in cilji prebivalstva, njegove ekonomske aktivnosti in tehnike, njegovo družbeno organiziranost ...) in
- demografske dejavnike (diferencialne stopnje rodnosti in smrtnosti za različna območja in migracijske tokove ...).

Tudi pri Breznikovi klasifikaciji lahko opazimo implicitno delitev na neposredno (primarno) geografske dejavnike in na tiste, ki so znotraj posamezne družbenogeografske strukture hierarhično nižje razvrščeni, s tem pa jih kot sekundarne štejemo za negeografske. Dejansko je Breznik kot geografske dejavnike pod točko (a) upošteval le fizičnogeografske dejavnike v smislu naravnih (fizičnih) danosti, ni pa upošteval družbenogeografskih dejavnikov, ki so neločljivi del regionalnogeografskega kompleksa. Ti so deloma zajeti pod točkama (b) in (c), a jim statusa »geografskih« dejavnikov ne pripisuje.

Sicer si s teoretskim okvirjem preučevanja dejavnikov migracij lahko pomagamo pri dograjevanju teoretskega okvira dejavnikov rodnosti. Zato bi bilo smiselno Breznikovo opredelitev geografskih dejavnikov dopolniti še z drugimi dejavniki, kot so naravne ovire in meje, oddaljenost, dostopnost, prostorska razmestitev ..., ki imajo lahko prav tako pomembno vlogo v določitvi migracij. Preučevanje migracij se od preučevanja rodnosti v okviru vitalnega gibanja prebivalstva razlikuje v tem, da je lokalizacija migracijskih dogodkov težja od vitalnih (Breznik 1988, 258). Poleg tega imamo opraviti še z de iure časovno hkratnostjo prostorsko različnih dogodkov. Pri vitalni komponenti gibanja prebivalstva pa lokalizacija glede na običajno časovno-prostorsko različnost vitalnih dogodkov načeloma ni problematična.

Zanimivo je, da se kljub nekaterim podobnostim v pristopih in ciljih preučevanja ter lastnostih mehankega in naravnega gibanja med dejavniki vzročnosti ne pojavljajo pri obeh hkrati tudi geografski dejavniki. Kot smo že prej videli, je za oba pojava značilna lokalizacija dogodkov, ki so osnova za nadaljnje preučevanje. S tega vidika je na področju vitalnih karakteristik prebivalstva nujno obravnavati tudi geografske faktorje, saj povsod obstaja geografski prostorski kompleks, ki povzroča regionalne razlike.

Geografija omogoča preučevanje rodnosti tudi na »mezonivoju«, tako da jasno razmeji in prek svojega poznavanja pokrajine in prostora tudi preuči območja, ki so po velikosti med državnim nivojem in »zbirnimi statistikami« ter mikronivojem posameznega gospodinjstva, družine ali posameznika. Taka preučevanja so bila doslej na drugih področjih redka, zato se tu kažejo nove možnosti razvoja geografije, ki lahko zapolni to vrzel.

Z vidika geografskih dejavnikov rodnosti je pomembno, kje neka oseba živi, saj je tudi od prostora (prostorskega geografskega kompleksa, to je od reliefa, tipa poselitve, tipa naselij, prometne infrastrukture, oddaljenosti od centralnih naselij, dostopnosti do najrazličnejših funkcij, kvalitete okolja in bivanja oziroma vrednotenja bivalnega okolja in zadovoljnosti s pogoji bivanja, stopnje urbanizacije in podobnih dejavnikov) odvisno, koliko otrok bo imela. Seveda gre marsikdaj za preplet mnogih dejavnikov, največkrat socioekonomsko-geografskih, ki rezultirajo v specifični regionalni rodnosti. Ne moremo pa zanikati vloge tako fizičnega kot družbenega okolja pri oblikovanju vseh vrst obnašanja (Skinner 1965, 31, 129–130 in 257) in tako tudi rodnostnega.

4 VREDNOTENJE REZULTATOV IN PRIMERJAVA MED OBMOČJI

V tem poglavju se bomo osredotočili na obdelavo statističnih podatkov in podatkov ankete ter na primerjavo in vrednotenje rezultatov. Podatke, ki smo jih zbrali, lahko razdelimo na statistične podatke Statističnega urada Republike Slovenije in na podatke ankete, ki smo jo izvajali v maju in juniju 2001. Najprej se bomo ustavili ob izbranih uradnih statističnih podatkih, v nadaljevanju pa bo sledila še obdelava anketnih podatkov.

4.1 ANALIZA STATISTIČNIH PODATKOV

Analiza statističnih podatkov se veže na obdobje zadnjih dveh desetletij. Izračun različnih vrednosti in kazalnikov je bil odvisen od razpoložljivih podatkov. Dejavnike rodnostnega obnašanja, ki jih lahko prikažemo z različnimi kazalniki na podlagi zbranih statističnih podatkov, lahko že na začetku razvrstimo po osnovnih skupinah posrednih dejavnikov rodnosti.

Biološke dejavnike lahko do neke mere opredelimo prek demografskih kazalnikov. Tu lahko izpostavimo predvsem starostno in spolno strukturo. Drugih podatkov nimamo na voljo.

Ožje družbene (socialne) dejavnike rodnostnega obnašanja si bomo ogledali na primeru izobrazbene strukture prebivalstva in na podlagi tipa poselitve glede na odnos med urbanim in ruralnim prebivalstvom. Ko govorimo o procesu urbanizacije, naletimo na težavo, ki se pogosto pojavlja, ko nekatere dejavnike ne moremo nedvoumno uvrstiti v določeno skupino. Lahko namreč rečemo, da je urbanizacija družbeni proces, ker izhaja iz družbe in je ena od posledic obstoja družbe, lahko pa trdimo, da je tudi (družbeno)geografski proces, saj igra aktivno vlogo v procesu preobrazbe pokrajine.

Med ekonomskimi dejavniki rodnostnega obnašanja imamo nekoliko večjo izbiro podatkov, saj država na statistika (posebej popisna) beleži več kategorij prebivalstva, ki jih lahko štejemo za ekonomske. Ob tem je potrebno poudariti, da je med mnogimi kategorijami težko pravzaprav opredeliti, ali so zgolj ekonomske ali pa so tudi družbene. Na primer socialni status prebivalcev je odvisen tudi od njihovih ekonomskih značilnosti. Če torej obravnavamo dejavnike po širši shemi, kjer družbeni in ekonomski dejavniki nastopajo ločeno, lahko izmed slednjih izločimo zaposlitveno strukturo, strukturo po aktivnosti in še nekaj kazalnikov, izpeljanih iz teh struktur. Tak je na primer delež kmečkega prebivalstva. Delovni kontingent lahko izpeljemo s pomočjo števila aktivnih – za delo sposobnih. Podatki so za vsako leto objavljeni v Statističnem letopisu, delež pa se lahko računa le na podlagi popisnih podatkov, ki vsebujejo strukturo po aktivnosti (Vrišer 1999).

Med kulturnimi dejavniki rodnostnega obnašanja se bomo ustavili ob etnični in verski strukturi prebivalstva.

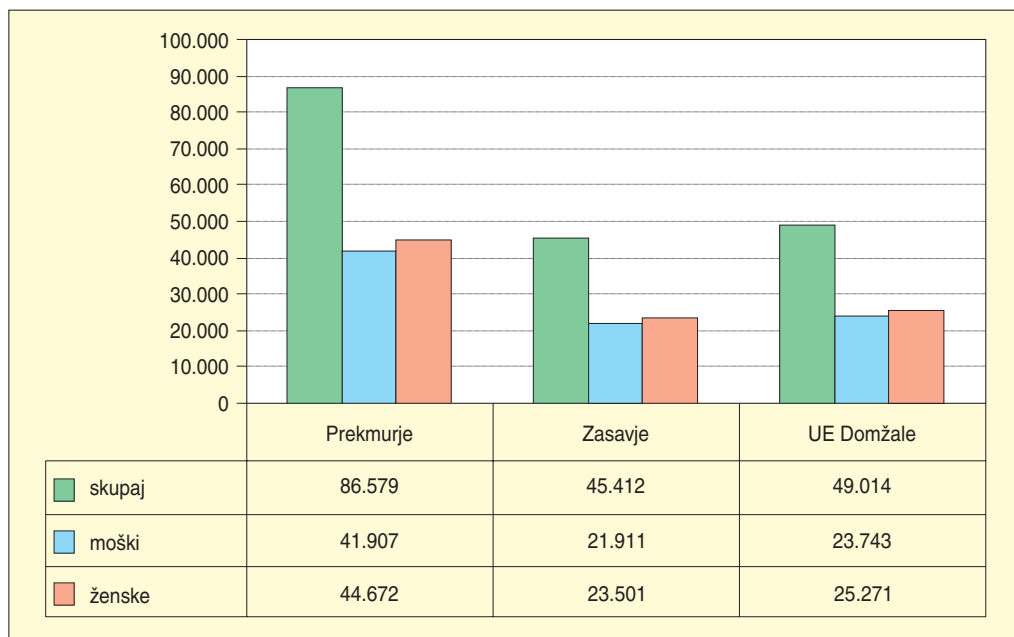
Skupini antropoloških in psiholoških dejavnikov ni mogoče opredeliti s statističnimi podatki in s kazalniki, izpeljanimi na njihovi podlagi. Za kaj takega je potrebno globinsko poizvedovanje.

Tu je še skupina geografskih dejavnikov, za katere prav tako nimamo na voljo statističnih podatkov. Kot smo že povedali, lahko ločimo dve skupini geografskih dejavnikov, in sicer primarne in sekundarne geografske dejavnike. Primarni so pokrajnotvorni elementi, sekundarni pa so tisti, ki kažejo prostorsko diferenciacijo sestavin primarnih dejavnikov. Kot primer geografskega faktorja bomo obravnavali relief.

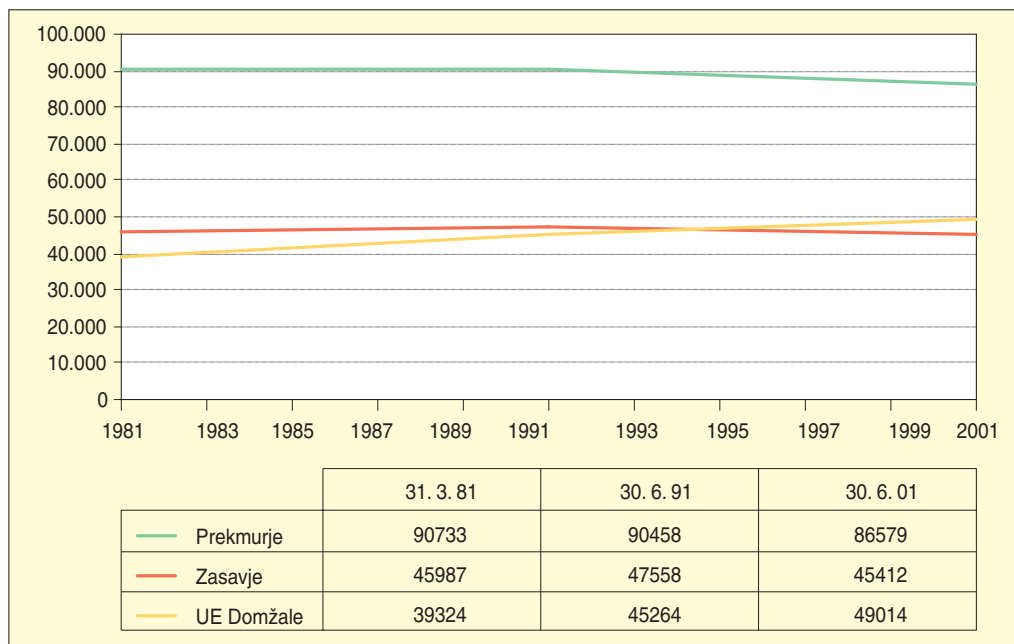
Analizo statističnih podatkov bomo začeli z osnovnimi demografskimi podatki o izbrani populaciji.

4.1.1 SKUPNO ŠTEVILO IN SPOL PREBIVALCEV

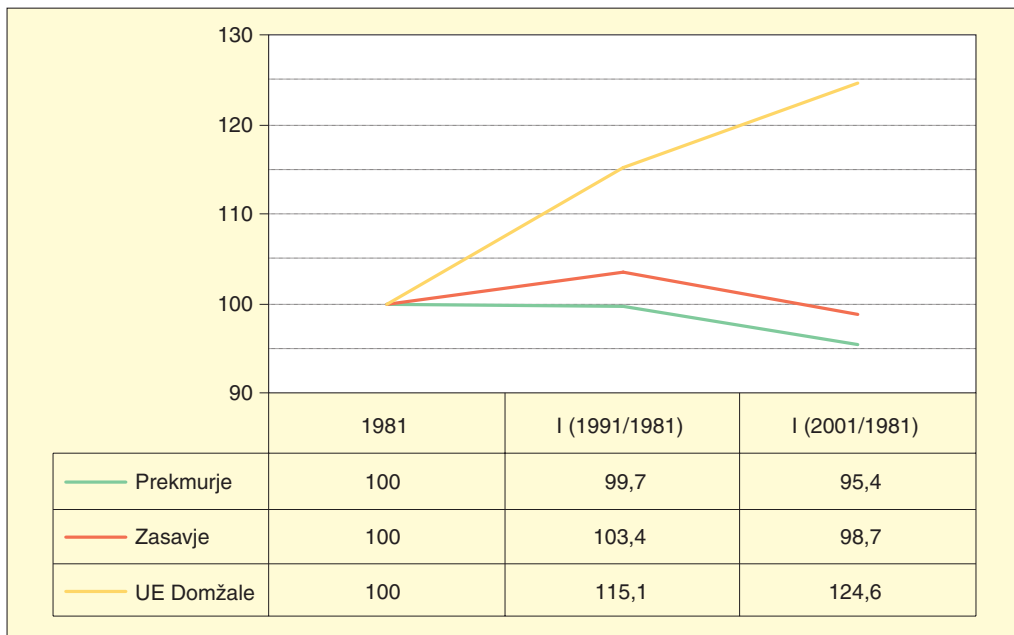
Skupno število prebivalcev je najvišje v Prekmurju, in sicer 86.579, kar pri površini 945 km² (UE Murska Sobota = 691 km², UE Lendava = 256 km²; vir: Geografski atlas Jugoslavije) pomeni 91 prebivalcev na km². Sledi Domžalsko (UE Domžale = 240 km²; vir: prav tam) z 49.014 prebivalci in gostoto 204. Zasavje je po velikosti ozemlja podobno (UE Hrastnik in Trbovlje obsegata po 58 km², UE Zagorje ob Savi pa 147 km²; vir: prav tam), saj obsega 263 km², ob 45.412 prebivalcih ima tudi podobno visoko gostoto – 173 prebivalcev na kvadratni kilometer. Slika 10 poleg srednjega letnega števila prebivalcev leta 2001 kaže tudi spolno strukturo. Koeficient maskulinitete (število moških na 1000 žensk) je na vseh treh območjih

Slika 10: Skupno število in spol prebivalcev izbranih območij 2001
(Banka statističnih podatkov, SURS).

Slika 11: Gibanje skupnega števila prebivalcev izbranih območij med letoma 1981 in 2001
(Banka statističnih podatkov, SURS).

Slika 12: Indeks gibanja skupnega števila prebivalcev po izbranih območjih (Banka statističnih podatkov, SURS).

približno enak, in sicer med 930 in 940. Najnižji je v Zasavju (932), sledita Prekmurje (938) in UE Domžale (940). Iz teh podatkov vidimo, da je povsod žensk več kot moških. Opazimo pa lahko še nekaj: ob spolno uravnoteženih migracijah koeficient maskulinitete posredno kaže tudi starostno strukturo prebivalstva. Bolj kot je nizek, starejše je prebivalstvo in nižja je rodnost prebivalstva. Ta zakonitost teoretično velja pri zaprtih modernih prebivalstvih, kjer se rodi več dečkov kot deklic. Če upoštevamo razmerje 106 proti 100 v korist dečkov, vidimo, da je osip v življenju večji pri moških, kar kaže tudi pričakovano trajanje življenja, ki je v Sloveniji pri moških za približno sedem let krajše kot pri ženskah.

Sliki 11 in 12 prikazujeta gibanje in indekse rasti skupnega števila prebivalcev izbranih območij v zadnjih dvajsetih letih. Glede na izhodiščno leto 1981 je tako v Prekmurju kot v Zasavju prebivalstvo po stagnaciji ali rahlem povečevanju v prvi dekadi v drugi dekadi upadlo. Le območje UE Domžale je v obeh desetletjih izkazovalo rast, ki je rahlo popustila v zadnjem desetletju, a je še vedno visoka.

Ker je rodnost v Sloveniji pod samoobnovitveno ravno že od leta 1980 dalje, je bila poleg učinkov ugodne pretekle starostne strukture glavni dejavnik rasti števila prebivalcev v posameznih območjih imigracija. V tej luči je zanimiva primerjava obeh desetletij. Ko je priseljevanje iz drugih republik SFRJ v Slovenijo ponehalo (do leta 1991), so rast števila prebivalcev v izbranih območjih po letu 1991 omogočale pretežno notranje migracije. Domžalsko območje je še naprej številčno naraščalo, a ne tako močno kot poprej, v Prekmurju in še posebej v Zasavju pa so do izraza prišli predvsem negativni demografski trendi na področju rodnosti oziroma naravnega gibanja prebivalstva.

4.1.2 MIGRACIJE KOT SESTAVINA MEHANSKEGA GIBANJA PREBIVALSTVA

Mehansko gibanje prebivalstva, ki je sestavljeno iz prepleta priselitev in odselitev, označuje pa ga selitveni upad ali prirastek, sicer vpliva na starostno in spolno sestavo prebivalstva ter na nekatere druge kulturne (etnična, verska, jezikovna struktura) in ostale družbenoekonomske značilnosti, vendar

v primeru naših treh območij ni dosegalo vrednosti, ki bi bistveno vplivale na sestavo in s tem posredno na rodnost lokalnega prebivalstva, zato smo jih izločili iz podrobnejše analize. V zaprtih prebivalstvih migracije nimajo nobene vloge pri gibanju prebivalstva, saj je to odvisno le od naravnega gibanja. Pri odprtih prebivalstvih, kakršna so vsa tri izbrana prebivalstva, pa mehansko gibanje obstaja, vendar posebej z vidika primanjkljaja ali presežka ni obsežno. Menimo, da pri opredeljevanju dejavnikov rodnostnega obnašanja na naših testnih območjih vsaj v zadnjem obdobju (desetletju) ne igrajo pomembnejše vloge.

Slika 13 prikazuje migracijski saldo Slovenije s tujino. V »tujino« so zaradi lažje primerjave vključene tudi druge republike SFRJ, ki so sicer pomenile tradicionalno bazo večine priselitev v Slovenijo po drugi svetovni vojni (Gosar 1993; Repolusk 1999). Prvi večji presežni val je bil vezan na sredino šestdesetih let, a je do konca šestdesetih praktično skopnel. Šele sredi sedemdesetih let se je presežek začel bolj povečevati, vrh pa je dosegel med letoma 1975 in 1980, ko so letni presežki dosegali tudi 8000 prebivalcev na leto. V osemdesetih letih je priseljevanje sicer še vedno presegalo odseljevanje, a presežki več niso dosegali prejšnjih vrednosti, čeprav so se še vedno v poprečju gibali okrog 4000 prebivalcev letno.

Velike spremembe so se v migracijskem smislu zgodile v devetdesetih letih kot posledica razpada SFRJ. Slovenija je imela med letoma 1991 in 2000 presežek 13.137 priseljenih iz tujine nad odseljenimi v tujino ne glede na državljanstvo. Ta presežek sestavljajo predvsem moški (61,7 %), pomeni pa le še približno 1300 neto priselitev letno. Ob skupno skoraj dveh milijonov prebivalcev je ta presežek manj kot promil (0,65) na letni ravni. Sicer pa je migracijski saldo v zadnjem desetletju izrazito nestabilen z velikimi nihanjem enkrat v smeri primanjkljaja, drugič v smeri presežka. Kljub temu pa je po letu 1998 opaziti dokaj stabilen selitveni prirast, ki znaša okrog 2000 oseb in s katerim se nadomeščajo izgube naravnega gibanja.

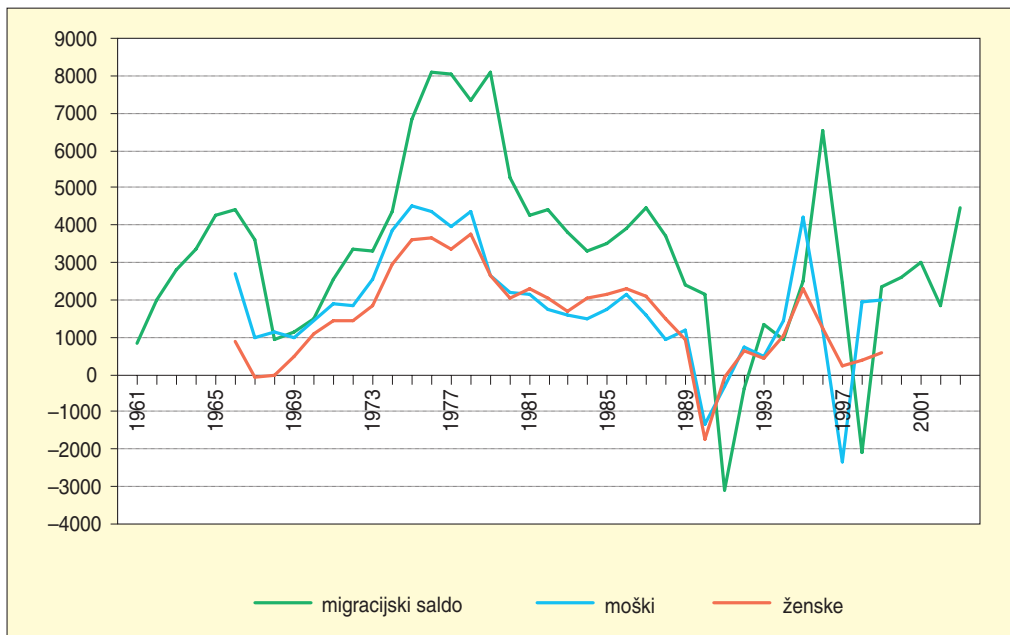
Poleg zunanjih poznamo še notranje migracije, ki pomenijo preseljevanje prebivalstva znotraj meja nekega območja. Notranjih migracij je v Sloveniji bistveno več kot zunanjih. Tudi na naših treh območjih je notranjih migracij precej več. Na sliki 14 je prikazano obdobje med letoma 1991 in 2000 z vidika skupnega migracijskega salda, ki je vključeval tako zunanje kot notranje migracije. Ker so naša območja posamezni deli slovenskega ozemlja, gre pravzaprav tudi v našem primeru za zgolj zunanje migracije. Zanima nas namreč kvantitativna bilanca skupnih selitev in njen vpliv na skupno število prebivalcev.

S slike je razvidno, da je pravo imigracijsko območje le območje UE Domžale, saj ima praktično v celotnem obdobju precejšen presežek priseljenih nad odseljenimi. Na letni ravni je ta presežek 206 prebivalcev. Če primerjamo celoten presežek (2059) priseljenih nad odseljenimi, vidimo, da je priseljevanje pokrilo več kot pol (55 %) razlike (3750 prebivalcev skupnega prirastka med letoma 1991 in 2001 na dan 30. 6.) med letoma 1991 in 2000, če zanemarimo polletni zamik pri obeh podatkih. Na drugi strani sta Zasavje in Prekmurje kot šibki emigracijski območji. Zasavje je imelo v povprečju 31 prebivalcev letnega primanjkljaja, vendar se je v drugi polovici devetdesetih let transformiralo v blago imigracijsko območje. Prekmurje je sicer v navidezno boljšem položaju, saj je v povprečju izgubilo le 8 prebivalcev letno, s pomembno razliko, da se je primanjkljaj začel pojavljati šele sredi oziroma v drugi polovici devetdesetih let in v zadnjih letih precej narašča.

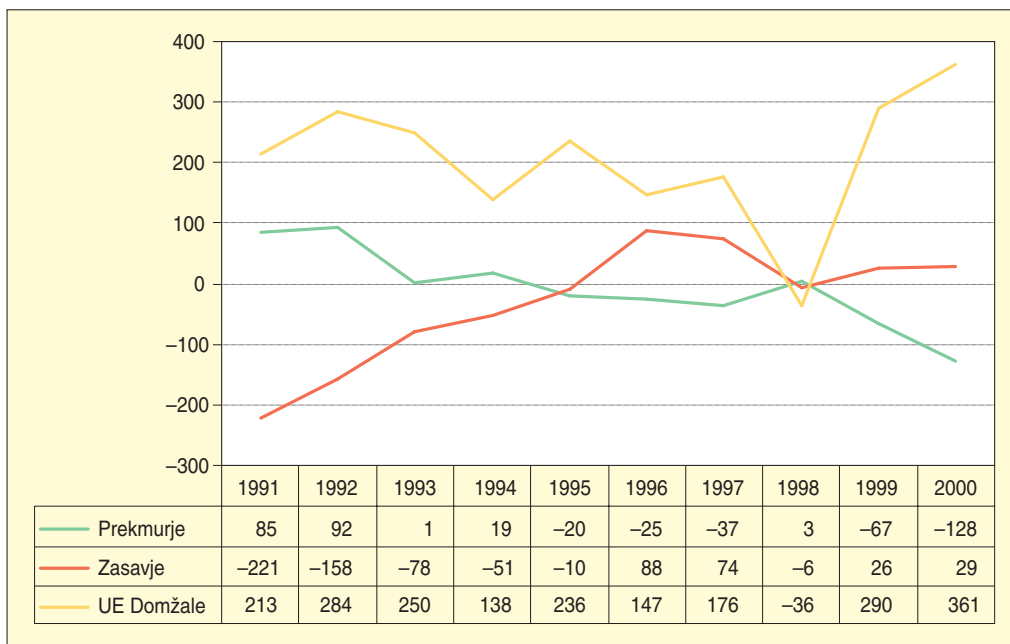
Če smo za Domžale ugotovili, da je najpomembnejši del zvišanja skupnega števila prebivalcev v zadnjem desetletju pomenila imigracija, je položaj Zasavja in Prekmurja inverzen. Upad skupnega števila prebivalcev v zadnjem desetletju se je še povečal z emigracijo. V Zasavju je v upadu (2146) skupnega števila prebivalcev sodelovala s 14,3 % (307), v Prekmurju pa je od 3879 prebivalcev primanjkljaja prispevala 2 % (77). Iz tega lahko ugotovimo, da je bilo mehansko gibanje zgolj dodatna utež naravnemu gibanju.

Migracije same po sebi neposredno ne vplivajo na rodnost (na primer Kožuh-Novak et al. 1998, 20), lahko pa s posrednimi učinki zelo vplivajo na vitalnost nekega prebivalstva (procesi koncentracije, stagnacije ali depopulacije). Če se neka oseba iz nekega naselja odseli, ne more več sodelovati v reprodukciji v tistem naselju. Ravno tako tudi ne sodeluje več v danem prebivalstvu, ki s svojim številom in strukturo neposredno vpliva na kazalnike rodnosti (kolikor temeljijo na številu ali določeni strukturi prebivalstva).

Migracije lahko na rodnost vplivajo posredno. Denimo, čezmerno izseljevanje zmanjšuje možnosti iskanja primernih partnerjev na emigracijskem območju, te možnosti pa so lahko ključni dejavniki

Slika 13: Migracijski saldo Slovenije s tujino med letoma 1961 in 2003
(Rezultati raziskovanj – prebivalstvo 2001; Statistični letopis RS 2003).

Slika 14: Migracijski saldo na letni ravni po izbranih območjih med letoma 1991 in 2000
(Statistični letopis RS 1992–2001).

zmanjševanja števila rojenih. Podobno je z diferencialno emigracijo, ko se zaradi izseljevanja samo ali pretežno določene skupine prebivalstva zmanjšujejo možnosti iskanja primernih partnerjev. Če gre za izrazito diferencialno emigracijo po spolu, lahko pride do maskulinizacije oziroma feminizacije nekega območja in do povečane pojavnosti tako imenovanih starih stricev in starih tet.

Neuspešno iskanje primernih partnerjev, ki je lahko vzrok za padec rodnosti, izhaja iz teorije poročnega trga. Ta teorija predvideva, da učinkovit poročni trg omogoča pozitivno izbirno druženje, ko se visokokvalitetni moški primerjajo z visokokvalitetnimi ženskami, nizkokvalitetni moški pa z nizkokvalitetnimi ženskami (Becker 1981, 66). Posledica takega druženja je visoka stopnja homogenosti, ki je prisotna v večini družb (Malačič 2000, 81). S homogenostjo označujemo pojav, ko se med seboj poročajo osebe s podobnimi lastnostmi ali značilnostmi. Na tem mestu ne bi kazalo zahajati v diskusijo, ali to velja tudi za homoseksualne pare, pač pa bomo ostali pri heteroseksualnih parih, ki imajo biološke predispozicije za potencialno oblikovanje družine in s tem potomcev. Res pa je, da se s kvantitativnim večanjem homoseksualnosti povečuje delež socialno sterilnih. Če izhajamo iz načela homogenosti, postane kmalu jasno, zakaj so na določenih emigracijskih območjih demografski problemi še poglobljeni.

4.1.2.1 Učinki imigracije v Sloveniji po 2. svetovni vojni

Pri nas je bil demografski prehod zaključen do leta 1960 (Vogelink 1965). Značilnosti modernih prebivalstev pa je Slovenija pridobila predvsem v osemdesetih, ko je celotna rodnost padla pod raven enostavne reprodukcije (Malačič 2000, 246 in 313). V slovenski literaturi pogosto pripisujejo prevelik pomen imigraciji iz drugih republik SFRJ v Slovenijo, ki naj bi zaradi domnevno višje »lastne« rodnosti pripomogla k višji rodnosti v Sloveniji nasploh. Če pogledamo podatke o priselitvah, ugotovimo, da se je v času največjega priseljevanja rodnost znižala (Gosar 1993; Malačič 2000, 181). Priselitve iz drugih delov SFRJ so se postopoma začele že v petdesetih (Malačič 2000, 181), prvi vrhunec so dosegle v 2. polovici šestdesetih let, drugega, še višjega, pa konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let. Kazalnik celotne rodnosti kaže stagnacijo v sedemdesetih na 2,2 (Statistični letopis 1980), v začetku osemdesetih pa padec pod raven enostavne reprodukcije prebivalstva ter postopno padanje na vrednosti okrog 1,5. To kaže, da imigracija ni imela zelenega učinka, čeprav so o blagodejnih reprodukcijskih učinkih imigracije v tistem času v nasprotju z javnim diskurzom razmišljali le redki. To lahko razberemo tudi iz statističnih podatkov za, denimo, Bosno in Hercegovino, ki je predstavljala emigracijsko območje velikemu delu slovenske imigracije in v tem oziru v veliki meri oskrbovala Slovenijo z dodatnim aktivnim prebivalstvom. Tudi tam je celotna rodnost že v sedemdesetih letih komaj zadoščala za enostavno reprodukcijo (WFA 2001), zato lahko gladko ovržemo hipotezo o prenosu učinkovitejšega rodnostnega obnašanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, saj se kvantitativno ni prav nič razlikovalo od slovenskega. Zaključimo lahko, da so imele priselitve v Slovenijo pretežno srednjeročne demografske učinke. Iz analize rodnosti po etnični pripadnosti, ki jo je izvedla Šircelj (1991, 342–344 in 357), je razvidno, da so višje transverzalne vrednosti izražali zgolj kazalniki celotne rodnosti, ne pa tudi longitudinalni kazalniki končnega potomstva. To lahko pomeni predvsem različno tempiranje rojstev sicer načrtovanega števila otrok in ne dejansko višje rodnosti. Šircelj dokazuje, da so imele Slovenke celo višjo rodnost od večine priseljenih žensk. To pomeni, da so priseljeni zgolj dodatno obnavljali in krepili mlajše in srednje skupine aktivnega prebivalstva, k višji rodnosti pa niso bistveno prispevali. Tako je prišlo zgolj do učinka retardacije staranja prebivalstva Slovenije, ki se je poneslo v devetdeseta leta in se pospešeno nadaljuje zaradi vitalnih in migracijskih trendov v Sloveniji.

Sicer se v zvezi s študijem migracij pojavlja vrsta problemov. Največkrat temu botrujejo neustrezni ali pomanjkljivo zbrani podatki o selicah, iz česar je težko odgovoriti na pomembna vprašanja o vzrokih in posledicah selitev. Omenimo le nekatera:

- opredeliti starostno, številčno in prostorsko distribucijo priseljenih in odseljenih;
- opredeliti aranžma priselitve in odselitve: ali so selitve povezane s »skupinskostjo«, ali gre za individualne ali selitve v parih;
- ali se selijo že formirane družine ali se oblikujejo šele v izseljenstvu;

- kako poteka postopek izbire partnerja v izseljenstvu, kaj prevlada pri izbiri, kakšna so dejstva (kdo so dejanski partnerji), kakšne so (bile) želje in kakšen je rezultat, v kolikšni meri se želje uresničujejo, v kolikšni meri gre za homogamijo;
- problem percepcije predhodnikov (odnos precedent – antecedent).

4.1.3 NARAVNO GIBANJE PREBIVALSTVA

Naravno gibanje prebivalstva je vitalna sestavina prebivalstva, ki je sestavljena iz rodnosti in smrtnosti. Če bi rodnost padla na nič, bi prebivalstvo začelo odmirati, naravnemu gibanju pa bi rekli naravni upad prebivalstva. V celoti vzeto rodnost ne le pogojuje smrtnost, pač pa tudi migracije, kolikor gre za redistribucijo presežkov prebivalstva.

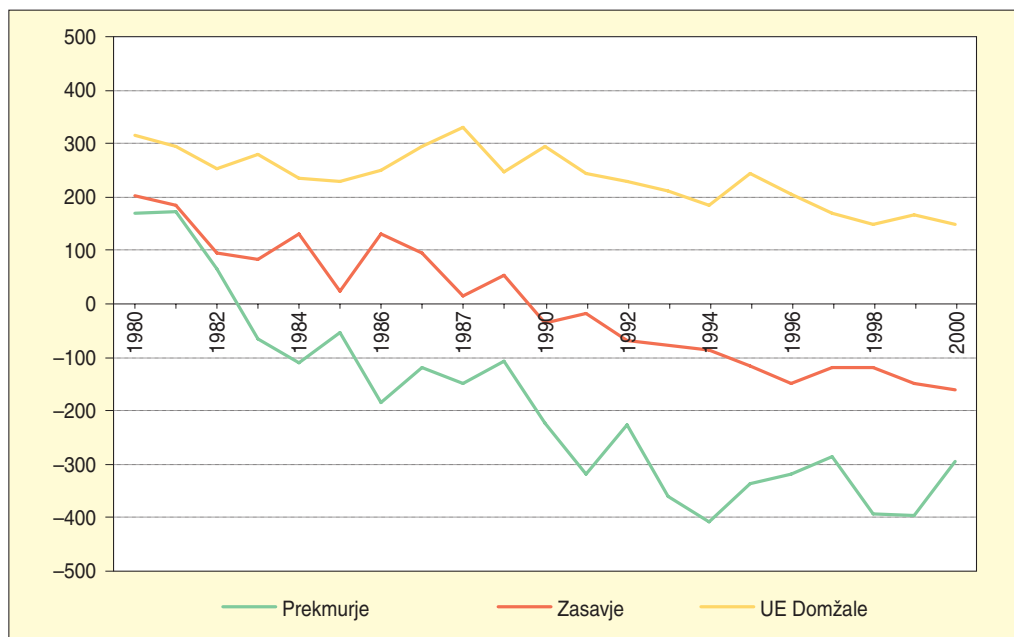
Naravno gibanje ugotavljamo na podlagi vitalne statistike. Gre za razliko med številom živorojenih in številom umrlih. Če število živorojenih presega število umrlih, potem govorimo o naravnem prirastku, v nasprotnem primeru pa, kot že rečeno, o naravnem upadu prebivalstva. Slika 15 prikazuje naravno gibanje prebivalstva na izbranih območjih.

S slike lahko razberemo, da se je v zadnjih dveh desetletjih naravni prirastek v glavnem zmanjševal. Razen v primeru domžalskega območja, ko je bil na letni ravni ves čas izkazan prirastek, je tako v Prekmurju kot v Zasavju prišlo do naravnega upadanja števila prebivalcev. To se je v Prekmurju zgodilo že sredi osemdesetih let, v Zasavju pa na prehodu v devetdeseta. Medtem ko se je v Prekmurju trend upadanja kljub precejšnjim nihanjem v zadnjem desetletju nekoliko umiril, se razmere na Zasavskem čedalje bolj zaostrejejo.

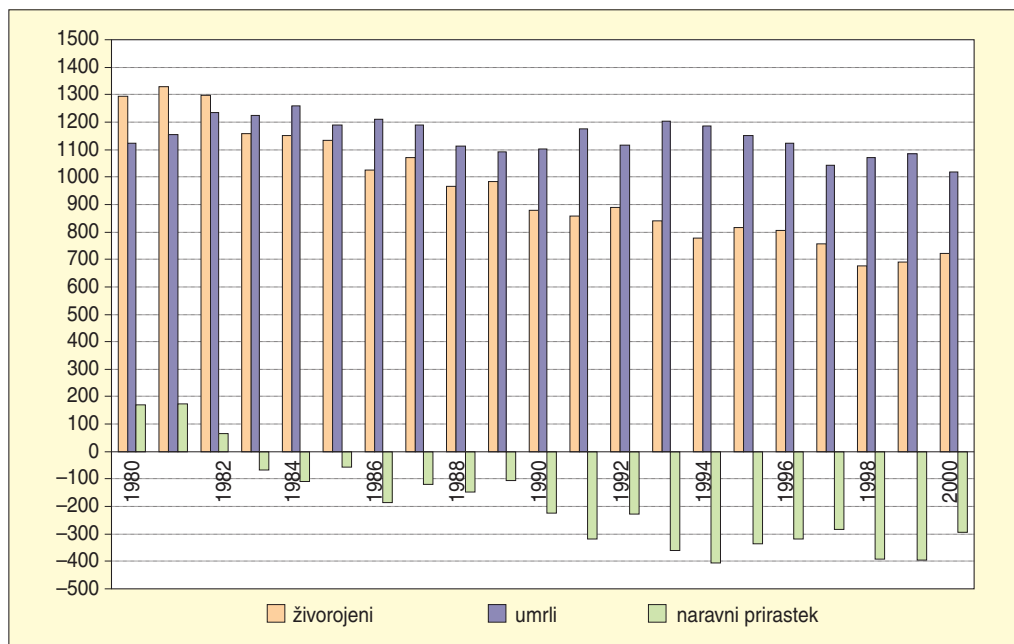
Ob interpretaciji naravnega prirastka oziroma upada moramo upoštevati še razmere, ki so pripeljale do določenih rezultatov. Nizek naravni prirastek lahko dajo bodisi visoka rodnost in visoka smrtnost bodisi nizka rodnost in nizka smrtnost. Tako je tudi visok naravni prirastek lahko posledica zelo nizke smrtnosti – ali visoke smrtnosti, če je obenem rodnost toliko višja. Obratno velja za naravni upad. Kljub temu, da se prebivalstvo Slovenije uvršča v star demografski režim, obstajajo regionalna odstopanja. Tako so razmere na področju smrtnosti še posebej zaostrene na območjih, kjer je emigracija osiromašila zaledje. Posledično se je zmanjšala fertilna populacija, ker je najbolj selilna, povečala pa se je starejša populacija, ki močno vpliva na kazalnike smrtnosti in seveda tudi na naravni prirastek. Fertilna populacija kljub povečani rodnosti ne zmora zagotavljati toliko prebivalcev, da bi nadomestili umrle. To je postalo v obdobju druge demografske tranzicije toliko bolj pereče, kar pa ne pomeni, da se ta rodna populacija sama ne obnavlja. Da se izognemo potencialni varljivosti podatkov, moramo uporabiti tudi sintetične demografske kazalnike.

Sestavini naravnega gibanja prebivalstva sta rodnost in smrtnost. Slike 16 do 18 prikazujejo razmerje med živorojenimi in umrli po koledarskih letih na posameznih območjih.

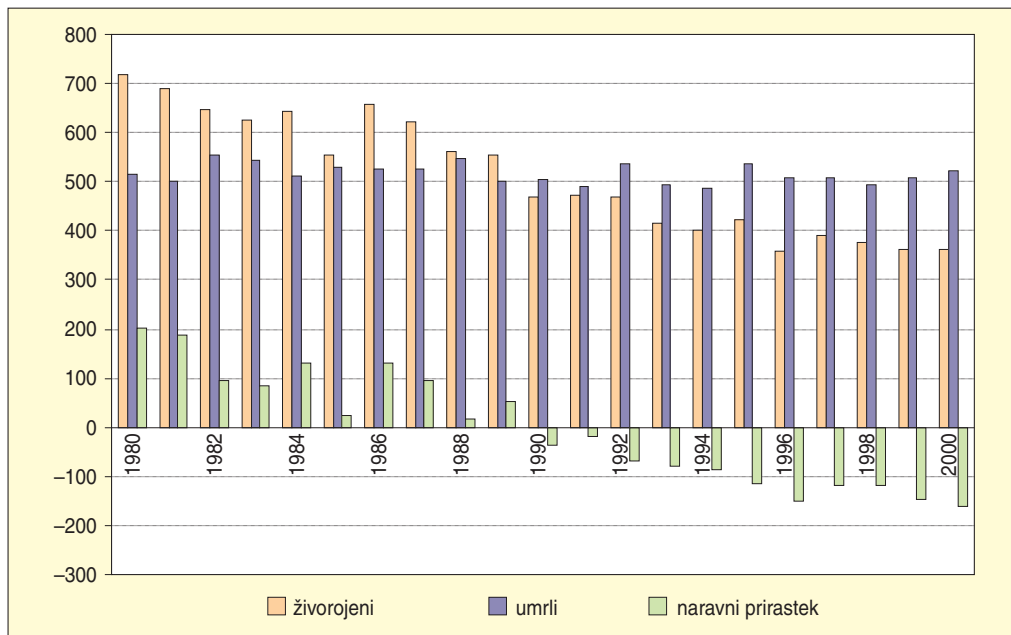
Na vseh treh območjih je opazno precej konstantno število umrlih, ki še najbolj niha v Prekmurju z opazno tendenco upadanja v zadnjih nekaj letih. V Zasavju in na Domžalskem pa kaže, da v zadnjih petih do desetih letih število umrlih rahlo narašča. To je sicer povezano tudi s skupnim številom prebivalcev posameznih območij, hkrati pa opozarja tudi na potencialno povečevanje deleža starejših. Slednje je logična posledica priseljevanja rodne populacije, kar se po določenem času pozna na številčnosti višjih starostnih skupin. Iz podatkov o migracijah lahko razberemo, da v našem primeru to še najbolj velja za območje UE Domžale. Natančnejšo interpretacijo lahko podamo, če število umrlih primerjamo s skupnim številom prebivalcev. Ena od mer smrtnosti je splošna stopnja smrtnosti ali mortalitete, ki jo za neko leto izračunamo na podlagi deleža umrlih glede na srednje letno prebivalstvo. Če nimamo na voljo dovolj podatkov, si lahko pomagamo z ocenami in povprečki. V Prekmurju se je v zadnjem desetletju število prebivalcev gibalo med 86 in 90 tisoč, število umrlih pa med 1000 in 1200. Če kot oceno vzamemo aritmetično sredino zadnjih desetih let 1117 umrlih na 88.519 prebivalcev letno, vidimo, da se je splošna stopnja smrtnosti gibala okrog 12,6 promilov. Po istem postopku lahko ocenimo splošno stopnjo smrtnosti za drugi dve območji. Vrednost tega kazalnika se v Zasavju giblje okoli 10,9 promilov, v UE Domžale pa okoli 7,3 promilov. Če odmislimo razlike med območji z vidika povprečnega življenjskega pričakovanja,

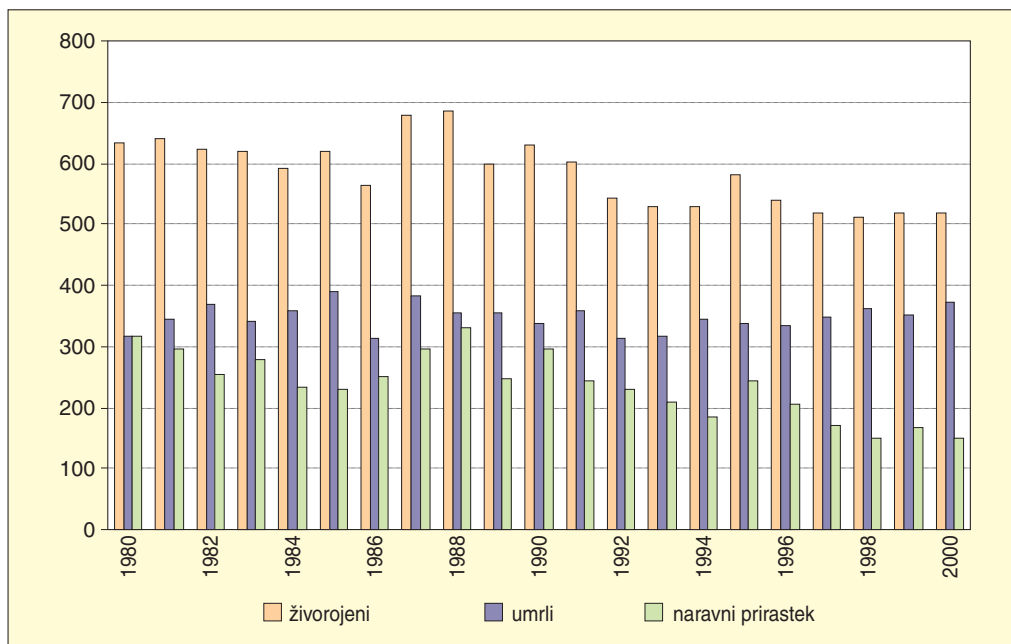
Slika 15: Naravno gibanje prebivalstva na izbranih območjih med letoma 1980 in 2000 (Statistični letopisi SRS in RS 1981–2001).

Slika 16: Število živorojenih in umrlih v Prekmurju po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000 (Statistični letopisi SRS in RS 1981–2001).

Slika 17: Število živorojenih in umrlih v Zasavju po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000 (Statistični letopisi SRS in RS 1981–2001).

Slika 18: Število živorojenih in umrlih v UE Domžale po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000 (Statistični letopisi SRS in RS 1981–2001).

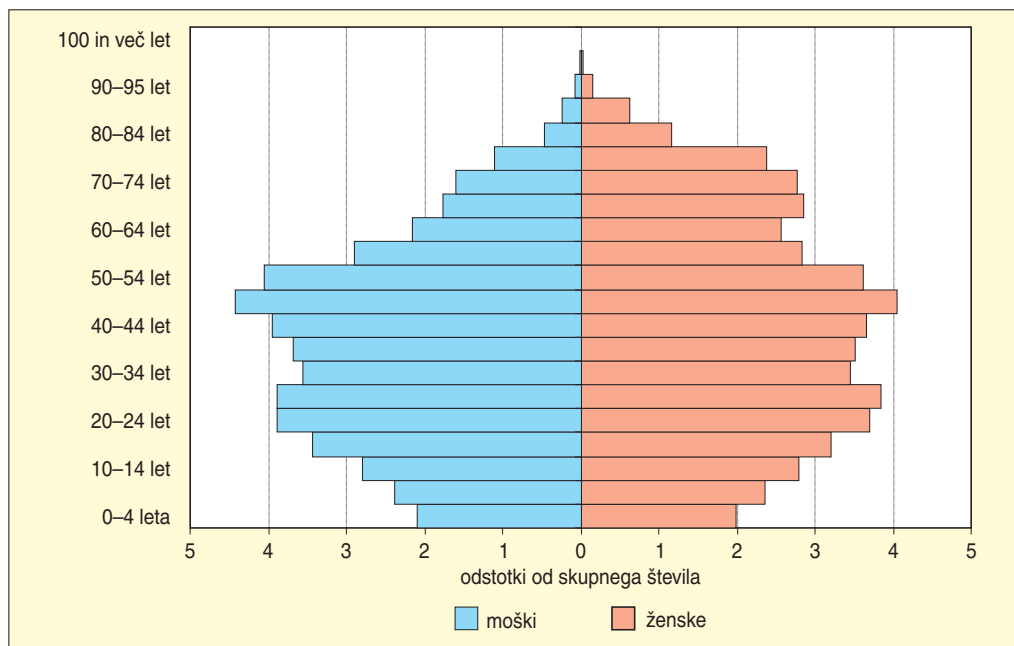
vidimo, da ima Domžalsko območje zaenkrat najugodnejšo starostno strukturo prebivalstva, saj umrli predstavljajo najmanjši delež med območji. Seveda le na podlagi tega podatka ne moremo vedeti, kako so številčno zastopane posamezne mlajše starostne skupine. Na podlagi ugotovitve, da se število živorojenih v UE Domžale kljub splošnemu dviganju števila prebivalcev zmanjšuje, lahko v bodočnosti pričakujemo zaostritev demografskih razmer tudi na tem območju.

Prej omenjeni postopek ocene splošne stopnje smrtnosti lahko uporabimo tudi za rodnost. V Prekmurju je splošna stopnja rodnosti okrog 8,8, v Zasavju okrog 8,7, v UE Domžale pa 11,4 promila. S tega vidika je v najslabšem položaju Zasavje. Tako smo lahko videli, da je pomembno med seboj primerjati obe sestavini naravnega gibanja in ne obravnavati zgolj naravnega prirastka, čeprav je slednji odločilen za rast prebivalstva. Tudi za naravni prirastek lahko računamo oceno splošne stopnje po prejšnji približni metodi. Lahko pa jo izračunamo preprosto tako, da splošno stopnjo smrtnosti odštejemo od splošne stopnje rodnosti. V obeh primerih je rezultat enak, če smo dovolj natančno zaokroževali dobljene vrednosti. Ocena splošne stopnje naravnega prirastka je v Prekmurju približno $-3,3$, v Zasavju $-2,2$, v UE Domžale pa $4,1$ promile letno. Iz tega vidimo, da je v najslabšem položaju Prekmurje zaradi velikega učinka smrtnosti v naravnem gibanju prebivalstva.

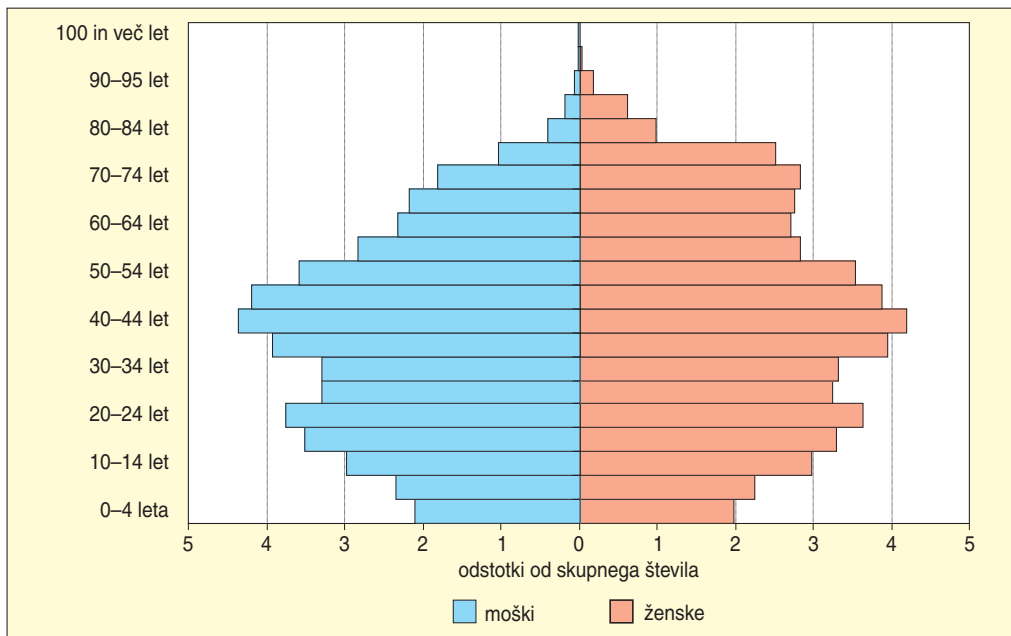
V nadaljevanju bomo uporabljali druge kazalnike rodnosti, ki so natančnejši od splošne stopnje natalitete. Slednja je preveč odvisna od starostne strukture.

4.1.4 STAROSTNA STRUKTURA IZBRANIH PREBIVALSTEV

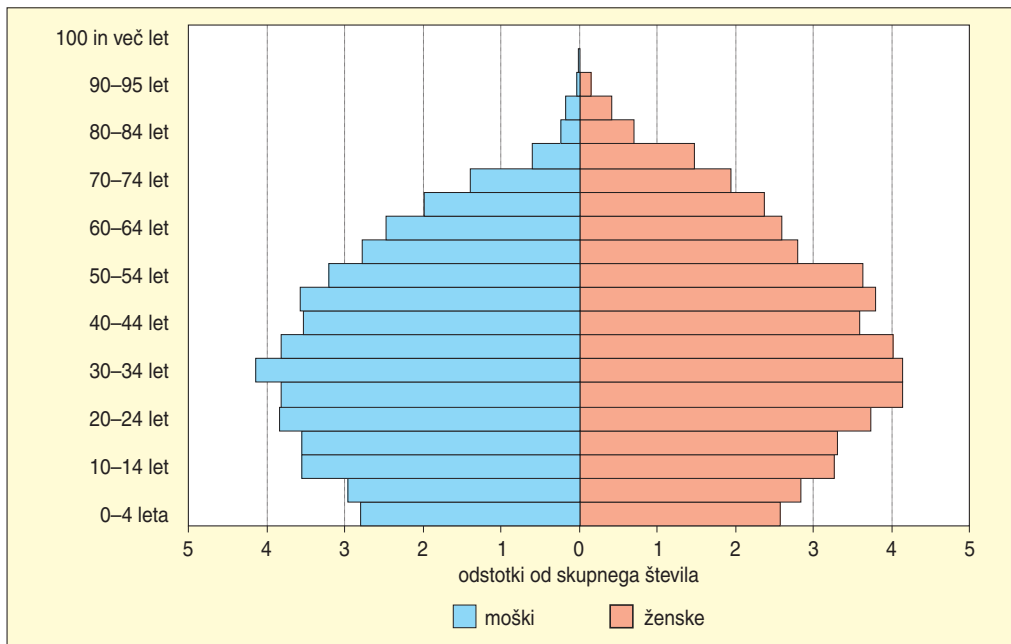
Za boljše razumevanje naravnega gibanja prebivalstva je treba spoznati starostno sestavo prebivalstev posameznih območij. Prikazali jo bomo s pomočjo starostne piramide na podlagi podatkov iz leta 2001. Posamezne petletne starostne skupine so prikazane z odstotki od skupnega števila prebivalcev določenega območja.

Slika 19: Starostna piramida Prekmurja v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001) (Banka statističnih podatkov, SURS).

Slika 20: Starostna piramida Zasavja v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001) (Banka statističnih podatkov, SURS).

Slika 21: Starostna piramida UE Domžale v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001) (Banka statističnih podatkov, SURS).

Starostne piramide kažejo, da so vsa tri prebivalstva v situaciji, ko mlajše generacije številčno več ne morejo nadomestiti tistih v rodnem obdobju. V tem pogledu je posebej pomembna številčna zastopanost petletnih starostnih skupin na ženskem delu piramide (Jakoš 1993). Po biološki zakonitosti je rojenih za približno šest odstotkov več dečkov kot deklic. Za dosego enostavne reprodukcije bi morala vsaka ženska v svojem življenju roditi eno deklico. Če pogledamo starostne piramide s tega vidika, hitro opazimo, da niti na območju UE Domžale ni zadostne regeneracije ženskega prebivalstva. To pa je pomembna informacija za nadaljnji številčni razvoj prebivalstva, saj lahko brez težav ugotovimo, da se bo v nekaj generacijah tudi tu število prebivalstva začelo zmanjševati. Tak razvoj lahko preprečita le sprememba rodnostnega obnašanja, ki je v doglednem času še ni pričakovati, ali pa imigracija.

Danes narašča število prebivalcev le še na domžalskem območju, in sicer zaradi ugodnih učinkov starostne strukture, ki časovno odmaknejo in s tem prikrijejo globoke spremembe rodnostnega obnašanja, ki so se že zgodile.

Poleg grafičnega prikaza starostne strukture je uveljavljen še en prikaz ali bolje rečeno kazalnik za približno ocenjevanje vitalnosti nekega območja in pripadajočega prebivalstva. To je indeks starosti (Friganovič 1978, 111; Pelc 1993, 35), ki smo ga omenili že v metodološkem delu. Računamo ga na podlagi razmerja starejšega napram mlajšemu prebivalstvu nekega območja, pove pa nam, koliko starih živi ob 100 mladih na nekem območju. V našem primeru bomo primerjali v slovenski literaturi najpogosteje uporabljeno razmerje med starejšimi od 64 let in mlajšimi od 15 let. S tem smo se omejili na delovno neaktivno prebivalstvo.

*Preglednica 7: Indeksi starosti po podatkih srednjega letnega števila prebivalcev leta 2001 po posameznih območjih (Banka statističnih podatkov, SURS; * – podatek za 30. 6. 1999).*

območje	indeks starosti $P = (\text{starejši od 64}) : (\text{mlajši od 15}) \cdot 100$
Prekmurje	105,6
Zasavje	106,7
UE Domžale	63,6
Slovenija*	83,7

Na preglednici 7 vidimo, da imata zelo neugoden indeks starosti Zasavje in Prekmurje, medtem ko je na Domžalskem ugodnejši. Če indeks starosti primerjamo s slovenskim povprečjem, vidimo, da je domžalsko območje v bistvu izredno vitalno. Če ta podatek primerjamo z vrednostmi za konec osemdesetih in začetek devetdesetih let 20. stoletja, pa bi tudi Domžalsko območje ob današnjih razmerah sodilo med manj vitalna območja Slovenije, saj so se tedaj indeksi starosti gibal med 50 in 60.

Na drugi strani (Zasavje, Prekmurje) se jasno kaže proces izumiranja oziroma depopulacije, saj število starejših po omenjenem indeksu že presega število mlajših. Obeti za bodočnost niso nič kaj rožnati, saj bodo v razred starejših kmalu dospele najštevilčnejše generacije, ki so danes stare okoli 50 let. Tudi na Domžalskem se utegnejo razmere zaostriti, če ne bo večjega prirastka v mlajših generacijah.

Težava tega kazalnika je velika robustnost, ki ne pove nič o obsegu aktivnega prebivalstva. Tako so lahko indeksi enaki za območje s trebušasto starostno piramido ali pa za območje s po starosti simetrično dvojno pahlačasto starostno piramido (razširjeno navzdol in navzgor) z velikim primanjkljajem aktivnega prebivalstva. Zato bi ga bilo potrebno »obtežiti« z nekim koeficientom aktivnega prebivalstva, ki bi mu dal realnejšo vrednost.

Klasični kazalniki rodnosti in naravnega gibanja prebivalstva torej kažejo relativno ugoden demografski razvoj na Domžalskem, zaradi učinkov neugodne starostne strukture pa se posebej v Prekmurju demografske razmere celo preveč zaostrijo. To do neke mere potrjuje tudi indeks starosti, ki kaže na nekoliko boljše razmere v Prekmurju kot v Zasavju. Po drugi strani to ne pomeni, da je, denimo, smrtnost v Prekmurju v resnici nižja. Vendar je delež, izražen v promilih, višji predvsem zaradi številčne izčrpanosti fertile populacije, ki se je od tod v desetletjih po drugi svetovni vojni masovno izseljevala (Olas 1978;

Belec in Olas 1982; Klemenčič 1991 in 1995). Poleg tega se je spremenilo tudi rodnostno obnašanje, ki je prineslo zmanjšanje števila živorojenih, s tem pa ni moglo več nadomestiti emigracijskega primanjkljaja. Tako sta se Prekmurje in v zadnjem desetletju tudi Zasavje prelevila iz emigracijsko-vitalno-ekspanzijskih območij v emigracijsko-odmirajoči-depopulacijski območji (Friganović 1987).

4.1.5 CELOTNA RODNOST KOT SINTETIČNI IN STAROSTNO-SPECIFIČNE STOPNJE RODNOSTI KOT ANALITSKI KAZALNIK REZULTATA RODNOSTNEGA OBNAŠANJA PREBIVALSTVA

Omenili smo, da vsi kazalniki niso enako primerni za obravnavo tako zapletenega fenomena, kot je rodnostno obnašanje. Zato smo morali izbrati tak kazalnik, ki bo najenostavnejše in najbolj sintetično predočil stanje na rodnostnem področju. Na podlagi opredelitve stanja pa se bomo podali v iskanje vzrokov globokih sprememb v rodnostnem obnašanju.

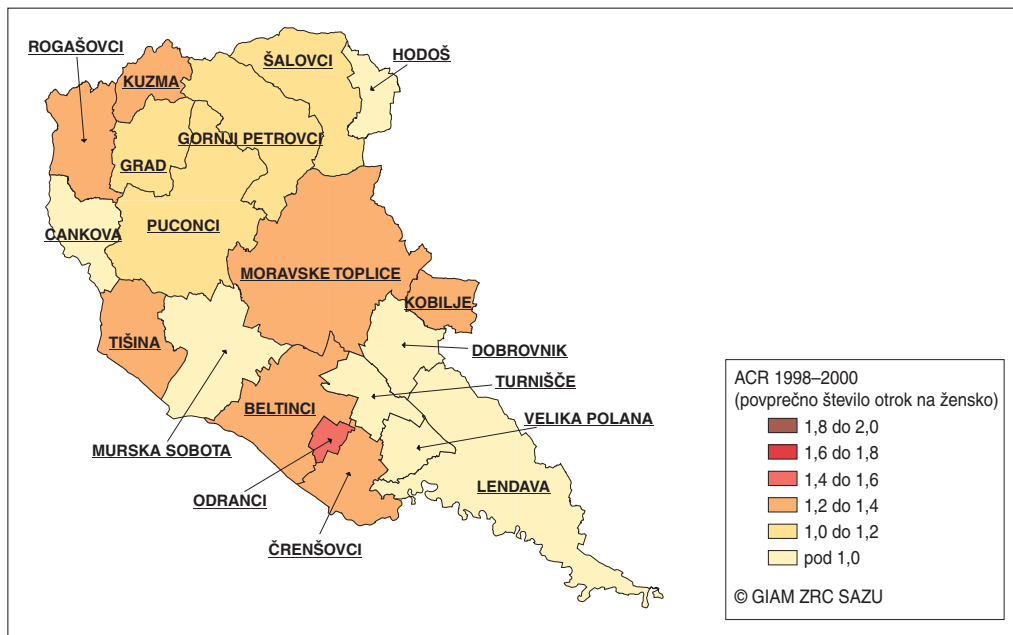
Za opredelitev stanja in za primerjavo časovnih sprememb smo uporabili kazalnik celotne rodnosti, o čemer je že bilo govora. Najhitrejša in z vidika potrebnih podatkov najenostavnejša metoda prikaza stanja rodnosti v nekem trenutku ali obdobju je aproksimativna celotna rodnost. To je poenostavljena metoda, ki je rezultatsko podobna celotni (totalni) rodnosti, ki jo bomo prav tako uporabili. Slednjo izračunavamo na podlagi starostno-specifičnih stopenj rodnosti, ki so nepogrešljiv analitski pripomoček za starostno porazdelitev rodnosti in jih bomo prav tako uporabili za primerjavo med območji.

Kot smo omenili že v metodološkem delu, bomo rezultate prikazovali v čim bolj sintetični obliki. Poleg preglednic in grafikonov bomo uporabili kartografsko metodo na primer za podatke po naseljih, ki bi sicer terjali preobsežen prostor.

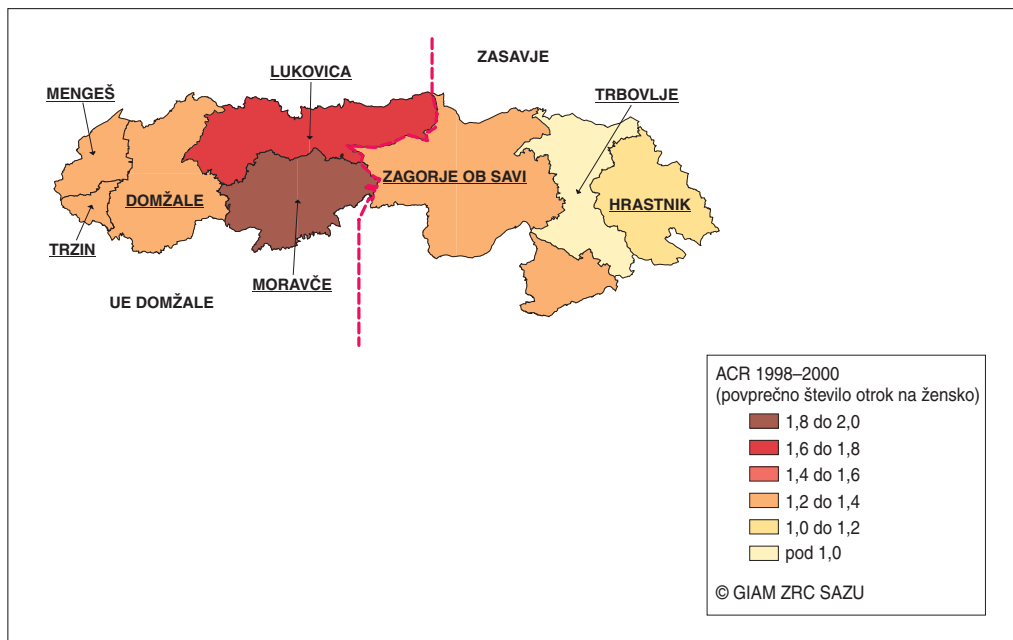
Izbrana območja glede na raven rodnosti niso notranje homogena. V preglednici 8 so prikazane vrednosti celotne rodnosti na ravni občin med letoma 1998 in 2000. Vrednosti celotne rodnosti, izračunane iz triletnega povprečja števila živorojenih in srednjega števila prebivalcev v istem obdobju, so primernejše za manj številčne populacije, kjer je rojstev že zaradi tega manj (Šircelj 1991).

Preglednica 8: Aproksimativna celotna rodnost (ACR) med letoma 1998 in 2000 na izbranih območjih (Statistični letopis 1999–2001).

občine	ACR	občine	ACR
Moravče	1,84	Turnišče	0,94
Lukovica	1,71	Murska Sobota	0,94
Odranci	1,47	Trbovlje	0,92
Črenšovci	1,38	Hodoš	0,91
Kuzma	1,37	Lendava	0,90
Mengeš	1,35	Dobrovnik	0,90
Domžale	1,31	Velika Polana	0,88
Zagorje ob Savi	1,30	upravne enote	ACR
Rogašovci	1,30	Murska Sobota	1,10
Kobilje	1,27	Lendava	1,04
Trzin	1,24	Zagorje ob Savi	1,30
Beltinci	1,24	Hrastnik	1,04
Tišina	1,22	Trbovlje	0,92
Moravske Toplice	1,21	Domžale	1,39
Puconci	1,19	območja	
Šalovci	1,14	Prekmurje	1,08
Gornji Petrovci	1,10	Zasavje	1,09
Hrastnik	1,04	Upravna enota Domžale	1,39
Grad	1,01		
Cankova	0,97		

Slika 22: Ocena celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000 po občinah Prekmurja (Statistični letopis RS 1999–2001).

Slika 23: Ocena celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000 po občinah Zasavja in UE Domžale (Statistični letopis RS 1999–2001).

Iz preglednice 8 lahko razberemo, da sta si Prekmurje in Zasavje precej podobna z vidika ocene celotne rodnosti. Rahlo navzgor odstopa UE Domžale, vendar je bistvena ugotovitev ta, da vsa območja daleč zaostajajo za potrebnih 2,1 otroka v povprečju na eno žensko, če želimo, da se prebivalstvo v enakem obsegu obnavlja po naravni poti. Razponi gibanja vrednosti ACR znotraj posameznih območij so precejšnji posebej na ravni občin. V Prekmurju je v nekoliko boljšem položaju UE Murska Sobota, v Zasavju pa UE Zagorje. Zagorje tudi na splošno prispeva največ k temu, da Zasavje v celoti dosega skoraj identično povprečje kot Prekmurje. Med vsemi upravnimi enotami je v najslabšem položaju Trbovlje, kjer se je na 100 žensk med letoma 1998 in 2000 rodilo le 92 otrok. Ali je tako stanje posledica splošne družbenogospodarske krize, ali je prišlo do tega zaradi novih vzorcev obnašanja, ali česa tretjega, kakšno vlogo ima pri tem geografsko okolje? Odgovore na ta vprašanja lahko odkrije le poglobljena raziskava dejavnikov rodnosti.

Na ravni občin je stanje še pestrejše (sliki 22 in 23) in že ponuja delni vpogled v regionalnogeografske razsežnosti učinkov rodnostnega obnašanja. Če smo še pred analizo statističnih podatkov pričakovali, da terciarizacija in splošna gospodarska in posledično deloma tudi družbena razvitost ugodno vplivata na rodnostno obnašanje, nam UE Domžale pod drobnogledom pokaže, da to ne drži. Kamniškobistriška ravnina in še posebej njen južni del, ki ga predstavljajo občine Trzin, Mengeš in Domžale, ki so gonilo gospodarskega razvoja UE Domžale, ima komaj kaj višjo rodnost, kot je slovensko povprečje (1,21 leta 1999). Zato pa so rodnostne razmere v Moravčah in Lukovici bistveno ugodnejše, vrednosti ACR pa skorajda zadoščajo za generacijsko obnavljanje lokalnega prebivalstva.

V Prekmurju je razpon med najvišjo in najnižjo vrednostjo podoben kot na Domžalskem – okrog 0,60. Nad slovenskim povprečjem so osrednji in severni del Dolinskega ter severozahodno Goričko, pod povprečjem pa osrednje in vzhodno Goričko ter širša območja urbaniziranih naselij na Ravenskem in Dolinskem.

Šele na podlagi teh podatkov vidimo, kako zmotno sliko lahko dajejo nekateri klasični kazalci reprodukcije prebivalstva, kot so denimo splošna stopnja rodnosti ali indeks starosti.

Porazdelitev rojstev po starosti mater lahko najbolje opredelimo s starostno-specifičnimi stopnjami rodnosti. Te stopnje povejo, kakšna je bila realizacija rodnosti v posameznih starostnih skupinah. V našem primeru smo uporabili petletne starostne skupine žensk v rodni dobi in jih kvantitativno primerjali s številom živorojenih otrok materam v pripadajoči petletni starostni skupini. Rezultati so sicer natančnejši, če izračunamo enoletne starostno-specifične stopnje rodnosti, vendar je računanje precej zamudnejše, hkrati pa potrebujemo bolj specificirane in obsežnejše podatke. Petletne skupine po drugi strani omogočajo večjo preglednost, saj so rezultati strnjeni v sedem skupin.

Na sliki 24 so prikazane starostno-specifične stopnje rodnosti v treh izbranih območjih na podlagi podatkov iz leta 2000. Vidimo lahko pomembno razliko v tempiranju rodnosti. Vsa območja imajo skupno lastnost v tem, da je bila najaktivnejša starostna skupina 25–29. Razlike nastopijo v drugi najaktivnejši starostni skupini. V Prekmurju je to skupina 20–24 let. V Zasavju tudi, vendar je skoraj izenačena s starostno skupino 30–34, ki na območju UE Domžale prevzema drugo mesto po rodnostnem učinku. Tu se kaže tudi pomembna diferenciacija med območji, saj je posebej v UE Domžale očitno prelaganje rojstev v višje starostne skupine. Tako ima domžalsko območje skoraj dvakrat višjo stopnjo rodnosti od ostalih dveh območij v skupinah 35–39 in 40–44. V slednji so vrednosti višje kot v skupini 15–19, medtem ko velja za Prekmurje in Zasavje obratno. Obstaja pa še ena dokaj pomembna razlika med tremi območji: namreč v UE Domžale starostna skupina 45–49 postane popolnoma neaktivna, medtem ko v preostalih dveh območjih tudi v tej starostni skupini najdemo nekaj primerov rojstev.

Če seštejemo starostno-specifične stopnje rodnosti, dobimo celotno rodnost, kot jo izračunava denimo Statistični urad RS. Po tej metodi izračuna celotne rodnosti so vrednosti v letu 2000 precej podobne vrednostim izračuna aproksimativne celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000. V letu 2000 je tako celotna rodnost dosegla vrednost 1,13 v Prekmurju, 1,16 v Zasavju in 1,33 v UE Domžale. Za to metodo je značilno, da je število rojstev »obteženo« z velikostjo starostnih skupin, katerim pripadajo matere. To pomeni predpostavko, da bo končna rodnost teh populacij enaka specifični porazdelitvi po starosti v danem

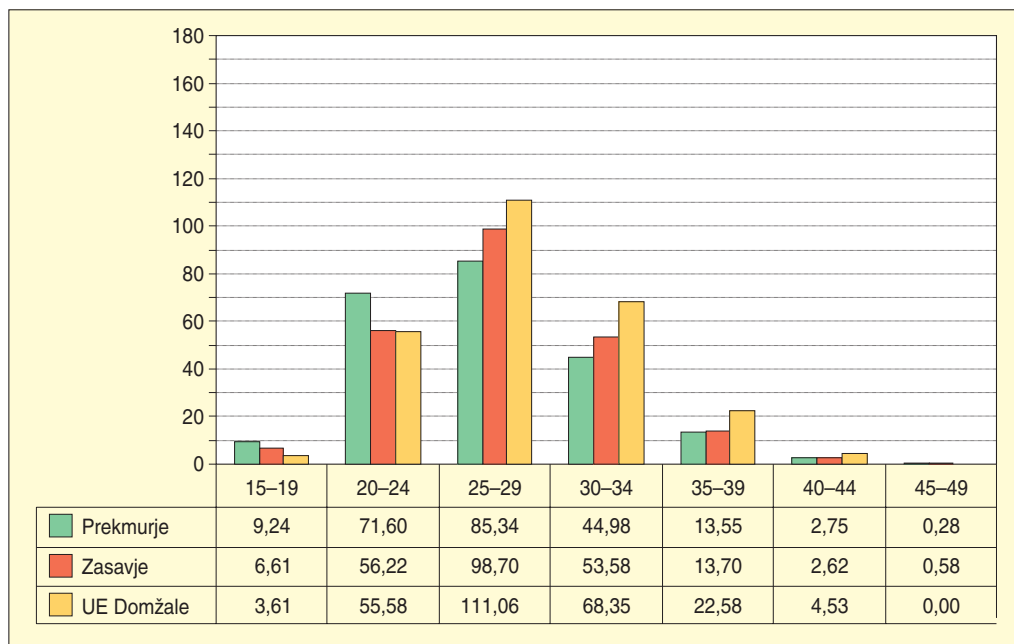
letu. V primerjavi končnega potomstva in celotne rodnosti v metodološkem poglavju smo videli, da je tako sklepanje lahko napačno, saj je značilnost rodnosti v času ravno variabilnost po starosti mater. To lahko dokažemo tudi s porazdelitvijo rojstev po starosti mater za prejšnja presečna obdobja.

Na sliki 25 vidimo, da je bilo leta 1981 najaktivnejše rodnostno obdobje žensk v starosti od 20 do 24 let. Medtem ko so višje starostne skupine podobno rodnostno aktivne tudi leta 2000, sta skupini 15–19 in 20–24 do leta 2000 izredno upadli. Časovno težišče rojevanja se je premaknilo proti tridesetim letom. Primerjava med letoma 1981 in 2000 ne kaže zgolj časovnega odloga glavnine rojstev, temveč predvsem opuščanje rojevanja v zgodnejših letih rodne obdobja. Posledica tega je drastično znižanje celotne rodnosti. Še leta 1981 so se vrednosti tega kazalnika na vseh treh območjih gibale okoli 2,0, leta 2000 pa dosega le še dobro polovico ali dve tretjini prejšnjih vrednosti. Največje znižanje beležimo v Prekmurju – z 2,05 na 1,13. Dosti bolje pa ni niti v Zasavju (z 1,86 na 1,16) niti v UE Domžale (z 2,08 na 1,33).

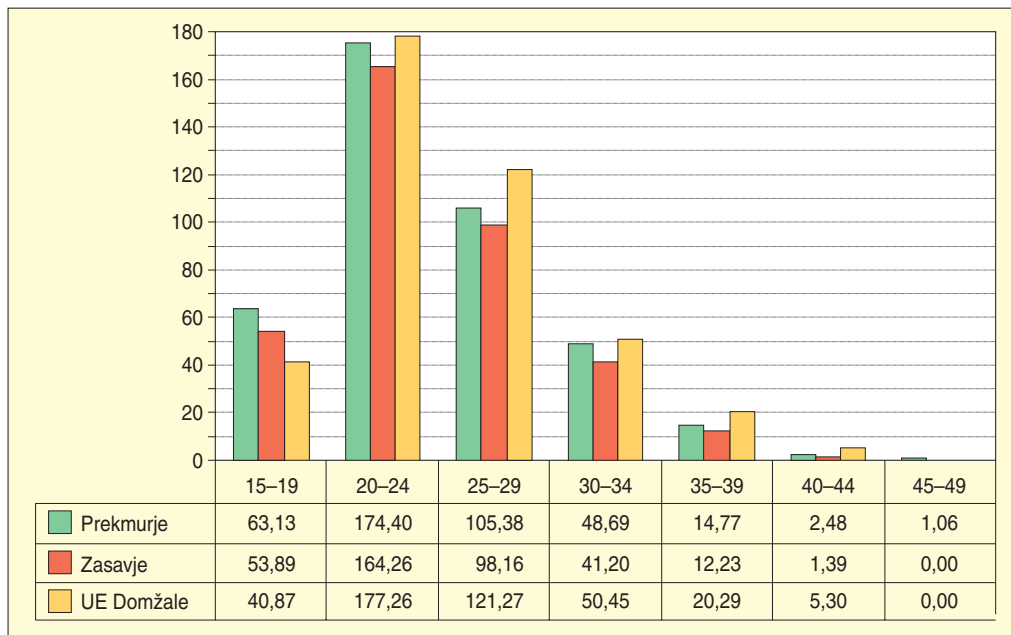
Presečne vrednosti leta 1991 kaže slika 26. Celotna rodnost se je v primerjavi z letom 1981 najbolj znižala v Prekmurju, druge značilnosti, povezane z razporedom rojstev po starosti, pa so ostale v vseh območjih enake. To pomeni, da so glavnino rojenih prispevale matere v starostni skupini 20–24.

Drugi demografski prehod se je v Prekmurju in UE Domžale začel v osemdesetih letih 20. stoletja, medtem ko se je v Zasavju začel že nekaj let prej. To pomeni približno 15 let kasneje kot v zahodni Evropi (Kaa 1987). Ta prehod se je izvršil relativno hitro, saj podatki za leto 1991 (slika 26) kažejo vrednosti celotne rodnosti le za približno 0,20 višje od današnjih. Prekmurje (1,34) je v podobnem položaju kot Zasavje (1,32), nekoliko bolje je le na Domžalskem (1,63). Iz tega lahko zaključimo, da se negativna gibanja ravni rodnosti v devetdesetih letih postopno umirjajo, ničesar pa ne izvemo o tem, ali se bo takšen trend nadaljeval in do katere mere.

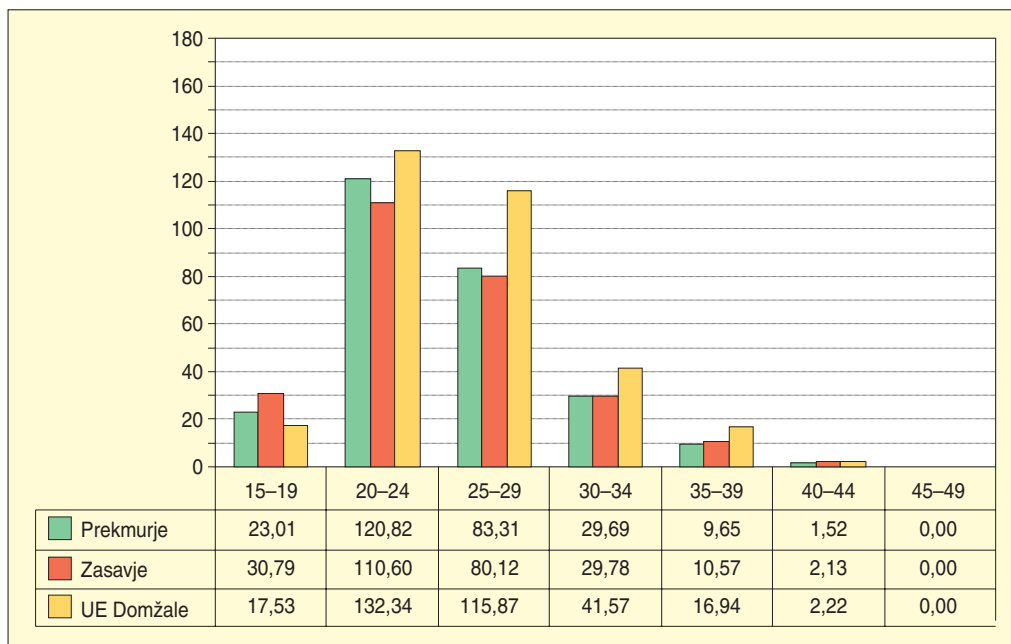
Če primerjamo vsa tri presečna obdobja, se je zgodil zanimiv preobrat. Na podlagi podatkov lahko leta 2000 opazimo relativno in absolutno zvišanje števila rojstev v starostnem razredu 30–34, in sicer po tem, ko se je zastopanost tega razreda leta 1991 glede na leto 1981 najprej zmanjšala. To potrjuje

Slika 24: Starostno-specifične stopnje rodnosti po izbranih območjih leta 2000 (Statistični letopis RS 2001, neobjavljeni podatki SURS).

Slika 25: Starostno-specifične stopnje rodnosti leta 1981 na izbranih območjih (Popis prebivalstva 1981, neobjavljeni podatki SURS; * – stopnje so izračunane na podlagi podatkov popisa prebivalstva 1981).

Slika 26: Starostno-specifične stopnje rodnosti leta 1991 na izbranih območjih (Statistični letopis RS 1992, neobjavljeni podatki SURS).

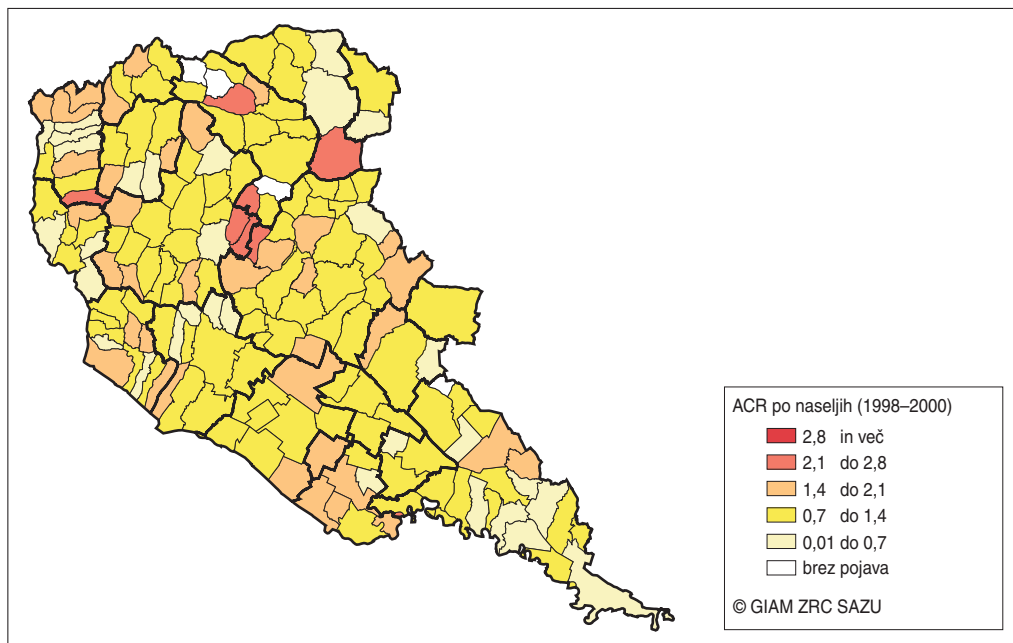
tezo, da je prišlo do dejanskega prelaganja rojstev v višje starostne razrede, kar pa tudi pomeni, da se bo morda raven celotne rodnosti v prihodnjem desetletju začela ponovno dvigovati. To bi bila logična posledica, če bi ženske ne le obdržale, temveč tudi uresničile norme, cilje in hotenja po dveh otrocih. Pomembno vlogo pri tem gotovo igra tudi realno podaljševanje izobraževanja žensk. Višja izobrazba pomeni načeloma več informacij, to pa verjetno vodi k manjšemu »tveganju«, posledično pa k zaželeni večji socialni varnosti. Posledica tega so osebne želje po samouresnitvi in osebni ekonomski preskrbljenosti, ki naj bi bila šele temelj za oblikovanje družine (Kaa 1987). To pa se časovno čedalje bolj premika proti tridesetim letom ali celo v trideseta, kar konec koncev kažejo tudi podatki.

4.1.6 PRIMERJAVA NEKATERIH KULTURNIH IN SOCIOEKONOMSKIH ZNAČILNOSTI IZBRANIH PREBIVALSTEV IN NJIHOVEGA RODNOSTNEGA OBNAŠANJA

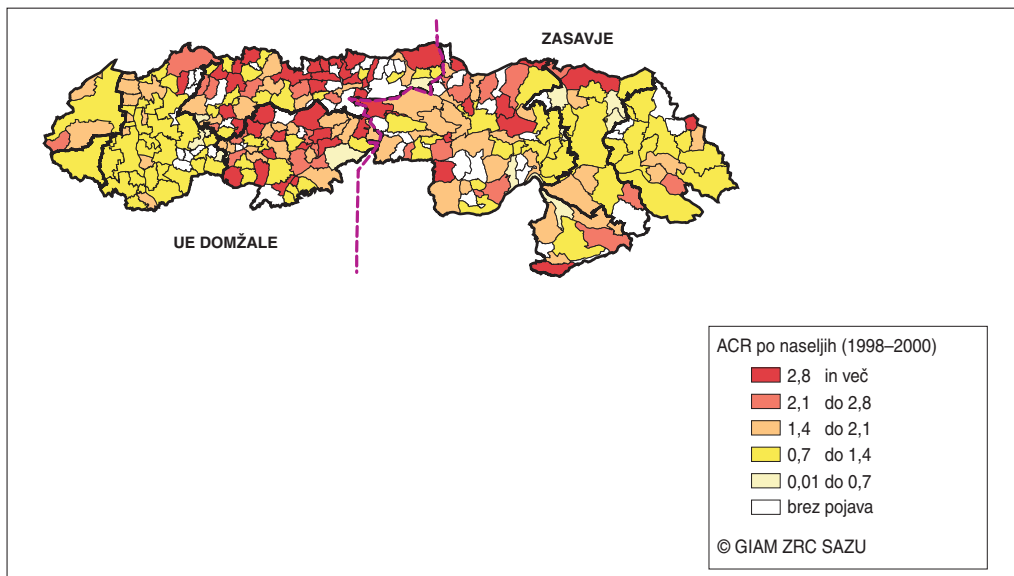
V nadaljevanju bomo poskusili opredeliti vlogo nekaterih socioekonomskih in kulturnih značilnosti pri rodnostnem obnašanju izbranih prebivalstev. Za izhodišče bo služilo triletno povprečje ocene celotne rodnosti po naseljih. Te vrednosti bomo primerjali z izbranimi statističnimi podatki in ob tem poskusili ugotoviti, ali obstajajo kakšne zakonitosti oziroma ali podatki kažejo medsebojno povezanost.

Sliki 27 in 28, ki bosta služili za izhodišče primerjav, prikazujeta geografsko porazdelitev ocenjene celotne rodnosti na prostorski ravni območij naselij. Ocenjena celotna rodnost v izbranih območjih se nanaša na zadnja tri leta, za katera razpolagamo s podatki, torej za obdobje med letoma 1998 in 2000.

Za različne vrednosti aproksimativne celotne rodnosti obstajajo vzroki, ki izhajajo iz specifične regionalnogeografske strukture posameznega območja. Da bi se sploh lahko lotili opredeljevanja vzročnosti rodnostnega obnašanja, moramo najprej ugotoviti prostorske značilnosti pojava, ki ga preučujemo. Skupek

Slika 27: Geografska porazdelitev učinkov rodnostnega obnašanja po naseljih Prekmurja med letoma 1998 in 2000 (Statistični urad Republike Slovenije, statistična raziskovanja Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje. Uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, dovoljena z navedbo vira).

Slika 28: Geografska porazdelitev učinkov rodnostnega obnašanja po naseljih Zasavja in UE Domžale v med letoma 1998 in 2000 (Statistični urad Republike Slovenije, statistična raziskovanja Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje. Uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, dovoljena z navedbo vira).

pokrajinitvornih elementov ali njihovih sestavin nosi odgovor, zakaj je rodnostna situacija na različnih območjih različna, in še posebej, zakaj obstajajo precejšnje razlike na mikronivoju. Vendar ni dovolj poznavanje mikrorazmer. Ker so vsa območja v določeni interakciji s svojo ožjo in širšo okolico, je potrebno poznati tudi širši kontekst dogajanja.

Če pogledamo sliki 27 in 28, lahko že na oko ocenimo, da so območja relativno višje rodnosti odmaknjena od večjih urbanih središč in pomembnejših prometnic. Za ta območja je značilna tudi relativno večja razgibanost površja v njihovi širši okolici. Temu primerna je tudi poselitev oziroma oblika naselij: ta so pretežno razložena, pogosteje se pojavljajo tudi osamljene hiše (kmetije). Za ta območja sta značilna tudi večja ogozdenost in večji delež agrarnega prebivalstva.

Ali je razlog za relativno višjo rodnost modernizacija, ki se počasneje širi v periferna območja, ali celo perifernost sama? Kako na rodnostno obnašanje vpliva meja oziroma obmejna lega? Kaj za raven rodnosti pomeni etnična ali verska pripadnost? Kako na rodnost vpliva izobrazba? Ali večji delež kmečkega prebivalstva pomeni višjo rodnost? Ali imajo mestna okolja in obmestja manjšo rodnost v primerjavi z nemestnimi območji? Kako na rodnostno obnašanje vpliva višina dohodkov? Ali zaposlenost žensk negativno vpliva na rodnost? Kakšno vlogo ima za starše njihova osebna varnost in kakšno ekonomska koristnost otrok? Ali se tudi s tega vidika odločajo za večje število otrok? Podobnih vprašanj si lahko zastavimo še veliko. Če imamo na voljo dovolj podatkov, lahko na nekatera poskušamo tudi odgovoriti.

4.1.6.1 Etnična struktura

Etnično pripadnost uvrščamo med kulturne značilnosti prebivalstva. Poznamo veliko primerov, ko se različne etnične skupine rodnostno različno obnašajo. Nam najbolj znan primer so Albanci na Kosmetu. Zanje je že tradicionalno značilna visoka rodnost, ki je sredi prejšnjega stoletja dosegala v povprečju 7,6 otroka na žensko (Breznik 1988, 205). Česa takega si danes, v razmerah moderne reprodukcije

prebivalstva, ne moremo več predstavljati. Kljub vsemu pa je rodnost med Albanci na Kosmetu še vedno zelo visoka, medtem ko za druge okoliške etnične skupine velja obratno.

Na naših treh območjih kot etnična skupina prevladujejo Slovenci. Čeprav se je delež Slovencev v Sloveniji po drugi svetovni vojni rahlo zmanjševal, kljub vsemu ostaja dominanten. Po popisu iz leta 1991 je dosegal naslednje deleže: v Prekmurju 86,2 %, v Zasavju 87,3 %, v UE Domžale 92,0 %, skupno v Sloveniji pa 87,8 %. Deleži kažejo, da so si bila razmerja po izbranih območjih dokaj podobna in blizu državnega povprečja. Kljub temu so po območjih obstajale precejšnje notranje razlike. Variabilnost deležev se je kazala tudi v odvisnosti od prostora. Mestna območja so tradicionalno privlačila najrazličnejše prebivalstvo in tako so bila tudi v pogledu etnične strukture pestrejša od ruralnega zaledja. Izjema je obmejno območje Prekmurja, kjer poteka jasna geografska ločnica med madžarskim in slovenskim (prekmurskim) jezikovnim območjem, vendar današnje dvojezično slovensko-madžarsko območje ni nastalo kot posledica imigracije, temveč predvsem kot posledica madžarizacije ogrskih Slovencev (na primer Zelko 1996, 243). Rezultat tega je pretežno ruralna poselitev madžarskega prebivalstva.

Prekmurje ima še eno posebnost: to je romska poselitev v obliki zaselkov ali kar ločenih večjih naselij, ki pa administrativno nimajo tega statusa. Zaradi nizkega števila Romov v sklopu drugih naselij ni mogoče natančno opredeliti njihove rodnosti. Po drugi strani je jasno, da rodnost Romov upada, njihovo rodnostno obnašanje pa je čedalje podobnejše rodnostnemu obnašanju okoliškega prebivalstva (Zupančič, Repolusk in Josipovič 2000, 21).

Tako madžarska kot romska skupnost imata (poleg italijanske) zaradi tradicionalne prisotnosti na nekaterih območjih Slovenije ustavni status avtohtone manjšine. Pripadniki drugih etničnih skupin v Sloveniji tega statusa nimajo. Njihov precejšnji del se je v Slovenijo priselil, in sicer v glavnem iz območij nekdanje SFRJ. Ker se je to prebivalstvo naseljevalo predvsem v urbanih okoljih, ga je prek razpoložljivih statističnih podatkov težko geografsko natančneje locirati, še težje pa ločeno obravnavati. Največja ovira pa je pravzaprav nizko število pripadnikov posameznih etničnih skupin, kar močno vpliva na zanesljivost trditev. Zato bomo za naš namen uporabili le skupni delež prebivalcev po naseljih izbranih območij, ki so se ob popisu 1991 izrekli za Slovence.

Ker je naš cilj opredeliti vlogo kulturnih dejavnikov (na primer etnične in verske pripadnosti) v rodnostnem obnašanju prebivalstva, smo primerjali delež opredeljenih za Slovence z oceno celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000. Resda smo primerjali podatke za različna obdobja, vendar drugih žal ni na voljo. Sicer se etnična sestava v zadnjem desetletju verjetno ni kaj dosti spremenila, saj smo že v prejšnjih poglavjih pokazali, da se je priseljevanje zelo zmanjšalo.

Za ugotavljanje soodvisnosti med pojavi smo uporabili Pearsonov koeficient korelacije (r). Ta je pokazal, da obstaja v vseh treh območjih pozitivna povezanost med deležem Slovencev in višino ocene celotne rodnosti. Ta povezanost sicer ni visoka. Na Domžalskem dosega 0,320, v Zasavju 0,174 in v Prekmurju 0,159. Po Sagadinu (1992, 152–154) bi te stopnje lahko uvrstili med nizko in zmerno povezanost. Ob tem povejmo, da so vse izmerjene korelacije statistično pomembne, in sicer v Zasavju z enoodstotnim tveganjem, v Prekmurju in UE Domžale pa že z enim promilom tveganja.

V Prekmurju smo ugotavljali tudi povezavo med rodnostjo avtohtonih etničnih manjšin in etnično večinskega prebivalstva. Rezultati za madžarsko skupnost so podobni kot za skupino tistih, ki se niso opredelili za Slovence. To je razumljivo, saj največji delež med njimi predstavljajo ravno Madžari. Izmerjeni Pearsonov koeficient korelacije je statistično pomemben pri tveganju 0,001 in je bil $-0,160$, kar pomeni, da obstaja rahla negativna povezanost med deležem Madžarov in rodnostjo. Enak izračun smo uporabili tudi pri Romih, kjer je bil r 0,083 in je bil statistično pomemben pri tveganju manj kot 0,001.

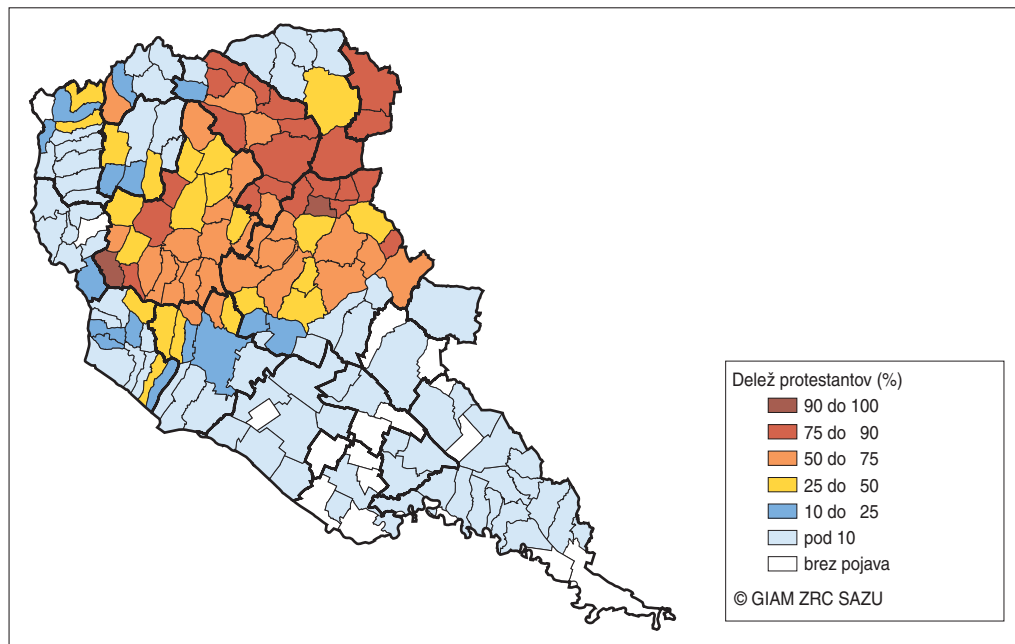
Za razliko od Madžarov, za katere je značilna geografsko zaključena in pretežno sklenjena poselitev, so Romi bolj disperzno poseljeni, čeprav se kaže osnovna os poselitve v Prekmurju vzdolž reliktnih transljajtanske meje (Zupančič, Repolusk in Josipovič 2000, karta 2). Zaradi relativno nizkih deležev po naseljih, kar je posledica podcenjenosti števila Romov ob popisu, ne moremo trditi, da je prisotnost Romov v nekem naselju izključni razlog za višjo rodnost naselja kot celote. Lahko pa rečemo, da prisotnost Romov rahlo, vendar razberljivo pozitivno prispeva k višji skupni rodnosti naselja. Za Madžare velja obratno: zaradi

prostorsko sklenjene in jasno definirane madžarske poselitve lahko upravičeno trdimo, da imajo Madžari praviloma nekoliko manj otrok kot Slovenci. Zanimiva pa je razlika v nivoju rodnosti med goričanskimi in dolinskimi Madžari. Na madžarskem območju Goričkega aproksimativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 znaša 1,38, medtem ko je bila na madžarskem območju Dolinskega le 0,87. Ker je dvojezično območje na Goričkem številčno šibko, je logičen majhen vpliv na vrednost ocene celotne rodnosti na vsem dvojezičnem območju, ki je le 0,91. V drugih delih Prekmurja je omenjena vrednost 1,11.

Na splošno lahko rečemo, da za naša tri izbrana območja velja, da večji kot je delež Slovencev, višja je tudi rodnost v nekem naselju. To zgoj potrjuje, kar je v svoji disertaciji ugotovila že Šircleja (1991). Po drugi strani pa ne smemo zanemariti dejstva, da se je delež Slovencev med povojnim priseljevanjem najbolj znižal v urbanih sredinah; tudi ta podatek je treba upoštevati pri presoji rodnostnega obnašanja. Vemo namreč, da so urbana okolja načeloma »prijaznejša« do družin z manj otroki. To po drugi strani pomeni, da se priseljenci prilagodijo novim razmeram (če so bile drugačne kot na izvornih območjih) in se obnašajo enako ali podobno kot celotna urbana populacija. Zato je potrebna previdnost pri trditvah, ali je vzrok za nižjo rodnost različna etnična pripadnost ali pa urbani značaj.

4.1.6.2 Verska struktura

Verska pripadnost je naslednja v nizu kulturnih značilnosti nekega prebivalstva. Ker so odgovori na popisna vprašanja subjektivni, težko realno izvemo, kakšna je dejanska sestava prebivalstva po veroizpovedi. Ker ni podvprašanj, na podlagi katerih bi lahko globlje analizirali kompleks veroizpovedi, moramo za take primere izpeljati anketo. Veroizpoved po našem prepričanju ni nekaj enoznačnega, kar bi veljalo za vse. Veroizpoved v sebi nosi globoke osebne premisleke, ki se od človeka do človeka razlikujejo. Tako je tudi naša presoja vplivov veroizpovedi na rodnostno obnašanje objektivnejša, če poznamo več njenih »parametrov«.

Slika 29: Deleži protestantov po naseljih Prekmurja po popisu 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Na podlagi popisnih podatkov smo se odločili, da bomo preverjali povezavo med deležem protestantov in višino ocene celotne rodnosti po naseljih Prekmurja. Za ta korak smo se odločili, ker imamo samo v primeru Prekmurja opravka s prostorsko dovolj jasno definiranim območjem poselitve. Po drugi strani je Slovenija sodeč po popisnih podatkih 1991 precej homogena država: več kot dve tretjini je opredeljenih za katolike, zastopanost drugih veroizpovedi razen že omenjene protestantske je nizka in prostorsko izrazito razpršena. Verska pestrost je poleg tega večja v urbanih okoljih, s tem pa je še zmanjšan površinski učinek drugih verskih skupnosti. Vse to otežuje ugotavljanje vloge veroizpovedi pri rodnostnem obnašanju.

Če se osredotočimo na primerjavo protestantov in katolikov v Prekmurju, lahko ugotovimo, da je rodnost pri protestantih nekoliko višja. Do te ugotovitve smo prišli tako, da smo geografsko omejili območje večinske protestantske naselitve (slika 29) in ocenili celotno rodnost na tem območju ter jo primerjali z drugimi deli Prekmurja. Ocenjena celotna rodnost v protestantskem delu Prekmurja med letoma 1998 in 2000 je bila 1,17, v drugih delih Prekmurja pa 1,07.

Na sliki 29 je razvidno, da protestanti v večji meri naseljujejo Goričko in Ravensko, na Dolinskem pa jih v večjem deležu ni zaslediti. Absolutno večino prebivalstva tvorijo v 50 naseljih, relativno večino pa v nadaljnjih 7 naseljih. Naselje s prek 40 % protestantov je 59, s prek 30 % 67, s prek 20 % 78, s prek 10-odstotnim deležem protestantov pa kar 87. Vsa ta naselja so v UE Murska Sobota, kar pomeni izrazito politično-geografsko posledico zgodovinskega razvoja protestantizma na Ogrskem. Jugovzhodni rob protestantske zgostitve z izjemo Motvarjevcev namreč predstavlja prav nekdanja meja med komitatom Vas in Zala.

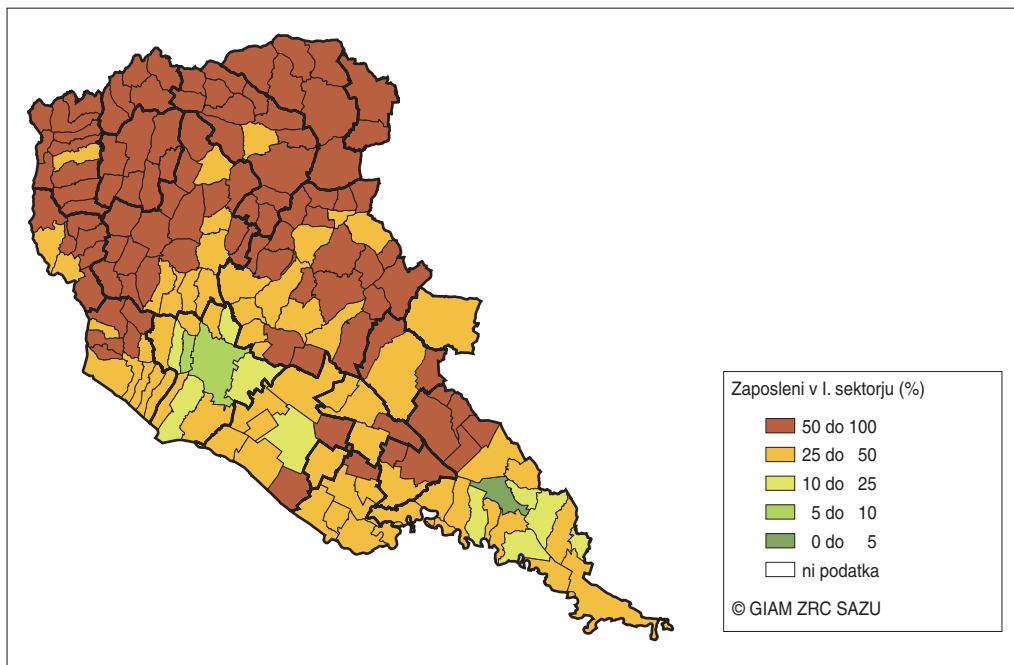
Želeli smo tudi preveriti povezanost med rodnostjo in deležem protestantov po naseljih Prekmurja. Povezanost je sicer šibka ($r = 0,052$), a pozitivna in statistično pomembna pri manj kot eni tisočinki tveganja ($P < 0,001$).

4.1.6.3 Zaposlitvena struktura prebivalstva

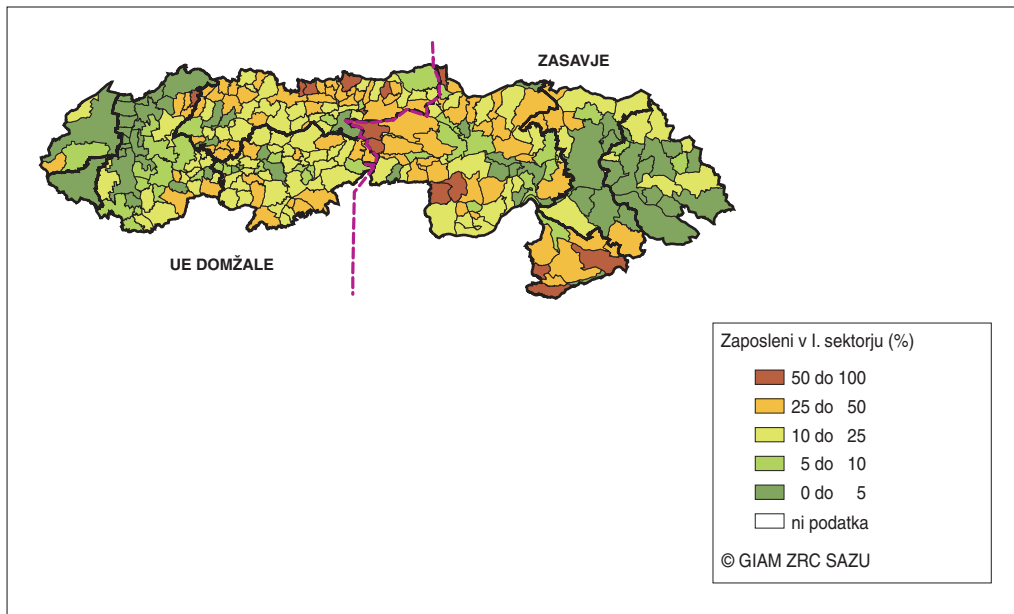
Tu nas zanimajo predvsem deleži zaposlenih po posameznih gospodarskih sektorjih. Zaposleno prebivalstvo izbranih območij smo po Feletarjevi (1987, 58) klasifikaciji razvrstili na štiri sektorje: primarni, sekundarni, terciarni in kvartarni. Prvi trije predstavljajo gospodarstvo, četrti pa negospodarstvo oziroma tako imenovani družbeni sektor. Nekateri avtorji terciarni in kvartarni sektor združujejo v širši uslužno-storitveni terciarni sektor (Klemenčič 1989 in 1993), kar je v luči družbenogospodarskega prehoda v Sloveniji povsem smiselno. Temu bomo sledili tudi mi, saj je po osamosvojitvi v Sloveniji uradna statistika začela uporabljati Standardno klasifikacijo dejavnosti, ki je sestavljena iz 17 dejavnostnih skupin. Te so po mednarodnem standardu NACE Rev. 1 razdeljene v tri večje sklope (kmetijske, nekmetijske (razen storitvenih) in storitvene dejavnosti), ki ustrezajo primarnemu, sekundarnemu in razširjenemu terciarnemu sektorju (vir: Statistični register delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP), SURS).

V predstavitvi izbranih območij smo že dejali, da je enega vodilnih kriterijev izbire pomenila različna stopnja družbenogospodarskega oziroma ekonomskogeografskega razvoja. Na tem mestu bomo preverili povezanost med deleži zaposlenih v posameznih gospodarskih sektorjih in rodnostnim obnašanjem prebivalstva. Sliki 30 in 31 prikazujeta deleže zaposlenih v primarnem gospodarskem sektorju po naseljih izbranih območij glede na podatke Popisa prebivalstva 1991. Vidimo, da je v Prekmurju zaposlovanje znotraj primarnega sektorja še vedno prostorsko dominantno. Pojavljajo se tri manjša območja (Murska Sobota z okolico, Beltinci in Lendava z okolico), kjer je opazno ekonomsko prestrukturiranje v preostale sektorje, predvsem v sekundarnega. Zanimiv je primer Beltincev, ki kaže zametke novega lokalnega centra.

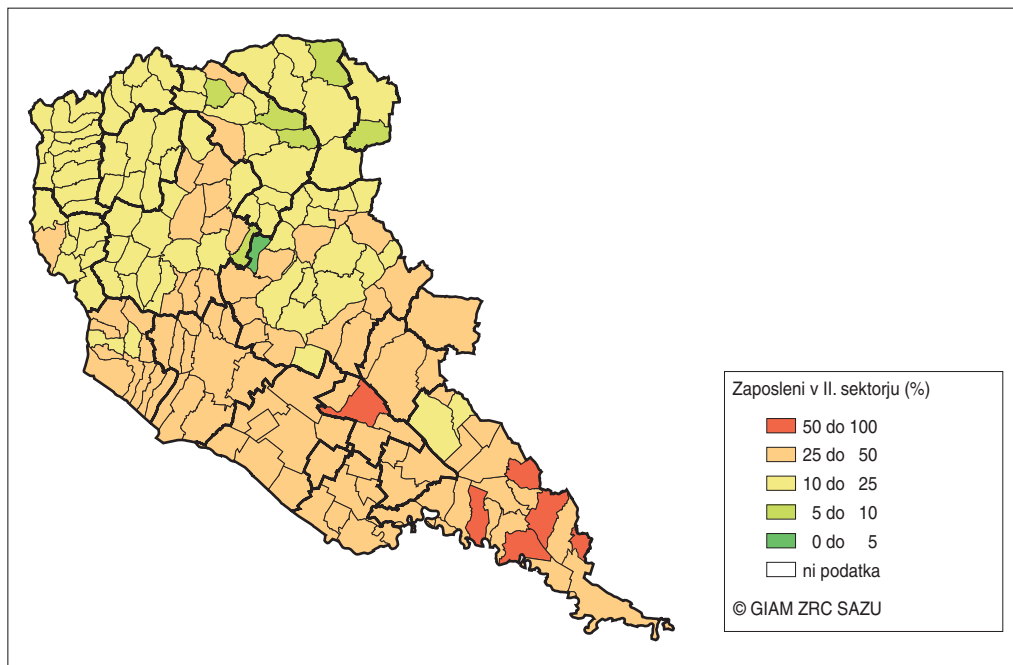
V Zasavju in UE Domžale je razvidno, da se je prestrukturiranje v gospodarskem smislu (deagrarizacija, industrializacija, terciarizacija) prostorsko širilo iz urbanih središč. Postopoma je zajelo neposredna območja, nato pa še območja ob pomembnejših prometnicah. Tako danes najdemo največje deleže zaposlenih v primarnem sektorju v robnih conah obeh območij. S slike lahko razberemo, da je vpliv

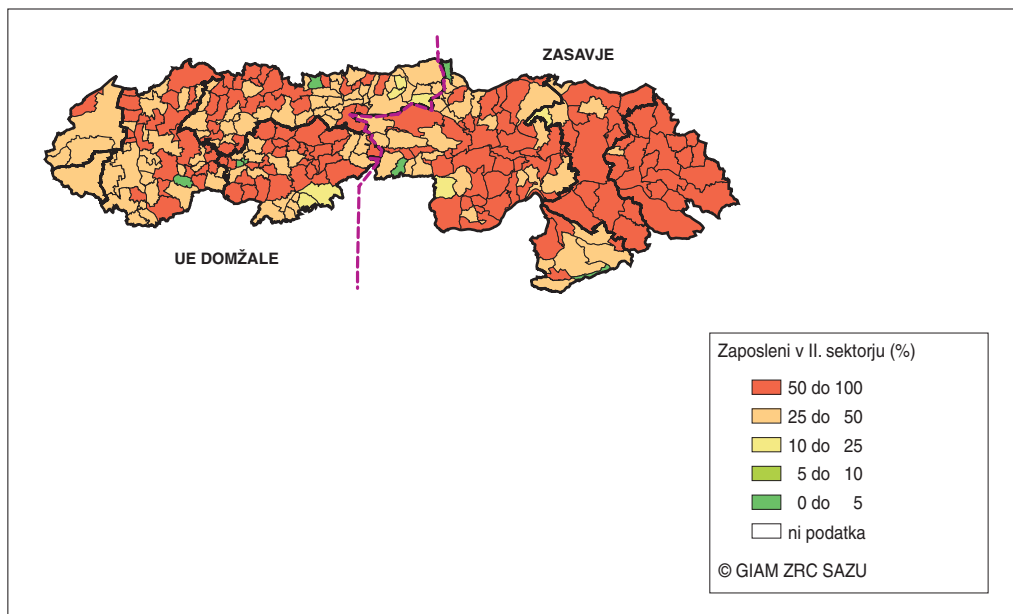
Slika 30: Delež zaposlenih v primarnem gospodarskem sektorju po naseljih Prekmurja (Popis prebivalstva 1991, SURS).

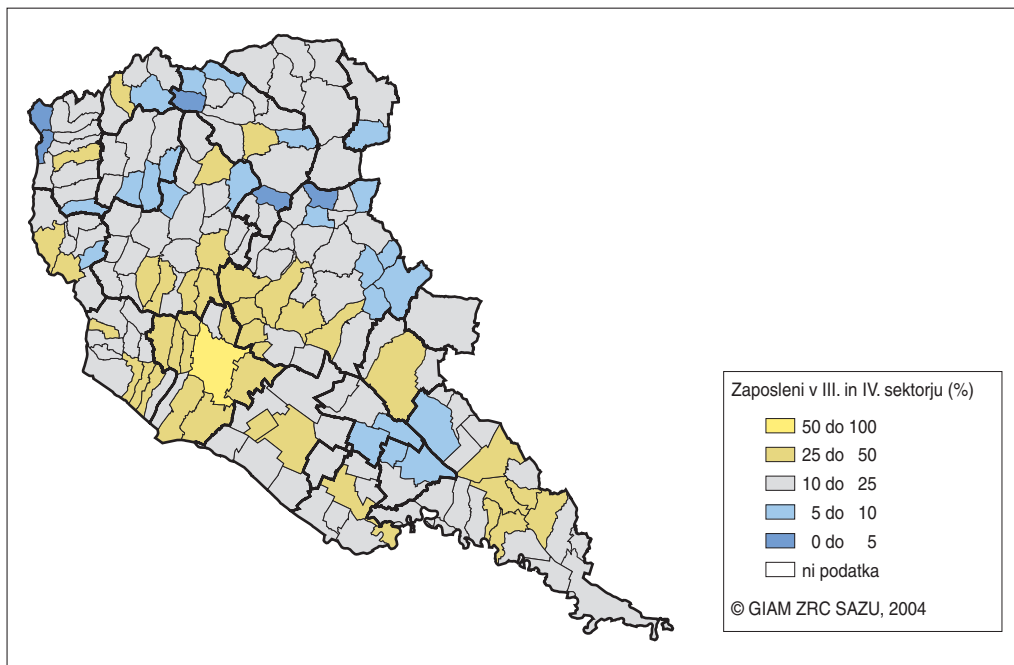
Slika 31: Delež zaposlenih v primarnem gospodarskem sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale (Popis prebivalstva 1991, SURS).

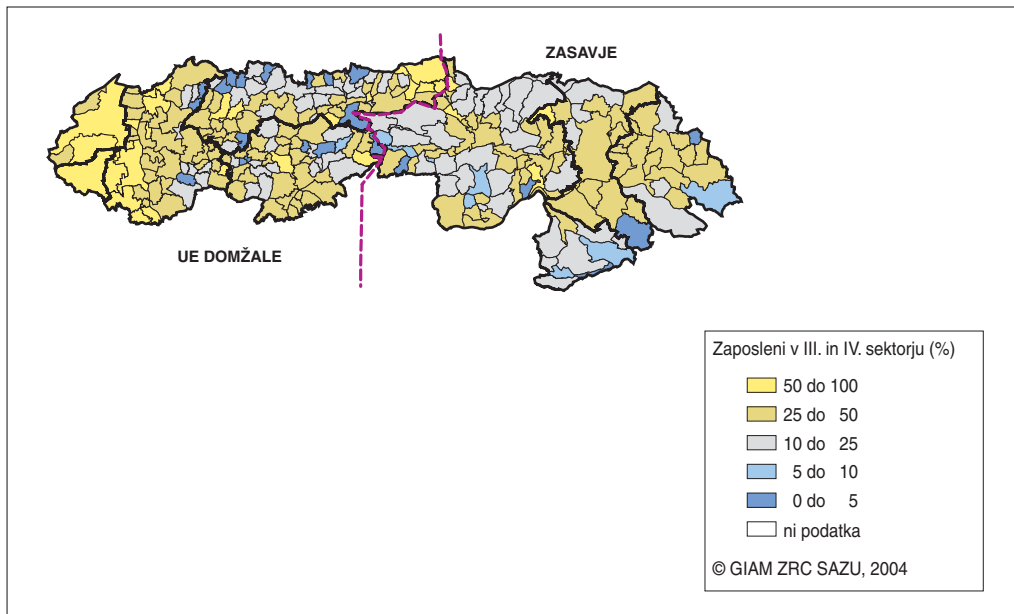
Slika 32: Delež zaposlenih v sekundarnem gospodarskem sektorju po naseljih Prekmurja (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 33: Delež zaposlenih v sekundarnem gospodarskem sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 34: Delež zaposlenih v terciarnem (in kvartarnem) sektorju po naseljih Prekmurja (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 35: Delež zaposlenih v terciarnem (in kvartarnem) sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale (Popis prebivalstva 1991, SURS).

gospodarskega prestrukturiranja močnejše seval iz domžalskega žarišča. Na drugi strani se je v Zasavju ta vpliv zaključil razmeroma hitro in zajel le ožja območja. Ob tem moramo poudariti, da je to razumljiva posledica gospodarske orientacije območij. Medtem ko so UE Domžale območje z močnim terciarnim sektorjem in relativno bližnjimi zaposlitvenimi kapacitetami širšega območja Ljubljane, je zasavsko območje posebej po začetkih krize v rudarstvu in posledično v industriji zmanjšalo potencialni vpliv na okolico. Seveda so vplivi tudi zaradi same narave dejavnosti različni. Sekundarne dejavnosti so orientirane na masovnejšo proizvodnjo in koncentracijo zaposlenih, medtem ko so terciarne dejavnosti bolj prostorsko razpršene (Pelc 1993, 58–64).

Pravo sliko gospodarske usmerjenosti dobimo, če sliki 30 in 31 primerjamo s slikami 32 do 35. Na teh so prikazani deleži zaposlenih po ostalih sektorjih. V času, ko je potekala raziskava, še ni bilo na voljo podatkov popisa 2002, ki zaradi nekoliko drugačne metodologije niso povsem primerljivi s predstavljanimi. Prvi podatki pa kažejo, da sta se predvsem terciarizacija in deagrarizacija nadaljevali, a ne v tolikšni meri, da bi bilo upravičeno pričakovati povsem drugačne rezultate raziskave.

Zaposleni v sekundarnem sektorju prevladujejo v Zasavju, še posebej v UE Hrastnik, kjer ima le eno naselje manj kot polovico vseh zaposlenih v sekundarnem sektorju. Podobno je tudi v UE Trbovlje in v nekoliko manjši meri v UE Zagorje ob Savi. Iz tega je jasno vidna monostrukturna gospodarska usmerjenost, ki je nastale družbenogospodarske težave ob prehodu nazaj v kapitalizem le še zaostrovala. V UE Domžale so nadpolovični deleži v sekundarnem sektorju po naseljih tudi precej pogosti, a so značilni bolj za manjša naselja v zaledju centrov, predvsem v osrednjem in vzhodnem delu upravne enote. V Prekmurju je zastopanost sekundarnega sektorja bistveno nižja. Absolutni večinski delež zaposlenih predstavlja le v nekaj naseljih v okolici Lendave ter v Turnišču, torej na področju UE Lendava. Na območju Prekmurja je lepo razvidno območje periferne Goričkega, kjer so deleži sekundarnega sektorja po naseljih manjši od četrtine. Izjema je le območje ob glavni prometni osi Goričkega med Mačkovci in Mursko Soboto. V Prekmurju je bilo industrijskih obratov vedno malo (Klemenčič 1971, karti 2 in 3) in tudi v zadnjem času jih ni bistveno več. Večinoma so locirani na Ravenskem in Dolinskem, zato je jasno, da posebej z Goričkega ni kakšne obsežne dnevne migracije prebivalstva. Omenjeni otok ob glavni goričanski prometnici je izjema zaradi boljše povezanosti.

Terciarni in kvartarni sektor smo združili za prikaz na slikah 34 in 35. S slik je razvidna zelo šibka prisotnost širšega terciarnega sektorja tako v Prekmurju kot v Zasavju. Pomembno izjemo predstavlja UE Domžale, kjer se je posebej na Kamniškobistriški ravnini terciarni sektor močno utrdil in presega 50 %. Z nadpolovičnim deležem v širšem terciarnem sektorju se pojavlja tudi območje Trojan in še nekatera posamezna naselja. V Zasavju in Prekmurju je stanje popolnoma drugačno. Le v treh naseljih UE Zagorje in v enem naselju UE Trbovlje delež presega polovico, medtem ko takega naselja UE Hrastnik sploh ne premore. Podobno je v Prekmurju: le naselje Murska Sobota je imelo nadpovprečen delež v obrtno-storitvenih dejavnostih (vključujoč kvartarne dejavnosti). V Prekmurju se sicer kažejo obrisi postopne terciarizacije širšega območja Murske Sobote in Lendave z manjšimi otočki kot na primer Beltinci,

Preglednica 9: Struktura zaposlenih po gospodarskih sektorjih v izbranih območjih leta 1991 in leta 1996 (Popis prebivalstva 1991; Statistični register delovno aktivnega prebivalstva, SURS; opomba: seštevek deležev je različen od 100 zaradi razreda neznano in/ali zaokroževanja;

** – terciarni sektor za leto 1991 vključuje delež zaposlenih v kvartarnih dejavnostih).*

območje	primarni sektor v %		sekundarni sektor v %		terciarni sektor v %*	
	1991	1996	1991	1996	1991	1996
Prekmurje	39,5	14,1	33,2	43,3	27,2	42,6
Zasavje	4,8	1,3	61,1	55,9	33,9	42,8
UE Domžale	6,9	3,5	43,4	41,8	49,3	54,7
Slovenija	13,7	9,9	40,4	42,0	45,5	48,0

Črenšovci, Dobrovnik. V tem pogledu je pomemben razvoj zdraviliškega turizma, kar je razvidno iz zastopanosti terciarnega sektorja na območju Moravskih Toplic in Lendave (Terme Lendava).

Preglednica 9 prikazuje skupno zastopanost posameznih sektorjev po preučevanih območjih. Za boljše preglednost smo terciarni in kvartarni sektor združili v širše obrtno-storitvene dejavnosti oziroma širši terciarni sektor. Iz preglednice je razvidno, da je za leto 1991 v Prekmurju značilna prevlada zaposlovanja v primarnem sektorju, v Zasavju v sekundarnem sektorju in v UE Domžale v terciarnem ter kvartarnem sektorju. Vsi omenjeni deleži so nadpovprečni glede na državno povprečje.

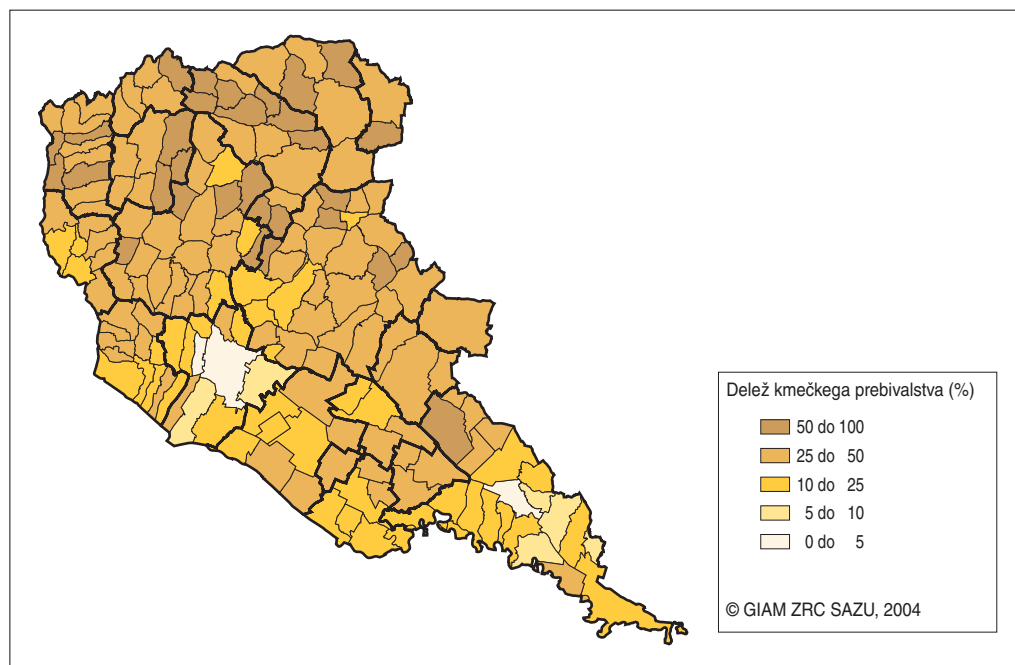
Dodali smo še podatke Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva za leto 1996, ki pa niso povsem primerljivi s popisnimi podatki (Ravbar 2000). V primerjavi z letom 1991 je predvsem po osamosvojitvi več kot očitno veliko prestrukturiranje gospodarstva. Izrazita je pospešena deagrarizacija Prekmurja ob hkratni krepitvi sekundarnega, še bolj pa terciarnega sektorja. Nadaljevanje deagrarizacije lahko opazimo tudi v Zasavju in na Domžalskem, kjer so se dodatno zmanjšali že tako skromni deleži zaposlenih v primarnem sektorju. Sekundarni sektor se je precej okreplil le v Prekmurju, ki tako v industrijsko fazo razvoja stopa zelo pozno. Ta faza bo verjetno kratka, saj je terciarni sektor po deležu zaposlenih že skoraj enak sekundarnemu. Delež sekundarnega sektorja se je drugje zmanjšal, vendar v Zasavju še vedno prevladuje. Terciarni sektor je povsod pridobil, kar kaže na nadaljevano terciarizacijo.

Prestrukturiranje zaposlenih iz primarnega sektorja v druge dejavnosti in tudi med brezposelne je bilo na vseh treh območjih nad državnim povprečjem. Število brezposelnih je v Sloveniji od leta 1991 z dobrih 75 tisoč poskočilo na slabih 125 tisoč leta 1996 (leta 2001 okrog 100 tisoč), obenem pa se je število zaposlenih znižalo s 746 tisoč na 635 tisoč (Ravbar 2000; SURS). Nastali primanjkljaj prej zaposlenih, ki niso končali med brezposelnimi, je verjetno v večji meri treba pripisati upokojevanju, nekaj pa tudi emigraciji.

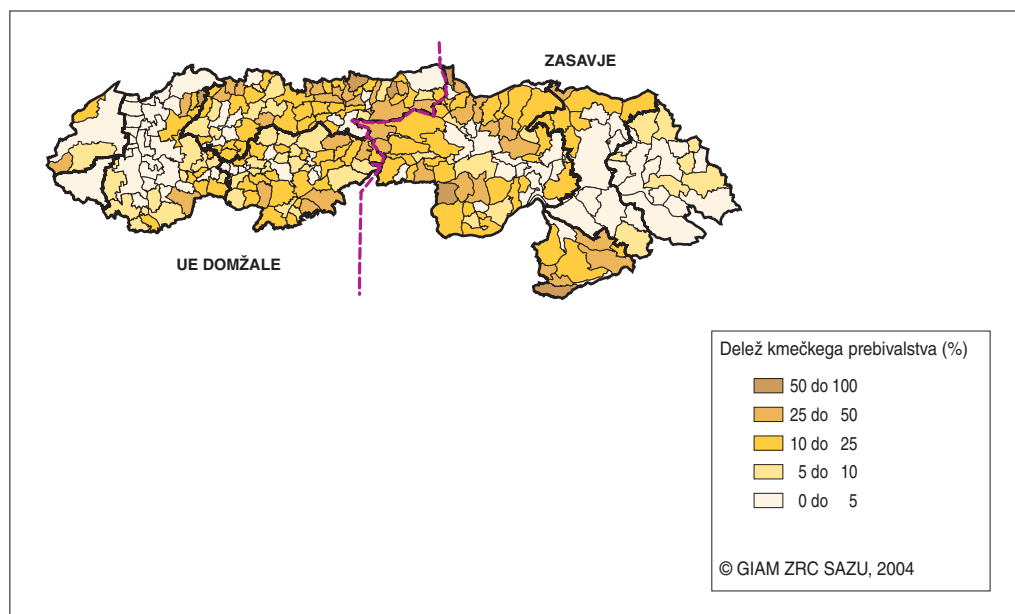
Gospodarsko prestrukturiranje, ki se je odloilo v zelo kratkem času, pa nekaterih razmerij vendarle ni porušilo. Tako velja za Zasavje in Domžalsko praktično enaka ekonomskogeografska usmerjenost območij. Tudi v Prekmurju, kjer je opazen najbolj drastičen padec udeležbe zaposlenih v primarnih dejavnostih, je sekundarni sektor obdržal rahlo prednost pred terciarnim. Po drugi strani je pomembno tudi vrednotenje števila zaposlenih v posamezni dejavnosti. Tako lahko nekdo sicer hitro zamenja poklic (ali sektor), vprašanje pa je, ali lahko hitro zamenja svoj način življenja in svojo miselnost ter s tem obnašanje. Spremembe v zaposlitveni strukturi so lahko povezane tudi z zgolj formalnim prestrukturiranjem ali razvrstitvijo panoge, ki v svojem bistvu ostaja nespremenjena. Različna razvrstitev je lahko posledica drugačne metodologije razvrščanja. Ob vsem že omenjenem pa je po našem mnenju bistvenega pomena geografska razmesitev, ki se ni dosti spremenila. Tako so pretežno gospodarsko usmerjenost ohranili tudi območja znotraj Prekmurja. Tam je denimo Goričko še vedno izrazito agrarno v primerjavi z deli Ravenskega in Dolinskega. Skratka, nastale spremembe ne gre jemati preveč togo, za bolj utemeljene sklepe pa je treba počakati na podatke Popisa prebivalstva 2002.

V kontekstu zaposlitve lahko obravnavamo tudi kmečko prebivalstvo. Demografska in geografska literatura je veliko pozornosti posvečala študiju kmečkega prebivalstva (na primer Gosar 1976 in 1979). Delež kmečkega prebivalstva se pogosto pojavlja kot element marsikaterih raziskav. Tako ima v demografski in tudi demogeografski teoriji posebno mesto kot pokazatelj tradicionalnosti družbe (na primer Caldwell 1981). V teoriji se kot primer tradicionalnega tipa proizvodnje in organiziranosti družine največkrat pojavljajo prav kmečke družbe, manj pa denimo nomadske ali lovsko-nabiralske (Caldwell 1978a). To je razumljivo tako z vidika številčnosti posameznih skupin kot z vidika sledljivosti.

Kljub temu, da je Slovenija v družbenogospodarskem razvoju v poindustrijski fazi razvoja (Klemenčič 1997), se vpliv kmetijske tradicije zmanjšuje bistveno počasneje, kar lahko vidimo že v pejsažu večjega dela Slovenije. Torej ne glede na to, da se delež kmečkega prebivalstva zmanjšuje (po popisnih podatkih leta 1981 okrog 10 %, leta 1991 le še 7,6 %, leta 1996 pa samo še petnajstina (Ravbar 2000)), je njegov vpliv mogoče zaznati na mnogih področjih, tako tudi na področju rodnostnega obnašanja. Hitre spremembe v socioekonomski strukturi prebivalstva nimajo odgovora v hitri spremembi rodnosti. Odzivi na dražljaje terjajo določen reakcijski čas (Lee 1995), posledica tega pa je »efekt časovne retardacije«, ki

Slika 36: Delež kmečkega prebivalstva po naseljih Prekmurja leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 37: Delež kmečkega prebivalstva po naseljih Zasavja in UE Domžale leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

se odraža v različno dolgih časovnih zaostankih. Kot primer take retardacije lahko omenimo povojni *baby-boom* iz petdesetih in začetka šestdesetih let (na primer Lesthaeghe in Wilson 1986; Kaa 1987).

Na naših izbranih območjih je kmečko prebivalstvo po popisu 1991 predstavljalo naslednje deleže: v Prekmurju 23,03 %, v Zasavju 2,59 % in v UE Domžale 4,08 %. V Prekmurju (UE Murska Sobota 24,7 %, UE Lendava 18,91 %) je delež kmečkega prebivalstva visoko nad državnim povprečjem, medtem ko je v ostalih dveh območjih precej podpovprečen. V Zasavju so precejšnje razlike na ravni upravnih enot. Na eni strani imamo UE Trbovlje in Hrastnik z 0,71 % oziroma 0,96 % kmečkega prebivalstva, na drugi strani pa je UE Zagorje ob Savi, ki je s 5,8 % kmečkega prebivalstva bližje UE Domžale, vendar še vedno pod državnim povprečjem. Na slikah 36 in 37 so prikazani deleži kmečkega prebivalstva po naseljih izbranih območij. Če karti primerjamo med seboj, kažeta izrazito različno sliko. Medtem ko v Prekmurju prevladujejo temni odtenki z visokimi deleži kmečkega prebivalstva, v drugih dveh območjih prevladujejo svetlejši odtenki, ki ponazarjajo nizke deleže. V Prekmurju so deleži nižji pretežno na območjih obeh centrov in v njuni okolici. Za območji UE Domžale in Zasavja pa je značilna vmesna prehodna cona z večjim deležem kmečkega prebivalstva med zasavsko konurbacijo treh mest in domžalsko aglomeracijo Domžal in satelitov. Kljub temu, da obstaja povezanost med zaposlenimi v primarnem sektorju in kmečkim prebivalstvom, vidimo, da karti, ki prikazujeta ti dve vsebini, nista identični.

Statistični register delovno aktivnega prebivalstva vodi tudi evidenco kmetov, in sicer kot del zaposlenih v primarnem sektorju, vendar ta ne ustreza definiciji kmečkega prebivalstva (Kladnik 1999), ki je bila uporabljena ob popisu prebivalstva 1991. Za leto 1996 so bili podatki o zaposlenih kot kmetih v primarnem sektorju po območjih naslednji: v Prekmurju 10,7 %, v Zasavju 1,1 % in v UE Domžale 1,8 % (SRDAP, SURS).

Kot smo že omenili, nas je poleg omenjenih struktur zanimala tudi povezava med posameznimi deli struktur in rodnostnim obnašanjem. Znotraj območij smo ugotavljali odvisnosti med zastopanostjo posameznih gospodarskih sektorjev in rodnostjo po naseljih. Statistično povezanost z rodnostnim obnašanjem, opredeljenim na podlagi povprečja za triletnje 1998–2000, smo ugotavljali tako za podatke Popisa prebivalstva 1991 kot za nekoliko drugačne podatke Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva iz leta 1996. Primerjava podatkov za različna obdobja je v našem primeru ne le mogoča, ampak tudi zaželen, saj gre pri rodnostnem obnašanju za zamik odziva oziroma odgovora na najširše dogajanje v družbi in okolju (Cseh-Szombaty 1990, v: Čerňič Istenič 1994b, 21; Andorka 1978). Kot smo že povedali, so odzivi pri tako kompleksnih pojavih, kot je rodnostno obnašanje, povezani z določenim reakcijskim časom, ki je v našem primeru iz bioloških razlogov spočetja in donošenja še podaljšán. Eden od posrednih dokazov za časovno zaostajanje je spremljanje števila rojstev, ki razen v primeru vojn ali naravnih nesreč ne kaže revolucionarnih nihajev v kratkem času (na primer v dveh ali treh letih) in ki se (za razliko od enostavnih vzročno-posledičnih zvez) ne spremeni neposredno ob nastopu dražljaja oziroma stimula (Lee 1995; Kaa 1987; Skinner 1995). Nekateri kazalniki rodnosti za Slovenijo v devetdesetih letih 20. stoletja kažejo nadaljevanje trenda iz osemdesetih let. Družbenogospodarska tranzicija in osamosvojitve ga na videz nista bistveno spremenili. Pa vendarle se rodnost z izjemo leta 2000 še vedno znižuje. Kljub navedenemu bomo za primerjavo z letom 1991 vseeno izvedli preizkus povezanosti s podatki o zaposlitveni strukturi (SRDAP) iz leta 1996.

Povezanost deleža zaposlenih v primarnem sektorju in rodnosti po naseljih je pozitivna in povsod z neznatnim tveganjem visoko statistično pomembna, s tem da so povezave pri popisnih podatkih nekoliko višje. V Prekmurju je Pearsonov koeficient korelacije (r) 0,199 (1996: 0,135), kar pomeni razpoznavno povezanost, medtem ko sta v Zasavju (1991: 0,440; 1996: 0,403) in UE Domžale (1991: 0,382; 1996: 0,104) povezavi še bistveno močnejši, razen na Domžalskem za podatke iz leta 1996.

Povezanost med deležem zaposlenih v sekundarnem sektorju po popisu 1991 in rodnostjo je proti pričakovanju negativna in statistično pomembna ob tveganju pod enim promilom le v Prekmurju (1991: -0,160; 1996: -0,092) in v Zasavju (1991: -0,286; 1996: 0,028), v UE Domžale pa statistično pomembna ($P < 0,001$) in šibko pozitivna (1991: 0,081; 1996: 0,339). Povezanost za podatke o zaposlitvi iz leta 1996 pa je negativna le v Prekmurju, v Zasavju je neznatno pozitivna, v UE Domžale pa relativno precej visoka (Sagadin 1992, 152). Da bi razumeli te vrednosti, moramo preveriti še povezanost med

rodnostjo in deležem širšega terciarnega sektorja. Zastopanost tega je na Domžalskem nadpovprečna, zato je mogoče, da na tem območju poteka druga demografska tranzicija vzporedno z družbenogospodarsko.

Povezava med širšim terciarnim sektorjem (za popisne podatke) in rodnostjo je na vseh območjih negativna in statistično pomembna z minimalnim tveganjem. Najnižja, a še vedno pomembna je v Prekmurju (1991: $-0,170$; 1996: $-0,089$), v Zasavju je že višja (1991: $-0,302$; 1996: $-0,315$), za dane razmere presenetljivo visoka pa je v UE Domžale (1991: $-0,414$; 1996: $-0,400$). Tako visoka negativna povezava jasno kaže, da terciarizacija očitno ne pripomore k višji rodnosti, kvečjemu nasprotno. V tej luči je tudi bolj logična presenetljivo pozitivna povezanost deleža zaposlenih v sekundarnem sektorju in rodnosti. Za večjo verodostojnost tega podatka bi morali vzeti v pretres več območij s prevladujočim terciarnim sektorjem, vendar je težko posploševati absolutno geografsko podobnost med območji zgolj na podlagi enega kriterija. Če popisne podatke nadomestimo s podatki o zaposlitvi za leto 1996, dobimo praktično enako sliko.

Delež kmečkega prebivalstva je leta 1991 po naseljih prav tako v statistično pomembni pozitivni zvezi z nivojem rodnosti. Najnižja zveza je v Prekmurju ($0,122$), že precej višja v UE Domžale ($0,266$), najvišja pa v Zasavju ($0,393$). Torej je kmečko prebivalstvo še vedno pomemben element, ki v povprečju dviguje nivo rodnosti, seveda uspešneje na območjih, kjer je bolj prisotno. Za primerjavo smo po izbranih območjih izračunali še korelacije med rodnostjo in deležem kmetov v strukturi vseh zaposlenih leta 1996. V Prekmurju ($r = 0,154$) in v Zasavju ($r = 0,279$) ni večjih razlik v primerjavi z izračuni na podlagi popisnih podatkov. Nekoliko bolj odstopa le UE Domžale ($r = 0,055$), kjer je bila izmerjena korelacija nižja, a še vedno pozitivna.

4.1.6.4 Izobrazbena struktura izbranih prebivalstev

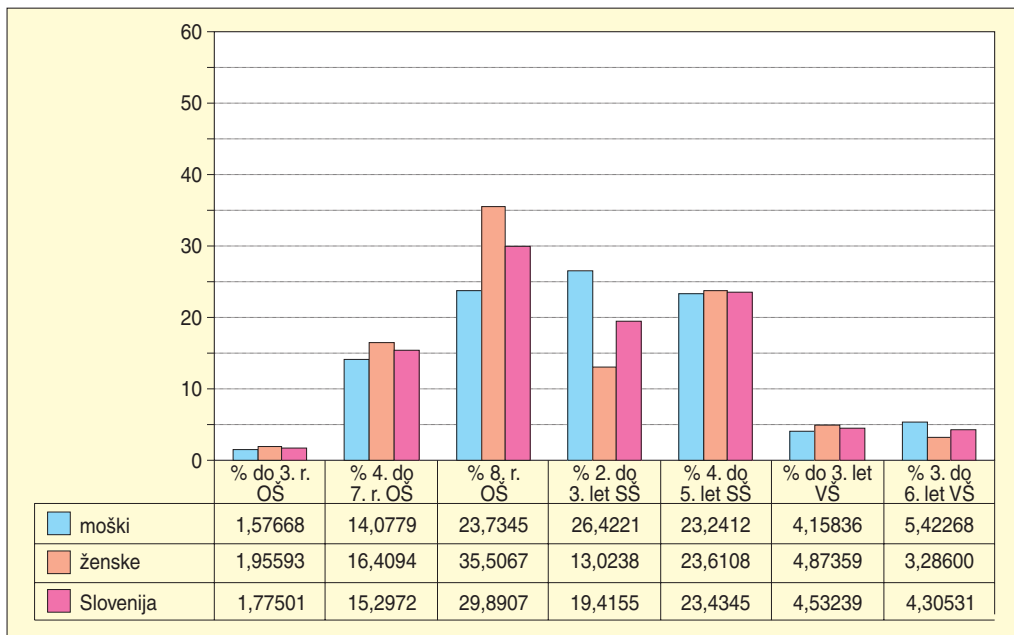
Izobrazbena struktura je naslednji element sestave prebivalstva in posredno celotne regionalne sestave nekega območja. V teoriji velja za pomembnega dejavnika rodnosti. Velja namreč, da višja kot je izobrazba (predvsem) žensk, manj otrok te ženske rodijo (Caldwell 1980a). To trditev želimo preveriti na naših območjih najprej s pomočjo dostopnih statističnih podatkov, v naslednjem poglavju pa na podlagi podatkov ankete.

Slike 38 do 41 prikazujejo izobrazbeno sestavo Slovenije in izbranih območij. Prikazane so tudi diferencialne izobrazbene sestave po spolu prebivalstva. Strukture so izračunane na podlagi popisnih podatkov iz leta 1991, in sicer za prebivalstvo, starejše od 15 let.

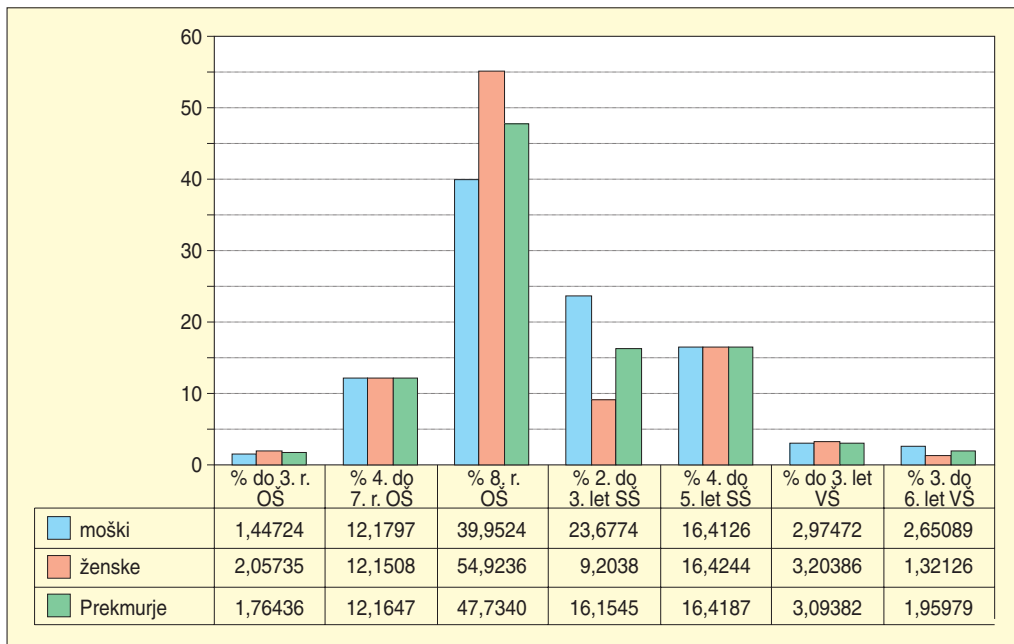
Modus dosežene stopnje izobrazbe na vseh območjih pomeni osnovnošolska izobrazba. Enako velja tudi za državno povprečje. Medtem ko je območje UE Domžale na splošno glede izobrazbene sestave nadpovprečno, sta Zasavje in še posebej Prekmurje pod državnim povprečjem. Prekmurje se je po podatkih popisa 1991 z deležem osnovnošolsko izobraženih približevalo polovici, zato so tudi drugi razredi slabše zastopani. Na splošno so po območjih podobno zastopane skupina s štiri do sedem razredi, skupina s poklicno šolo in skupina s srednješolsko izobrazbo. Peta skupina (srednješolska izobrazba) je najbolj prisotna na domžalskem območju in tam tvori drugi modalni vrh porazdelitve. Deleži višje- in visokoizobraženih so si dokaj podobni in ne presegajo petih odstotkov, čeprav Zasavje in Prekmurje rahlo zaostajata.

Glede izobrazbene strukture po spolu je očitna višja prisotnost žensk v nižjih (prva do tretja) izobrazbenih skupinah. V četrti skupini (poklicne šole) močno prevladujejo moški (tako imenovani moški poklici), v peti skupini (srednješolska izobrazba) pa so ženske zopet v rahli prednosti povsod, razen v Zasavju. V šesti skupini imajo ženske rahlo prednost, v sedmi skupini pa moški. Splošni vtis je, da v vseh treh območjih ženske zaostajajo v nivoju izobraženosti za moškimi.

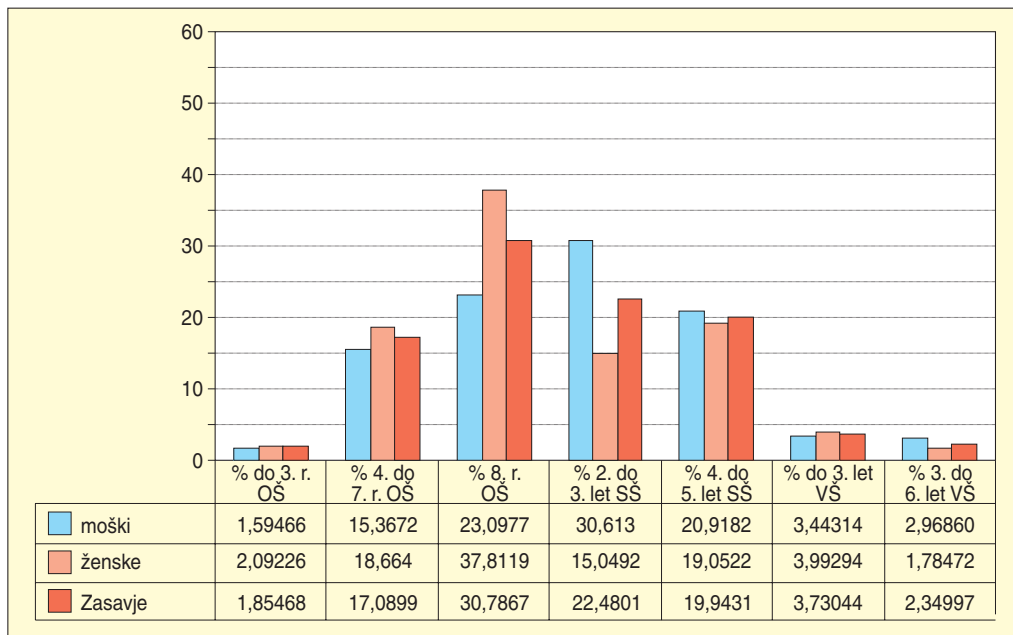
V naslednjem koraku smo želeli opredeliti vlogo izobrazbe v nivoju rodnosti. Za ta namen smo oblikovali povprečno oceno izobrazbe po naseljih posameznih območij. Dobili smo jo tako, da smo za vsa naselja na isti način izračunali povprečje, ki smo ga prav tako po naseljih primerjali z vrednostjo aproksimativne

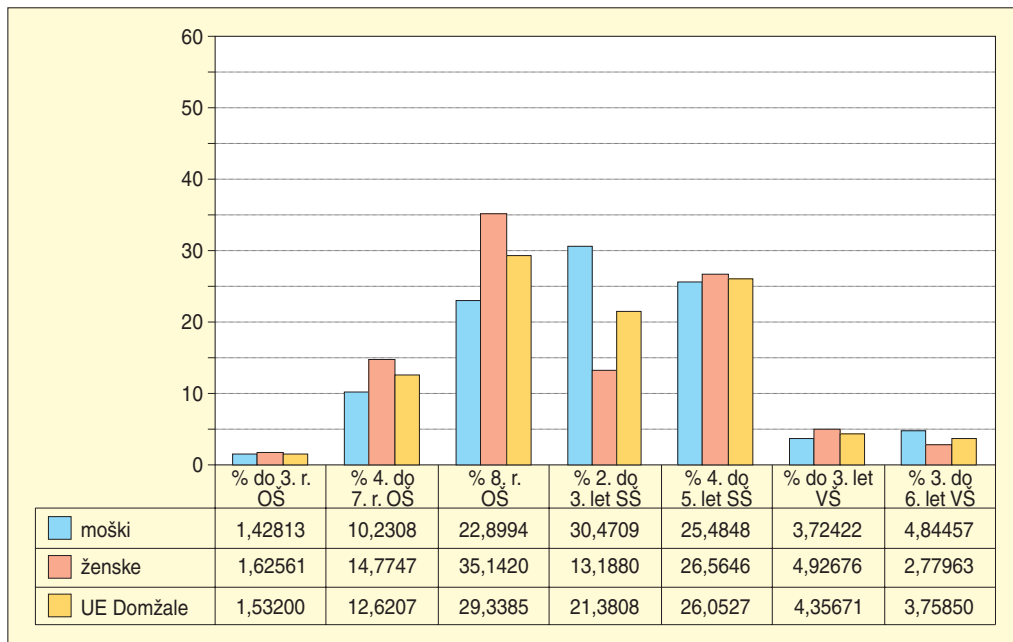
Slika 38: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Sloveniji leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 39: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Prekmurju leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 40: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Zasavju leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

Slika 41: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v UE Domžale leta 1991 (Popis prebivalstva 1991, SURS).

celotne rodnosti. Povprečje smo izračunali tako, da smo vsak delež posamezne izobrazbene skupine pomnožili z utežjo glede na višino dosežene izobrazbe. Tako je imela prva skupina faktor ena in tako naprej do sedme skupine s faktorjem sedem. Ponderirane deleže smo nato sešeli in delili s 100, da smo odpravili odstotke.

Primerjave smo izvedli za vsako območje. Izkazalo se je, da je povprečna ocena izobrazbe povsod negativno povezana z ravno rodnostjo, povezava pa je pomembna pri tveganju ene tisočinke ali manj. V Prekmurju je najnižja ($-0,244$), kar lahko deloma razumemo s pomočjo izrazite unimodalne porazdelitve izobrazbenih skupin. Zato pa je vpliv toliko večji v Zasavju ($-0,384$) in v UE Domžale ($-0,421$). Vidimo torej, da se na podlagi razpoložljivih podatkov skorajda ne moremo zmotiti, če pričakujemo, da bo na območjih splošno višje izobraženih raven rodnosti nižja. Izhajali smo iz podatkov popisa 1991. Novejših podatkov nimamo, vendar tudi ti podatki lahko zgovorno pričajo o vlogi izobrazbe v nivoju rodnosti. Ne gre za to, da se strukture ne bi spreminjale. Pač, strukture se nenehno spreminjajo, vendar se vzorci in osnovna razmerja spreminjajo bistveno počasneje. Če denimo nekaj naselij v primerjavi z drugimi v danem trenutku zaostaja v izobrazbi, je najverjetneje zaostajalo tudi prej in bo najverjetneje še naprej zaostajalo. Tovrstni »preboji« so redki in težavni, kar konec koncev velja za mnoge pojave v naravi in družbi. Izvedli smo tudi anketo, ki po pomagala preveriti, ali ta razmerja držijo tudi deset let pozneje.

Ker vemo, kako kompleksen pojav je rodnost in koliko dejavnikov vpliva nanjo, so izmerjene korelacije relativno precej visoke. Že Malačič (1985) je na več mestih opozoril na kompleksnost dejavnikov rodnosti, ki jih moramo razumeti izključno dialektično, torej v stalni interakciji in prepletenosti. Tu ni enostavnih vzročno-posledičnih zvez. Množica različnih dejavnikov v odvisnosti od časa in prostora različno vpliva na raven rodnosti, zato moramo v tem kontekstu razumeti tudi izmerjene korelacije. Vsaka z veliko gotovostjo potrjena povezava kaže, da je primerjani dejavnik verjetno eden od kamenčkov v mozaiku prepletenega vplivanja na rodnost. Ravno geografska in časovna diferenciacija pa kaže, da se moč posameznih dejavnikov spreminja, da neke delujejo še drugi dejavniki, ki jih spet drugje sploh ni. V tem je pomen geografskega pristopa k študiju rodnosti in demografske problematike nasploh. Zavedati se moramo, da ne bomo našli dejavnika, ki bi sam v celoti determiniral rodnost, lahko pa za različna območja postavljamo okvire, znotraj katerih pričakujemo, da se giblje rodnostno obnašanje. Podobno težko bo najti tisti sintetični kazalnik splošnega družbenega razvoja, ki bi kazal tudi pričakovani okvir gibanja rodnosti v danem območju.

4.1.7 PRIMERJAVA UČINKOV RODNOSTNEGA OBNAŠANJA MED POSAMEZNIMI PROSTORSKIMI ENOTAMI

V tem delu si bomo ogledali primerjavo ravni rodnosti po geografskih prostorskih enotah. Najprej smo vsa tri območja dihotomno razdelili na urbana in ruralna. Za to razdelitev smo uporabili Vrišerjevo (1995) opredelitev mestnih naselij, deloma pa smo se naslonili tudi na opredelitev mestnih naselij Statističnega urada RS. Za vsako od teh šestih območij smo izračunali aproksimativno celotno rodnost za triletno obdobje med letoma 1998 in 2000, kar je največ, kar dopuščajo razpoložljivi podatki. Cilj te primerjave je, da preverimo v teoriji zastopano stališče, da se umestno prebivalstvo ali prebivalstvo urbanih sredin drugače rodnostno obnaša kot prebivalstvo ruralnih območij. Razlika je v tem, da so mesta kot motor splošnega družbenega razvoja hkrati zelo restriktivna na področju rodnosti (na primer Kaa 1987; Boh 1988; Černič Istenič 1994c; Šircelj 1998). Večjo rodnostno ekspanzijo je torej pričakovati v podeželskih sredinah. Naši izračuni to tezo potrjujejo. Resda so danes ob splošnem padcu ravni rodnosti v luči druge demografske tranzicije razlike med mesti in podeželjem bistveno manjše, a še vedno obstajajo. V našem primeru to velja za vsa tri območja. Na preglednici 10 so prikazane vrednosti aproksimativne celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000 za urbana in ruralna območja ter razlike med njimi. Vidimo, da je v vseh treh območjih rodnost v območjih urbanih naselij nižja kot v ruralni okolici. Razlike niso zanemarljive. Največje so v Zasavju, kjer je rodnost podeželskega območja za več kot dve petini višja kot v mestnem. Tam je ločnica med urbanim in ruralnim najostrejša (Nacionalni atlas Slovenije 2001, 98).

V drugih dveh območjih so razlike manjše, a je rodnost v podeželskih območjih še vedno za petino višja kot v mestnih. Ob tem je treba upoštevati, da suburbanizacija, ki poteka v okolici urbanih naselij, prinaša tudi deagrarizacijo, z njo pa se spreminja »povprečno« obnašanje prebivalstva (Pelc 1993, 86–87). Te spremembe se kažejo tudi v rodnostnem obnašanju, zato je pričakovana posledica, da so na območjih prostorsko obsežnejše suburbanizacije (na primer UE Domžale) ravno zaradi vpliva »mestnega obnašanja« razlike manjše tudi na področju rodnosti.

Preglednica 10: Aproximativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 za posamezna območja glede na urbani ali ruralni značaj naselij (Statistični urad Republike Slovenije, statistična raziskovanja Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje; uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, je dovoljena z navedbo vira).

območje	urbano območje	ruralno območje	absolutna razlika	relativna razlika
Prekmurje	0,94	1,13	+0,19	+20,2 %
Zasavje	0,99	1,41	+0,42	+42,4 %
UE Domžale	1,28	1,50	+0,22	+17,2 %

Enako dihotomno smo naša območja notranje razdelili na ravninsko-dolinski (nižinski) tip reliefa in na gričevnato-hribovit (višinski) tip reliefa. Ta razdelitev je relativna. V Prekmurju je razlika med nižinskim (Ravensko in Dolinsko) in višinskim (Goričko) bistveno manjša kot, denimo, v Zasavju. Vendar znotraj območij obstaja dokaj jasna diferenciacija med tema dvema reliefnima tipoma. Temeljno izhodišče te razdelitve je opredelitev naselja kot ravninsko-dolinskega oziroma gričevnato-hribovitega. Na preglednici 11 smo prikazali razlike v aproksimativni celotni rodnosti glede na uvrstitev v reliefni tip. Pri razvrstitvi smo se naslonili na že obstoječe klasifikacije, na opise naselij v Priročnem krajevnem leksikonu Slovenije in na terenski ogled.

V primeru UE Domžale smo v celoti upoštevali Pelčevo (1993, 51–57) razdelitev na štiri območja (ravninsko, dolinsko, gričevnato, hribovito), ki smo jih združili v že omenjeni dve območji. Tako smo na eni strani dobili 61 naselij, ležečih na ravnini, v dolini ali ob pomembnejši prometnici. Drugo skupino sestavlja preostalih 109 naselij, ki so razmeščena po gričevju in hribovju ter odmaknjena od glavnih magistralnih in regionalnih cest.

V primeru Zasavja smo uporabili analogen kriterij kot v primeru UE Domžale, naslonili pa smo se predvsem na lastno opazovanje na terenu ter na opise v Priročnem krajevnem leksikonu (1996). Tudi tu prvo skupino ravninsko-dolinskih naselij sestavljajo naselja v dolinah in na ravninah (slednjih v Zasavju praktično ni) ter ob glavnih cestnih prometnicah (cesta Litija–Zidani Most z odcepi proti Zagorju ob Savi in Trbovljam ter v Podkrajju proti Hrastniku in Rimskim Toplicam; cesta Zagorje–Izlake–Trojane z odcepom v Izlakah proti Moravčam). Naselij iz te skupine je skupno 26 (v občini Trbovlje 2, v občini Hrastnik 5, v občini Zagorje ob Savi pa 19 naselij). Ostalih 86 naselij spada k »višinskemu« tipu.

Prekmurje smo na dve osnovni reliefni območji razdelili na podlagi modificirane Kertove (1991) regionalizacije in na podlagi lastnih terenskih opazovanj (Josipovič 1998). Kertova regionalizacija se nanaša na območja katastrskih občin, mi pa smo jo prilagodili za raven naselja, tako da smo upoštevali ravnino na pleistocenski terasi kot sestavni del Ravenskega in Dolinskega. Goričkemu smo priključili naselje Suhi vrh, ki ga (kot del moravske katastrske občine) Kert uvršča k Ravenskemu, iz Goričkega pa smo izločili sedem naselij na pleistocenski terasi: to so Korovci, Gornji Črnci, Domajinci, Beznovci, Zenkovci, Šalamenci in Vaneča. Naselja v sklopu mikroregije Lendavske gorice smo v celoti vključili v Dolinsko in s tem k ravninsko-dolinski reliefni enoti. Razlogov za ta korak je bilo več: od petih naselij, ki jih delo več avtorjev »Slovenija – pokrajine in ljudje« (1998) uvršča k Lendavskim goricam, so tri naselja (Pince, Dolina in Čentiba) tipična ravninska naselja, ki so se na okoliške griče razširila šele v zadnjem obdobju predvsem v obliki gradnje vinogradniških kleti in zidanic. Jedra in hkrati središča teh naselij se

nahajajo na ravnini v obcestni ali gručasti obliki enako ali zelo podobno, kot je to v primeru Strehovcev, Filovcev, Bogojine ali Moravskih Toplic, ki jih vse regionalizacije uvrščajo bodisi k Dolinskemu bodisi k Ravenskemu. Od preostalih dveh naselij, ki se v precejšnji meri razprostirata po gričevju, pa urbanizirane Lendavske Gorice predstavljajo nedeljivo celoto z mestom Lendava (Vrišer 1995). K urbaniziranemu neposrednemu zaledju Lendave in njenega severnega podaljška Dolge vasi lahko štejemo tudi Dolgovaške Gorice. To pa je tudi edino naselje, ki bi ga lahko šteli h gričevju, vendar njegova uvrstitev ali neuvrstitev h gričevju v ničemer ne spreminja siceršnjih razmerij med rodnostjo naselij »nižinskega« oziroma »višinskega« tipa. Ob uvrstitvi Dolgovaških Goric k »nižinskemu« tipu pripada omenjenemu tipu skupno 99 naselij, preostalih 77 pa k »višinskemu« tipu.

Glavna ugotovitev, ki jo kaže preglednica 11, velja za vsa tri izbrana območja. V obdobju med letoma 1998 in 2000, na katerega se nanaša naš sintetični kazalnik rodnosti, je bila rodnost prebivalstva v gričevnato-hribovitih območjih višja kot v ravninsko-dolinskih območjih. Aproximativna rodnost je bila v višinskem območju Prekmurja za šestino, v UE Domžale za tretjino, v Zasavju pa za več kot dve petini višja kot v nižinskem območju. Velikost razlik je verjetno odvisna tudi od reliefne energije, ki je v Zasavju najvišja, v Prekmurju pa najnižja. To pa nima nobene zveze s precej razširjenim laičnim mnenjem, da je za hribovite predele značilna nizka rodnost (Barbič 1993): na podlagi ugotovljenih razlik lahko vsaj z vidika naših izbranih območij to mnenje zavrremo.

Preglednica 11: Aproximativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 za posamezna območja glede na relief (Statistični urad Republike Slovenije, statistična raziskovanja Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje. Uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, dovoljena z navedbo vira).

območje	ravninsko-dolinsko	gričevnato-hribovito	absolutna razlika	relativna razlika
Prekmurje	1,05	1,22	+0,17	+16,2%
Zasavje	1,01	1,44	+0,43	+42,6%
UE Domžale	1,33	1,78	+0,45	+33,8%

Poleg ugotovljenih razlik v rodnosti med posameznimi reliefnimi enotami nas je zanimala tudi statistična povezanost med rodnostjo in reliefom. S pomočjo kriterija (v našem primeru je kriterij predstavljala celotna rodnost, ki je bila 1,4) smo naselja znotraj vsakega območja razvrstili v dve skupini. Skupino nižje rodnosti so sestavljala naselja, v katerih celotna rodnost v triletnem povprečju obdobja med letoma 1998 in 2000 ni dosegala 1,4. V drugi skupini so bila naselja, ki so ta kriterij dosegala ali presegala. Tako smo dobili 2×2 preglednice, s pomočjo katerih smo izračunali hi-kvadrat (χ^2). Ta je bil v Zasavju (8,436) in v UE Domžale (7,123) statistično pomemben pri manj kot enoodstotnem tveganju. V Prekmurju (3,202) pa bi tvegali nekaj več kot 5 odstotkov, kar pomeni preveliko tveganje za zavrnitev hipoteze neodvisnosti. Stanje se v Prekmurju obrne, če priključimo Dolgovaške Gorice h gričevju. V tem primeru pod enakimi drugimi pogoji hi-kvadrat doseže 4,211, kar pomeni statistično pomembnost pri manj kot petodstotnem tveganju. V tem primeru lahko hipotezo o neodvisnosti spremenljivk zavrremo. To poenostavljeno pomeni, da sta raven rodnosti v danem naselju in območje (reliefna enota), kjer se to naselje nahaja, medsebojno odvisna. Jakost odvisnosti lahko jasneje ponazorimo s korigiranim Pearsonovim koeficientom kontingence (C_c), ki omogoča tudi primerjavo med območji (Sagadin 1992, 351). V Prekmurju (ob vključitvi Dolgovaških Goric v »višinsko« območje) je C_c 0,219, v UE Domžale 0,311 in v Zasavju 0,420. Predznak korigiranemu Pearsonovemu koeficientu kontingence določimo na podlagi poznavanja podatkov v razpredelnici. Ker smo že poprej pokazali, da je povprečna aproksimativna celotna rodnost višja v »višinskem« območju, je torej smer povezave pozitivna. Ali drugače povedano, znotraj izbranih območij je rodnost višja v »višjem« območju. Vidimo, da gre za znatno pozitivno odvisnost na vseh območjih, še posebej v Zasavju.

Seveda reliefa kot geografskega faktorja rodnostnega obnašanja ne gre jemati izolirano od ostalih, temveč zopet dialektično kot vse ostale. To pomeni, da moramo biti v kontekstu preučevanja rodnostnega obnašanja pozorni na vse spremembe v pokrajini, ki so lahko posledica različnega reliefa (Požeš 1993). V mislih imamo predvsem vlogo reliefa v morfologiji in fizionomiji naselij, v razvoju prometnega omrežja in infrastrukturne opremljenosti ter s tem povezane perifernosti tako v smislu fizične dostopnosti kot v smislu razširjanja informacij oziroma vztrajanja tradicionalnih struktur v povezavi s splošnim razvojem rodnosti. Industrializacija, urbanizacija, modernizacija in drugi z njimi povezani procesi so temeljni element sodobnih teorij prebivalstva, ki v njih vidijo glavne prožilce sprememb v rodnostnem obnašanju prebivalstva (na primer Oppenheim Mason 1997; Natek 1993). Ti procesi pa so se širili ravno iz žarišč, katerih lokacijo je poleg razmer splošne zmožnosti preživetja v največji meri predisponiral ravno relief. Iz tega lahko izpeljemo, da ima v determinaciji rodnosti relief vlogo sintetičnega pokazatelja, ki v sebi združuje vrsto delnih dejavnikov. Vloga reliefa in njegovih implikacij s tem še zdaleč ni izčrpana: služi lahko kot osnova za nadaljnje raziskovanje posredne vloge reliefa pri rodnostnem obnašanju prebivalstva.

4.2 ANALIZA REZULTATOV ANKETE

Vsi omenjeni in še nekateri drugi kazalniki v resnici ne povedo nič o tem, zakaj se je rodnostno obnašanje spremenilo. Za odgovor na to vprašanje se moramo zateči k drugim metodam. Ena od takih je globinska anketa, ki smo jo izbrali tudi mi. Ko govorimo o anketi kot globinski, mislimo predvsem na podatke, ki smo jih zbrali na ta način, vendar jih uradna statistika ne zbira. Gre torej za natančnejši »pretres« nekega prebivalstva, kajti za opredelitev rodnostnega obnašanja potrebujemo bistveno več podatkov, kot jih je mogoče dobiti prek uradnih statističnih virov. Na današnje obnašanje prebivalstva oziroma posameznika znotraj njega ima največji vpliv osebna zgodovina posameznika. To je sistem preteklih ojačitev (Skinner 1965, 1974 in 1995), o katerih smo že govorili v teoretičnih podlagah. Da bi spoznali zgodovino posameznikovega obnašanja na določenem področju, potrebujemo najprej kronologijo pomembnih dogodkov, ki so pripeljali do današnjega stanja. Za kaj takega torej rabimo anketo.

O sestavi anketnega vprašalnika smo že nekaj povedali, predstavili pa smo tudi uporabljeni anketni vprašalnik. Ker vsa zastavljena vprašanja po pomembnosti niso bila enaka, se bomo posvetili le najpomembnejšim izsledkom ankete.

Anketo, ki se je nanašala na oba starša, smo začeli z osnovnimi podatki o kraju in ulici prebivanja. Ulica nas je zanimala seveda le v naseljih z uličnim sistemom, in sicer zaradi mogoče »segregacije« znotraj naselij, ki bi jo razkrilo različno rodnostno obnašanje. Vsekakor je bila anketa anonimna, ker nas ni zanimalo ime anketiranega, pač pa zgolj demogeografske implikacije različnega rodnostnega obnašanja.

Prek anketnih vprašanj, ki so se nanašala na demografsko in širšo družbenoekonomsko sestavo izbranega prebivalstva, smo želeli opredeliti vlogo posameznih dejavnikov, ki izhajajo iz omenjenih struktur. Pomemben del ankete je predstavljala skupina vprašanj, ki so se nanašala na psihološko skupino dejavnikov. Tudi ta skupina dejavnikov je ozko povezana z drugimi dejavniki in s prostorom, v katerem deluje. Vprašanja tega sklopa, ki so se nanašala na mnenjsko in vrednostno orientacijo anketiranih, so služila kot okvir za razumevanje vloge okolja pri oblikovanju rodnostnega obnašanja. Pomen tega sklopa je velikega pomena, saj je tovrstnih podatkov sicer na voljo malo ali nič.

Sklopi vprašanj niso bili popolnoma ločeni med seboj zaradi kontrolnih vprašanj in zato, da se koncentracija anketirancev ohranja na čim višji ravni. Vprašalnik je namreč precej dolg in vsebinsko zahteven, čeprav smo želeli vprašanja zastaviti na čim razumljivejši in enostavnejši način.

Nekaj pilotnih vprašalnikov smo razdelili predhodno, da bi ugotovili čas izpolnjevanja in ustreznost ter razumljivost vprašanj. Čas izpolnjevanja se je gibal med 20 in 30 minutami, pilotni vprašalniki pa so terjali nekaj manjših sprememb predvsem pri formulacijah vprašanj, ki smo jih pri končni verziji vprašalnika tudi upoštevali. Prvotni vprašalnik je bil še nekoliko daljši, a smo se odločili za obojestranski tisk in skrčenje na tri liste A4-formata.

Z anketo pridobljene podatke smo razvrstili po skupinah posameznih struktur prebivalstva in jih primerjali po izbranih območjih in s statističnimi podatki, ki smo jih obravnavali v prejšnjem poglavju. Vsi podatki sicer niso povsem primerljivi, bodisi zaradi same narave zbiranja bodisi zato, ker statističnih podatkov na določenem področju sploh ni.

4.2.1 DEMOGRAFSKA STRUKTURA ANKETIRANIH

Osnovno demografsko strukturo za posamezna območja bomo prikazali z opisnimi in zbirnimi statistikami. Dodali smo podatke, ki so po našem mnenju pomembno merilo rodnostnega obnašanja. Ne bomo se ustavili zgolj ob osnovnih demografskih strukturah, pač pa bomo skušali v čim večji meri v prikaže vključiti tudi rezultate rodnostnega obnašanja.

4.2.1.1 ZNAČILNOSTI ANKETIRANIH PO STAROSTI IN SPOLU

Preglednica 12 predstavlja spisek okrajšav in celih imen obravnavanih spremenljivk. Preglednica 13 prikazuje skrajne in srednje vrednosti po posameznih znakih anketiranega prebivalstva. Omenjeni preglednici poleg demografskih znakov prikazujeta tudi nekatere mnenjske rubrike, ki služijo za primerjavo z dejanskimi vrednostmi.

Preglednica 12: Spisek izbranih spremenljivk v anketi (Anketa 06/2001).

spremenljivka	razlage okrajšav
OBM	območje: (1) Prekmurje, (2) Zasavje, (3) UE Domžale
STARM	leto rojstva partnerja (anketiranega)
STARŽ	leto rojstva partnerice (anketiranke)
GENRAZMO	generacijska razlika v letih med partnerjem in njegovim očetom
GENRAZMM	generacijska razlika v letih med partnerjem in njegovo materjo
GENRAZZO	generacijska razlika v letih med partnerico in njenim očetom
GENRAZŽM	generacijska razlika v letih med partnerico in njeno materjo
ŠT_OMD	število otrok v družini, iz katere izhaja partner
ŠT_OŽD	število otrok v družini, iz katere izhaja partnerica
ŠT_DČ	število družinskih članov v sedanji družini
sk_št_otr	skupno število otrok
PROTOGEN	protogenezični interval
intergen1	prvi intergenezični interval
intergen2	drugi intergenezični interval
intergen3	tretji intergenezični interval
intergen4	četrti intergenezični interval
STMROJ1O	starost partnerja ob rojstvu prvega otroka
PSTŽROJO	povprečna starost partnerice ob rojstvu otrok
PSTMROJO	povprečna starost partnerja ob rojstvu otrok
NAJSTMM	najprimernejša starost moškega za starševstvo po mnenju partnerja
NAJSTŽM	najprimernejša starost ženske za starševstvo po mnenju partnerice
NAJSTMŽ	najprimernejša starost moškega za starševstvo po mnenju partnerja
NAJSTŽŽ	najprimernejša starost ženske za starševstvo po mnenju partnerice
ASP_OTRM	želeno število otrok partnerja preden je postal oče
ASP_OTRŽ	želeno število otrok partnerice preden je postala mati
MODŠTOTM	moderno število otrok po mnenju partnerja
MODŠTOTŽ	moderno število otrok po mnenju partnerice

Preglednica 13: Izbrane opisne statistike za Prekmurje, Zasavje in UE Domžale (Anketa 06/2001).

	število	minimum	maksimum	aritmetična sredina	standardni odklon
Prekmurje					
OBM	687	1,00	1,00	1,0000	0,0000
STARM	580	1944,00	1975,00	1964,4431	5,2008
STARŽ	615	1949,00	1976,00	1967,3561	4,7592
GENRAZMO	499	17,00	56,00	29,8036	6,3857
GENRAZMM	504	14,00	45,00	26,1964	5,7564
GENRAZZO	557	15,00	54,00	30,2442	6,6691
GENRAZZM	567	14,00	46,00	26,6402	5,9563
ŠT_OMD	592	1,00	12,00	2,9578	1,7413
ŠT_OŽD	650	1,00	14,00	2,8908	1,5530
ŠT_DČ	680	2,00	12,00	3,9221	0,9089
sk_št_otr	681	1,00	10,00	2,0000	0,8506
PROTOGEN	533	15,00	40,00	23,3340	3,5811
intergen1	438	0,00	17,00	3,9132	2,6637
intergen2	90	0,00	21,00	4,6667	3,6994
intergen3	18	0,00	12,00	4,0000	3,3955
intergen4	6	2,00	8,00	4,8333	2,0412
STMROJ1O	502	17,00	44,00	26,1853	4,1044
PSTŽROJO	533	17,50	40,00	25,2455	3,5680
PSTMROJO	502	19,00	44,00	28,1460	4,0996
NAJSTMM	554	19,00	40,00	26,3087	2,6605
NAJSTŽM	491	18,00	35,00	23,7495	2,5999
NAJSTMŽ	546	18,00	35,00	26,4231	2,8521
NAJSTŽŽ	570	15,00	31,00	23,9351	2,5688
ASP_OTRM	585	0,00	10,00	2,2239	1,2048
ASP_OTRŽ	657	0,00	10,00	2,1096	0,9691
MODŠTOTM	562	0,00	6,00	1,8701	0,8606
MODŠTOTŽ	628	0,00	6,00	1,9156	0,8700
Zasavje					
OBM	252	2,00	2,00	2,0000	0,0000
STARM	230	1938,00	1974,00	1963,9913	5,1067
STARŽ	241	1952,00	1977,00	1967,1826	4,6494
GENRAZMO	176	15,00	55,00	29,3864	6,5873
GENRAZMM	183	14,00	43,00	25,7213	6,6294
GENRAZZO	207	17,00	53,00	28,3527	5,6814
GENRAZZM	212	15,00	45,00	25,1604	5,8182
ŠT_OMD	226	1,00	11,00	3,1283	2,0147
ŠT_OŽD	246	1,00	10,00	2,8333	1,6711
ŠT_DČ	252	2,00	6,00	3,8889	0,6940
sk_št_otr	252	1,00	4,00	1,9405	0,6440
PROTOGEN	219	16,00	37,00	22,6895	3,8006
intergen1	174	0,00	12,00	5,0517	2,5923
intergen2	25	1,00	15,00	6,0400	3,8996
intergen3	7	1,00	10,00	2,8571	3,2878
intergen4					
STMROJ1O	204	19,00	50,00	26,3676	4,7205
PSTŽROJO	219	18,00	38,67	24,9768	3,7471
PSTMROJO	208	18,00	52,50	28,3706	4,7031

	število	minimum	maksimum	aritmetična sredina	standardni odklon
NAJSTMM	219	19,00	40,00	26,5525	3,1391
NAJSTŽM	211	18,00	35,00	24,0758	2,8923
NAJSTMŽ	224	19,00	35,00	26,2455	3,0815
NAJSTŽŽ	219	18,00	30,00	24,0731	2,6980
ASP_OTRM	212	0,00	9,00	2,3160	1,2312
ASP_OTRŽ	239	0,00	5,00	2,2092	0,8340
MODŠTOTM	217	0,00	6,00	2,0783	1,0312
MODŠTOTŽ	239	0,00	5,00	2,0502	0,8873
UE Domžale					
OBM	240	3,00	3,00	3,0000	0,0000
STARM	203	1941,00	1974,00	1964,0591	5,6108
STARŽ	217	1950,00	1976,00	1966,3825	5,0457
GENRAZMO	172	18,00	58,00	30,1047	6,1749
GENRAZMM	178	15,00	46,00	26,6573	6,0123
GENRAZŽO	193	18,00	56,00	29,7876	7,0527
GENRAZŽM	194	16,00	42,00	25,8711	5,4885
ŠT_OMD	210	1,00	11,00	2,9143	1,6434
ŠT_OŽD	228	1,00	11,00	2,8947	1,4412
ŠT_DČ	238	2,00	8,00	4,1513	0,8967
sk_št_otr	237	1,00	6,00	2,2447	0,8280
PROTOGEN	192	17,00	37,00	23,8021	3,6614
intergen1	174	0,00	14,00	3,7241	2,4147
intergen2	59	0,00	14,00	4,0508	2,9150
intergen3	14	0,00	13,00	4,8571	3,5487
intergen4	4	0,00	11,00	3,5000	5,0662
STMROJ1O	179	19,00	41,00	26,1229	4,1430
PSTŽROJO	192	19,00	37,00	26,1313	3,3897
PSTMROJO	179	21,00	42,50	28,4336	4,1622
NAJSTMM	201	0,00	10,00	2,4080	1,0829
NAJSTŽM	226	0,00	10,00	2,4867	0,9808
NAJSTMŽ	198	18,00	36,00	26,8788	2,8615
NAJSTŽŽ	171	18,00	35,00	24,4854	2,8020
ASP_OTRM	209	18,00	38,00	26,9330	3,0908
ASP_OTRŽ	207	19,00	35,00	24,8696	2,7069
MODŠTOTM	194	0,00	5,00	2,0052	0,9948
MODŠTOTŽ	220	0,00	5,00	2,0818	0,8668

Na podlagi podatkov v preglednicah lahko po območjih primerjamo anketirano prebivalstvo. Naši anketiranci predstavljajo populacijo staršev prvošolcev osemletne osnovne šole v šolskem letu 2000/2001. Povprečno starost anketiranih smo izrazili z letnico rojstva. Ta je pri moških skoraj enaka v Zasavju in UE Domžale (1964), v Prekmurju pa je za slabega pol leta višja, torej je prebivalstvo rahlo mlajše. Pri ženskah je razlika večja in dosega skoraj eno leto. Najmlajše so anketirane v Prekmurju, le nekoliko starejše so v Zasavju. Sicer je povprečna razlika v starosti med moškimi in ženskami najnižja v UE Domžale (2,3 leta), v Prekmurju je nekaj manjša od treh let, v Zasavju pa 3,2 leta.

Če te vrednosti primerjamo z generacijo njihovih staršev, so razlike med staršema nekoliko večje. Na vseh treh območjih se gibljejo med 3,2 in 3,9 leti. Po našem mnenju je z vidika izbiranja prave starosti (kolikor je to mogoče) za starševstvo anketirancev pomembna starost njihovih staršev. Videti je, da so si te starosti podobne, nekoliko nižje so le v Zasavju. Sicer pa je opaziti tendenco zmanjševanja

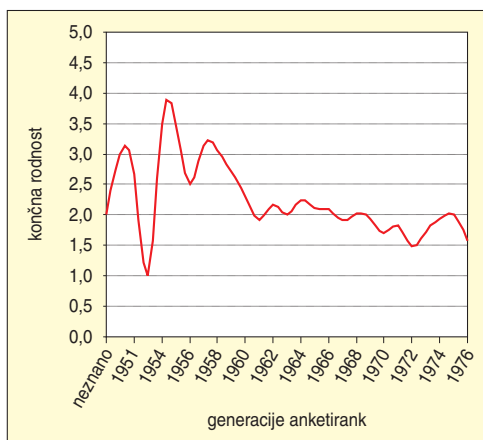
starostnih razlik med partnerjema, če opazujemo njih, njihove starše in mnenja o najprimernejši starosti za starševstvo. Opazimo lahko tudi to, da najprimernejšo starost najvišje postavljajo anketiranci z domžalskega, s tem da je tam tudi povprečna starostna razlika med spoloma najmanjša – tako tista, ki jo določita anketirana znotraj izbora, kot tista med izborom obeh. Razlike v primerjavi s Prekmurjem so tudi tu okrog enega leta, Zasavje pa je po vrednostih nekje na polovici med njima. Moški v povprečju postavljajo višje razlike med spoloma, vendar tudi ženske po starosti na prvo mesto postavljajo moške. To je zanimiv model očitno ne povsem preseženega gledanja, da mora biti moški kot glava družine starejši (Boh 1988; Černič Istenič 1998).

Pregled spolne strukture anketiranih je pokazal, da so na vseh treh območjih veliko večino anketnih vprašalnikov izpolnili v družinah, kjer sta prisotna oba starša. To je tudi razumljivo, saj je bila anketa namenjena obema staršema, če sta bila seveda prisotna v družini. Delež družin, v katerih sta prisotna oba starša, je bil 92,0 % v Prekmurju, 94,8 % v Zasavju in 90,8 % v UE Domžale. Preostanek so predstavljale samohranilske družine, katerih veliko večino vodijo ženske. Delež moških vodij samohranilskih družin se giblje od 18,2 % v UE Domžale in 16,7 % v Prekmurju do 7,7 % v Zasavju. Površna primerjava območij pokaže, da višji kot je odstotek samohranilskih družin, višji je tudi delež samohranilcev. Vendar je to lahko zgolj slučajno, saj ni nujno, da bi bilo tam, kjer je samohranilskih družin malo, med njimi avtomatično več samohranilk. Gotovo pa gre za zanimivo vprašanje za bolj poglobljeno analizo, ki bi morda v nekaterih okoljih lahko pokazala na manjšo socialno sprejemljivost samohranilskih družin ter še posebej samohranilcev znotraj družin tega tipa.

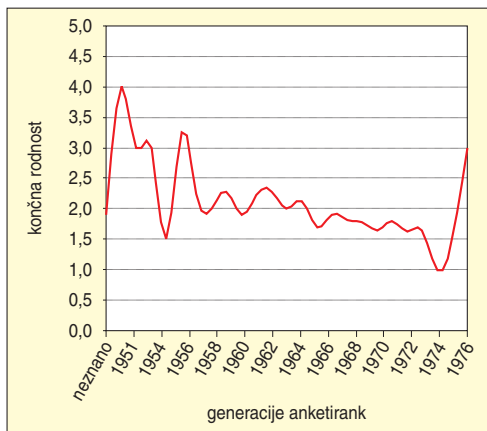
Spolna struktura anketiranih se zaradi samohranilskih družin torej nagiba na žensko stran, saj je v Prekmurju 678 žensk proti 641 moškim (koeficient feminitete 1,058), v Zasavju 251 žensk proti 240 moškim (koeficient feminitete 1,046) in v UE Domžale 236 žensk proti 222 moškim (koeficient feminitete 1,063).

4.2.1.2 Število otrok anketiranih staršev

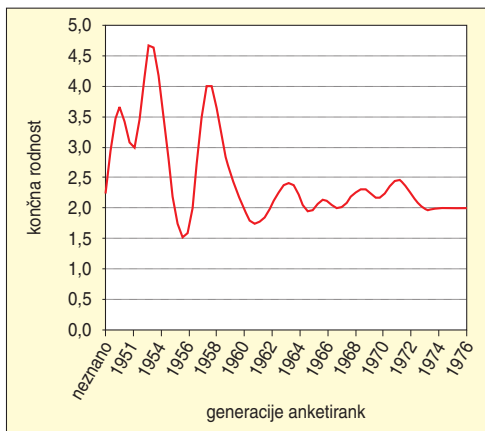
Anketni podatki kažejo, da je na vseh treh območjih ustaljen model družine z dvema otrokoma. Odstopanja so v tem pogledu majhna. Povprečno število otrok na družino v anketnem primeru lahko prevedemo v povprečno končno potomstvo v danem časovnem trenutku. Ta podatek je približen, saj mlajše generacije še niso zaključile z rojevanjem. Najnižje (v času anketiranja) povprečno končno potomstvo smo zabeležili v Zasavju (1,94), sledi Prekmurje z natančno dvema otrokoma na družino oziroma na eno žensko anketirane populacije ter UE Domžale z najvišjo vrednostjo (2,24). Razlike so kar precejšnje, a manjše kot kažejo podatki aproksimativne celotne rodnosti. V našem primeru je na domžalskem območju končno potomstvo za 15,5 % višje kot v Zasavju, vendar je pri tem treba opozoriti na tri stvari: prvič,

Slika 42: Končna rodnost generacij anketirank v Prekmurju (Podatki ankete 06/2001).

Slika 43: Končna rodnost generacij anketirank v Zasavju (Podatki ankete 06/2001).

Slika 44: Končna rodnost generacij anketirank v UE Domžale (Podatki ankete 06/2001).

zajeti so le anketiranci z otroki, drugič, vrednosti aproksimativne celotne rodnosti se nanašajo na drugačno obdobje (1998–2000) v primerjavi z generacijo otrok anketiranih, in tretjič, končno potomstvo in celotna rodnost zaradi načina izračunavanja nista povsem primerljiva. Sicer je razlika pričakovana, saj so podatki celotne rodnosti za zadnje desetletje nekoliko podcenjeni, ni pa povsem jasno, za koliko. Če bi dobljene vrednosti končnega potomstva obtežili z deležem žensk, ki znotraj rodne populacije nimajo otrok (približno 30,5 %, po: Kožuh-Novak et al. 1998, 90), bi imelo območje UE Domžale v povprečju le še 1,55 otroka na družino (žensko), Prekmurje bi imelo 1,38, Zasavje pa 1,34. Te vrednosti so višje od letnega prečnega preseka zaradi longitudinalnega zajemanja podatkov, hkrati pa so nižje od povprečnega končnega potomstva žensk na začetku devetdesetih let 20. stoletja (1,76, po: Šircelj 1998), ker niso zajete le generacije, ki so s svojim rodnostnim obnašanjem zaključile. V našem primeru smo zajeli vse v anketo vključene družine in ženske ne glede na starost. Tako so na povprečje vplivale starejše generacije z nekoliko višjo rodnostjo in pa mlajše, katerih rodno obdobje se še ni zaključilo, a je pri njih rodnost po vseh kazalnikih manjša (na primer Kožuh-Novak et al. 1998). To lahko pokažemo s pomočjo slik 42 do 44, ki prikazujejo distribucijo žensk po generacijah in njihovo končno potomstvo (končno rodnost).

S slik je razvidno, da se končna rodnost različno razporeja po območjih. Na Domžalskem imajo praktično vse anketirane generacije po letu 1960 praktično zadostno potomstvo za lastno enostavno reprodukcijo. Opazen je tudi dvig končne rodnosti v generacijah s konca šestdesetih let in začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja. To pomeni, da so te generacije (brez žensk, ki še niso rodile) prej in v krajšem času dosegle raven enostavne reprodukcije. V drugih dveh območjih so procesi drugačni. V Prekmurju je opazen trend zmanjševanja končne rodnosti. Ta trend je še bolj izrazit v Zasavju, kjer generacije s konca šestdesetih let in začetka sedemdesetih precej zaostajajo za enostavno reprodukcijo. Razloge za tako stanje lahko iščemo bodisi v znižani končni rodnosti bodisi v odlaganju rojevanja v višje starosti. Primerjava med območji kaže, da so mlajše generacije tistih žensk, ki so rodile, na Domžalskem že dosegle samoodnovitveni nivo, kar za Prekmurje ne velja, še posebej pa ne za Zasavje.

Bolj pregledno stanje dobimo, če opredelimo končno rodnost po generacijah. Na preglednici 14 so generacije združene v petletne skupine. Vidimo lahko, da obstaja trend zmanjševanja končne rodnosti v vseh treh območjih, najbolj »stabilno« pa je stanje v UE Domžale. Zasavje in Prekmurje sta si pravzaprav podobna, čeprav je v slednjem rodnost mlajših generacij trenutno na nekoliko višji ravni. Podatki so zanesljivejši za rubrike s frekvenco 30 ali več. Ob tem moramo upoštevati, da se pri mlajših generacijah rodnost še zdaleč ni končala. Če pa vzamemo kot normo družino z dvema otrokoma, ki ju

mati v Sloveniji rodi v povprečju do 28. leta, vidimo, da se efektivno rodno obdobje konča precej pred 49. letom – pogosto že do 35. leta (Kožuš-Novak et al. 1998, 40). O tem se lahko prepričamo, če primerjamo starostno-specifične stopnje rodnosti, o katerih smo že govorili.

*Preglednica 14: Končna rodnost po petletnih generacijah izbranih območij (Anketa 06/2001; * – podatek se nanaša na generacije 1975–1977).*

območje	Prekmurje		Zasavje		UE Domžale	
	število	končna rodnost	število	končna rodnost	število	končna rodnost
1950–1954	8	2,88	1	4,00	7	4,00
1955–1959	32	3,00	13	2,62	14	2,71
1960–1964	118	2,14	55	2,15	38	2,16
1965–1969	236	2,00	77	2,16	104	2,13
1970–1974	198	1,73	81	1,72	50	2,20
1975–1976	22	1,86	4*	1,75*	4	2,00

Povprečno število otrok, ki so jih v času anketiranja imeli anketirani oziroma anketirane, lahko prikažemo tudi po petletnih starostnih skupinah (preglednica 15). Razlike glede na preglednico 14 se pojavijo zaradi različne uvrstitve anketirancev v posamezne starostne skupine v primerjavi z generacijskimi skupinami.

Če želimo ugotoviti, kolikšno je bilo končno potomstvo po petletnih starostnih skupinah anketirank, moramo poznati tudi deleže žensk, ki niso imele otrok. V literaturi je o teh deležih mogoče zaslediti nekaj podatkov. Kožuš-Novakova s sodelavkami (1998) navaja za starostne skupine 25–29, 30–34, 35–39 in 40–44 let 18,0%, 6,9%, 3,5% in 2,6% žensk, ki (še) niso rodile. Na podlagi omenjenih deležev, ki so povprečje za Slovenijo, lahko pod predpostavko o podobnih razmerjih na izbranih območjih izračunamo končno potomstvo. Preglednica 16 kaže, da se pravzaprav na vseh treh območjih generacije obnovijo že po 35–39 letu. Obenem lahko opazimo, da so na Domžalskem razlike med skupinami najmanjše in da se že skupina 30–34 zelo približa samoobnovi. V Prekmurju in še bolj v Zasavju sta mlajši starostni skupini od tega cilja bolj oddaljeni, s tem da najstarejša skupina v obeh območjih presega domžalsko območje. Torej smo v Prekmurju in Zasavju priča bistveno večjim spremembam rodnostnega obnašanja kakor na Domžalskem. Te spremembe, ki so povezane na eni strani z odlaganjem rojstev, na drugi strani pa verjetno tudi s krčenjem povprečnega števila otrok, so temeljni vzrok za naglo slabšanje starostne strukture in posledičnega staranja prebivalstva – če odmislimo škodo, ki jo je že pred letom 1991 v Prekmurju naredilo izseljevanje pretežno aktivnega kontingenta. Za domžalsko območje pa lahko tudi na podlagi iste preglednice potrdimo, da potekata vzporedna procesa odlaganja prvega rojstva in časovnega koncentriranja ostalih rojstev.

O starostni strukturi in rodnosti staršev, ki niso odgovorili na anketo, lahko sklepamo posredno. Ena od poti je tudi s primerjavo podatkov uradne vitalne statistike o rodnosti po starosti mater po posameznih letih s podatki ankete za ustrezna leta. Ker je večina otrok anketiranih staršev rojenih v letu 1993, smo za primerjavo izbrali to leto.

Primerjavo smo izvedli tako, da smo primerjali deleže rojenih leta 1993 po petletnih starostnih skupinah njihovih mater po podatkih vitalne statistike in anketnih podatkih. Na podlagi deleža, ki ga je posamezna petletna starostna skupina mater v anketi dosegla v primerjavi s petletnimi starostnimi skupinami mater po podatkih uradne statistike, smo ocenili starostno-specifične stopnje rodnosti anketiranih žensk. Anketne in statistične podatke bi lahko primerjali tudi zgolj po deležih, ki so jih prispevale posamezne petletne starostne skupine mater znotraj števila rojenih leta 1993.

Primerjali smo tudi celotno rodnost anketiranih žensk v letu 1993 in celotno rodnost istega leta, izračunano na podlagi uradnih statističnih podatkov o starosti mater ob rojstvu otroka. Celotno rodnost smo izračunali po metodi seštevka starostno-specifičnih stopenj rodnosti.

Preglednica 15: Povprečno število otrok v družinah po petletnih starostnih skupinah anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

	starostna skupina	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje				
moški	25–29	29	1,72	5,0
	30–34	204	1,89	35,2
	35–39	184	1,98	31,7
	40–44	123	2,10	21,2
	45–49	28	2,61	4,8
	50–54	10	2,90	1,7
	55–59	2	6,00	0,3
skupaj		580	2,02	100,0
ženske	25–29	121	1,72	19,7
	30–34	265	1,88	43,1
	35–39	161	2,13	26,2
	40–44	55	2,57	8,9
	45–49	9	3,00	1,5
	50–54	4	2,75	0,7
skupaj		615	2,00	100,0
Zasavje				
moški	25–29	8	1,75	3,5
	30–34	68	1,69	29,6
	35–39	96	2,01	41,7
	40–44	40	2,20	17,4
	45–49	12	2,00	5,2
	50–54	5	2,20	2,2
	55–59	1	2,00	0,4
skupaj		230	1,94	100,0
ženske	20–24	1	3,00	0,4
	25–29	47	1,70	19,5
	30–34	94	1,78	39,0
	35–39	68	2,12	28,2
	40–44	27	2,26	11,2
	45–49	4	3,25	1,7
skupaj		241	1,94	100,0
UE Domžale				
moški	30–34	8	2,13	3,9
	35–39	60	2,13	29,6
	40–44	91	2,22	44,8
	45–49	25	2,32	12,3
	50–54	11	2,45	5,4
	55–59	5	4,00	2,5
	60–64	3	3,00	1,5
skupaj		203	2,27	100,0
ženske	30–34	31	2,10	14,3
	35–39	87	2,21	40,1
	40–44	70	2,12	32,3
	45–49	16	2,50	7,4
	50–54	10	3,10	4,6
	55–59	3	3,67	1,4
skupaj		217	2,25	100,0

Preglednica 16: Ocena končnega potomstva v najštevilčnejših starostnih skupinah po izbranih območjih (Anketa 06/2001; Kožuh-Novak et al. 1998).

starostne skupine	Prekmurje	Zasavje	UE Domžale
25–29	1,41	1,39	–
30–34	1,75	1,66	1,96
35–39	2,06	2,05	2,13
40–44	2,50	2,20	2,06

Primerjava, ki smo jo izvedli za vsa tri v raziskavi obravnavana območja, je pokazala, da je sicer nekaj razlik v zastopanosti po starostnih skupinah, pri primerjavi celotne rodnosti pa razlik skorajda ni. Na tej podlagi lahko sklepamo, da ni velikih starostnih razlik med starši, ki so oziroma niso odgovarjali na anketni vprašalnik. Seveda lahko na razlike v starostni strukturi vplivajo tudi migracije. Težko pa kar koli sklepamo o razlikah v izobrazbeni strukturi med obema skupinama staršev, ker takih podatkov nimamo.

Preglednica 17: Primerjava starostno-specifičnih stopenj rodnosti in celotne rodnosti med uradnimi statističnimi podatki za leto 1993 in anketnimi podatki, prirejenimi za isto leto (Neobjavljeni podatki SURS; Anketa 06/2001; opomba: zaradi večje preglednosti vrednosti za celotno rodnost nismo delili s 1000).

uradni statistični podatki / podatki ankete*	celotna rodnost	starostno-specifične stopnje rodnosti						
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Prekmurje	1317,07	25,31	109,56	81,62	36,91	8,34	1,67	0,00
Prekmurje (anketa*)	1321,24	12,31	96,63	103,59	38,98	10,25	2,48	0,00
Zasavje	1245,32	18,71	96,28	87,36	37,21	7,79	1,71	0,00
Zasavje (anketa*)	1261,94	15,38	115,01	71,45	42,28	6,99	1,28	0,00
UE Domžale	1389,62	12,18	88,75	108,57	46,89	17,66	3,87	0,00
UE Domžale (anketa*)	1388,78	11,23	84,80	113,71	49,62	11,70	6,69	0,00

4.2.1.3 Izbrane značilnosti rodnostnega obnašanja anketiranih

V tem poglavju bomo na kratko opredelili glavne značilnosti obnašanja anketiranih v povezavi z rodnostjo. Če se vrnemo k preglednici 13, lahko vidimo, da je bila povprečna dolžina protogenezičnega intervala od 22,7 v Zasavju, 23,3 v Prekmurju do 23,8 let v UE Domžale. Protogenezični interval pomeni starost ženske ob rojstvu prvega otroka. Kar pomembno razliko kaže med Zasavjem in UE Domžale. Navadno je krajši pri prebivalstvih z nižjo povprečno izobrazbo, kar sicer drži za Zasavje v primerjavi z UE Domžale, ne drži pa v primerjavi s Prekmurjem, ki ima podobno povprečno izobrazbo, a daljši protogenezični interval. Na drugi strani je bila starost moškega ob rojstvu prvega otroka v vseh treh območjih nekaj nad 26 leti.

Med intergenezičnimi intervali so razlike med območji večje. V Prekmurju in UE Domžale je povprečni prvi intergenezični interval nekaj manj kot 4 leta, v Zasavju pa presega 5 let. Drugi intergenezični interval je daljši od prvega za dobre pol leta v Prekmurju, v Zasavju za eno leto, v UE Domžale pa je približno enak kot prvi. To opozarja na precejšnje razlike med območji pri tempiranju in načrtovanju števila otrok. Nadaljnji intergenezični intervali za nas niso pomembni, ker je četrtih rojstev bistveno manj.

Povprečna starost žensk ob rojstvu otroka je med 25 (Zasavje) in 26,1 let (UE Domžale), povprečna starost moških pa je bila po območjih dosti bolj podobna, in sicer med 28,1 (Prekmurje) in 28,4 leti (UE Domžale).

Preverjali smo tudi, ali se potrjuje v literaturi zastopano stališče (na primer Kožuh-Novak et al. 1998), da krajši kot je protogenezični interval, večja je rodnost žensk. Na vseh treh območjih to drži, le da korelacija, merjena s Pearsonovim koeficientom korelacije, ni posebno visoka. Giblje se od $-0,185$ ($P < 0,01$) v Zasavju in $-0,215$ ($P < 0,001$) v Prekmurju do $-0,286$ ($P < 0,001$) v UE Domžale in je povsod statistično pomembna pri manj kot eno-odstotnem tveganju.

Kar zadeva število otrok anketiranih, nas je zanimalo, v kolikšni meri se aspiracije predstarševskega obdobja v življenju realizirajo. Povprečno število otrok v družinah je sicer nekoliko nižje od želenega. Opazna je razlika med spoloma. Moški si v povprečju želijo več otrok, kot jih potem imajo. To velja za Prekmurje in Zasavje, v UE Domžale pa si ženske v povprečju želijo več otrok. Kljub tem razlikam je v UE Domžale Pearsonov koeficient korelacije razmeroma visok, pričakovano višji pa je pri moških ($r = +0,320$; $P < 0,001$) kot pri ženskah ($r = +0,272$; $P < 0,001$). V Prekmurju sta koeficienta še višja ($0,324$ za moške in $0,347$ za ženske), podobno razmerje, a nekoliko nižja jakost korelacije, je v Zasavju ($M: 0,177$; $\bar{Z}: 0,326$). Za primerjavo povejmo, da Spearmanov koeficient korelacije ranga kaže še nekoliko višje korelacije za vsa območja.

S tem vprašanjem je povezana tudi zgodovina posameznika. Zveza med številom otrok v partneričini družini in kasnejšim številom njenih otrok je v UE Domžale pozitivna ($r = 0,211$) in statistično pomembna pri enem promilu tveganja. Ko primerjamo stanje pri moških, je povezava šibkejša ($r = 0,151$), a še vedno statistično pomembna pri pet odstotnem tveganju. V Prekmurju je obratno (pri moških $0,228$; pri ženskah $0,182$), prav tako v Zasavju ($M: 0,257$; $\bar{Z}: 0,070$), s tem da ugotovljena korelacija pri ženskah statistično ni pomembna.

Zabeležimo lahko tudi, da obstaja posebej v Zasavju relativno močna pozitivna povezanost (UE Domžale: $r = 0,190$; Prekmurje: $0,204$; Zasavje: $0,470$) med številom otrok v družinah, iz katerih izhajata partnerja, kar opozarja na tovrstno homogamijo anketirancev.

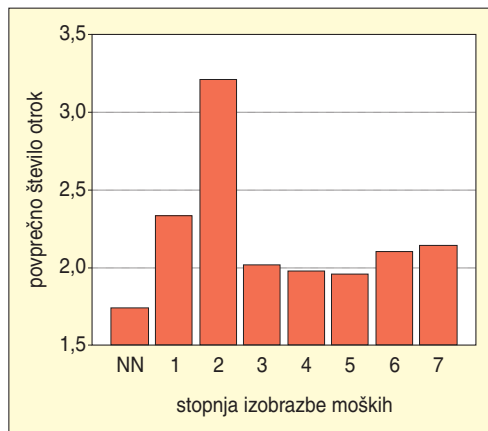
4.2.2 ŠIRŠA DRUŽBENOEKONOMSKA STRUKTURA ANKETIRANIH

V tem poglavju se bomo osredotočili na nekatere družbene, ekonomske in kulturne dejavnike rodnostnega obnašanja, ki jih bomo poskušali izluščiti iz širše družbenoekonomske strukture anketiranega prebivalstva.

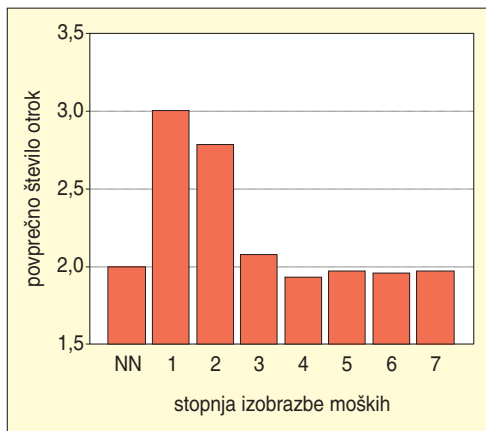
4.2.2.1 Izobrazbena struktura anketiranih

Začeli bomo z izobrazbeno strukturo anketiranih kot eno najpomembnejših struktur, ki v veliki meri opredeljuje tako družbeni kot ekonomski status. Že v prejšnjem poglavju smo poskušali opredeliti vlogo šolske izobrazbe posameznika (ženske) pri oblikovanju rodnostnega obnašanja. Na podlagi uradnih statističnih podatkov smo že v predhodnih poglavjih raziskave ugotovili, da je višina izobrazbe negativno povezana z nivojem rodnosti. S pomočjo anketnih podatkov bomo primerjali stopnjo izobrazbe z doseženo končno rodnostjo. Rezultati razkrivajo zanimive spremembe, ki bodo lahko imele daljnosežne posledice za razvoj rodnosti. Na slikah 45 in 46 vidimo končno rodnost (povprečno število otrok v družinah) anketiranih v Prekmurju.

Ko primerjamo stopnjo izobrazbe po spolu, ugotovimo, da se z višanjem izobrazbe od 4. stopnje dalje začne zviševati tudi rodnost. Vendar se rodnost (število otrok) ne zvišuje pri obeh spolih enako: pri moških začne naraščati šele s 6. in 7., pri ženskah pa že s 5. stopnjo izobrazbe. To pa ni edina razlika med spoloma. Pri moških se rodnost (mišljena je rodnost družine, kateri neki moški pripada) dvigne nad enostavni reproduktivni nivo (vrednosti 2,1 in več), pri ženskah pa vrednosti ne dosežejo 2,0. Iz tega bi lahko sklepali, da je izobrazba tisti faktor, ki z višanjem pozitivneje vpliva na moške, saj ženske z dviganjem izobrazbe ne dosegajo enostavne reprodukcije, ki je v današnjih razmerah dolgoročni cilj Slovenije.

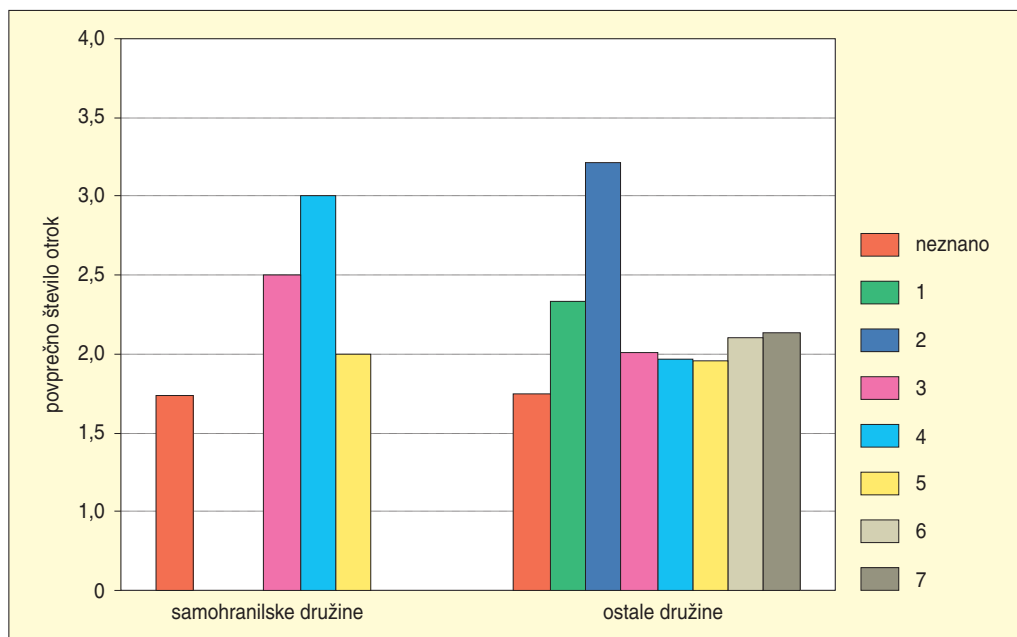

Slika 45: Povprečno število otrok v družini glede na stopnjo izobrazbe moškega (očeta) v Prekmurju (Anketa 06/2001).

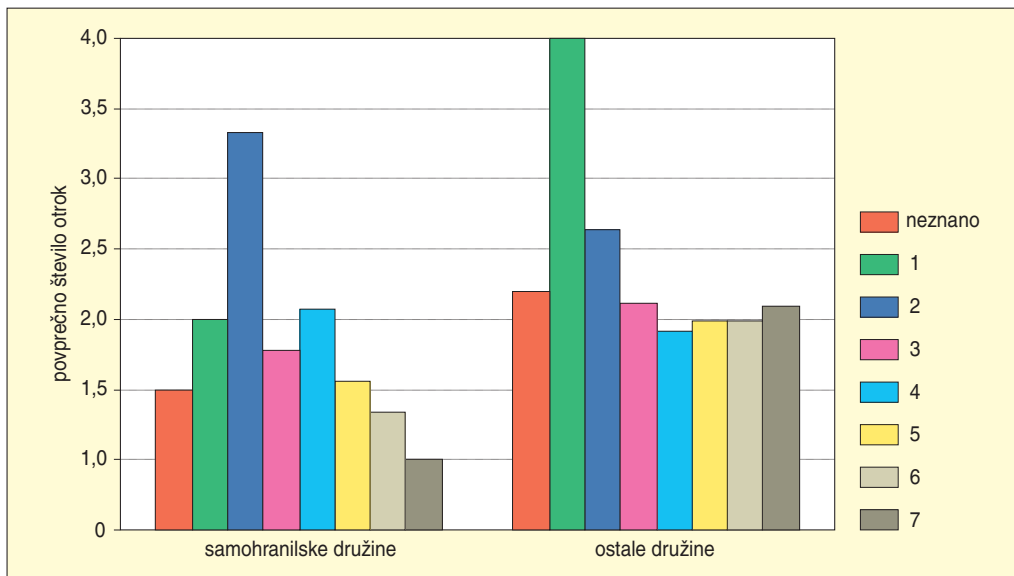

Slika 46: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) v Prekmurju (Anketa 06/2001).

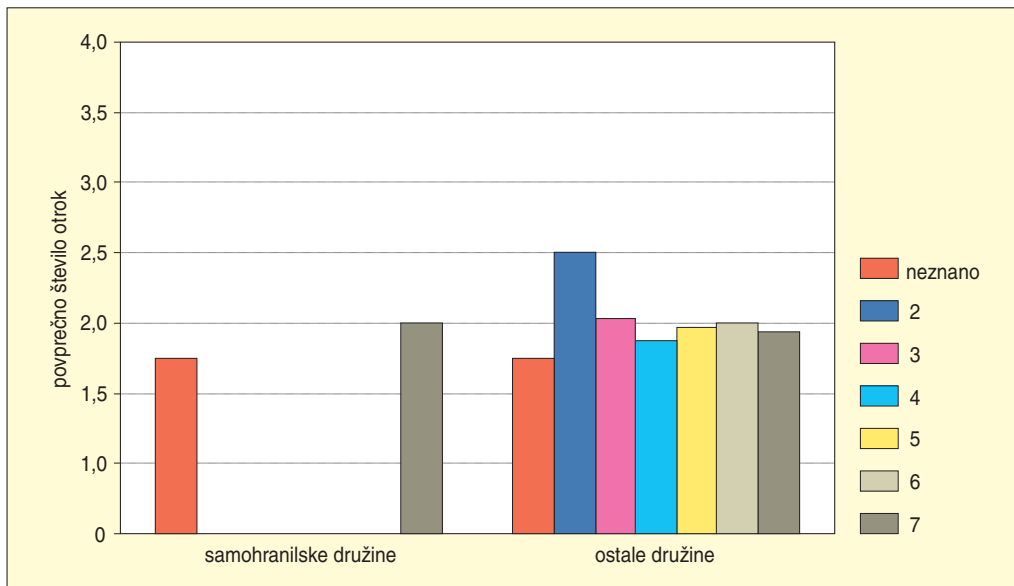
Podrobnejša analiza razkriva drobec več. V splošnem (za območje Prekmurja) sicer velja prejšnji sklep, ki je izpeljan na temelju vseh zajetih žensk oziroma moških. Če pa pogledamo sestavo družin, vidimo, da določen del (7,9 %) odpade na samohranijske družine. To pa ni zanemarljivo, še posebej

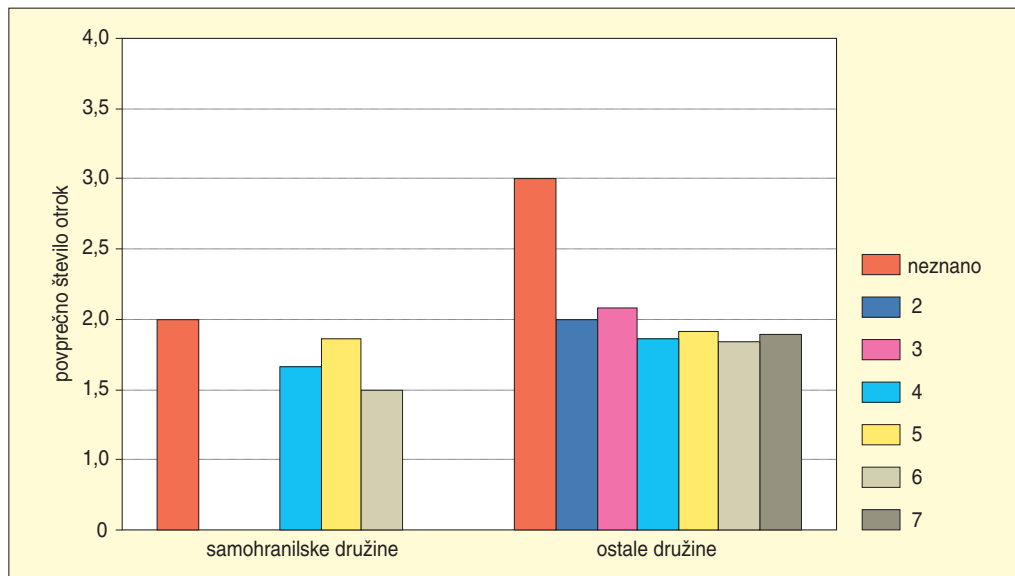
Slika 47: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v Prekmurju (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletna SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletna višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

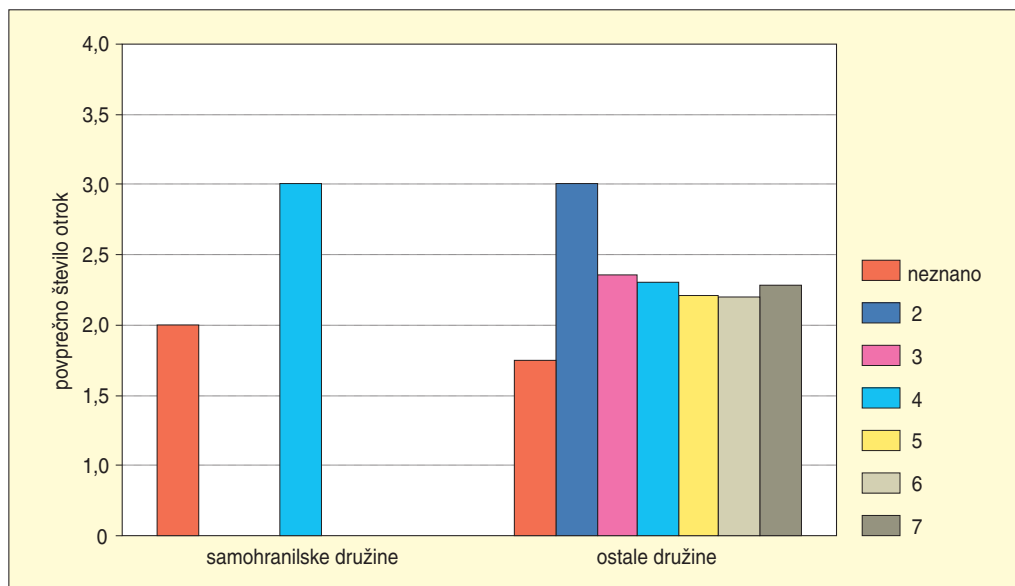
Slika 48: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) in tip družine v Prekmurju (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletne SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletne višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

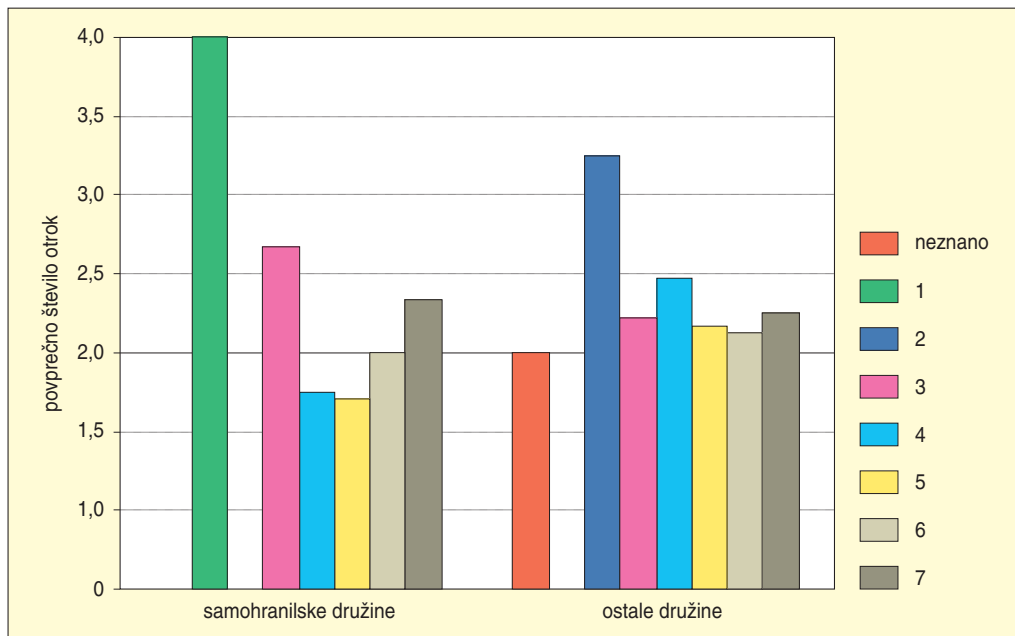
Slika 49: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v Zasavju (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletne SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletne višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

Slika 50: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (mater) in tip družine v Zasavju (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletna SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletna višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

Slika 51: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v UE Domžale (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletna SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletna višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

Slika 52: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) in tip družine v UE Domžale (Podatki ankete 06/2001; * – stopnje izobrazbe: 1 – do 3 razredi OŠ; 2 – 4 do 7 razredov OŠ; 3 – dokončana osemletka; 4 – do triletna SŠ; 5 – štiri- do petletne SŠ; 6 – do triletna višje šole; 7 – tri- do šestletne visoke šole).

ne z vidika, da ta delež v veliki meri predstavljajo ženske. Tu je tudi ključ za razumevanje problema samohranilstva. Pretežni del nosilcev samohranilskih družin predstavljajo razvezane (ločene) osebe, le manjši del odpade na primere smrti enega od partnerjev. V primerih ločitev otroci večinoma ostanejo z materjo. To seveda vpliva na dolžino obdobja neposredne izpostavljenosti zanositvi, s tem pa na zmanjševanje celotne rodnosti teh žensk. Slednje se posledično odraža v rodnosti po izobrazbi, ko se onkraj 4. stopnje izobrazbe rodnost ne viša po enaki stopnji kot pri moških.

Če izločimo vpliv samohranilskih družin (tako tistih z moškimi kot z ženskimi nosilci), postane slika jasnejša. Porazdelitev rodnosti po izobrazbi žensk samohranilk postane precej podobna unimodalni. Celotna rodnost strmo upada z naraščanjem izobrazbe in je pri 7. stopnji izobrazbe le še 1,0. V tem tudi tiči tisti dejavnik, ki vpliva na nekoliko nižje vrednosti rodnosti v celotni populaciji žensk. Po drugi strani pa v družinah, kjer sta prisotna oba partnerja, celotna rodnost po stopnji izobrazbe žensk pri 7. stopnji naraste na nivo enostavne reprodukcije. S tem si postaneta moška in ženska porazdelitev bolj podobni. Sliki 47 in 48 prikazujeta povprečno število otrok v družinah glede na spol in glede na tip družine (samohranilske družine) v Prekmurju.

V Prekmurju je povezanost med izobrazbo in številom otrok v družini, merjena s korelacijskim razmerjem (η), statistično pomembna pri manj kot enoodstotnem tveganju tako pri moških kot pri ženskah. Zveza je še močnejša, če izločimo vpliv samohranilskih družin, v obeh primerih pa je višja pri moških.

Na drugih dveh območjih so razmere drugačne. V Zasavju ni statistično pomembne povezanosti med izobrazbo in številom otrok v družini ne glede na spol in tip družine. V UE Domžale pa statistične zveze ni, kadar število otrok v družini primerjamo z izobrazbo moških ne glede na tip družine, zato pa obstaja pri manj kot petodstotnem tveganju statistično pomembna zveza med številom otrok v družini in izobrazbo žensk ne glede na tip družine. Ker gre v vseh primerih za krivuljne odvisnosti (kar lahko ugotovimo tudi s pomočjo diagrama razpršitve), smo za ugotavljanje povezanosti uporabili korelacijsko

Preglednica 18: Povprečno število otrok anketiranih žensk (brez samohranilk) glede na starost in najvišjo stopnjo dokončane izobrazbe v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

st_izob Ž	pod 35 let			35 let in več			skupaj		
	število	povprečno število otrok	delež v %	število	povprečno število otrok	delež v %	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje									
1	1	4,00	0,3	0	0	0	1	4,00	0,2
2	6	2,00	1,7	3	4,00	1,5	9	2,67	1,6
3	80	1,89	22,2	34	2,50	16,6	114	2,07	20,1
4	129	1,84	35,7	48	2,15	23,4	177	1,93	31,3
5	109	1,84	30,2	60	2,28	29,3	169	2,00	29,9
6	26	1,69	7,2	37	2,19	18,0	63	1,98	11,1
7	10	1,90	2,8	23	2,17	11,2	33	2,09	5,8
skupaj	361	1,85	100,0	205	2,28	100,0	566	2,01	100,0
Zasavje									
2	2	2,00	1,5	6	2,00	6,3	8	2,00	3,5
3	33	1,94	24,6	20	2,35	21,1	53	2,09	23,1
4	37	1,70	27,6	14	2,29	14,7	51	1,86	22,3
5	48	1,67	35,8	38	2,24	40,0	86	1,92	37,6
6	4	1,75	3,0	9	1,89	9,5	13	1,85	5,7
7	10	1,70	7,5	8	2,13	8,4	18	1,89	7,9
skupaj	134	1,75	100,0	95	2,21	100,0	229	1,94	100,0
UE Domžale									
2	0	0	0	3	3,33	3,5	3	3,33	1,5
3	14	2,29	12,4	8	2,25	9,3	22	2,27	11,1
4	32	2,34	28,3	13	2,92	15,1	45	2,51	22,6
5	49	2,12	43,4	29	2,25	33,7	78	2,17	39,2
6	9	2,11	8,0	23	2,13	26,7	32	2,13	16,1
7	9	2,33	8,0	10	2,30	11,6	19	2,32	9,5
skupaj	113	2,22	100,0	86	2,36	100,0	199	2,28	100,0

razmerje (η). Na slikah 49 do 52 so prikazana območja (Zasavje in UE Domžale) glede na število otrok v družini po izobrazbi staršev in tipu družine.

Sliki za Zasavje kažeta posebej za ženske po izobrazbenih skupinah zelo majhne razlike v rodnosti, zato je statistična nepovezanost razumljiva. Pri UE Domžale je pri ženskah posebej v samohranilskih družinah vidna krivuljična zveza. Sicer pa imajo anketirani v povprečju ne glede na stopnjo izobrazbe in tip družine v povprečju več kot dva otroke.

Ob tem dodajmo, da je v anketi zabeležen delež samohranilskih družin najnižji v Zasavju (5,2 %), sledi Prekmurje (7,9 %), največ pa jih je na Domžalskem (9,2 %).

V nadaljevanju pogledimo še nekaj preglednic o izobrazbeni strukturi v povezavi s starostjo in rodnostjo anketiranih. Izobrazbena struktura je prikazana po izbranih območjih za ženske (brez samohranilk) glede na njihovo starost in število otrok. Samohranilk ne bomo vključili v obravnavo zaradi primerjave z moškimi pod enakimi pogoji, saj je povprečno 85 % samohranilk žensk, to pa lahko precej vpliva na rezultate, saj je za samohranilske družine značilno, da imajo v povprečju manjše število otrok.

Preglednica 18 prikazuje število otrok glede na izobrazbo žensk, ki so razdeljene v dve starostni skupini. Mejo smo postavili na 35 let, ko se že v veliki meri pokaže približek končne rodnosti. Kot smo že omenili, se jih po tem letu za otroke odloči le še okrog 5 % (Kožuh-Novak et al. 1998, 40). Preglednica kaže, da se v veliki meri potrjujejo naša opažanja v zvezi z rodnostjo po izobrazbi žensk.

V Prekmurju je dobro viden »napredek« mlajših generacij izobraženih žensk (7. stopnja), ki v povprečju že rodijo več tudi od tistih s srednjo (4. in 5. stopnja) ali dokončano osnovno šolo (3. stopnja). Pri ženskah, starih 35 let ali več, pa rahlo navzgor odstopajo tiste z osnovnošolsko izobrazbo ali manj (2,62 otroka na žensko).

V Zasavju razmerja niso tako razgibana. Ženske, mlajše od 35 let, imajo na splošno nižjo rodnost od tistih v Prekmurju in posebej od tistih na Domžalskem. Zanimivo pa je, da ženske, stare 35 let ali več, rojevajo v podobnem obsegu kot na drugih dveh območjih.

Glavna značilnost domžalskega območja je, da ženske, ki so mlajše od 35 let, skorajda dohajajo rodnostni obseg žensk, starih 35 let ali več. Podobno kot v Prekmurju imajo izobražene ženske v tej skupini relativno visoko rodnost. To že lahko pomeni, da se z višanjem izobrazbe posebej pri mlajših generacijah morda krepi zavedanje o problematičnosti prenizke rodnosti, verjetno pa so tudi v boljšem ekonomskem položaju. Situacija na Domžalskem je zanimiva tudi zato, ker je povprečna dolžina protogenezičnega intervala večja kot v drugih dveh območjih, kljub temu pa je višja tudi rodnost. To najverjetneje pomeni, da se je to prebivalstvo začelo rodnostno »moderneje« obnašati (Kaa 1987), ker imajo otroke postopoma kasneje, vendar pa načrtovano število tudi hitro realizirajo.

4.2.2.2 Etnična struktura

Nadaljevali bomo z obravnavo etnične pripadnosti kot kulturnega dejavnika rodnosti. Ob tem smo želeli preveriti tudi prisotnost nekaterih stereotipov, povezanih z rodnostjo posameznih etničnih skupin.

Etnično strukturo naših anketirancev po območjih prikazuje preglednica 19. Vidimo, da nobena etnična pripadnost v rodnosti ne izstopa, razen v primeru nizkega števila, ko skokovito narasejo naključni vplivi. Ob tem moramo poudariti, da smo povprečja računali le za etnično (oziroma regionalno) opredeljene, drugi niso zajeti.

V Prekmurju je nekaj višje povprečno število otrok le v družinah, kjer je mati Romka (2,36). Pri Romih je ta vrednost le 2,08. Če pa pogledamo le družine z obema romskima partnerjema, je povprečno število otrok le še 2,17, kar je nižje od povprečja etnično slovensko opredeljenih partnerjev v UE Domžale. Torej stereotip, da imajo Romi bistveno več otrok od drugih etničnih pripadnosti, v tem primeru ne drži. Da pa stereotip še vedno vztraja, se lahko prepričamo iz (mnenskih) odgovorov anketiranih. Približno 84 % vprašanih v UE Domžale namreč meni, da imajo Romi v povprečju več otrok kot Slovenci. V Prekmurju s tem soglaša 80 % moških in 78 % žensk, v Zasavju pa 83 % obojih. Iz tega lahko ugotovimo še eno zanimivost, in sicer, da je v Prekmurju ta stereotip nekoliko šibkejši, verjetno

Preglednica 19: Povprečno število otrok v družini po etnični pripadnosti moškega (očeta) oziroma ženske (matere) v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

etnična pripadnost	število	povprečno število otrok	delež v %	etnična pripadnost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje							
Slovenci	486	2,02	89,8	Slovenke	531	2,00	89,5
Prekmurci	1	2,00	0,2	Prekmurke	2	1,50	0,3
Madžari	28	1,96	5,2	Madžarke	37	1,78	6,2
Romi	13	2,08	2,4	Romke	14	2,36	2,4
Hrvati	7	1,86	1,3	Hrvatice	6	2,17	1,0
Makedonci	1	2,00	0,2	Makedonke	1	2,00	0,2
Muslimani	1	2,00	0,2	Muslimanke	1	2,00	0,2
Srbi	1	2,00	0,2				
Albanci	1	3,00	0,2	Albanke	1	3,00	0,2
Avstrijci	1	2,00	0,2				
Nemci	1	4,00	0,2				
Zasavje							
Slovenci	168	1,94	84,8	Slovenke	183	1,91	85,9
Hrvati	7	2,00	3,5	Hrvatice	5	2,00	2,3
Makedonci	1	2,00	0,5				
Muslimani	19	2,11	9,6	Muslimanke	21	2,10	9,9
Srbi	3	2,00	1,5	Srbkinje	4	2,00	1,9
UE Domžale							
Slovenci	192	2,29	96,0	Slovenke	208	2,26	94,5
Hrvati	3	2,33	1,5	Hrvatice	5	2,40	2,3
Muslimani	4	2,50	2,0	Muslimanke	4	2,50	1,8
Albanci	1	3,00	0,5	Albanke	1	3,00	0,5
				Ukrajinke	1	2,00	0,5
				Slovakinje	1	1,00	0,5

ravno zaradi prisotnosti Romov. To je lahko še en posredni dokaz, da se stereotipi najbolj zadržujejo ravno v okoljih, kjer nimajo izkušenj s subjektom, ki v stereotipu nastopa.

Iz preglednice je dobro vidno nekoliko nižje povprečje pri Madžarih, kar potrjuje naše izračune na podlagi uradnih statističnih podatkov. Stereotipi so tudi tu močno neupravičeni. Le med 7 in 8 % anketiranih žensk in moških meni, da imajo Slovenci več otrok kot Madžari. Nasprotno mnenje – da imajo Madžari v Sloveniji več otrok kot Slovenci – najbolj zagovarjajo v Zasavju (M: 81 %; Ž: 83 %), sledi UE Domžale (78–81 %), v Prekmurju pa jih je za natančno dve tretjini tako moških kot žensk. Zato pa je v Prekmurju največ (v tem pogledu) neopredeljenih – ena četrtna.

Kljub majhnemu številu omenimo še Hrvate. Zanje je značilno veliko heteroetnično poročanje, zato so pri njih v številu otrok med spoloma razlike precejšnje.

Kar se tiče razlik v rodnosti med etničnimi skupinami, je tudi v Zasavju situacija podobna kot v Prekmurju. Nekoliko višjo rodnost imajo sicer Bošnjaki-muslimani, a je ta raven občutno nižja od rodnosti Slovencev, denimo, v UE Domžale.

Velikih razlik ni niti v UE Domžale. Če tam primerjamo homoetnične pare, je rodnost Slovencev še višja (2,30). Število ostalih je preveč podvrženo slučajnim vplivom, kljub temu pa ni velikih razlik v rodnosti. Morda lahko omenimo Bošnjake-muslimane, ki dosegajo v povprečju 2,50 otroka na družino.

Jasno je torej, da število otrok v družinah, kjer se starši nimajo za etnične Slovence, ni prav nič večje od števila otrok v družinah, v katerih se oba starša opredeljujeta za Slovence. Še več, lahko bi celo

Preglednica 20: Partnerske zveze po etnični pripadnosti med anketiranimi v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

moški	ženska	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje				
Slovenec	Slovenka	465	2,03	86,9
	Madžarka	15	1,80	2,8
	Hrvatica	3	2,33	0,6
Prekmurec	Prekmurka	1	2,00	0,2
Madžar	Slovenka	10	1,90	1,9
	Madžarka	14	1,93	2,6
	Hrvatica	2	2,00	0,4
Rom	Romka	12	2,17	2,2
Hrvat	Slovenka	5	2,00	0,9
	Madžarka	1	1,00	0,2
	Hrvatica	1	2,00	0,2
Makedonec	Makedonka	1	2,00	0,2
Musliman	Muslimanka	1	2,00	0,2
Srb	Slovenka	1	2,00	0,2
Albanec	Albanka	1	3,00	0,2
Avstrijec	Slovenka	1	2,00	0,2
Nemec	Slovenka	1	4,00	0,2
Zasavje				
Slovenec	Slovenka	165	1,94	84,6
	Hrvatica	1	2,00	0,5
Hrvat	Slovenka	1	2,00	0,5
	Hrvatica	4	2,00	2,1
	Muslimanka	1	2,00	0,5
Makedonec	Slovenka	1	2,00	0,5
Musliman	Muslimanka	19	2,11	9,7
Srb	Srbkinja	3	2,00	1,5
UE Domžale				
Slovenec	Slovenka	184	2,30	93,9
	Hrvatica	3	2,67	1,5
	Slovakinja	1	1,00	0,5
Hrvat	Slovenka	1	2,00	0,5
	Hrvatica	1	3,00	0,5
	Ukrajinka	1	2,00	0,5
Musliman	Muslimanka	4	2,50	2,0
Albanec	Albanka	1	3,00	0,5

rekli, da je rodnost odvisna od prostora, v katerem se oblikuje. Že na prvi pogled vidimo, da rodnost bolj variira med območji kot znotraj območij. V takih razmerah lahko praktično izključimo etnično pripadnost kot pomemben dejavnik rodnostnega obnašanja. Obstajajo pa izjeme, ko gre za sklenjeno in homogeno poselitev na primer Madžarov v Prekmurju. Zanje smo že poprej pokazali, da se rodnostno obnašajo prostorsko različno od drugih. Tu igra glavno vlogo geografski dejavnik prostora, v katerem Madžari homogeno nastopajo in dajejo pečat svojemu okolju in s tem tudi rodnostnemu obnašanju v njem.

Glede ostalih etničnih skupin je treba izpostaviti na eni strani poudarjeno heteroetničnost Hrvatov v smislu poročnosti, na drugi strani pa homoetničnost predvsem Bošnjakov-muslimanov.

Stereotipi o večji rodnosti prebivalcev, ki se ne opredeljujejo za Slovence, so še vedno precej prisotni v Zasavju (58–59 %), nekoliko manj izraziti so v UE Domžale (47–46 %), relativno najšibkejši pa so v Prekmurju (28–26 %). Ti stereotipi vključno s prej omenjenimi o Romih in Madžarih kažejo na neke vrste ogroženost, ki morda izhaja iz (z javnim diskurzom pogojenega) zavedanja prebivalstva, da rodnost Slovencev oziroma v Sloveniji upada in da Slovenci izumirajo.

O etnični strukturi anketiranih povejmo, da Slovenci na vseh treh območjih močno prevladujejo. Kljub majhnemu številu drugih je razvidnih tudi nekaj zanimivih podrobnosti.

Na homo- in heteroetničnost parov je mogoče sklepati na podlagi popisnih podatkov iz leta 1991 o družinah; podatki so objavljeni tudi v Rezultatih raziskovanj – prebivalstvo 1998 (14.10 Družine po tipu, narodni pripadnosti žene in moža, matere oziroma očeta, Slovenija, popis 1991). Hrvati so po teh podatkih med vsemi etničnimi pripadnostmi v smislu poročnosti najbolj heteroetnični: samo s Slovenkami se jih je zvezalo prek 50 %. Pri Hrvaticah je podobno: zveze s Slovenci dosegajo 40 %. Na drugi strani so Romi, Muslimani in Albanci pretežno homoetnični, kar še posebej velja za ženske. Določeno vlogo pri tem igrajo tudi razlike v spolni sestavi, saj med priseljenci v Slovenijo prevladujejo moški.

Za vključitev starosti pri prikazu etnične strukture smo anketirane dodatno razdelili na dve večji skupini: Slovence in ostale. Zaradi nizkih deležev pripadnikov drugih narodnosti smo razdelili anketirane le na dve starostni skupini: na mlajše in na starejše od 35 let.

Preglednica 21: Etnične pripadnosti žensk po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

spremenljivka	starost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje				
Neslovenke	pod 35 let	32	1,78	59,3
	35 in več	22	2,18	40,7
Slovenke	pod 35 let	305	1,85	62,4
	35 in več	184	2,27	37,6
Zasavje				
Neslovenke	pod 35 let	17	1,94	63,0
	35 in več	10	2,30	37,0
Slovenke	pod 35 let	105	1,72	59,0
	35 in več	73	2,18	41,0
UE Domžale				
Neslovenke	pod 35 let	7	2,57	70,0
	35 in več	3	1,00	30,0
Slovenke	pod 35 let	103	2,15	52,8
	35 in več	92	2,40	47,2

V izbranih območjih Romi v relativno večjem številu živijo le v Prekmurju, zato jih anketa beleži le tam. Tudi tam pa njihovo število ni posebno visoko. Če v Prekmurju primerjamo delež, ki ga Romi dosegajo med anketiranimi (2,4 %), z deležem, ki ga dosegajo po podatkih Popisa prebivalstva iz leta 1991, je njihov popisni delež (0,76 %) precej nižji. Torej je njihov delež med anketiranimi glede na podatke Popisa prebivalstva 1991 precenjen. To sicer še vedno ne pomeni, da anketa odraža realno stanje, saj so nekatere ocene o številu Romov še precej višje.

Za Rome se je opredelilo 13 moških in 14 žensk. Od teh jih je po 12 v paru (partnerski zvezi) z Romom/Romko. Povprečno število otrok v teh zvezah je 2,17, kar je nižja vrednost kot na Domžalskem pri partnerskih zvezah, kjer sta oba partnerja Slovenca.

V anketi se v enem primeru Romova partnerica ni želela narodnostno opredeliti, sicer pa ima ta par le enega otroka, partnerica pa je v letu 2001 dopolnila 35 let. Od preostalih dveh Romk je ena samohranilka s 3 otroki, partner druge pa se ni narodnostno opredelil. Slednja dva sta stara 37 let, imata pa 4 otroke.

Podatki ankete na sicer skromnem številu kažejo, da je povprečna starost Romov 33 let, Romk pa 30 let, kar je pri obeh spolih za približno 3 leta manj od povprečja.

V Prekmurju se v zadnjem času vsak romski otrok vpiše v prvi razred redne osnovne šole. Morebitno »prešolanje« na posebno šolo se v najslabšem primeru zgodi šele po prvem razredu (podatki Centra za socialno delo Lendava, v: Zupančič, Repolusk, Josipovič: Problematika Romov v občini Turnišče, Inštitut za geografijo, 2000). To torej ne bi smel biti vzrok za domnevno manjše sodelovanje Romov v anketi.

4.2.2.3 Verska struktura

Verska pripadnost je naslednji kulturni dejavnik rodnostnega obnašanja, ki ga bomo preverili na naših izbranih območjih. Versko pripadnost oziroma veroizpoved navadno beležimo kategorično. Posledica tega je, da dobimo relativno velike in nehomogene skupine prebivalcev, ki se lahko znotraj njih samih popolnoma različno rodnostno obnašajo. Zato smo z anketo želeli nekoliko globlje preučiti »stanje« verske pripadnosti posameznika. Zanimala nas je intenzivnost osebnega in institucionalnega verovanja. Že v statističnem pregledu smo ugotovili, da je veroizpoved dejavnik rodnostnega obnašanja, podobno kot etnična pripadnost, le kadar nastopa teritorialno, prostorsko, geografsko dovolj homogeno, torej takrat, ko ima značilnost geografskega dejavnika.

Najprej si oglejmo povprečno število otrok v družinah glede na versko pripadnost in spol anketiranih ter zastopanost posameznih skupin opredelitev (preglednica 22).

V Prekmurju lahko opazimo, da imajo protestanti (luterani in kalvinisti) nižjo rodnost od katolikov. To je sicer v nasprotju z našimi izsledki na podlagi statističnih podatkov, vendar bi morali za natančen odgovor ugotoviti teritorialni obseg anketiranih protestantov. Šele tako bi lahko enaka območja primerjali med seboj pod enakimi pogoji. Ko smo izločili naselja, ki so imela po popisu 1991 protestantsko večino, je bil rezultat praktično enak tabelarnemu. Protestantsko območje, kamor je bilo uvrščenih 14,4 % naselij, ki se v anketi pojavljajo, je imelo povprečno 1,89 otroka na družino, preostanek Prekmurja pa 2,02. Tudi deleži protestantov se ne ujemajo s podatki popisa 1991, kar lahko pomeni, da se je njihovo število zmanjšalo, da se je zmanjšala njihova rodna populacija, da so manj rodnostno aktivni ali pa da niso bili sorazmerno zajeti. Točnejše podatke bo dal popis 2002.

Skupna značilnost vseh treh območij je, da imajo verujoči višjo rodnost kot neverujoči. Nadalje lahko izpostavimo več kot polovični delež katolikov, ki imajo na vseh območjih nadpovprečno rodnost. Skupina, ki ne pripada nobeni veroizpovedi, ima na drugi strani podpovprečno rodnost. Islamska veroizpoved, ki je še najbolj prisotna v Zasavju, ima relativno nizko rodnost, ki je podobna rodnosti katolikov v Zasavju. Ta podatek je v nasprotju s stereotipnim gledanjem, ki ga v večini ne glede na spol zastopajo na vseh treh območjih: da imajo muslimani več otrok kot ostali. Ob tem je treba povedati, da to gledanje ni tako ekstremno kot v primeru etnične pripadnosti. Mnenja anketiranih so najbolj neodločna v primerjavi rodnosti katolikov in protestantov. Sicer jih približno petina meni, da imajo protestanti več otrok, vendar jih je v povprečju okrog 70 % neodločenih.

Omenimo še skupino anketiranih, ki ni želela odgovoriti na vprašanje o verski pripadnosti. Proti našim pričakovanjem je imela ta skupina raven rodnosti med najvišjimi, z manjšo izjemo pri ženskah v Zasavju.

V preglednici 23 smo anketirane ženske združili v večje skupine, ki so prikazane v dveh starostnih razredih, podobno kot smo to storili pri etnični pripadnosti. Tako smo lahko primerjali stopnjo realizacije rodnosti anketirank, mlajših od 35 let, s starejšimi od te meje.

Najvišjo realizacijo dosegajo katoličanke na Domžalskem (2,46) v starostni skupini 35 in več let. Ta vrednost je višja tudi od ravni rodnosti v isti starostni skupini anketirank islamske veroizpovedi v Zasavju. Tudi sicer z izjemo Zasavja katoličanke dosegajo najvišje vrednosti znotraj območij.

Preglednica 22: Povprečno število otrok v družini glede na versko pripadnost anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

spremenljivka	veroizpoved	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje				
moški	nobena	29	1,83	4,8
	rimskokatoliška	464	2,05	76,4
	luteranska	83	1,89	13,7
	kalvinska	2	1,50	0,3
	pravoslavna	2	2,00	0,3
	islamska	3	3,00	0,5
	brez odgovora	20	2,20	3,3
	binkoštna	3	2,33	0,5
ženske	baptistična	1	3,00	0,2
	nobena	22	1,91	3,3
	rimskokatoliška	527	2,04	78,7
	luteranska	85	1,81	12,7
	kalvinska	3	1,33	0,4
	pravoslavna	4	1,75	0,6
	islamska	1	3,00	0,1
	brez odgovora	22	2,05	3,3
	binkoštna	5	2,00	0,7
	baptistična	1	3,00	0,1
Zasavje				
moški	nobena	45	1,69	20,4
	rimskokatoliška	123	2,03	55,7
	kalvinska	1	2,00	0,5
	pravoslavna	8	1,88	3,6
	islamska	32	2,06	14,5
	brez odgovora	11	2,00	5,0
	hinduistična	1	2,00	0,5
ženske	nobena	45	1,67	18,9
	rimskokatoliška	136	2,03	57,1
	pravoslavna	8	1,75	3,4
	islamska	33	2,09	13,9
	brez odgovora	14	1,79	5,9
	hinduistična	1	2,00	0,4
	budistična	1	2,00	0,4
UE Domžale				
moški	nobena	22	2,05	10,5
	rimskokatoliška	169	2,29	80,9
	kalvinska	1	2,00	0,5
	pravoslavna	2	2,50	1,0
	islamska	5	2,60	2,4
	brez odgovora	10	2,70	4,8
ženske	nobena	23	1,78	9,9
	rimskokatoliška	190	2,32	81,9
	pravoslavna	2	1,50	0,9
	islamska	5	2,60	2,2
	brez odgovora	12	2,08	5,2

Pripadnice protestantskih veroizpovedi, ki so pomembno prisotne le v Prekmurju, v isti starostni skupini precej zaostajajo za katoličankami (0,44), zato pa je razlika pri mlajših od 35 let le še 0,11. Tudi sicer imata Prekmurje in Zasavje neko skupno lastnost: anketiranke v mlajši starostni skupini dosegajo bistveno nižje vrednosti v primerjavi s starejšimi. Ta razlika je od 0,16 (pri protestantkah v Prekmurju) do 0,59 (pri muslimankah v Zasavju). To kaže na zanimivo homogenizacijo mlajšega prebivalstva, ki si je čedalje podobnejše po rodnostnem obnašanju ne glede na veroizpoved. Če so anketiranke, stare 35 let in več, v Zasavju še dosegle vrednost 2,40, so njihove »sovernice«, mlajše od 35 let, dosegle nižje vrednosti kot katoličanke tako v Zasavju kot tudi v Prekmurju.

Posebno zanimivost predstavlja Domžalsko, kjer dosegajo anketiranke iz mlajše starostne skupine po vseh kategorijah (razen pri rimskokatoliški veroizpovedi, kjer sta vrednosti v obeh skupinah relativno zelo visoki) višje vrednosti v primerjavi s starejšimi. To kaže zopet na kasnejši vstop v reproduktivno obnašanje, hkrati pa višjo in hitrejšo realizacijo v primerjavi z drugima dvema tipoma območij. To lahko povežemo tudi s spremenjenim rodnostnim obnašanjem na visoko terciariziranem območju UE Domžale, kamor se predvsem iz ljubljanskega urbanega območja priseljujejo tudi mlade družine z otroki, s seboj pa prinašajo tudi drugačne vrednostne sisteme.

Za vsa območja je značilno, da se anketiranke – kljub relativno nizkim deležem po zastopanosti –, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, rodnostno obnašajo bistveno drugače od drugih. Vrednosti, ki jih

Preglednica 23: Anketiranke rimskokatoliške veroizpovedi, anketiranke protestantskih veroizpovedi, anketiranke, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, in anketiranke nerimskokatoliške veroizpovedi po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

veroizpoved	starost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje				
rimskokatoliška	pod 35 let	304	1,86	63,5
	35 in več	175	2,35	36,5
protestantska	pod 35 let	52	1,75	61,2
	35 in več	33	1,91	38,8
nobena	pod 35 let	10	1,70	47,6
	35 in več	11	2,09	52,4
ostale	pod 35 let	74	1,73	59,2
	35 in več	51	2,02	40,8
Zasavje				
rimskokatoliška	pod 35 let	76	1,84	56,7
	35 in več	58	2,26	43,3
protestantska	pod 35 let	16	1,81	51,6
	35 in več	15	2,40	48,4
nobena	pod 35 let	32	1,59	72,7
	35 in več	12	1,83	27,3
ostale	pod 35 let	60	1,68	63,2
	35 in več	35	2,11	36,8
UE Domžale				
rimskokatoliška	pod 35 let	97	2,21	54,5
	35 in več	81	2,46	45,5
protestantska	pod 35 let			
	35 in več			
nobena	pod 35 let	11	1,82	52,4
	35 in več	10	1,70	47,6
ostale	pod 35 let	21	2,05	56,8
	35 in več	16	1,75	43,2

dosegajo, so v obeh starostnih skupinah najnižje, s tem da je pri mlajši skupini opaziti manjši zaostanek za drugimi kot pri starejši. Pri starejši skupini je edina izjema Prekmurje, kjer je numerus na spodnji meji zanesljivosti (Kalton in Vehovar 2001). Sicer pa je rodnost tisti pojav, ki se v modernih prebivalstvih čedalje ožje porazdeljuje in pogosto lahko že na podlagi zelo majhnih števil ugotovimo osnovne smernice razvoja.

Tudi na področju verske pripadnosti lahko ugotovimo precejšnjo homogenost, kar pomeni, da se med seboj pretežno poročajo pripadniki iste skupine.

Zanimala nas je tudi intenzivnost osebnega verovanja posameznika. Ugotovili smo, da obstaja pozitivna povezava med samoocenjeno intenzivnostjo vernosti pri ženskah in ravno rodnosti. Povezanost smo merili s Spearmanovim koeficientom korelacije ranga (ρ), ki je najvišje vrednosti dosegel v Zasavju (0,267). Razlika med spoloma je očitna, saj je povezava med intenzivnostjo vernosti moškega in nivojem rodnosti statistično pomembna le v Zasavju (0,225).

Poleg intenzivnosti smo preverili tudi institucionalni okvir posameznikovega verovanja. V UE Domžale ni statistično pomembne povezanosti anketiranih ne glede na spol med pogostostjo obiskovanja cerkve in nivojem rodnosti. V Zasavju taka povezava obstaja pri ženskah ($\rho = 0,164$), v Prekmurju pa je zveza močnejša pri moških ($\rho = 0,147$) kot pri ženskah ($\rho = 0,100$). Zanimiv je predvsem odnos med spoloma v Prekmurju, kar kaže morda tudi na nekoliko večjo patriarhalnost. Ne glede na to vidimo, da je intenzivnost osebnega verovanja pomembnejši dejavnik rodnostnega obnašanja kot institucionalni okvir.

Zanimal nas je tudi odnos anketirancev do nekaterih vrednot. Izbrali smo naslednje vrednote: posmrtno življenje, vera, domače navade in običaji, cerkev. S pomočjo vrednotenja oziroma ocenjevanja pomena teh vrednot za anketirance smo želeli preveriti, ali obstajajo še kakšne povezave, ki pomembno delujejo na rodnostno obnašanje. Rezultati teh meritev so pokazali, da vrednotna usmeritev v verskem smislu sicer igra določeno vlogo, a bodisi ne presega doslej izmerjenih drugih vrednosti bodisi statistično pomembnih povezav sploh ni. Izjema je Zasavje, kjer še posebej pri moških ($\rho = 0,271$) izstopa povezanost med vrednotenjem vere in nivojem rodnosti.

Iz tega lahko razberemo, da je veroizpoved pomemben dejavnik rodnostnega obnašanja, ki še vedno igra svojo vlogo, čeprav so v razmerah moderne reprodukcije prebivalstva razlike v rodnosti čedalje manjše.

4.2.2.4 Vloga prihodkov v rodnostnem obnašanju anketiranih

Med družbenoekonomskimi dejavniki omenimo še samoocenjene prihodke anketiranih. Razdelili smo jih v skupine, kot prikazuje naslednja preglednica.

Iz preglednice vidimo, da ni neke splošne zakonitosti, ki bi bila skupna vsem trem območjem. Meritve so pokazale, da tudi znotraj območij ne vladajo statistično pomembne povezave. Sodeč po statističnih testih Spearmanovega koeficienta korelacije ranga (ρ) jih sploh ni. Z izjemo Zasavja, kjer od razreda do razreda opazimo manjša nihanja, je pri drugih dveh območjih opaziti krivuljno odvisnost, zato smo preverili še korelacijsko razmerje med obema spremenljivkama. To korelacijsko razmerje (η) pa je pokazalo, da v UE Domžale obstaja pri petodstotnem tveganju statistično pomembna zveza med prihodki in številom otrok. To pomeni, da vsaj na tem območju do neke mere tudi prihodki vplivajo na raven rodnosti. V grobem bi lahko rekli, da je pri nižjih prihodkih rodnost višja, z naraščanjem prihodkov rodnost prične upadati, onkraj meje, ki pomeni neko socialnoekonomsko preskrbljenost, pa rodnost zopet naraste. To gotovo ne velja za drugi dve območji, ker je razdelitev prihodkov preveč neenakomerna. Če pa se bo položaj teh dveh prebivalstev v splošnem izboljšal, bodo morda nastopile podobne povezave kot na Domžalskem. Ne smemo zanemariti vloge, ki jo pri tem ima gospodarskogeografska orientiranost območja. Morda je ravno terciarizacija nekega območja tisti dejavnik, ki prispeva k oblikovanju večjega deleža ekonomsko dovolj preskrbljenega prebivalstva, da mu odločitev za otroke te preskrbljenosti ne ogroža.

Preglednica 24: Povprečno število otrok glede na prihodek anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

višina prihodkov v SIT	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
brez prihodkov	9	2,11	1,4
do 99.999	145	2,04	22,8
100.000 do 199.999	296	1,93	46,5
200.000 do 299.999	127	2,05	19,9
300.000 do 399.999	44	2,23	6,9
400.000 in več	16	2,13	2,5
Zasavje			
brez prihodkov	2	2,00	0,8
do 99.999	37	1,92	15,7
100.000 do 199.999	112	2,07	47,5
200.000 do 299.999	57	1,79	24,2
300.000 do 399.999	19	2,00	8,1
400.000 in več	9	1,67	3,8
UE Domžale			
brez prihodkov			
do 99.999	25	2,24	11,2
100.000 do 199.999	76	2,20	33,9
200.000 do 299.999	73	2,40	32,6
300.000 do 399.999	30	1,90	13,4
400.000 in več	20	2,50	8,9

4.2.3 PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA

O tej skupini dejavnikov smo na splošno že spregovorili. Večkrat smo tudi poudarili dialektično povezavo dejavnikov rodnosti. V tem smislu lahko najdemo pri demografskih ali pri družbenoekonomskih dejavnikih rodnosti pomembne psihološke elemente. Ko govorimo o odločanju glede števila otrok, imamo lahko v mislih demografski in kvantitativni rezultat, pri tem pa pozabljamo na vzročnost teh odločitev. Podobno je pri marsikaterih dejavnikih rodnosti, kjer je pomembno človekovo odločanje: mednje lahko uvrstimo tradicijo, zglede, posnemanje, iskanje vzornikov in vrsto drugih, ki imajo hkrati širše demografske in družbenoekonomske posledice, a so najprej stvar odločitve posameznika.

Kot primer takega dejavnika bomo predstavili splavnost na naših območjih. Splave bi lahko šteli med biološke dejavnike, ki vključujejo tudi medicinske aspekte rodnosti. Splavi so v dobršni meri tudi odraz socialnih razmer posameznika in skupin, so pa tudi pomemben psihološki dejavnik, saj za žensko ni vseeno, ali je imela v svojem življenju spontani ali inducirani splav. V našem primeru bomo splav obravnavali z vidika nivoja rodnosti in ga bomo s pomočjo preglednice 25 poskusili posredno interpretirati kot enega izmed psiholoških dejavnikov.

Iz preglednice vidimo, da pojavnost splava po območjih ni enaka. Ker gre za zelo osebno in subtilno vprašanje, ki je v mnogih okoljih še vedno tabu, je mogoče, da podatki niso povsem zanesljivi. Vendar lahko ugotovimo, da je pojavnost umetnega splava najmanjša v Prekmurju, že precej večja je na Domžalskem, največja pa je v Zasavju. Ob tem je zanimivo dodati, da je bila prisotnost splava v nekdanji socialistični vzhodni Evropi višja kot drugje v Evropi (Kaa 1987). Za socialistični blok pa je bila značilna močna industrializacija. Vzporednice z Zasavjem kot močno industrializiranim območjem tako niso izključene, temveč so celo zelo možne. Drugi razlog za večjo ali manjšo pojavnost umetnega splava

Preglednica 25: Povprečno število otrok na družino z vidika splavnosti mater v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

imela/opravila splav	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
ne	480	1,97	73,5
da, umetni	43	2,00	6,6
da, spontani	116	2,11	17,8
da, umetni in spontani	14	2,07	2,1
Zasavje			
ne	165	1,92	67,6
da, umetni	38	1,95	15,6
da, spontani	37	2,00	15,2
da, umetni in spontani	4	2,50	1,6
UE Domžale			
ne	144	2,21	63,4
da, umetni	27	2,42	11,9
da, spontani	51	2,25	22,5
da, umetni in spontani	5	2,20	2,2

je tudi stopnja tradicionalnosti v smislu spoštovanja tradicionalnih vrednot. Tu igrajo pomembno vlogo tudi Cerkve – posebej rimskokatoliška, kateri po anketi pripada največji delež prebivalstva –, saj so v veliki večini nasprotnice splava. Če torej iz ravnokar povedanega izpeljemo sklep, lahko ugotovimo, da je prebivalstvo Prekmurja najbolj tradicionalno, ko govorimo o umetnem splavu. Na to tradicionalnost kaže še vrsta drugih kazalnikov. Omenimo zgolj delež mestnega prebivalstva, ki je med izbranimi območji najnižji ravno v Prekmurju.

Veliko lahko tudi pove pogostost spontanega splava. Če pogledamo rezultate, vidimo, da je na Domžalskem delež spontanega splava blizu četrtine. V drugih dveh območjih je občutno manjši. V zvezi s to razliko se postavlja vprašanje, ali modernizacija in informatizacija družbe vplivata na stresnost prebivalcev. Stresno ozračje (okolje) je namreč vzrok za marsikatero zdravstveno težavo, zato bi visok delež spontanega splava na domžalskem območju morda lahko povezovali z modernizacijo in naraščajočo stresnostjo življenja. Splav ima torej izrazito psihološko komponento.

Zanimalo nas je tudi, kakšno vlogo ima splavnost (tako umetna kot spontana) v povprečnem številu otrok na družino. Iz podatkov je jasno, da na morebitno podpovprečno rodnost splavi nimajo vpliva, saj ženske, ki so doživele splav, rodijo v povprečju več otrok kot ostale. Spontani splavi kot psihološki dejavnik rodnosti navidezno ne igrajo vloge pri zmanjšanju števila rojstev, vendar moramo ob tem predpostaviti, da se načrtovano število otrok teh žensk ne razlikuje od povprečnega. Že prej smo ugotovili, da obstaja povezava med načrtovanim in dejanskim številom otrok, zato lahko umetne splave po drugi strani štejejo še vedno tudi za preprečevalce neželene nosečnosti, torej za obliko drastične kontracepcije.

Preglednice 26, 27 in 28 prikazujejo obe vrsti splava v odvisnosti od starosti po posameznih območjih. Spontani splav je glede na delež, ki ga predstavlja v Prekmurju pa tudi na Domžalskem, pogostejši pri starejših starostnih skupinah anketirank, ki predstavlja v svojem območju 37,2 % (Prekmurje) in 45,6 % (UE Domžale). Slika je drugačna v Zasavju, kjer je delež starejše skupine med vsemi anketiranimi (41,1 %) višji od skupine tistih, ki so doživele spontani splav. Vzroke za takšno razmerje bi bilo treba še podrobno raziskati, saj je pri starejši populaciji možnost za splav večja. Po drugi strani pa pogostost umetnega splava kaže, da na vseh treh območjih starejša starostna skupina anketirank krepko presega deleže iz vzorčnih populacij. V Prekmurju in Zasavju je njihov delež skoraj polovičen, na Domžalskem pa dosega skoraj tri petine. Razlika je največja na Domžalskem, kar pomeni, da se je generacijsko splav-

nost tam najbolj znižala. To se sklada s splošnim zniževanjem števila opravljenih splavov v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. Po drugi strani pa relativno visoka realizacija rodnosti te skupine anketirank posredno potrjuje tezo o splavu kot o drastičnem kontraceptivu.

Preglednica 26: Anketiranke, ki so doživele spontani splav, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

starost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
pod 35 let	70	1,79	59,3
35 in več	48	2,49	40,7
Zasavje			
pod 35 let	26	1,81	63,4
35 in več	15	2,47	36,6
UE Domžale			
pod 35 let	26	2,19	53,1
35 in več	23	2,30	46,9

Preglednica 27: Anketiranke, ki so opravile inducirani splav, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

starost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
pod 35 let	27	1,74	52,9
35 in več	24	2,33	47,1
Zasavje			
pod 35 let	21	1,71	52,5
35 in več	19	2,26	47,5
UE Domžale			
pod 35 let	12	2,17	41,4
35 in več	17	2,44	58,6

Preglednica 28: Anketiranke, ki niso doživele ali opravile splava, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

starost	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
pod 35 let	287	1,85	65,8
35 in več	149	2,20	34,2
Zasavje			
pod 35 let	97	1,76	61,0
35 in več	62	2,16	39,0
UE Domžale			
pod 35 let	81	2,16	59,1
35 in več	56	2,29	40,9

V tej točki smo že v uvodu omenili, kako pomembno vlogo pri rodnostnem obnašanju igrajo tudi tradicija, zgledi, posnemanje, vzorniki ... Tudi pri vprašanih idealnega, modernega in zelenega števila otrok prihaja do zelo zožene distribucije vrednosti (števila otrok). Povprečja se bolj ali manj sučejo okoli števila dva ali nekaj več (preglednica 13). Če te vrednosti primerjamo z realizirano rodnostjo, vidimo, da so želje in zaznave v temelju usmerjene k njihovi izpolnitvi, zato tudi tako majhna odstopanja. Tu pa že stopamo na polje načel človeškega obnašanja oziroma njegove temeljne komponente – posnemanja. Šele ta relativno majhna odstopanja od idealiziranih vrednosti in predstav o številu otrok, ki so v različnem prostoru različne, in čemur so moderna prebivalstva danes praktično popolnoma podvržena, pa so znova rezultat cele palete dejavnikov. Ravno spoznanja o značilnostih in načelih človekovega obnašanja bi morala biti izhodišče prihodnjih ukrepov na področju reprodukcije prebivalstva, začenši s pozitivnimi zgledi in s premikom k pozitivnim smislom in perspektivam. Slednje spada že na področje osebno-filozofskih (antropoloških) dejavnikov, je pa rezultat ustreznih dražljajev iz okolja.

4.2.4 GEOGRAFSKI DEJAVNIKI RODNOSTNEGA OBNAŠANJA

Med geografskimi dejavniki rodnostnega obnašanja bomo omenili tiste, ki imajo s svojo prostorsko razprostranjenostjo pomembno vlogo pri rezultatih rodnostnega obnašanja. Tudi tu bomo med seboj primerjali izbrana območja in območja znotraj njih.

Preglednica 29: Povprečno število otrok v družinah glede na območje bivanja anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

območje bivanja	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
naselja z absolutno ali relativno večino protestantov	99	1,89	14,4
druga naselja	588	2,02	85,6
mestna naselja (po Vrišerju)	143	1,91	21,2
druga naselja	530	2,03	78,8
madžarsko dvojezično območje v Prekmurju	90	1,84	13,1
drugi deli Prekmurja	597	2,02	86,9
madžarsko dvojezično območje na Dolinskem	85	1,86	94,4
madžarsko dvojezično območje na Goričkem	5	1,60	5,6
nižinsko območje	589	2,01	85,7
višinsko območje	98	1,93	14,3
mestno središče	65	2,08	9,6
mestno obrobje	61	1,83	9,1
vaško središče	352	2,03	52,2
vaško obrobje	176	1,95	26,1
hiša na samem	18	2,17	2,7
ločeno romsko naselje	2	2,50	0,3
Zasavje			
mestna naselja (po Vrišerju)	207	1,90	84,5
druga naselja	38	2,18	15,5
nižinsko območje	208	1,90	86,3
višinsko območje	33	2,21	13,7
mestno središče	90	1,77	36,9
mestno obrobje	94	1,96	38,5
vaško središče	26	2,27	10,7
vaško obrobje	24	2,08	9,8
hiša na samem	10	2,40	4,1

območje bivanja	število	povprečno število otrok	delež v %
UE Domžale			
mestna naselja (po Vrišerju)	108	2,12	45,4
druga naselja	130	2,33	54,6
nižinsko območje	195	2,15	82,6
višinsko območje	41	2,61	17,4
mestno središče	26	2,08	11,0
mestno obrobje	86	2,16	36,3
vaško središče	77	2,30	32,5
vaško obrobje	41	2,34	17,3
hiša na samem	7	2,57	3,0

V preglednici 29 so prikazana območja in v njih povprečno število otrok na družino. Pri Prekmurju smo vključili tudi dvojezično območje in delitev dvojezičnega območja na goričanski in dolinski del. Poleg tega je dodano še območje z večino protestantskega prebivalstva, o katerem smo že govorili. Podatki kažejo, da je rodnost v dvojezičnem območju nižja kot v drugih delih Prekmurja. Podatki za ugotavljanje ravni rodnosti znotraj dvojezičnega območja pa so premalo številčni za kakršen koli utemeljen sklep.

V nasprotju s statističnimi podatki kaže anketa sicer majhne razlike v rodnosti glede na relief v prid nižinskemu območju znotraj Prekmurja. Na ostalih dveh območjih so anketni podatki potrdili razlike, ugotovljene na podlagi statističnih podatkov. To pomeni, da je nivo rodnosti višji, če je relief višji in bolj razgiban. Razloge za različen rezultat v Prekmurju gre iskati tudi v podproporcionalni zastopanosti prebivalcev iz dvojezičnega območja na Goričkem. V anketi so predstavljali šestodstotni delež, po popisu 1991 pa so predstavljali približno petino vseh.

Kar zadeva prebivalstvo mestnih in nemestnih naselij ter razlike med njimi, lahko rečemo, da je anketa na vseh treh območjih potrdila ugotovljene razlike. To pomeni, da je nivo rodnosti v mestnih območjih nižji.

Ker smo menili, da je nivo rodnosti različen glede na tip naselja, smo stanovanja (prebivališča) anketiranih razdelili na različne skupine znotraj nekega naselja. Razlikovali smo mestno središče, mestno obrobje, vaško središče, vaško obrobje in hiše na samem, dodali pa smo še rubriko romsko naselje. Tudi tu vidimo, da prihaja do gradacije oziroma naraščanja navzven od mestnih središč. Ta gradient je najlepše viden na območju UE Domžale, še vedno izrazit je v Zasavju, nekoliko manj razviden pa je v Prekmurju.

5 ZAKLJUČEK

V prejšnjih poglavjih smo obravnavali teoretska in metodološka izhodišča ter empirični del raziskave. Z raziskavo smo želeli predstaviti glavne geografske značilnosti rodnosti oziroma rodnostnega obnašanja na izbranih območjih, obenem pa jih tudi iz različnih zornih kotov medsebojno primerjati. V nadaljevanju bomo predstavili sklepne ugotovitve, ki se nanašajo predvsem na rezultate opravljene analize uradnih statističnih podatkov in anketnih podatkov, zbranih s terenskim delom.

5.1 SINTEZA ANALIZ STATISTIČNIH PODATKOV

Izbrana območja spadajo med srednje do gosto poseljena območja v Sloveniji. Prekmurje dosega srednjo gostoto z 91 prebivalci na kvadratni kilometer in je najredkeje poseljeno, gostota pa zaradi zmanjševanja skupnega števila prebivalcev še pada. Enako velja za Zasavje, ki je s 173 prebivalci na kvadratni kilometer precej gosteje poseljeno. Območje UE Domžale je najgosteje poseljeno, gostota pa dosega 204 prebivalce na kvadratni kilometer in še narašča.

Glede na izhodiščno leto 1981 je tako v Prekmurju kot v Zasavju prebivalstvo po stagnaciji ali rahlem povečevanju v prvem desetletju v drugi dekadi upadlo. Le območje UE Domžale je v obeh desetletjih izkazovalo rast, ki je rahlo popustila v zadnjem desetletju, a je še vedno visoka.

Spolno strukturo prikazuje koeficient maskulinitete (število moških na 1000 žensk), ki je na vseh treh območjih približno enak, in sicer med 930 in 940. Najnižji je v Zasavju (932), sledita Prekmurje (938) in UE Domžale (940). Iz teh podatkov vidimo, da je povsod več žensk kot moških.

Menimo, da zunanje migracije pri opredeljevanju dejavnikov rodnostnega obnašanja na naših testnih območjih vsaj v zadnjem obdobju (desetletju) ne igrata pomembnejše vloge. Prvi večji presežni val priseljenih nad odseljenimi je bil vezan na sredino šestdesetih let, do konca šestdesetih let pa je praktično popolnoma skopnel. Šele sredi sedemdesetih let se je presežek začel bolj povečevati, vrh pa je dosegel med leti 1975 in 1980, ko so letni presežki dosegali tudi 8000 prebivalcev na leto. V osemdesetih letih je priseljevanje sicer še vedno presegalo odseljevanje, a presežki niso več dosegali prejšnjih vrednosti, čeprav so se še vedno v poprečju gibali okrog 4000 prebivalcev letno.

Velike spremembe so se v migracijskem smislu zgodile v devetdesetih letih 20. stoletja kot posledica razpada SFRJ. Slovenija je imela med letoma 1991 in 2000 presežek 13.137 priseljenih iz tujine nad odseljenimi v tujino ne glede na državljanstvo. Ta presežek sestavljajo predvsem moški (61,7%), pomeni pa približno le še 1300 neto priselitev letno. Ob skupno skoraj dveh milijonih prebivalcev je ta presežek manj kot promile (0,65) na letni ravni. Sicer pa je migracijski saldo Slovenije s tujino v zadnjem desetletju izrazilo nestabilen z velikimi nihanji enkrat v smeri primanjkljaja, drugič v smeri presežka.

Glavnino migracij v izbranih območjih po letu 1991 sestavlja notranje premeščanje prebivalstva. Pravo imigracijsko območje je le še območje UE Domžale, saj ima praktično v celotnem preučevanem obdobju precejšen presežek priseljenih nad odseljenimi. Priseljevanje je med letoma 1991 in 2001 predstavljalo več kot polovico skupnega prirastka. Na drugi strani sta Zasavje in Prekmurje šibki emigracijski območji. Zasavje se je v drugi polovici devetdesetih let transformiralo v blago imigracijsko območje. Prekmurje je sicer izgubilo manj prebivalcev z emigracijo, a s pomembno razliko, da se je primanjkljaj začel pojavljati šele sredi oziroma v drugi polovici devetdesetih let in v zadnjih letih precej narašča. Ta trend opozarja na neenakomeren regionalni razvoj, ki prebivalstvu prenekaterih območij v Sloveniji zaradi pomanjkljive splošne infrastrukture ne omogoča ostati v domačem kraju (na primer Gosar 1995; Jakoš 1995; Gulič in Praper 1998). To je zaskrbljujoče, saj se zaledje po naravni poti ne obnavlja v zadostni meri, izseljevanje pa razmere še zaostruje.

V slovenski literaturi pogosto pripisujejo prevelik pomen imigraciji iz drugih republik bivše SFRJ v Slovenijo, ki naj bi zaradi domnevno višje »lastne« rodnosti prispevala k višji rodnosti v Sloveniji nasploh (Černič Istenič 1994b, 71–72). V času največjega priseljevanja se je rodnost še naprej zniževala (Gosar 1993; Malačič 2000, 181). To kaže, da imigracija ni imela zelenega učinka, če se je v tistem času

o tem sploh razmišljalo. To tezo lahko potrdimo tudi s primerjavo celotne rodnosti v območjih, od koder se je prebivalstvo v Slovenijo priseljevalo. V Bosni in Hercegovini, ki je velikemu delu slovenske imigracije predstavljala emigracijsko območje in v tem oziru v veliki meri oskrbovala Slovenijo z dodatnim aktivnim prebivalstvom in ki so jo v okviru SFRJ obravnavali kot območje visoke rodnosti, je celotna rodnost že v sedemdesetih letih komaj zadoščala za enostavno reprodukcijo (FWA 2001). Zato lahko gladko zavrnamo hipotezo o prenosu učinkovitejšega rodnostnega obnašanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, saj se to že v sedemdesetih letih 20. stoletja kvantitativno ni prav nič razlikovalo od slovenskega. Priselitve v Slovenijo so imele pretežno srednjeročne demografske učinke predvsem v tem, da so krepile aktivni kontingent (Bevc 2000), dolgoročnega vpliva na rodnost pa niso imele (Kožuš-No-vak et al. 1998, 20; Šircelj 1991, 342–344 in 357).

Pri nas je bil do leta 1960 demografski prehod zaključen (Vogelnik 1965). Značilnosti modernih prebivalstev pa je Slovenija pridobila predvsem v osemdesetih, ko je celotna rodnost padla pod raven enostavne reprodukcije (Malačič 2000, 246 in 313) in se je začela druga demografska tranzicija (Kaa 1987). V zadnjih dveh desetletjih se je v izbranih območjih naravni prirastek v glavnem zmanjševal. Razen v primeru domžalskega območja, ko se je na letni ravni ves čas izkazoval prirastek, je tako v Prekmurju kot v Zasavju prišlo do naravnega upadanja števila prebivalcev. To se je v Prekmurju zgodilo že sredi osem-desetih let, v Zasavju pa na prehodu v devetdeseta leta. Medtem ko se je v Prekmurju trend upadanja kljub precejšnjim nihanjem v zadnjem desetletju nekoliko umiril, se razmere na Zasavskem čedalje bolj zaostrejejo.

Na vseh treh območjih je opazno precej konstantno število umrlih, ki še najbolj niha v Prekmurju z opazno tendenco upadanja v zadnjih nekaj letih. V Zasavju in na Domžalskem pa kaže, da v zadnjih petih do desetih letih število umrlih rahlo narašča. To je sicer povezano tudi s skupnim številom prebivalcev posameznih območij, hkrati pa opozarja, da se tudi tam delež starejših povečuje. To je logična posledica priseljevanja rodne populacije, kar se po določenem času pozna na številčnosti višjih starostnih skupin.

Starostne piramide kažejo, da so vsa tri prebivalstva v situaciji, ko mlajše generacije številčno več ne morejo nadomestiti tistih v rodnem obdobju. Danes število prebivalcev narašča le še na domžalskem območju, in sicer zaradi ugodnih učinkov starostne strukture, ki časovno odmaknejo in s tem prikrijejo globoke spremembe rodnostnega obnašanja, ki so se že zgodile.

Indeks starosti je za Zasavje in Prekmurje zelo neugoden, saj presega 100. Ugodnejši je na Domžalskem (64). Slovensko povprečje (84) je nekje vmes, vendar se je v zadnjem desetletju izrazito poslabšalo, saj je bilo še leta 1991 ugodnejše kot danes na Domžalskem. Na drugi strani (Zasavje, Prekmurje) se jasno kaže proces izumiranja oziroma depopulacije, saj število starejših po omenjenem indeksu že presega število mlajših. Obeti za prihodnost niso nič kaj dobri, saj bodo v razred starejših kmalu prispele najštevilčnejše generacije, ki so danes stare okoli 50 let. Tudi na Domžalskem se utegnejo razmere zaostri, če v mlajših generacijah ne bo večjega prirastka.

Izbrana območja z vidika ravni rodnosti niso notranje homogena. Prekmurje in Zasavje sta si precej podobna z vidika ocene celotne rodnosti. Rahlo navzgor odstopa UE Domžale, vendar je bistvena ugotovitev ta, da vsa območja daleč zaostajajo za potrebnih 2,1 otroka v povprečju na eno žensko, če želimo, da se prebivalstvo v enakem obsegu obnavlja po naravni poti. Razponi vrednosti aproksimativne celotne rodnosti znotraj posameznih območij so precejšnji že na ravni občin.

Starostno-specifične stopnje rodnosti v treh izbranih območjih na podlagi podatkov iz leta 2000 kažejo pomembno razliko v tempiranju rodnosti. Vsa območja imajo skupno lastnost v tem, da je bila najaktivnejša starostna skupina 25–29 let. Razlike nastopijo v drugi najaktivnejši starostni skupini. V Prekmurju je to skupina 20–24 let. V Zasavju tudi, vendar je skoraj izenačena s starostno skupino 30–34 let, ki na območju UE Domžale prevzema drugo mesto po rodnostnem učinku. Tu se kaže tudi pomembna diferenciacija med območji, saj je posebej v UE Domžale očitno prelaganje rojstev v višje starostne skupine. Obstaja pa še ena dokaj pomembna razlika med tremi območji: namreč v UE Domžale starostna skupina 45–49 postane popolnoma neaktivna, medtem ko v preostalih dveh območjih tudi v tej starostni skupini najdemo nekaj primerov rojstev.

V našem primeru relativno majhnih populacij se je koncept izračuna celotne rodnosti kot seštevka starostno-specifičnih stopenj rodnosti izkazal za problematičnega, saj predpostavlja, da bo končna rodnost fertlnih petletnih skupin enaka specifični porazdelitvi po starosti v danem letu. Iz primerjave končnega potomstva in celotne rodnosti v metodološkem poglavju smo videli, da je tako sklepanje lahko napačno, saj je značilnost rodnosti v času ravno variabilnost po starosti mater. To lahko dokažemo tudi s porazdelitvijo rojstev po starosti mater za prejšnja presečna obdobja.

Primerjava med letoma 1981 in 2000 ne kaže zgolj časovnega odloga glavnine rojstev, temveč predvsem opuščanje rojevanja v zgodnejših letih rodnega obdobja. Največje znižanje beležimo v Prekmurju – z 2,05 na 1,13. Dosti bolje ni niti v Zasavju (z 1,86 na 1,16) in v UE Domžale (z 2,08 na 1,33).

Drugi demografski prehod se je v Prekmurju in UE Domžale začel v osemdesetih letih 20. stoletja, medtem ko se je v Zasavju začel že nekaj let prej. To pomeni približno 15 let kasneje kot v zahodni Evropi (Kaa 1987). Ta prehod se je izvršil relativno hitro, saj podatki za leto 1991 (slika 26) kažejo vrednosti celotne rodnosti le za približno 0,20 višje od današnjih.

Če primerjamo vsa tri presečna obdobja, se je zgodil zanimiv preobrat. Na podlagi podatkov lahko leta 2000 opazimo relativno in absolutno zvišanje števila rojstev v starostnem razredu 30–34, in sicer po tem, ko se je zastopanost tega razreda leta 1991 glede na leto 1981 najprej zmanjšala. To potrjuje tezo, da je prišlo do dejanskega prelaganja rojstev v višje starostne razrede, kar pa tudi pomeni, da se bo morda raven celotne rodnosti v prihodnjem desetletju začela ponovno dvigovati. To bi bila logična posledica, če bi ženske ne le obdržale, temveč tudi uresničile norme, cilje in želje po dveh otrocih. Pomembno vlogo pri tem gotovo igra tudi realno podaljševanje izobraževanja žensk. Višja izobrazba pomeni načeloma več informacij, to pa verjetno vodi k manjšemu »tveganju«, posledično pa k zaželeni večji socialni varnosti. Posledica tega so osebne želje po samouresničitvi in osebni ekonomski preskrbljenosti, ki naj bi bila šele temelj za oblikovanje družine (Kaa 1987). To pa se časovno čedalje bolj premika proti tridesetim letom ali celo v trideseta leta življenja.

Območja relativno višje rodnosti so v izbranih območjih odmaknjena od večjih urbanih središč in pomembnejših prometnic. Za ta območja je značilna tudi relativno večja razgibanost površja glede na njihovo široko okolico. Temu primerna je tudi poselitev oziroma oblika naselij: ta so pretežno razložena, pogostejše se pojavljajo tudi osamljene hiše (kmetije). Za ta območja je značilna tudi večja ogozdenost in večji delež agrarnega prebivalstva.

Čeprav se je delež Slovencev po drugi svetovni vojni v Sloveniji rahlo zmanjševal, kljub vsemu ostaja prevladujoč. Deleži Slovencev po izbranih območjih so si dokaj podobni in blizu državnega povprečja. Kljub temu z vidika celotne etnične strukture obstajajo precejšnje notranje razlike po območjih. Variabilnost deležev se kaže tudi v odvisnosti od prostora. Mestna območja so tradicionalno privlačila najrazličnejše prebivalstvo in tako so bila tudi v pogledu etnične strukture pestrejša od ruralnega zaledja. Izjema je obmejno območje Prekmurja, kjer med madžarskim in slovenskim (prekmurskim) jezikovnim območjem poteka jasna geografska ločnica. Vendar današnje dvojezično slovensko-madžarsko območje ni nastalo kot posledica imigracije, temveč predvsem kot posledica madžarizacije ogrskih Slovencev (na primer Zelko 1996, 243). Posledica tega je pretežno ruralna poselitev madžarskega prebivalstva.

Za Prekmurje je značilna še ena posebnost. To je romska poselitev v obliki zaselkov ali kar prostorsko ločenih večjih naselij, ki pa administrativno tega statusa nimajo. Zaradi nizkega števila Romov v sklopu drugih naselij ni mogoče povsem natančno opredeliti njihove rodnosti. Čeprav je po drugi strani jasno, da rodnost Romov upada, njihovo rodnostno obnašanje pa je čedalje podobnejše rodnostnemu obnašanju okoliškega prebivalstva (Zupancič, Repolusk in Josipovič 2000, 21).

V vseh treh območjih obstaja pozitivna povezanost med deležem Slovencev in višino ocene celotne rodnosti. Ta povezanost sicer ni visoka: na Domžalskem dosega 0,320, v Zasavju 0,174 in v Prekmurju 0,159.

V Prekmurju smo ugotavljali tudi povezavo med rodnostjo avtohtonih etničnih manjšin in etnično večinskega prebivalstva. Rezultati za madžarsko skupnost so podobni skupini tistih, ki se niso opredelili za Slovence. To pomeni, da obstaja rahla negativna povezanost med deležem Madžarov in rodnostjo, kar je razumljivo, saj največji delež med njimi predstavljajo ravno Madžari.

Pri Romih je nekoliko drugače, saj obstaja rahla pozitivna statistično pomembna povezanost med deležem Romov in rodnostjo po naseljih, vendar moramo poudariti, da so bili deleži Romov po naseljih leta 1991 izrazito nizki. Zaradi prostorsko sklenjene in jasno definirane madžarske poselitve lahko na drugi strani upravičeno trdimo, da imajo Madžari praviloma nekoliko manj otrok kot Slovenci. Zanimiva pa je razlika v nivoju rodnosti med goričanskimi in dolinskimi Madžari. Na madžarskem območju Goričkega je aproksimativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 1,38, medtem ko je bila na madžarskem območju Dolinskega le 0,87, kar pomeni razliko v povprečju za več kot »pol« otroka na žensko v rodni dobi.

Na splošno lahko rečemo, da za naša tri izbrana območja velja, da večji kot je delež Slovencev, višja je tudi rodnost v nekem naselju. To zgolj potrjuje, kar je ugotovila že V. Šircelj (1991) v svoji disertaciji.

Po popisnih podatkih 1991 je Slovenija v verskem smislu precej homogena država. Več kot dve tretjini je opredeljenih za katolike. Zastopanost ostalih veroizpovedi razen protestantske je nizka in prostorsko izrazito razpršena. Verska pestrost je poleg tega večja v urbanih okoljih, s tem pa je površinski učinek drugih verskih skupnosti še zmanjšan. Vse to otežuje ugotavljanje vloge veroizpovedi pri rodnostnem obnašanju.

Primerjava protestantov in katolikov v Prekmurju je pokazala, da je rodnost pri protestantih nekoliko višja. V večinsko protestantskem delu Prekmurja je med letoma 1998 in 2000 bila 1,17, v drugih delih Prekmurja pa 1,07. Povezanost med deležem protestantov in rodnostjo je sicer precej šibka ($r = 0,052$), a pozitivna in statistično pomembna.

V Prekmurju je bilo zaposlovanje znotraj primarnega sektorja po Popisu 1991 še vedno prostorsko dominantno. Pojavila so se tri manjša območja (Murska Sobota z okolico, Beltinci in Lendava z okolico), kjer je opazno ekonomsko prestrukturiranje v preostale sektorje, predvsem v sekundarnega. V Zasavju in UE Domžale se je prestrukturiranje v gospodarskem smislu od deagrarizacije k industrializaciji in terciarizaciji že izvršilo. Podatki iz leta 1996 v primerjavi z letom 1991 kljub nepopolni primerljivosti kažejo predvsem po osamosvojitvi več kot očitno veliko prestrukturiranje gospodarstva. Izrazita je pospešena deagrarizacija Prekmurja ob hkratni krepitvi sekundarnega, še bolj pa terciarnega sektorja. Nadaljevano deagrarizacijo lahko opazimo tudi v Zasavju in na Domžalskem, kjer so se že tako skromni deleži zaposlenih v primarnem sektorju dodatno zmanjšali. Sekundarni sektor se je precej okreplil le v Prekmurju, ki tako zelo pozno stopa v industrijsko fazo razvoja. Ta bo verjetno kratka, saj je terciarni sektor po deležu zaposlenih že skoraj enak sekundarnemu. Delež sekundarnega sektorja se je drugje zmanjšal, vendar v Zasavju še vedno prevladuje. Terciarni sektor je povsod pridobil, kar kaže na nadaljevano terciarizacijo.

Gospodarsko prestrukturiranje, ki se je odvijalo v zelo kratkem času, pa nekaterih razmerij vendarle ni porušilo. Po našem mnenju je bistvena pri tem geografska razmestitev, ki se ni dosti spremenila. Tako so pretežno gospodarsko usmerjenost ohranila tudi območja znotraj Prekmurja. Tam je denimo Goričko v primerjavi z deli Ravenskega in Dolinskega še vedno izrazito agrarno.

Nekateri kazalniki rodnosti za Slovenijo v devetdesetih letih 20. stoletja kažejo nadaljevanje trenda iz osemdesetih let. Družbenogospodarska tranzicija in osamosvojitve ga na videz nista bistveno spremenili, vendar se je rodnost z izjemo leta 2000 še vedno zniževala.

Povezanost deleža zaposlenih v primarnem sektorju in rodnosti po naseljih je pozitivna in povsod z neznatnim tveganjem visoko statistično pomembna, s tem da so povezave pri popisnih podatkih 1991 v primerjavi s podatki leta 1996 nekoliko močnejše.

Ob pospešeni terciarizaciji je zanimivo, da postaja usmerjenost zaposlenih po naseljih v sekundarne dejavnosti na Domžalskem celo dejavnik višje rodnosti z znatnim vplivom. V Prekmurju in Zasavju ostaja delež zaposlenih v sekundarnih dejavnostih v negativni zvezi z rodnostjo. Tudi tu pa ta povezanost slabi, najbolj zato, ker se terciarizacija širi v mestih in središčih, sekundarni sektor pa je podobno kot nekdaj primarni čedalje bolj potisnjen na rob.

Povezava med širšim terciarnim sektorjem in rodnostjo je znatna in obstaja na vseh območjih. To nas opozarja, da terciarizacija očitno ne pripomore k višji rodnosti, kvečjemu nasprotno.

Delež kmečkega prebivalstva leta 1991 po naseljih kaže podobno zvezo z rodnostjo kot delež zaposlenih v primarnem sektorju in je prav tako v statistično pomembni ter znatni pozitivni zvezi z ravno rodnostjo.

Izobrazba velja v teoriji kot pomemben dejavnik rodnosti. To drži zlasti za izobrazbo žensk: višja kot je izobrazba žensk, manj otrok te ženske rodijo (na primer Caldwell 1980a). Na podlagi statističnih podatkov lahko to trdimo tudi za naša območja. Splošni vtis je, da v vseh treh območjih ženske v nivoju izobraženosti zaostajajo za moškimi. Izobrazbena struktura se spreminja počasi, vendar lahko ob takih razmerjih pričakujemo, da se bo izobrazba žensk postopno izboljševala in dosegla ali presegla izobrazbo moških. Ob takem razvoju lahko pričakujemo vzporedno z daljšanjem časa izobraževanja še večje odlaganje rojstev, kar ima lahko za posledico tudi zniževanje končne rodnosti. Anketa je dala drugačne rezultate, o čemer bomo govorili v nadaljevanju, kjer povzemamo rezultate ankete.

Naši izračuni potrjujejo v teoriji zastopano stališče, da se urbano prebivalstvo ali prebivalstvo urbanih sredin drugače rodnostno obnaša kot prebivalstvo ruralnih območij. Drugače v tem smislu, da imajo v povprečju manj otrok kot prebivalci podeželskih območij. Mesta so kot motor splošnega družbenega razvoja hkrati zelo restriktivna na področju rodnosti (na primer Kaa 1987; Boh 1988; Černič Istenič 1994c; Šircelj 1998). Ob splošnem padcu ravni rodnosti v luči druge demografske tranzicije so razlike med mesti in podeželjem bistveno manjše, a še vedno predstavljajo določeno zakonitost.

Primerjava rodnosti glede na tip reliefa je pokazala, da je rodnost v višinskem območju Prekmurja za šestino, v UE Domžale za tretjino, v Zasavju pa za več kot dve petini višja kot v nižinskem območju. Gre za statistično pomembne razlike, katerih velikost je verjetno odvisna tudi od reliefne energije, ki je v Zasavju najvišja, v Prekmurju pa najnižja. Naša ugotovitev je v nasprotju s precej razširjenim laičnim mnenjem, da je za hribovite predele značilna nizka rodnost (Barbič 1993; Natek 1993), vendar reliefa kot geografskega faktorja rodnostnega obnašanja ne smemo jemati izolirano od ostalih, temveč zopet dialektično kot vse ostale. Relief vpliva na vrsto poselitve, možnost komunikacije, nudi predispozicije za razvoj specifične oblike prometne infrastrukture, vpliva na različen način življenja in še na vrsto drugih stvari, s tem pa posredno vpliva tudi na rodnostno obnašanje prebivalcev, ki določene reliefne enote poseljujejo. Relief tako nastopa kot izrazito sintetičen dejavnik rodnosti.

5.2 SINTEZA ANALIZ ANKETNIH PODATKOV

Rezultati ankete so med drugim služili tudi za preverjanje ugotovitev in trditev, ki smo jih postavili na podlagi analize uradnih statističnih podatkov. V nadaljevanju jih bomo strnili po tematskih sklopih.

Med anketiranimi opazamo tendenco zmanjševanja starostnih razlik med partnerjema v primerjavi z njunimi starši. Glede pogledov anketiranih na najprimernejšo starost za starševstvo ugotavljamo, da najvišjo starost postavljajo na Domžalskem, najnižjo pa v Prekmurju. Na Domžalskem je hkrati tudi najmanjša tako dejanska kot tudi ocenjena starostna razlika med partnerjema. Moški v povprečju postavljajo višje starostne razlike med spoloma, vendar tudi ženske po starosti na prvo mesto postavljajo moške. To je zanimiv model očitno ne povsem preseženega pojmovanja, da mora biti moški kot glava družine starejši (Boh 1988; Černič Istenič 1998).

Spolna struktura anketiranih se zaradi samohranilskih družin, ki jih vodi ženska, nagiba na žensko stran. Spolna struktura, izražena s koeficientom feminitete, je najmanj uravnotežena na Domžalskem (1,063), najbolj pa v Zasavju (1,046).

Anketni podatki kažejo, da je na vseh treh območjih ustaljen model družine z dvema otrokoma, sicer pa v vseh treh območjih obstaja trend zmanjševanja končne rodnosti, najmanjše razlike pa so v UE Domžale. Zasavje in Prekmurje sta v podobnem položaju, vendar je v slednjem rodnost mlajših generacij trenutno na nekoliko višji ravni.

Kljub temu se generacije, ki rojevajo, na vseh treh območjih že po 35.–39. letu obnovijo. Na Domžalskem so razlike med skupinami najmanjše in že starostna skupina 30–34 se zelo približa samoobnovi. V Prekmurju in še bolj v Zasavju sta mlajši starostni skupini od tega cilja bolj oddaljeni, najstarejša skupina pa v obeh območjih presega domžalsko območje. Za slednje lahko potrdimo, da vzporedno potekata procesa odlaganja prvega rojstva in časovnega koncentriranja ostalih rojstev, kar se odraža v prej doseženi enostavni reprodukciji.

Na vseh treh območjih je mogoče razbrati negativno povezanost med dolžino protogenezičnega intervala in rodnostjo žensk. To stališče je zastopano tudi v literaturi (na primer Kožuh-Novak et al. 1998).

Glede dejanskega in želenega števila otrok je razlika med spoloma opazna. Moški si v povprečju želijo več otrok v Prekmurju in Zasavju, v UE Domžale pa si v povprečju želijo več otrok ženske. Sicer pa je dejansko število otrok v družinah nekoliko nižje od želenega.

Obstaja relativno močna pozitivna povezanost med številom otrok v družini anketiranih in številom otrok v družini, iz katere izhajajo. To še posebej velja za Zasavje, opozarja pa na tovrstno homogamijo anketirancev.

Anketa je (v nasprotju z ugotovitvami analize statističnih podatkov) pokazala, da je izobrazba statistično pomemben dejavnik rodnosti le v Prekmurju. Ta povezava velja tako za moške kot za ženske, in sicer v družinah, kjer sta prisotna oba partnerja. Gre za krivuljično zvezo, ko se sprva do tretje stopnje izobrazbe dviguje tudi rodnost, ki nato precej upade, od pete stopnje naprej pa se znova prične vzpenjati ter doseže samoobnovitveni nivo. V samohranilskih družinah je stopnja izobrazbe negativno povezana s stopnjo rodnosti.

Na drugih dveh območjih so razmere drugačne. V Zasavju ni statistično pomembne povezanosti med izobrazbo in številom otrok v družini ne glede na spol in tip družine. V UE Domžale pa statistične zveze ni, ko ne glede na tip družine število otrok v družini primerjamo z izobrazbo moških. Zato pa obstaja pri manj kot pet odstotnem tveganju statistično pomembna zveza med številom otrok v družini in izobrazbo žensk ne glede na tip družine.

Primerjava je pokazala, da v Prekmurju mlajše generacije izobraženih žensk (7. stopnja) v povprečju že rodijo več od tistih s srednjo (4. in 5. stopnja) ali dokončano osnovno šolo (3. stopnja). Pri ženskah, starih 35 let ali več, pa rahlo navzgor odstopajo tiste z osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo (2,62 otroka na žensko). V Zasavju imajo ženske, mlajše od 35 let, na splošno nižjo rodnost kot tiste v Prekmurju in posebej kot tiste na Domžalskem. Zanimivo pa je, da ženske, stare 35 let ali več, rojevajo v podobnem obsegu kot na drugih dveh območjih. Na Domžalskem lahko opazimo, da ženske, mlajše od 35 let, skoraj dohajajo rodnostni obseg žensk, starih 35 let ali več, kar posredno potrjuje ugotovitev o časovno bolj koncentrirani rodnosti žensk v primerjavi z drugima dvema območjema. To lahko že pomeni, da se z višanjem izobrazbe posebej pri mlajših generacijah morda krepi zavedanje o problematičnosti prenizke rodnosti, verjetno pa kaže tudi na boljši ekonomski položaj. Rezultat tega je sicer poznejši vstop v starševstvo, zato pa hitrejša realizacija načrtovanega, kar potrjuje tezo o modernem rodnostnem obnašanju (Kaa 1987).

Etničnost kot faktor rodnostnega obnašanja kaže večjo heterogenost med območji kot znotraj območij. To pomeni, da so razlike v rodnosti glede na etnično pripadnost anketiranih mnogo bolj odvisne od območja, v katerem se rodnost realizira. Tako imajo etnično romske partnerske zveze anketiranih v Prekmurju več otrok od prekmurskega povprečja, hkrati pa manj od domžalskega povprečja, še posebej pa od etnično slovenskih partnerskih zvez, anketiranih na Domžalskem. To pa je v nasprotju s še vedno močno prisotnim stereotipom, da imajo Romi bistveno več otrok kot druge etnične pripadnosti. Obenem je prisotnost tega stereotipa večja v okoljih, kjer nimajo neposredne izkušnje z Romi. Enako velja tudi za Madžare, katerih rodnost je razpoznavno nižja od povprečja v vseh območjih, stereotip o višji rodnosti Madžarov pa močno prisoten.

Zaradi precejšnjih razlik med območji in manjših znotraj območij lahko rečemo, da etničnost ni posebej močan dejavnik rodnostnega obnašanja, razen v primeru, ko gre za geografsko sklenjeno in jasno definirano območje poselitve. Tak primer predstavlja dvojezično območje v Prekmurju, v katerem Madžari nastopajo homogeno in dajejo pečat svojemu okolju in s tem tudi rodnostnemu obnašanju v njem.

Glede ostalih etničnih skupin v smislu poročnosti je treba izpostaviti na eni strani poudarjeno heteroetničnost Hrvatov, na drugi strani pa homoetničnost predvsem Bošnjakov-muslimanov. To potrjujejo tudi popisni podatki o družinah leta 1991 (Rezultati raziskovanj 1998, SURS).

Stereotipi o večji rodnosti prebivalcev, ki se ne opredeljujejo za Slovence, kažejo na neke vrste ogroženost, ki morda izhaja iz zavedanja prebivalstva, da rodnost Slovencev oziroma v Sloveniji upada in da Slovenci izumirajo (Vertot 1995).

Veroizpoved kot dejavnik rodnostnega obnašanja ima v izbranih območjih dokaj pomembno vlogo. Na podlagi analize anketnih podatkov nismo mogli potrditi ugotovitve, izpeljane iz analize statističnih podatkov, da imajo protestanti (luterani in kalvinisti) v Prekmurju višjo rodnost kot katoliki.

Skupna značilnost vseh treh območij je, da imajo verujoči višjo rodnost od neverujočih. V Zasavju se pripadniki islamske veroizpovedi po stopnji rodnosti ne razlikujejo od katolikov, kar je v nasprotju z večinskim prepričanjem, da imajo muslimani več otrok kot drugi.

Tudi na področju verske pripadnosti lahko ugotovimo precejšnjo homogenost, kar pomeni, da se med seboj pretežno poročajo ali vežejo pripadniki iste skupine.

Ugotovili smo, da na vseh treh območjih obstaja razločna pozitivna povezava med intenzivnostjo vernosti pri ženskah in ravno rodnosti. Razlika med spoloma je očitna, saj je povezava med intenzivnostjo vernosti moškega in nivojem rodnosti statistično pomembna le v Zasavju.

Med pogostostjo obiskovanja cerkve in nivojem rodnosti ni statistično pomembne povezanosti anketiranih ne glede na spol le v UE Domžale. V Zasavju taka povezava obstaja pri ženskah, v Prekmurju pa je zveza močnejša pri moških, prisotna pa pri obeh spolih. V vseh primerih gre za relativno nizko pozitivno povezavo. Zanimiv je predvsem odnos med spoloma v Prekmurju, kar kaže morda tudi na nekoliko večjo patriarhalnost. Ugotovimo lahko, da je intenzivnost osebnega verovanja pomembnejši dejavnik rodnostnega obnašanja kot institucionalni okvir.

Vrednostna usmeritev v verskem smislu sicer igra določeno vlogo v rodnostnem obnašanju, a bodisi ne presega doslej izmerjenih drugih vrednosti bodisi statistično pomembnih povezav sploh ni. Izjema je Zasavje, kjer še posebej pri moških izstopa znatna pozitivna povezanost med vrednotenjem vere in ravno rodnosti.

Prihodki anketiranih v izbranih območjih nimajo statistično pomembne zveze s stopnjo rodnosti. To je v nasprotju z razmišljanjem, da je stopnja rodnosti odvisna od prihodkov prebivalcev oziroma da je otrok strošek, ki si ga starši lahko privoščijo, če lahko nastali strošek pokrijejo (Becker 1981; Stropnik 1997, 27 in 71). Z izjemo Zasavja, kjer so nihanja med prihodkovnimi razredi manjša, podatki pri ostalih dveh območjih kažejo krivuljično povezavo s številom otrok, ki je statistično pomembna pri petodstotnem tveganju le v UE Domžale. To pomeni, da so vsaj na tem območju za nivo rodnosti do neke mere pomembni tudi prihodki. Za Domžalsko v grobem velja, da je pri nižjih prihodkih rodnost višja, z naraščanjem prihodkov rodnost prične upadati, v najvišjem prihodkovnem razredu, ki že pomeni neko socialnoekonomsko preskrbljenost, pa rodnost zopet narase. Tudi sicer so na Domžalskem samoocenjeni prihodki anketiranih najvišji.

Pojavnost splava je po območjih precej različna. Ker gre za zelo osebno in subtilno vprašanje, ki je v mnogih okoliščinah še vedno tabu, obstaja možnost, da podatki niso povsem zanesljivi. Vendarle lahko ugotovimo, da se umetni splav pojavlja najredkeje v Prekmurju, že precej pogosteje na Domžalskem, največkrat pa v Zasavju. Visok delež spontanega splava na domžalskem območju bi morda lahko povezovali z modernizacijo in naraščajočo stresnostjo življenja. Splav ima torej izrazito psihološko komponento.

Na morebitno podpovprečno rodnost tako umetni kot spontani splavi verjetno nimajo vpliva, saj ženske, ki so doživele splav, rodijo v povprečju več otrok kot ostale.

Rezultati ankete niso potrdili, da bi območje protestantske večine v Prekmurju imelo višjo rodnost kot drugi deli Prekmurja. Na podlagi rezultatov ankete ne moremo ne potrditi ne ovreči trditve, da je znotraj dvojezičnega območja rodnost goričanskega območja večja kot rodnost dolinskega dela. Rezultati ankete tudi ne potrjujejo ugotovitve na podlagi statističnih podatkov, da je v »višinskem« območju Prekmurja rodnost višja kot v dolinskem, zato pa se ugotovitve analize anketnih podatkov ujemajo z ugotovitvami analize uradnih statističnih podatkov o višji rodnosti v višinskem območju znotraj Zasavja in UE Domžale. Anketna analiza je potrdila tudi ugotovitve o višji rodnosti v nemestnih naseljih vseh treh območij. V zvezi s tem je tudi sklep, da se rodnost z oddaljenostjo od mestnega središča povečuje. Tudi ta ugotovitev v grobem velja za vsa tri območja, gradient povečevanja pa je najbolje viden na domžalskem območju. Prav tako lahko potrdimo ugotovitev, da ima dvojezično območje v Prekmurju nižjo rodnost kot drugi deli Prekmurja.

5.3 SKLEP

Ko govorimo o dejavnih rodnosti, je treba opozoriti na njihovo kompleksnost, zato jih moramo razumeti izključno dialektično, torej v stalni interakciji in medsebojni prepletenosti. Tu ni enostavnih vzročno-posledičnih zvez. Množica različnih dejavnikov v odvisnosti od časa in prostora različno vpliva na raven rodnosti, zato moramo v tem kontekstu razumeti tudi izmerjene povezave. Vsaka z veliko gotovostjo potrjena povezava kaže, da je primerjani dejavnik verjetno eden od kamenčkov v mozaiku prepletenege vplivanja na rodnost. Ravno geografska in časovna diferenciacija pa kaže, da se jakost posameznih dejavnikov spreminja, da neke delujejo še drugi dejavniki, ki jih spet drugje sploh ni ali pa je njihovo delovanje neznatno. In v tem je pomen geografskega pristopa k študiju rodnosti in demografske problematike nasploh. Zavedati se moramo, da ne bomo našli dejavnika, ki bi sam v celoti determiniral rodnost, lahko pa za različna območja postavljamo okvire, v katerih pričakujemo, da se bo gibal rodnostno obnašanje.

Raziskava je jasno pokazala, da vpliva geografskega okolja ne smemo zanemariti, ko gre za oblikovanje rodnostnega obnašanja. Dejavniki so namreč povezani s konkretnim prostorom in niso nekaj metafizičnega. Pomen geografskega pristopa k preučevanju rodnosti je ravno teritorializacija problema, s tem pa je olajšano ne le razumevanje temveč tudi iskanje vzročnosti danim razmeram.

Kaj pomenijo geografski dejavniki rodnostnega obnašanja? Če za primer vzamemo etnično pripadnost kot kulturni dejavnik rodnostnega obnašanja, ugotovimo, da je ta pripadnost enkrat dejavnik različnega rodnostnega obnašanja, drugič pa ni. Na primeru prekmurskih Madžarov smo pokazali, da je etnična pripadnost dejavnik rodnostnega obnašanja posebej takrat, ko je hkrati tudi geografski dejavnik. To pomeni, da gre za bolj ali manj jasno omejeno območje, ki »v sebi« generira specifično rodnostno obnašanje in ga je zato treba temeljito preučiti.

Rezultati ankete so pokazali, da so stereotipna gledanja prebivalstva na rodnost marsikdaj napačna. V tem so izstopali predvsem stereotipi o Romih in muslimanih ter drugih etničnih in verskih skupinah, za katere je večina prebivalcev menila, da imajo več otrok kot drugo prebivalstvo. Kot rečeno, so naši rezultati ovrgli taka mišljenja kot neutemeljena.

Ugotovili smo, da raven rodnosti ni toliko odvisna od materialnega položaja, temveč so pri tem pomembnejše vrednote, norme, zgledi, smisli in perspektive ter zavedanje, da je nizka rodnost lahko problem. Hkrati lahko rečemo, da so si norme prebivalstva o številu otrok z zelo majhnim odstopanjem zelo podobne, kar jasno opozarja na to, da zgledi obstajajo. Da se določena oblika obnašanja uveljavi, je potrebno posnemanje in reprodukcija te oblike obnašanja. Z geografsko analizo in primerjavo območij, različnih po družbenoekonomski strukturi, smo ugotovili, da vzorci in norme o določenem številu otrok vztrajajo na vseh treh območjih. Tako postane vprašanje hitre spremembe in prehoda k nižji rodnosti zopet aktualno. Glede na rezultate ankete menimo, da hitro znižanje rodnosti na okrog dva otroka na družino ni zgolj odgovor ali prilagoditev na tukajšnjo industrializacijo, modernizacijo in urbanizacijo, pač pa je to postalo tudi odgovor na reproduktivna merila, ki so se kot določena modna smernica počasi širila iz žariščnih točk zahodne Evrope.

Iz povedanega izhaja, da bi morala biti socialna pravičnost temelj vseh bodočih ukrepov države na področju prebivalstva. Socialna pravičnost je tisti smoter in cilj, ki lahko pripomore k enakomerni obremenitvi prebivalstva – tako tistih, ki rojevajo, kot tistih, ki se zaradi določenih okoliščin odločijo, da potomcev ne bodo imeli. Reprodukcijska pravičnost se vse bolj kaže kot družbeno breme, zato je bistveno, da je to breme enakomerno porazdeljeno. Reprodukcijske ni mogoče jemati iz splošnega konteksta zgolj kot stvar posameznika zaradi vse večje prepletenosti, soodvisnosti, komplementarnosti družbenih elementov in kompleksnosti sodobne družbe. Gre za skupno odgovornost, pri kateri ima država na voljo veliko instrumentov, kako to odgovornost in čedalje bolj tudi breme enakomerno porazdeliti. S tem posameznikova svoboda odločanja ni kratena. S svobodno odločitvijo se lahko posameznik izogne sodelovanju pri reprodukciji prebivalstva, vendar mora prispevati svoj »družbeni« delež, ki ga je treba razporediti med tiste, ki se za otroke odločijo, da se jih razbremeni oziroma se jim olajša bodoče odločitve, če so vezane na

materialno plat. Vendarle je treba upoštevati dejstvo, da vsi živimo v družbi in iz družbe same, posameznik ali družina pa v tem sistemu nista izolirano delujoča pojava. Pri predlogih mogočih ukrepov moramo zato najprej težiti k zagotavljanju socialne pravičnosti, hkrati pa biti izredno previdni, saj se lahko pozitivno zamišljene mere sprevržejo in imajo nasproten učinek. To pa ne pomeni, da moramo v nedogled tehtati, kaj nam je storiti, pač pa je verjetno koristneje, da se problema lotimo po metodi majhnih korakov. Torej tako, da ukrepe izvajamo postopno ter opazujemo njihove posledice: le tako lahko ukrepe pravočasno umaknemo, če se izkaže, da so napačno zastavljeni. Res je, da je delovanje številnih odločitev vezano na daljše obdobje in da rezultatov ni mogoče vnaprej predvideti, vendar je ob današnjem alarmantnem stanju nujno čimprej začeti.

Po našem mnenju je treba ukrepe izvajati na dveh tirih v smislu časovnosti. Na eni strani moramo izvajati kratkoročne ukrepe, ki so v vlogi »gašenja požara«, da bi kolikor toliko zaustavljali negativne demografske trende. Te ukrepe predstavljajo različne vzpodbude in stimulacije za večjo rodnost (anketirani so izpostavljali predvsem možnost izkoriščanja polovičnega delovnega časa za starše, brezplačno varstvo v predšolskem obdobju, brezplačno izobraževanje, cenejšo otroško hrano, obutev in oblačila, razbremenitev staršev predvsem v časovnem smislu ...) in vsaj začasna aktivnejša politika imigracije. Brez slednje bo šlo težko, če želimo obdržati skupno število prebivalstva Slovenije na podobnem nivoju, kot je sedaj.

Na drugi strani je treba začeti s premišljenimi dolgoročnimi ukrepi, pospremljenimi z medijsko kampanjo, ki bodo dolgotrajno zagotavljali nemoteno reprodukcijo prebivalstva. Rezultati le-teh se bodo pokazali šele skozi desetletja. Študije so tudi pokazale, da je človekovo obnašanje možno modificirati in spreminjati (Skinner 1965 in 1974; Marušič 2002), zato bi moralo biti področje teh ukrepov osredotočeno na spreminjanje obnašanja, povečanje občutljivosti prebivalstva za demografske težave in oblikovanje pozitivne motivacije prebivalstva za doseganje enostavne reprodukcije, ki je v danih demografskih razmerah edini realni cilj. Te ukrepe je dolgoročno najsmotrneje izvajati skozi sistem (obveznega) izobraževanja in po sredstvih javnega obveščanja. Dolgoročni ukrepi so še posebej pomembni zato, ker se ne bomo mogli zanašati zgolj na kratkoročne rešitve.

Večina ljudi na Slovenskem je zaradi propagandnih učinkov medijev seznanjena z obrisi demografskih razmer. Vendar to ni dovolj: potrebne so konkretne mere na državni ravni. Tu se postavlja vprašanje, kako preprečiti, da se pri spodbujanju rodnosti ne bi rojstva pri parih oziroma materah prenesla zgolj v zgodnejše obdobje, temveč da bi se nadgradila s kakšnim dodatnim rojstvom kasneje. Dober primer za to je Švedska (Kaa 1987; Stropnik 1997, 188), ki je z državnimi vzpodbudami na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja dokaj hitro dvignila celotno rodnost na samoobnovitveni nivo. Te vzpodbude so trajale le nekaj let, učinki pa so se poznali še leta 1993, ko je bila celotna rodnost 2,00. Leta 1995 so na Švedskem zmanjšali otroške dodatke (Stropnik 1997), po treh letih (1998) pa je celotna rodnost padla na 1,52. Znana je še cela vrsta držav in poskusov, katerih temeljni problem je tičal v začasnosti oziroma v prekratkem času trajanja ukrepov. Pogoj za uspeh demografske politike pa je ravno njegova dolgoročnost, kar je značilnost mnogih »terapij«, če želijo biti uspešne. Gre za cel sistem spreminjanja navad in tudi določenih vrednot, za kar je potreben čas, ker je potrebno spremeniti obnašanje in ravnanje prebivalstva (Skinner 1965, 191–193). V sodobni reprodukciji prebivalstva narašča pomen antropoloških (osebno-filozofskih) dejavnikov rodnosti, ki so povezani z bistvom človeka (Malačič 1985, 117–118). V takih razmerah ni mogoče pričakovati, da bo človek kot posameznik avtomatično poskrbel za lastno reprodukcijo in s tem posredno za reprodukcijo določenega prebivalstva. Njegove odločitve in obnašanje bodo odvisni od številnih okoliščin, na podlagi katerih bo presojal smiselnost lastne reprodukcije oziroma lastnega potomstva. Dolžnost države je tako povezana z ustvarjanjem pogojev, ki bodo posameznika ali par prepričali v pozitivnost reprodukcije in s tem vzpodbudili k odločanju za otroke.

Vprašanja, na katera moramo biti še posebej pozorni, je osvetlila tudi anketa. S pomočjo odgovorov anketirancev na vprašanja o mogočem ukrepanju in o željah anketiranih v zvezi z boljšimi pogoji za ustvarjanje večjih družin ali za bolj univerzalno odločanje za otroke lahko postavimo splošni okvir ukrepanja na državni ravni. Želje anketiranih kažejo svojevrsten rubikon, znotraj katerega vidijo rodnostno problematiko. Seveda je problem globlji in širši, vendar je tudi to eden izmed možnih načinov

Preglednica 30: Povprečno število otrok v družinah glede na mnenjsko opredelitev in spol anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale (Anketa 06/2001).

vprašanja in odgovori po spolu	število	povprečno število otrok	delež v %
Prekmurje			
Ali je rodnost v Sloveniji problem?			
moški z odgovorom ne	141	2,09	23,8
moški z odgovorom da	451	1,98	76,2
ženske z odgovorom ne	158	2,04	24,1
ženske z odgovorom da	498	1,99	75,9
Ali lahko država pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	86	1,99	14,4
moški z odgovorom da	513	2,01	85,6
ženske z odgovorom ne	107	1,93	16,1
ženske z odgovorom da	558	2,01	83,9
Ali lahko Cerkev pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	485	1,99	81,9
moški z odgovorom da	107	2,10	18,1
ženske z odgovorom ne	536	1,96	81,3
ženske z odgovorom da	123	2,21	18,7
Zasavje			
Ali je rodnost v Sloveniji problem?			
moški z odgovorom ne	50	2,00	22,2
moški z odgovorom da	175	1,95	77,8
ženske z odgovorom ne	53	1,96	21,5
ženske z odgovorom da	193	1,93	78,5
Ali lahko država pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	26	2,27	11,5
moški z odgovorom da	201	1,93	88,5
ženske z odgovorom ne	34	2,00	13,7
ženske z odgovorom da	215	1,93	86,3
Ali lahko Cerkev pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	182	1,95	82,0
moški z odgovorom da	40	2,08	18,0
ženske z odgovorom ne	203	1,93	83,9
ženske z odgovorom da	39	2,00	16,1
UE Domžale			
Ali je rodnost v Sloveniji problem?			
moški z odgovorom ne	50	2,18	24,9
moški z odgovorom da	151	2,28	75,1
ženske z odgovorom ne	58	2,21	25,6
ženske z odgovorom da	169	2,23	74,4
Ali lahko država pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	27	2,19	13,3
moški z odgovorom da	176	2,29	86,7
ženske z odgovorom ne	29	2,24	12,6
ženske z odgovorom da	201	2,24	87,4
Ali lahko Cerkev pripomore k večjemu številu rojstev?			
moški z odgovorom ne	144	2,17	72,7
moški z odgovorom da	144	2,17	72,7
moški z odgovorom da	54	2,54	27,3
ženske z odgovorom ne	162	2,19	72,6
ženske z odgovorom da	61	2,39	27,4

ukrepanja države, saj je v današnjih razmerah družbenega razvoja zelo pomembno pokazati »dobro voljo«, na katero se bo prebivalstvo »drugače« odzvalo.

Izredno pomembna je senzibilizacija javnosti. Ljudje že zaznavajo problem rodnosti, a večinoma še niso pripravljeni bistveno spreminjati rodnostnega obnašanja. Z medijskimi in drugimi akcijami ob nekaterih vzporednih ukrepih bi država lahko že toliko vplivala na razmišljanje prebivalcev o rodnostni problematiki, da bi se rezultati pokazali v srednjeročnem obdobju, denimo v petih do desetih letih.

Poleg države, za katero anketirani v večini menijo, da lahko pomaga, imajo na tem področju pomembno vlogo tudi nevladne organizacije. Cerkve imajo gotovo vpliv na oblikovanje vrednostnega sistema svojih vernikov. Za vrednostni sistem anketiranih pa smo pokazali, da ima pomembno vlogo pri oblikovanju zelenega števila otrok. Kljub temu, da anketirani večinoma menijo, da Cerkev pri tem ne more pomagati, je resnica verjetno drugačna, sicer pa nekatere aktivnosti in poskusi, ki jih najdemo tudi v literaturi, kažejo, da nekatere skupine in posamezniki aktivno delujejo pri pobudah za spremembe zakonodaje (na primer Družinska pobuda Tomaža Meršeta). Nekateri posamezniki (na primer Bajec 1998) so izdali celo knjige, ki naj bi služile kot priročniki za ukrepanje. Večina aktivnosti je usmerjena k spremembam davčne in stanovanjske politike, nekateri pa rešitev vidijo v splošni volilni pravici, torej brez starostne omejitve (na primer Bajec 1998), ki bi v končni fazi regulirala rodnost v smeri enostavne reprodukcije. Razmišljanje T. Bajca dobro zrcali trenutne razmere pri nas. Pravi, da v Sloveniji imeti otroke pomeni biti »nezaposlen« in s tem neupravičen do pokojnine kljub velikemu številu otrok – novih davkoplačevalcev in delavcev, sploh pa ljudi, brez katerih država kot institucija ne more obstajati.

Po našem mnenju so zaloge možnih ukrepov na področju davčne politike in tudi na področju stanovanjske politike še vedno velike. Davčna politika bi morala težiti k enakomernemu obremenjevanju prebivalstva. Otrok ne pomeni le nekaj samoumevnega, v tem gospodarskem sistemu pomeni tudi čedalje večji strošek (Becker 1981; Stropnik 1997). Ustrezna davčna politika pa pomeni predvsem zavedanje države, da brez prebivalstva ne more obstajati in da zato poskuša v obliki davčnih olajšav povrniti staršem povprečne stroške vzreje otrok. Na ta način ne bi bila kratena pravica parov in posameznikov o neimetu otrok, če jih ne želijo, niti ne bi bila kratena pravica staršem, ki bi v zameno za bistveno manjše povračilo rojevali in prehranjevali otroke, ki bi potem državi plačevali davke in ji s tem omogočali obstoj. Torej so na davčnem področju še velike zaloge. Podobno je s stanovanji: nova in predraga stanovanja niso rešitev.

Menimo, da je temelj za oblikovanje dolgoročno stabilnega demografskega položaja sprememba šolske politike. Ta sprememba bi morala zajemati tako vzgojo kot izobraževanje. Iti bi morala v smeri povečanja občutljivosti učencev že od najnižjih razredov naprej v obliki primernih učnih vsebin in v smeri vključevanja bodočih in sedanjih staršev v (sprva neobvezne) tečaje za vzgajanje otrok. Taka senzibilizacija in sistematično delo lahko pomenita dobro osnovo, ki bi lahko služila kot zgled drugim. Prednost Slovenije je tudi na tem področju v njeni majhnosti, ki omogoča lažjo izvedbo in nadzor nad postopki. V zvezi z izobraževanjem moramo izpostaviti tudi problematičnost dolžine izobraževanja, ki je močan dejavnik odlaganja rojstev (na primer Kožuh-Novak et al. 1998, 94). Smiselno bi bilo skrajšati dejansko oziroma efektivno dolžino izobraževanja, ženskam oziroma mladim parom pa bi morali omogočiti prijaznejši način študija, da bi si lahko ustvarili družine in imeli otroke tudi med študijem. Kot pomembna možnost v tej smeri se kaže tudi omogočanje vseživljenjskega izobraževanja ženskam, ki bi se odločile za starševstvo med študijem (šolanjem). Morali bi jim omogočiti, da nesankcionirano kadar koli nadaljujejo šolanje.

Zelo pomemben aspekt uravnoteženega prebivalstvenega razvoja je tudi ohranjanje enakomerne poselitve podeželja v Sloveniji. Nobene škode ne bo, če se bo rast mest popolnoma ustavila; večja škoda bo nastala, če se bodo periferna ruralno-agrarna območja, ti rezervoarji relativno višje rodnosti, do konca izpraznila. O izpraznjenju in izčrpanosti podeželja lahko govorimo že tedaj, ko izgubimo rodno populacijo do 40. leta. Preostalo starejše prebivalstvo je zgolj še prepuščeno času.

Vitalno poselitev podeželja lahko dosežemo in ohranimo najprej s primerno izboljšano infrastrukturo. Doseganje teh ciljev je povezano z določenimi stroški, vendar je to investicija, ki se v eni generaciji začne »izplačevati« v obliki dodatnega oziroma novega prebivalstva.

Sklenemo lahko, da so v našem primeru rodnostne razmere med območji precej različne. Razlike so na splošno večje med območji kot znotraj območij. To kaže na bistveno povezanost z regionalno-geografsko strukturo oziroma z geografskim prostorom, v katerem se določeno rodnostno obnašanje oblikuje. Rodnostna situacija se spreminja že na majhne razdalje. Glavna značilnost vseh treh območij pa je reliefno pogojena notranja prostorska dihotomija, ki jo sestavljata višinsko območje relativno višje rodnosti in nižinsko območje relativno nižje rodnosti. Sicer so danes rodnostne razmere na izbranih treh območjih precej zaostrene. Kaže tudi, da terciarizacija ni odgovor ali zdravilo za nastalo demografsko vrzel v smislu generacijskega primanjkljaja. Poleg tradicionalnega tipa družine, ki ga v Sloveniji skoraj ne najdemo več in ki je zagotavljal nemoteno reprodukcijo prebivalstva ter demografske presežke, ki so napajali zaposlitvene centre, danes ni modernega tipa družine, ki bi se nemoteno prebivalstveno reproduciral. Ker je v danem zgodovinskem trenutku oživitev tradicionalnega tipa družine malo verjetna, bi morali biti napor države usmerjeni v izgrajevanje pogojev, ki bodo v »modernih« okolishinah omogočali dolgoročno stabilno generacijsko obnavljanje prebivalstva. Zagotovitev lastnih potomcev v današnji situaciji zaradi različnega časovnega zaporeda rodnosti še ne pomeni generacijske obnove obstoječih generacij ob obstoječi starostni sestavi, zato se lahko število prebivalcev zmanjšuje še dolgo zatem, ko si rodne generacije že zagotavljajo samoobnovo.

Končajmo z mislijo, da je predstavljena problematika zelo široka in kompleksna ter da terja interdisciplinaren pristop, pri katerem lahko tudi geografija kot sintetična veda doprinese nova spoznanja in pripomore k boljšemu razumevanju rodnostne problematike tako v izbranih območjih, v Sloveniji in na splošno.

6 SEZNAM VIROV IN LITERATURE

- Andorka, R. 1978: *Determinants of Fertility in Advanced Societies*. London.
- Atlas Slovenije. Ljubljana, 1992.
- Bajec, T. A. 1998: *Zdravilo za državo*. Novo mesto.
- Banka statističnih podatkov. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Barbič, A. 1993: *Samoobnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji*. Sodobno kmetijstvo 5. Ljubljana.
- Becker, G. S. 1981: *Treatise on the family*. Cambridge, Massachusetts.
- Belec, B. 1998: *Panonski svet. Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana.
- Belec, B., Olas, L. 1982: *Tipologija ruralne prostorske strukture Prekmurja na primeru naselij Berkovci, Panovci in Nemčavci*. Geographica Slovenica 13. Ljubljana.
- Belec, B., Olas, L., Perko, D., Urbanc, M. 1998: *Murska ravan. Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana.
- Bevc, M. 2000: *Notranje in zunanje selitve v Sloveniji v devetdesetih letih po regijah. Teorija in praksa* 6/2000. Ljubljana.
- Bijou, S. W. 2000: *Behaviorism*. Microsoft Encarta. Medmrežje: <http://encarta.msn.com> (4.9.2001).
- Blejec, M. 1976: *Statistične metode za ekonomiste*. Ljubljana.
- Boh, K. 1988: *Poskus sociološke analize nizke rodnosti. Družboslovne razprave* 6. Ljubljana.
- Boh, K. 1989: *Družinska in prebivalstvena politika: shajanja in razhajanja. Družboslovne razprave* 8. Ljubljana.
- Boh, K. 1999: *(Ne)uspehi prebivalstvene politike. Družboslovne razprave* XV/30–31. Ljubljana.
- Bračič, V. 1983: *Geografija prebivalstva. Sodobni svet* 1. Ljubljana.
- Breznik, D. 1988: *Demografija – analiza, metodi i modeli*. Beograd.
- Caldwell, J. C. 1976: *Toward a restatement of demographic transition theory*. Population and Development Review 2, 3–4. Population Council.
- Caldwell, J. C. 1978: *A theory of fertility: from high plateau to destabilisation*. Population and Development Review 4, 4. Population Council.
- Caldwell, J. C. 1979: *Economic rationality of high fertility*. Population Studies 33.
- Caldwell, J. C. 1980a: *Mass education as a determinant of the timing of fertility decline*. Population and Development Review 6, 2. Population Council.
- Caldwell, J. C. 1980b: *The wealth flows theory of fertility decline*. Bad Homburg.
- Caldwell, J. C. 1980c: *The transition from familial to labour market production and the social implications*. International conference of rural sociologists 1980.
- Caldwell, J. C. 1981: *The mechanism of demographic change in historical perspective*. Population studies 35/2.
- Caldwell, J. C., Ružička, L. T. 1978: *The Australian transition: an analysis*. Population and Development Review 4, 1. Population Council.
- Carter, A. T. 1995: *Agency and fertility: for an ethnography of practice*. Atlas jezikov: izvor in razvoj jezikov. Ljubljana.
- Crenshaw, E. M., Oakey, D. R., Christenson, M. 2000: *Demographic transition in ecological focus*. American sociological review 65/3. Albany.
- Čer nič Istenič, M. 1994a: *Vzorci rodnostnega obnašanja prebivalcev Slovenije – socialni, ekonomski in psihološki dejavniki rodnosti. Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- Čer nič Istenič, M. 1994b: *Rodnost v Sloveniji*. Ljubljana.
- Čer nič Istenič, M. 1994c: *Sociološki vidiki nizke rodnosti v Sloveniji. Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* Portorož.
- Čer nič Istenič, M. 1998a: *Proces oblikovanja družine v Sloveniji. Družboslovne razprave* XIV/27–28. Ljubljana.
- Čer nič Istenič, M. 1998b: *Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine. Socialna zgodovina družine*. Ljubljana.

- Davis, K., Blake, J. 1956: Social structure and fertility – an analytical framework. *Economic development and cultural change* 4, v: Malačič, J. 1985: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. Ljubljana.
- Demeny, P. 1972: Early fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in demographic transition. *Population and Social Change*. London.
- Drucker, P. 2002: Nova družba, Nova delovna sila, Kako preživeti s starajočim se prebivalstvom. *Mladina* 1/2002. Ljubljana.
- Feletar, D. 1987: Neke osobine suvremenog privrednog razvoja Jugoslavije. Veliki geografski atlas Jugoslavije. Zagreb.
- Fischer Weltalmanach, razni letniki. Frankfurt am Main.
- Friganović, M. 1968: Socijalna geografija i stanovništvo svijeta. Zagreb.
- Friganović, M. 1978: Demogeografija – stanovništvo svijeta. Zagreb.
- Friganović, M. 1980: The Transformation of the Yugoslav Population in the Post-war Period. *Geographica Iugoslavica* 2. Titograd.
- Friganović, M. 1982: O metodi geografskog preučavanja stanovništva. *Geographica Slovenica* 13. Ljubljana.
- Friganović, M. 1987: Stanovništvo Jugoslavije. Veliki geografski atlas Jugoslavije. Zagreb.
- Gams, I. 1989: Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana.
- Geografija. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Gerber, J. 1997: Beyond dualism – the social construction of nature and the natural and social construction of human beings. *Progress in human geography* 21, 1.
- Gold, J. R. 1980: An introduction to behavioural geography. Oxford University Press, New York.
- Gosar, A. 1993: Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v Sloveniji. *Geographica Slovenica* 24. Ljubljana.
- Gosar, A. 1995: Nekateri sodobni socialno-geografske značilnosti prebivalstvene sestave Slovenije s posebnim ozirom na medregionalne selitve. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995, Ljubljana.
- Gosar, A., Pak, M., Rus, A. 1993: Občina Domžale: elementi regionalnega razvoja. Ljubljana.
- Gosar, L. 1976: Vpliv gibanja kmečke delovne sile na oblikovanje agrarnega prostora. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- Gosar, L. 1979: Ocenjevanje primerne stopnje deagrarizacije. *Geografski vestnik* 11, Ljubljana.
- Gosar, L. 1995: Poti do skladnega regionalnega razvoja. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995, Ljubljana.
- Graham, G. 2000: Behaviorism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Medmrežje: <http://plato.stanford.edu/entries/behaviorism/> (4. 9. 2001).
- Greenhalgh, S. (ur.) 1995: Situating fertility – anthropology and demographic inquiry. New York.
- Greenhalgh, S. 1995: Anthropology theorizes reproduction: integrating practice, political economic, and feminist perspectives. *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry*. New York.
- Gulič, A., Praper, S. 1998: Strategija razvoja Pomurja (Prekmurja in Prlekije). *IB revija* 6–7. Ljubljana.
- Hammel, E. A. 1995: Economics 1, culture 0: fertility change and differences in the northwest Balkans, 1700–1900. *Situating fertility – anthropology and demographic inquiry*. New York.
- Hammond, R., McCullagh, P. 1974: Quantitative techniques in geography. Oxford.
- Haupt, A., Kane, T. T. 2000: Population handbook. Washington.
- Hrvat, M. 1998: Posavsko hribovje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Jakoš, A. 1993: Projekcije prebivalstva za občine Celje, Laško, Mozirje in Žalec. Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. Celje.
- Jakoš, A. 1995: Izobrazbena struktura prebivalstva po regijah ter dotok in odtok mladine v izobraževanju. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Ljubljana.
- Josipovič, D. 1998: Regionalni oris občine Kobilje in njeno mesto v Prekmurju. Seminar, naloge, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.

- van de Kaa, D. J. 1987: Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42, 1. Population Reference Bureau.
- van de Kaa, D. J. 1999: Europe and its population: the long view. *European Populations* 6. Dordrecht.
- Kert, B. 1991: Regionalizacija subpanonske severovzhodne Slovenije. Dela 8. Ljubljana.
- Kertzer, D. I. 1995: Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. Situating fertility – anthropology and demographic inquiry. New York.
- Kladnik, D. 1998: Alpski svet. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1999: Leksikon geografije podeželja. Ljubljana.
- Klemenčič, M. M. 1989: Druženogospodarski prehod v Sloveniji. Dela 6. Ljubljana.
- Klemenčič, M. M. 1993: Druženogospodarski razvoj obmejnih območij Slovenije. Dela 10. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1962: Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Podgorje pri Kamniku. *Geografski vestnik* 34. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1971: Prostorska diferenciacija po selitveni mobilnosti prebivalstva. *Geografski zbornik*. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1972: Geografija prebivalstva Slovenije. *Geografski vestnik* 44. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1991: Prekmurje kot nerazvito obmejno območje v Sloveniji. Dela 8. Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1995: Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Ljubljana.
- Kožuh-Novak, M. et al. 1998: Rodnostno vedenje Slovencev. Ljubljana.
- Krašovec, S. 1970: Človeštvo, kruh in lakota. Ljubljana.
- Lee, V. 1996: Beyond Behavior and the Environment: The Contingency. *Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism*. London.
- Lesthaeghe, R., van de Kaa, D. J. 1986: Two Demographic Transitions? (Twee Demografische Transitie's?). *Population: Growth and Decline (Bevolking: Gruei en Krimp)*. Deventer.
- Lesthaeghe, R., Wilson, C. 1986: Modes of Production, Secularisation and the Pace of Fertility Decline in Western Europe, 1870–1930. *The Fertility Decline in Europe*. Princeton.
- Lesthaeghe, R. 2001: Postponement and recuperation: Recent fertility trends and forecasts in six Western European countries. Tokyo.
- Lorimer, F. et al. 1954: *Culture and Human Fertility*. Paris.
- Macura, M. 1966: Razmišljanja povodom osnova demografske teorije. *Stanovništvo* 1/1966. Beograd.
- Malačič, J. 1985: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. Ljubljana.
- Malačič, J. 1995: Prebivalstvena politika v novih družbenih razmerah v Sloveniji. Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? Portorož.
- Malačič, J. 2000: Demografija – teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana.
- Malthus, T. R. 1798: *An essay on the principle of population*. London.
- Marušič, A. 2002: Prej bi verjel v astrologijo kot v psihoanalizo (intervju). *Sobotna priloga, Delo*, 2. 2. 2002.
- Mead, G. H. 1997: Um, sebstvo, družba. Ljubljana.
- Merše, T. 1998: Se Slovenija odpoveduje družinski politiki? Družinska pobuda – društvo za družini naklonjeno družbo. Ljubljana.
- Moon, B. 1995: Paradigms in migration research: exploring »moorings« as a schema. *Progress in human geography* 19, 4.
- Musek, J. 1994: Psihološki portret Slovencev. Ljubljana.
- Musek, J. 1995: Družina in vrednote. Ljubljana.
- Musek, J. 2000: Nova psihološka teorija vrednot. Ljubljana.
- Nacionalni atlas Slovenije. Ljubljana, 2001.
- Natek, M. 1993: Sestavine prebivalstvene rasti v savinjskih občinah celjske regije. Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. Celje.
- Noin, D. (ur.) 1991: Where is population geography going? *International geographical union – commission on population geography*. Paris.

- Okolje. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Notestein, F. W. 1945: Population – the Long View. Food for the world. Chicago.
- Olas, L. 1978: Nekateri populacijski problemi Prekmurja kot obmejne regije. Drugi slovensko-slovaški geografski simpozij 1978. Maribor.
- Olas, L. 1982: Metodologija in problemi načrtovanja šolske mreže v Prekmurju. *Geographica Slovenica* 13. Ljubljana.
- Olas, L., Kert, B. 1993: Vpliv državnih meja na družbenogeografski razvoj Prekmurja. *Dela* 10. Ljubljana.
- Olas, L., Orožen Adamič, M. 1998: Goričko. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Olas, L., Perko, D. 1998: Lendavske gorice. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Oppenheim Mason, K. 1997: Explaining fertility transitions. *Demography* 34-4. Washington.
- Orožen Adamič, M., Perko, D., Kladnik, D. 1996: Priročni krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Pak, M. 1996: Nekateri elementi regionalnega razvoja Slovenije. *Universitas Ostraviensis, acta facultatis rerum naturalium*. Ostrava.
- Pak, M. 1998: Savska ravan. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Pavlin, B. 1991: Sodobne spremembe kmetijske rabe tal v izbranih obmejnih pokrajinskih enotah primorske Slovenije. *Geographica Slovenica* 22-2. Ljubljana.
- Pelc, S. 1993: Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane. *Geographica Slovenica* 25. Ljubljana.
- Perko, B., Cedilnik, B. 1993: Geografski vidiki upadanja rojstev v Republiki Sloveniji. Ljubljana.
- Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.) 1998: Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Plane, D. A., Rogerson, P. A. 1994: The geographical analysis of population with application to planning and business. New York.
- Plut, D. (ur.) 1995: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995. Ljubljana.
- Počkaj-Horvat, D. 1991: Tipi demografskih območij v subpanonski severovzhodni Sloveniji. *Dela* 8. Ljubljana.
- Podatki ankete izvedene na območju Prekmurja, Zasavja in UE Domžale maja in junija 2001.
- Pogačnik, V. 1987: Lestvica individualnih vrednot. Psihološki portret Slovencev. Ljubljana.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Sloveniji 1981 in 1991. Statistični urad Republike Slovenije.
- Požeš, M. 1993: Socialnogeografske značilnosti krajevnih skupnosti Savinjske. Savinjska – možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. Celje.
- Ramovš, J. (ur.) 1995: Družina – zbornik predavanj in razprav na Osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine v Cankarjevem domu v Ljubljani 25. in 26. oktobra 1994. Ljubljana.
- Rašević, M. 1971: Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji. Beograd.
- Ravbar, M. 1995: Zasnova poselitve v Sloveniji. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2000: Regionalni razvoj slovenskih pokrajin. *Geographica Slovenica* 33-2. Ljubljana.
- Repolusk, P. 1999: Ethnically undefined population in Slovenia population census 1991. *Multicultural regions and cities. Regions and regionalism* 4. Łódź-Opole.
- Rezultati raziskovanj – naravno gibanje prebivalstva Republike Slovenije, različne številke. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Rezultati raziskovanj – naravno in selitveno gibanje prebivalstva Slovenije po naseljih 1998. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Rezultati raziskovanj – prebivalstvo Slovenije, različne številke. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Rogers, A., Viles, H., Goudie, A. (ur.) 1992: The student's companion to geography. Oxford.
- Rosenzweig, M. R., Stark, O. (ur.) 1997: Handbook of population and family economics. Elsevier Science B. V.
- Rokkan, S. 2000: Staat, Nation und Demokratie in Europa. Frankfurt am Main.
- Sagadin, J. 1992: Osnovne statistične metode za pedagogoe. Ljubljana.

- Sauvy, A. 1963: *Théorie générale de la population: Biologie sociale*. Paris.
- Schellenberg, J. A. 1978: *Masters of social psychology*. Oxford university press. New York.
- Sever, B., Ternar, J. 1990: Pomurje A–Ž. Murska Sobota.
- Sever, B., Ternar, J. 1996: Ljubljana A–Ž. Murska Sobota.
- Sever, B., Ternar, J. 1998: Zasavje A–Ž. Murska Sobota.
- Sieder, R. 1998: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana.
- Skinner, B. F. 1965: *Science and human behavior*. New York.
- Skinner, B. F. 1971: *Beyond freedom and dignity*. New York.
- Skinner, B. F. 1974: *About behaviorism*. New York.
- Skinner, B. F. 1995: *The Behavior of Organisms at Fifty. Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism*. London.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 1997.
- Slovenska krajevna imena. Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1985.
- Snoj, M. 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- Statistični letopis, razni letniki. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Statistična raziskovanja, Prijava rojstva (DEM-1), Prijava smrti (DEM-2), Naravno gibanje. Uporaba in objava podatkov, v celoti ali deloma, dovoljena z navedbo vira. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Statistični register delovno aktivnega prebivalstva. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Stropnik, N. (ur.) 1994: *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* Portorož.
- Stropnik, N. 1997: *Ekonomski vidiki starševstva*. Ljubljana.
- Šircelj, M. 1991: *Determinante rodnosti v Sloveniji. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Šircelj, M. 1994: *Razvoj prebivalstva Slovenije od 18. do 21. stoletja. Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* Portorož.
- Šircelj, M. 1995: *Regionalne razlike rodnosti in umrljivosti. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995*. Ljubljana.
- Šircelj, M. 1997: *Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije 1980–1982 in 1994–1995*. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Šircelj, M. 1998: *Demografski razvoj Slovenije. IB revija 1–2–3, 4–5*. Ljubljana.
- Thomale, E. 1981: *Anleitung zum Studium der Geographie*. Karlsruhe.
- Tidswell, W. V., Barker, S. M. 1971: *Quantitative methods: an approach to socio-economic geography*. London.
- Todd, J. T., Morris, E. K. (ur.) 1995: *Modern Perspectives on B. F. Skinner and Contemporary Behaviorism*. London.
- Toš, N. 1988: *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana.
- Ule, M. 2000: *Socialna psihologija*. Ljubljana.
- Uradni list RS. Razne številke.
- Valentej, D. I. (ur.) 1985: *Demografičeskij enciklopedičeskij slovarj. Sovjetskaja enciklopedija*. Moskva.
- Verbinc, F. 1991: *Slovar tujk*. Ljubljana.
- Vertot, P. 1995: *Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 1995–2020. Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet 27. junija 1995*. Ljubljana.
- Vester, F. 1991: *Kriza prenaseljenih območij*. Ljubljana.
- Višejezički demografski rečnik – srpskohrvatska verzija. Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja. Beograd, 1971.
- Vogelnik, D. 1965: *Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive. Ekonomski zbornik 7*. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1983: *Odnos med družbo in naravnim okoljem. Sodobni svet 1*. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1984: »Behavioural Geography«. *Geografski vestnik* 16. Ljubljana.

- Vrišer, I. 1987: Uvod v geografijo. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1989: Razmestitev obrtne dejavnosti v SR Sloveniji. Dela 6. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1995: Opredelitev mest in mestnih občin v republiki Sloveniji. Dela 11. Ljubljana.
- Webster comprehensive dictionary. London, 1992.
- Wertheimer-Baletić, A. 1982: Demografija – stanovništvo i ekonomski razvitak. Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. 1999: Stanovništvo i razvoj. Zagreb.
- Willekens, F., Rogers, A. 1978: Spatial population analysis: methods and computer programs. Laxenburg.
- Woods, R. 1979: Population analysis in geography. London.
- Zelko, I. 1996: Zgodovina Prekmurja. Murska Sobota.
- Zupančič, J., Repolusk, P., Josipovič, D. 2000: Problematika Romov v občini Turnišče. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.

7 SEZNAM SLIK

Slika 1: Regionalizacija držav po položaju v sekvenci druge demografske tranzicije v Evropi.	14
Slika 2: Celotna rodnost leta 1960 v evropskih in zahodnoazijskih državah.	14
Slika 3: Celotna rodnost leta 1970 v evropskih in zahodnoazijskih državah.	15
Slika 4: Celotna rodnost leta 1980 v evropskih in zahodnoazijskih državah.	15
Slika 5: Celotna rodnost leta 1990 v evropskih in zahodnoazijskih državah.	16
Slika 6: Celotna rodnost leta 2000 v evropskih in zahodnoazijskih državah.	16
Slika 7: Geografski položaj izbranih območij v okviru Slovenije.	20
Slika 8: Celotna rodnost in končno potomstvo v Sloveniji med letoma 1940 in 2001.	24
Slika 9: Naravno gibanje prebivalstva, Slovenija, 1954–2003.	29
Slika 10: Skupno število in spol prebivalcev izbranih območij 2001.	70
Slika 11: Gibanje skupnega števila prebivalcev izbranih območij med letoma 1981 in 2001.	70
Slika 12: Indeks gibanja skupnega števila prebivalcev po izbranih območjih.	71
Slika 13: Migracijski saldo Slovenije s tujino med letoma 1961 in 2003.	73
Slika 14: Migracijski saldo na letni ravni po izbranih območjih med letoma 1991 in 2000.	73
Slika 15: Naravno gibanje prebivalstva na izbranih območjih med letoma 1980 in 2000.	76
Slika 16: Število živorojenih in umrlih v Prekmurju po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000.	76
Slika 17: Število živorojenih in umrlih v Zasavju po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000.	77
Slika 18: Število živorojenih in umrlih v UE Domžale po koledarskih letih med letoma 1980 in 2000.	77
Slika 19: Starostna piramida Prekmurja v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001).	78
Slika 20: Starostna piramida Zasavja v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001).	79
Slika 21: Starostna piramida UE Domžale v odstotkih petletnih starostnih skupin od skupnega števila prebivalcev (30. 6. 2001).	79
Slika 22: Ocena celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000 po občinah Prekmurja.	82
Slika 23: Ocena celotne rodnosti med letoma 1998 in 2000 po občinah Zasavja in UE Domžale.	82
Slika 24: Starostno-specifične stopnje rodnosti po izbranih območjih leta 2000.	84
Slika 25: Starostno-specifične stopnje rodnosti leta 1981 na izbranih območjih.	85
Slika 26: Starostno-specifične stopnje rodnosti leta 1991 na izbranih območjih.	85
Slika 27: Geografska porazdelitev učinkov rodnostnega obnašanja po naseljih Prekmurja med letoma 1998 in 2000.	86
Slika 28: Geografska porazdelitev učinkov rodnostnega obnašanja po naseljih Zasavja in UE Domžale v med letoma 1998 in 2000.	87
Slika 29: Deleži protestantov po naseljih Prekmurja po popisu 1991.	89
Slika 30: Delež zaposlenih v primarnem gospodarskem sektorju po naseljih Prekmurja.	91
Slika 31: Delež zaposlenih v primarnem gospodarskem sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale.	91
Slika 32: Delež zaposlenih v sekundarnem gospodarskem sektorju po naseljih Prekmurja.	92
Slika 33: Delež zaposlenih v sekundarnem gospodarskem sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale.	92
Slika 34: Delež zaposlenih v terciarnem (in kvartarnem) sektorju po naseljih Prekmurja.	93
Slika 35: Delež zaposlenih v terciarnem (in kvartarnem) sektorju po naseljih Zasavja in UE Domžale.	93

Slika 36: Delež kmečkega prebivalstva po naseljih Prekmurja leta 1991.	96
Slika 37: Delež kmečkega prebivalstva po naseljih Zasavja in UE Domžale leta 1991.	96
Slika 38: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Sloveniji leta 1991.	99
Slika 39: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Prekmurju leta 1991.	99
Slika 40: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v Zasavju leta 1991.	100
Slika 41: Izobrazbena struktura prebivalstva, starejšega od 15 let, v UE Domžale leta 1991.	100
Slika 42: Končna rodnost generacij anketirank v Prekmurju.	108
Slika 43: Končna rodnost generacij anketirank v Zasavju.	109
Slika 44: Končna rodnost generacij anketirank v UE Domžale.	109
Slika 45: Povprečno število otrok v družini glede na stopnjo izobrazbe moškega (očeta) v Prekmurju.	114
Slika 46: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) v Prekmurju.	114
Slika 47: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v Prekmurju.	114
Slika 48: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) in tip družine v Prekmurju.	115
Slika 49: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v Zasavju.	115
Slika 50: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) in tip družine v Zasavju.	116
Slika 51: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo moškega (očeta) in tip družine v UE Domžale.	116
Slika 52: Povprečno število otrok v družini glede na izobrazbo ženske (matere) in tip družine v UE Domžale.	117

8 SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti za evropske in zahodnoazijske države za leta 1960, 1970, 1980, 1990 do 1998 in 2000 ter ocena za leto 2002.	12–13
Preglednica 2: Transverzalne vrednosti celotne rodnosti v izbranih državah sveta za leta 1970, 1980, 1990 in 1998.	18
Preglednica 3: Povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu med letoma 1954 in 1999.	25
Preglednica 4: Celotna rodnost v Sloveniji med letoma 1954 in 2003.	40
Preglednica 5: Pričakovano trajanje življenja in smrtnost dojenčkov v Sloveniji med letoma 1954 in 1998.	59
Preglednica 6: Selitve po tipu selitve in spolu, Slovenija med letoma 1961 in 1998.	60
Preglednica 7: Indeksi starosti po podatkih srednjega letnega števila prebivalcev leta 2001 po posameznih območjih.	80
Preglednica 8: Aproximativna celotna rodnost (ACR) med letoma 1998 in 2000 na izbranih območjih.	81
Preglednica 9: Struktura zaposlenih po gospodarskih sektorjih v izbranih območjih leta 1991 in leta 1996.	94
Preglednica 10: Aproximativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 za posamezna območja glede na urbani ali ruralni značaj naselij.	102
Preglednica 11: Aproximativna celotna rodnost med letoma 1998 in 2000 za posamezna območja glede na relief.	103
Preglednica 12: Spisek izbranih spremenljivk v anketi.	105
Preglednica 13: Izbrane opisne statistike za Prekmurje, Zasavje in UE Domžale.	106–107
Preglednica 14: Končna rodnost po petletnih generacijah izbranih območij.	110
Preglednica 15: Povprečno število otrok v družinah po petletnih starostnih skupinah anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	111
Preglednica 16: Ocena končnega potomstva v najštevilčnejših starostnih skupinah po izbranih območjih.	112
Preglednica 17: Primerjava starostno-specifičnih stopenj rodnosti in celotne rodnosti med uradnimi statističnimi podatki za leto 1993 in anketnimi podatki, prirejenimi za isto leto.	112
Preglednica 18: Povprečno število otrok anketiranih žensk (brez samohranilk) glede na starost in najvišjo stopnjo dokončane izobrazbe v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	118
Preglednica 19: Povprečno število otrok v družini po etnični pripadnosti moškega (očeta) oziroma ženske (matere) v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	120
Preglednica 20: Partnerske zveze po etnični pripadnosti med anketiranimi v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	121
Preglednica 21: Etnične pripadnosti žensk po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	122
Preglednica 22: Povprečno število otrok v družini glede na versko pripadnost anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	124
Preglednica 23: Anketiranke rimskokatoliške veroizpovedi, anketiranke protestantskih veroizpovedi, anketiranke, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, in anketiranke nerimskokatoliške veroizpovedi po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	125
Preglednica 24: Povprečno število otrok glede na prihodek anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	127
Preglednica 25: Povprečno število otrok na družino z vidika splavnosti mater v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	128
Preglednica 26: Anketiranke, ki so doživele spontani splav, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	129

Preglednica 27: Anketiranke, ki so opravile inducirani splav, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	129
Preglednica 28: Anketiranke, ki niso doživele ali opravile splava, po starosti in številu otrok v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	129
Preglednica 29: Povprečno število otrok v družinah glede na območje bivanja anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	130
Preglednica 30: Povprečno število otrok v družinah glede na mnenjsko opredelitev in spol anketiranih v Prekmurju, Zasavju in UE Domžale.	141

PRILOGA: VPRAŠALNIK

Vprašalnik je namenjen vsem družinam, kjer je prisoten vsaj eden od staršev, ne glede na to, če so otroci posvojeni. Odgovore označujete s križci, oziroma jih vpišete v okenca. Če eden od staršev živi sam z otroki, vpisuje odgovore le zase.

1. *Naselje/kraj:* _____

2. *Ulica:* _____

3. *Vpišite letnico rojstva zase, za svoje starše in za njihove starše*

DRUŽINSKO DREVO

mož/partner (oče): _____				žena/partnerka (mati): _____			
oče: _____		mati: _____		oče: _____		mati: _____	
oče: _____		mati: _____		oče: _____		mati: _____	

4. *Koliko živorojenih otrok je imela vaša mati?*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 ali več (vpišite število)
mož/partner										
žena/partnerka										

5. *Koliko družinskih članov šteje vaša sedanja družina?* _____

6. *Vaš položaj v sedanjem gospodinjstvu:*

mož/partner	oče	zet	sin	očim	drugo:
žena/partnerka	mati	snaha	hči	mačeha	drugo:

7. *Leto in zaporedje rojstva vaših otrok:*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. in naslednji
moški otroci										
ženski otroci										

8. *Stopnja izobrazbe:*

do 3 razredi osnovne šole	4–7 razredov osnovne šole	osnovna šola (8-letka)	srednje šole 2- in 3-letne srednje šole	srednje šole 4- in več-letne srednje šole	do 3-letne višje šole	3- do 6-letne visoke šole
mož/partner						
žena/partnerka						

9. *Poklic za katerega ste se izšolali:*

mož/partner	
žena/partnerka	

10. *Vaš sedanji zaposlitveni status:*

zaposleni	samozaposleni kmetovalci	na čakanju ostali	brezposelni	upokojeni	drugi (vpišite)
mož/partner					
žena/partnerka					

11. *Leto, ko ste se prvič zaposlili:*

mož/partner

žena/partnerka

12. *Koliko dopolnjenih let delovne dobe imate?*

brez delovne dobe	do 1 leta	nad 1 do 2 leti	nad 2 do 3 leta	nad 3 do 5 let	nad 5 do 10 let	nad 10 do 20 let	nad 20 do 30 let	nad 30 let
-------------------	-----------	-----------------	-----------------	----------------	-----------------	------------------	------------------	------------

mož/partner

žena/partnerka

13. *Ste bili v času od prve zaposlitve kdaj brezposelni? (če ste bili, potem v ustrezno okence vpišite v katerem letu oziroma katerih letih)*

Ne	Da						
	manj kot 6 mesecev	nad 6 do 9 mesecev	nad 9 do 12 mesecev	nad 1 do 3 leta	nad 3 do 5 let	nad 5 do 8 let	nad 8 let

mož/partner

žena/partnerka

14. *Kakšen je vaš sedanjí delovni čas v službi?*

poln (8-urni)	deljen (npr. 2 × 4 ure)	izmeničen (turnus)	polovičen	drugo (vpišite)
---------------	-------------------------	--------------------	-----------	-----------------

mož/partner

žena/partnerka

15. *Oddaljenost kraja dela od kraja bivanja:*

do 1 km	nad 1 do 5 km	nad 5 do 10 km	nad 10 km
---------	---------------	----------------	-----------

mož/partner

žena/partnerka

16. *Način sedanjega prevoza na delo:*

peš	javni prevoz (avtobus, vlak)	kolo	motor (moped)	osebni avto	drugo (vpišite)
-----	------------------------------	------	---------------	-------------	-----------------

mož/partner

žena/partnerka

17. *Ali imate možnost javnega prevoza v in iz kraja zaposlitve?* _____18. *Ali vas dostopnost/oddaljenost vaše službe ovira pri skrbi za otroke?* _____19. *Tip objekta, kjer stanujete:*

enostano-vanjska hiša	vrstna hiša	dvo- ali več-stanovanjska hiša	blok ali stolpnica	drugo (vpišite)
-----------------------	-------------	--------------------------------	--------------------	-----------------

20. *Lastništvo stanovanja:*

stanovanje je last enega ali obeh anketirancev	stanujemo pri starših	stanujemo v najetem stanovanju	drugo (vpišite)
--	-----------------------	--------------------------------	-----------------

21. Kraj bivanja oziroma tip naselja:

mestno središče	mestno obrobje	vaško središče	vaško obrobje	hiša na samem	drugo (vpišite)
-----------------	----------------	----------------	---------------	---------------	-----------------

22. Ali imate okoli hiše vrt ali zelenico?

23. Kako pogosto imate s sosedi stike?

dnevno	tedensko	mesečno	redko	nikoli
--------	----------	---------	-------	--------

mož/partner
žena/partnerka

24. Ali stanujete v bližini vaših staršev?

NE	DA, v bližini moževih/partnerjevih	ženinih/partnerkinih
----	---------------------------------------	----------------------

25. Če imate predšolske otroke (0–7let), kje jih imate v varstvu?

pri starših ali sorodnikih	vrtec	varstvo na domu	varstvo drugje	sami varujemo	drugo (vpišite)
----------------------------	-------	-----------------	----------------	---------------	-----------------

26. Kako pogosto imajo vaše predšolske otroke v varstvu vaši starši ali sorodniki?

nikoli	občasno	pogosto	skoraj vsak dan
--------	---------	---------	-----------------

27. Ali sta vrtec oziroma šola v kraju vašega bivanja in koliko sta oddaljena?

DA	NE	do 1 km	nad 1 do 5 km	nad 5 do 10 km	nad 10 km
----	----	---------	---------------	----------------	-----------

vrtec
šola

oddaljenost

28. Stan partnerjev:

poročen	izvenzakonska skupnost	brez partnerja/partnerke
---------	------------------------	--------------------------

29. Koliko otrok ste si želeli, predno ste postali starš?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 ali več (vpišite število)
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------------------------

mož/partner
žena/partnerka

30. Ali si želite še kakšnega otroka?

NE	DA	2	3	4 ali več (vpišite število)
	1			

mož/partner
žena/partnerka

31. Ali ste dosedanje število otrok načrtovali?

DA	NE	Deloma
----	----	--------

mož/partner
žena/partnerka

32. Ali načrtujete še kaj otrok?

NE	DA 1	2	3	4 ali več (vpišite število)
mož/partner				
žena/partnerka				

33. Naštejte, kaj po vašem mnenju odločilno vpliva na število otrok v posamezni družini?

34. Katera je po vašem mnenju najprimernejša starost staršev/partnerjev ob rojstvu prvega otroka?

starost moškega/očeta	starost ženske/matere
mož/partner	
žena/partnerka	

35. Ali so za vas pomembni:

moški otrok (potomec)	nadaljevanje roda	nadaljevanje priimka
Da Ne	Da Ne	Da Ne
mož/partner		
žena/partnerka		

36. Ali je za vas pomembno, da eden izmed vaših otrok nadaljuje družinsko tradicijo na domačem naslovu in zakaj?

Da	Ne	Kateri so glavni razlogi?
mož/partner		
žena/partnerka		

37. Ali si želite, da bi vaši otroci ostali v domačem kraju tudi, ko odrastejo?

Da	Ne	Kateri so glavni razlogi?
mož/partner		
žena/partnerka		

38. Ali ste verni?

Da, zelo	Precej	Srednje	Malo	Ne	Ne želim odgovoriti
mož/partner					
žena/partnerka					

39. Kateri veroizpovedi pripadate?

rimo-katoliški	protestantski luteranski kalvinski	pravo-slavni	islamski	drugo (vpišite)	nobeni	ne želim odgovoriti
mož/partner						
žena/partnerka						

40. *Kako pogosto hodite v cerkev?*

	1 x tedensko ali pogosteje	1 x mesečno	le ob večjih praznikih	redko	nikdar
mož/partner					
žena/partnerka					

41. *Ali mislite, da vernost staršev vpliva na število otrok?*

	Da, verne družine imajo več otrok od drugih družin	Da, verne družine imajo manj otrok od drugih družin	Ne vpliva
mož/partner			
žena/partnerka			

42. *Ali menite, da imajo muslimani več otrok kot ostali?*

	Da	Ne	Ne vem
mož/partner			
žena/partnerka			

43. *Ali menite, da imajo katoličani več otrok kot protestanti?*

	Da	Ne	Ne vem
mož/partner			
žena/partnerka			

44. *Pripadniki katere veroizpovedi imajo po vašem mnenju največ otrok?*

mož/partner	
žena/partnerka	

45. *Kateri narodnosti pripadate?*

	(vpišite narodnost)	neopredeljena	ne želim odgovoriti
mož/partner			
žena/partnerka			

46. *Ali imajo Slovenci po vašem mnenju več otrok kot Madžari v Sloveniji?*

	Da	Ne	Ne vem
mož/partner			
žena/partnerka			

47. *Ali imajo Neslovenci po vašem mnenju več otrok kot Slovenci?*

	Da	Ne	Ne vem
mož/partner			
žena/partnerka			

48. *Ali imajo Romi po vašem mnenju več otrok kot Slovenci?*

	Da	Ne	Ne vem
mož/partner			
žena/partnerka			

49. Z ocenami 1 (najmanj) do 5 (največ) ovrednotite pomen posameznih pojmov (vrednot) za vas:

	mož/partner					žena/partnerka				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
domovina										
poroka										
denar										
zakonodaja										
strpnost										
vzgoja										
družina, otroci										
materni jezik										
posmrtno življenje										
vera										
spolnost										
zasebnost										
izobrazba										
enakopravnost										
domače navade in običaji										
cerkev										
država										

50. Ali bi odobraval, da bi se vaš otrok, ko odraste, preselil iz vašega kraja?

	Da	Ne	Najtejte glavne razloge?
mož/partner			
žena/partnerka			

51. Po kom se zgledujete pri vašem odločanju o številu otrok?

	partnerjevih starših	partnerkinih starših	sorodnikovih	prijateljih	znanih osebah	nikomer	drugo (vpišite)
mož/partner							
žena/partnerka							

52. Koliko otrok je po vašem mnenju danes moderno imeti?

	0	1	2	3	4	5 ali več
mož/partner						
žena/partnerka						

53. Otrok je po Vašem mnenju: (možnih je več odgovorov)

	strošek	delovna sila	vir zabave	naslednik	nujnost in zadovoljstva	vir sreče	ponos	vtis na druge	drugo: (vpišite)
mož/partner									
žena/partnerka									

54. Ali je bila katera od vaših nosečnosti prekinjena?

	Ne	Da umetni	spontani
žena/partnerka			

55. *Katero vrsto kontracepcije uporabljate?*

	naravno	mehansko	kemično	nobeno	drugo (navedite)
mož/partner					
žena/partnerka					

56. *Ocenite višino mesečnih prihodkov vaše družine: (v tisoč tolarjih)*

brez prihodkov	do 99	100 do 199	200 do 299	300 do 399	400 in več

57. *Kdo je nosilec gospodinjstva, v katerem prebivate?*

mož/partner	žena/partnerka	oba	nihče	kdo drug (vpišite)

58. *Kako živite v primerjavi z večino prebivalcev Slovenije?*

	bolje	enako	slabše
mož/partner			
žena/partnerka			

59. *Ali je po vašem mnenju rodnost v Sloveniji problem?*

	Da	Ne
mož/partner		
žena/partnerka		

60. *Ali lahko država pripomore k večjemu številu rojstev?*

	Da	Ne
mož/partner		
žena/partnerka		

61. *Ali lahko cerkev pripomore k večjemu številu rojstev?*

	Da	Ne
mož/partner		
žena/partnerka		

62. *Ali lahko kdo drug pripomore k večjemu številu rojstev? (navedite, kdo)*

mož/partner	
žena/partnerka	

63. *Katere ukrepe bi vi predlagali?*

64. *Vaše splošne pripombe in mnenja (o anketi, državni politiki na področju rodnosti, rodnosti sami, o koristnosti ankete ...):*

Seznam knjig iz zbirke Geografija Slovenije

- 1 Milan Natek, Drago Perko: 50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU
- 2 Jerneja Fridl: Metodologija tematske kartografije nacionalnega atlasa Slovenije
- 3 Drago Perko: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa
- 4 Uroš Horvat: Razvoj in učinki turizma v Rogaški Slatini
- 5 Mimi Urbanc: Kulturne pokrajine v Sloveniji
- 6 Miha Pavšek: Snežni plazovi v Sloveniji
- 7 Maja Topole: Geografija občine Moravče
- 8 Drago Kladnik, Marjan Ravbar: Členitev slovenskega podeželja
- 9 Damir Josipovič: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Naslov: Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Faks: +386 (0)1 425 77 93

Telefon: +386 (0)1 470 63 50

E-pošta: gi@zrc-sazu.si

Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/giam>

Inštitut je leta 1948 ustanovila Slovenska akademija znanosti in umetnosti in ga leta 1976 poimenovala po akademiku dr. Antonu Meliku. Od leta 1981 je sestavni del Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 2002 sta se inštitutu priključila Inštitut za geografijo, ki je bil ustanovljen leta 1962, in Zemljepisni muzej Slovenije, ki je bil ustanovljen leta 1946. Ima oddelke za fizično geografijo, socialno geografijo, regionalno geografijo, naravne nesreče, geografski informacijski sistem in tematsko kartografijo, knjižnico, Zemljepisni muzej, geografske zbirke in kartografsko zbirko ter sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije. Izdaja znanstveno revijo Geografski zbornik in znanstveno zbirko Geografija Slovenije. Ukvarja se predvsem z geografskimi raziskavami Slovenije in njenih pokrajin ter pripravljanjem temeljnih geografskih knjig o Sloveniji. Leta 1998 je za znanstveno delo prejel Zlato plaketo Zveze geografskih društev Slovenije.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 9

ISBN 961-6500-67-8

9 879616 500678